

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների Էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlib.am/>

E-mail: info@artsakhlib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ԱՐՅԱԽԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

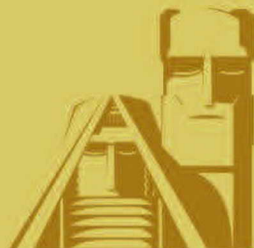
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

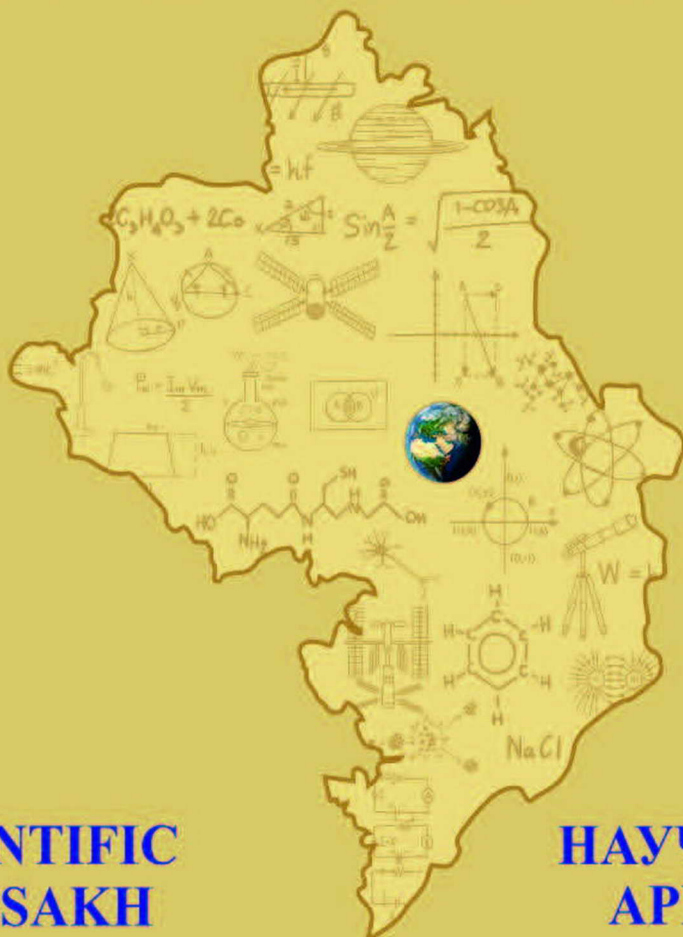
ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՐԱՆ

«ԱՐՅԱԽ»
ԳԻՏԱՆԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 2(5), 2020

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.ysu.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(5), 2020

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը պետք է www.elibrary.ru կայքում:

The «**Scientific Artsakh**» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «**Scientific Artsakh**» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «**Научный Арцах**» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (БАК РА).

Журнал «**Научный Арцах**» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2020

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեհմինա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Խաչիկ ԳԱԼՍՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստրոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՐԻԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարել ԺԵՅՈՒ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլտին, Լեհաստան**)

Նատալյա ԿՈՎԿԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Մինսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՀԱՆՂՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱԿՈԲՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎՍԵԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՉԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 2(5), 2020, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2020, 272 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2020թ. 2-րդ (5-րդ) համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Բելառուսը, Դոնեցկի ժողովրդական Հանրապետությունը, Չինաստանը և Ռուսաստանի Դաշնությունը ներկայացնող մոտ երեք տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: **Aram SIMONYAN**, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: **Avetik HARUTYUNYAN**, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: **Tehmina MARUTYAN**, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Lena ASRYAN, Doctor of History (**Tarragona, Spain**)
Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor
Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor
David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor
Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor
Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor
Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (**Kostroma, Russia**)
Julietta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor
Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Irina HAYUK, Ph.D in Philosophy, Associate Professor (**Lviv, Ukraine**)
Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor
Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Natalia KOVKEL, Ph.D in Law, Associate Professor (**Minsk, Belarus**)
Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (**Moscow, Russia**)
Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (**Hamburg, Germany**)
Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor
Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor
Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor
Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (**Rostov-on-Don, Russia**)
Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor
Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor
Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (**Olsztyn, Poland**)

Scientific Artsakh, № 2(5), 2020, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2020, 272 pages.

The second (5th) issue of «Scientific Artsakh» journal 2020 comprises the scientific works of approximately 30 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Belarus, China, Donetsk People's Republic and Russia on the topical issues of social sciences.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Ариун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 2(5), 2020, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2020, 272 страницы.

Во втором (5-ом) номере 2020 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы около 30 выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Беларуси, Донецкой Народной Республики, Китая и России, в которых исследуются актуальные вопросы общественных наук.

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. Գիտության դիվանագիտության զարգացման հեռանկարներն Արցախի Հանրապետությունում.....	9
EDITORIAL. Prospects for the Development of Science Diplomacy in the Republic of Artsakh.....	12
РЕДАКЦИОННАЯ СТАТЬЯ. Перспективы развития дипломатии науки в Республике Арцах.....	14

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Մարտուն Ազատյան. Արցախին հատկացվող ամերիկյան օգնության ռազմավարության փոխակերպումը Post-Covid դարաշրջանի տնտեսական նոր բաղաբանության համատեքստում.....	17
Martun Azatyan. Transformation of the Strategy of American Aid to Artsakh in the Context of the New Economic Policy of the Post-Covid Era	
Мартун Азатян. Трансформация стратегии американской помощи Арцаху в контексте новой экономической политики эры Post-Covid	
Անի Գրիգորյան. Հակամարտությունների կարգավորման տիպաբանությունն ըստ Փ.Վալենսթեյնի. Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության օրինակը.....	24
Ani Grigoryan. Conflict Resolution Typology According to P.Wallensteen: The Case of Nagorno-Karabakh Conflict	
Ани Григорян. Типология урегулирования конфликтов по П.Валенстайну. Пример нагорно-карабахского конфликта	
Մարտին Թովմասյան. ԳԴՀ դիրքորոշումը Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վերաբերյալ (1991-2008 թթ.).....	34
Martin Tovmasyan. Germany's Position on Nagorno-Karabakh Conflict in 1991-2008	
Мартин Товмасын. Позиция Германии по нагорно-карабахскому конфликту в 1991-2008 гг.	

Սոֆյա Օհանյան. Արցախի մշակութային դիվանագիտության անհրաժեշտությունը՝ որպես երկրի միջազգային ճանաչման եղանակ.....	45
Sofya Ohanyan. The Necessity of Cultural Diplomacy of Artsakh as a Way of Country's International Recognition	
Софья Оганян. Культурная дипломатия Арцаха как способ международного признания страны	

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, JURISPRUDENCE, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Մարիամ Գրիգորյան. Մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանափակման միջազգային իրավական կարգավորումները չճանաչված պետությունների միջազգային իրավասուբյեկտայնության հիմնախնդրի համատեքստում.....	58
Mariam Grigoryan. International Legal Regulations to Resrtictions on the Protection of Human Rights in the Context of the Problem of International Personality of Unrecognized States	
Мариам Григорян. Международные правовые регулирования ограничения защиты прав человека в контексте проблемы международной правосубъектности непризнанных государств	

Նատալյա Կովկել. Իրավունքի նշանագիտությունը. զարգացման Նոր հեռանկարները վիրտուալ ու մուլտիմոդալ աշխարհի պայմաններում.....72

Natalia Kovkel. Semiotics of Law: New Prospects for Development Under the Conditions of Virtual and Multimodal World

Наталья Ковкель. Семиотика права: новые перспективы развития в условиях виртуального и мультимодального мира

Նադեժդա Խիլստովա. Կարտելային համաձայնությունները պետական գնումների ոլորտում. հասկացությունը, տեսակները, պատասխանատվությունը.....82

Nadezhda Khlystova. Cartel Agreements in the Field of Public Purchases: Concept, Types, Responsibility

Надежда Хлыстова. Картельные сговоры в сфере государственных закупок: понятие, виды, ответственность

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

Գեղամ Ասատրյան. Մաքրավանքի՝ 1259 թվականի երկու խաչքարերի հորինվածքային առանձնահատկությունները.....92

Gegham Asatryan. Distinctive Features of Two Makravank Khachkars of 1259

Гегам Асатрян. Композиционные особенности двух хачкаров Макараванка 1259 г.

Տիգրան Պետրոսյանց. Վաչուտյանների զինանշանները (տոհմի ծագումնաբանական հիմքը)..... 104

Tigran Petrosyants. Vachutyans' Coats of Arms (Genealogical Basis of the Clan)

Тигран Петросянц. Гербы Вачутянов (генеалогическая основа рода)

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ORIENTAL STUDIES, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Թերեզա Ամրյան. Կրոնափոխությունը Հայաստանի եզդիների շրջանում..... 115

Tereza Amryan. Proselytism among Yezidis of Armenia

Тереза Амрян. Прозелитизм среди езидов Армении

ԼԵՉԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, LINGUISTICS, ЛИНГВИСТИКА

Լուսինե Սողոմոնյան. Գերմաներեն երկխոսության գործարանական առանձնահատկությունների շուրջ..... 123

Lusine Soghomonyan. Concerning the Pragmatic Peculiarities of German Dialogues

Лусине Согомонян. О прагматических особенностях диалогов в немецком языке

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, LITERATURE STUDY, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Թեհմինա Մարության. Հայոց պատմության երգիծական պատկերման փորձը Սիմոն Սիմոնյանի «Կը ինդրուի... խաչածեւել» ստեղծագործության մեջ..... 134

Tehmina Marutyana. An Attempt of Satirical Depiction of Armenian History in Simon Simonian's Book «It Is Asked ... to Cross»

Теймина Марутян. Попытка сатирического изображения армянской истории в произведении Симона Симоняна «Просим... скрестить»

Աննա Միկոյան. Զարեհ Որբունու երկերի անձնանունների պոետիկան.....	147
Anna Mikoyan. The Poetics of Proper Names in Z. Vorbouni's Literary Works	
Анна Микоян. Поэтика собственных имен в литературных произведениях З. Ворбуни	

ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ, JOURNALISM, ЖУРНАЛИСТИКА

Արտյոմ Դերյագին. Հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության լսարանի պահանջմունքների ուսումնասիրությունը Շանթ, Արմենիա և Հ1 հեռուստաալիքներում.....	162
Artyom Deryagin. Research of the Audience Requirements of Public and Political TV on the Example of Most Acknowledged Armenian TV Channels.	
Артём Дерягин. Исследование требований аудитории общественно-политического телевидения на примере рейтинговых армянских телеканалов	

ԱՐԿԵՍ, ИСКУССТВО, ART

Անի Մարգարյան. Չինական արվեստի աշխարհը կորոնավիրուսային համաճարակի արվեստի համատեքստում.....	173
Ani Margaryan. Chinese Art World in the Context of the Coronavirus Pandemic Art	
Ани Маргарян. Китайский мир искусства в контексте искусства пандемии коронавируса	

Նաիրա Մելիքյան. Կոնստանտին Օրբելյանի սիմֆոնիան.....	187
Naira Melikyan. Konstantin Orbelian's Symphony	
Наира Меликян. Симфония Константина Орбеляна	

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ECONOMICS, ЭКОНОМИКА

Մարիամ Ոսկանյան. Աղքատությունը և եկամուտների անհավասարությունը Հայաստանում.....	196
Mariam Voskanyan. Poverty and Inequality of Income in Armenia	
Мариам Восканян. Бедность и неравенство доходов в Армении	

Ֆլորա Սողոյան. Ինովացիոն քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման ուղիները զարգացող երկրներում (ՀՀ օրինակով).....	203
Flora Soghoyan. Ways to Increase Innovation Policy Efficiency in Developing Countries (on the Example of RA)	
Флора Согоян. Пути повышения эффективности инновационной политики в развивающихся странах (на примере РА)	

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ, PHILOSOPHY, ФИЛОСОФИЯ

Գևորգ Հակոբյան. Ճանաչման հիմնահարցը գիտական իմացության և իրավունքի ու քաղաքականության ոլորտներում.....	210
Gevorg Hakobyan. The Problem of Recognition in The Sphere of Scientific Knowledge, Law and Politics	
Геворг Акопян. Проблема признания в сфере научного знания, права и политики	

ՀՊԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, PSYCHOLOGY, ПСИХОЛОГИЯ

Խաչատուր Խաչատրյան, Լուսինե Սահակյան. Պայմանագրային զինծառայողների անհատական առանձնահատկությունների և առաջնորդման որակների փոխկապակցվածությունը.....223

Khachatur Khachatryan, Lusine Sahakyan. The Relationship between Individual Features and Leadership Qualities of Contract Enlistees

Хачатур Хачатрян, Лусине Саакян. Взаимосвязь между индивидуальными особенностями и лидерскими качествами военнотружеников контрактной службы

Ալլա Շաբոլտաս, Զնարիկ Առաքելյան. Հատուկ հաստատություններում ապրող դեռահասների զոհային վարքի դրսևորման գենդերային առանձնահատկությունները.....230

Alla Shaboltas, Knarik Arakelyan. Gender Features of the Tendency to Manifest Victim Behavior in Teenagers Residing in Specialized Institutions

Алла Шаболтас, Кнарик Аракелян. Гендерные особенности склонности к проявлению виктимного поведения у подростков, проживающих в специализированных учреждениях

Վարդուհի Պապոյան, Տիգրան Տոնիկյան. Կառավարչական գործունեության արդյունավետության ուղղակի և անուղղակի գործոնների վերլուծություն.....238

Varduhi Papoyan, Tigran Tonikyan. The Analyses of Direct And Indirect Indicators of Efficiency of Management

Вардун Папоян, Тигран Тоникиан. Анализ косвенных и некосвенных факторов эффективности управленческой деятельности

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԴ ԳԻՏԱԿԱՆԻ ԱՍԲԻՈՆ**TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST****ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО**

Ալեքսանդր Սիմոնյան. Մեքենայական ուսուցման մոդելների օգտագործումը՝ որպես գովազդային արշավների միջոցով օգտագործողների ներգրավման ծախսերը էապես կրճատելու միջոց.....247

Aleksandr Simonyan. Using Machine Learning Models to Significantly Reduce Costs in Attracting Users through Advertising Campaigns

Александр Симонян. Использование моделей машинного обучения для значительного снижения затрат в сфере привлечения пользователей с помощью рекламных кампаний

Տիգրան Զարամյան, Դավիթ Զարամյան. Բնականոն գնաճ և Կալմանի ֆիլտր.....256

Tigran Karamyan, Davit Karamyan. Core Inflation and Kalman Filter

Тигран Карамян, Давид Карамян. Базовая инфляция и метод сглаживания Калмана

«Գիտական Արցախ» պարբերականի հոդվածների ձևավորման պահանջները.....267

The requirements for «Scientific Artsakh» journal.....268

Требования к оформлению статей для журнала «Научный Арцах».....270

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐՆ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման (ԱԵԳՄՄ) գործունեության մեջ առանցքային տեղ ու դեր ունի գիտության դիվանագիտությունը, և պատահական չէ, որ հենց Կազմակերպության հետևողական ջանքերի շնորհիվ է արցախյան հասարակական ու գիտակրթական կյանքում շրջանառության մեջ դրվել «գիտության դիվանագիտություն» հասկացությունը: Վերջինիս գործիքակազմն արհեստավարժորեն կիրառվել է կազմակերպության գրեթե բոլոր նախագծերում ու ծրագրերում՝ նպաստելու Արցախում գիտության զարգացմանը, Արցախի ճանաչելիության բարձրացմանն ու միջազգային ճանաչմանը:

Գիտական հանրույթը ունակ է և պետք է ցույց տա հետազոտական ու գիտագործնական համոզիչ արդյունքներ, որոնք կարող են դրվել պատմաքաղաքական կարևոր որոշումների հիմքում: Հաշվի առնելով գիտության դիվանագիտության կարևորությունն ու հարաճուն դերը ժամանակակից աշխարհում՝ ԱԵԳՄՄ-ն ի սկզբանե հանձն է առել երիտասարդության գիտական ներուժի բացահայտման, միջազգային գիտական կապերի ընդլայնման ու ճիշտ օգտագործման միջոցով զարգացնելու գիտության դիվանագիտության ինստիտուտն Արցախի Հանրապետությունում, որը պետք է անխզելիորեն կապված լինի երկրի արտաքին ու գիտատեխնիկական քաղաքականության, այդ թվում՝ միջազգային համագործակցության զարգացման հետ:

Ակնհայտ է, որ ժամանակակից աշխարհում գիտության դերն արագորեն աճում է, գիտությունը ներթափանցում է ամենուր՝ ազդելով ցանկացած տեսակի գործունեության, այդ թվում՝ տվյալ երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության արդյունավետության վրա: Գիտությունն այսօր մեծ ազդեցություն ունի դիվանագիտության բնագավառում, ինչի արդյունքում լայնորեն քննարկվում է «գիտության դիվանագիտություն» հասկացությունը՝ որպես ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների ֆենոմեն, որի շահակիցների շրջանակը գլոբալացման ազդեցությամբ անընդհատ ընդլայնվում է:

Արցախի գիտական ներուժը, գիտական կազմակերպություններն ու հիմնադրամները կարող են «փափուկ ուժի» դեր խաղալ՝ ի հակակշիռ Արցախյան հիմնախնդրի շուրջ այն կոշտ մոտեցումների, որոնք դեռ գերակշռում են միջազգային քաղաքականության մեջ: Պատահական չէ, որ ԱԵԳՄՄ-ի կողմից վերջերս հիմնադրված «ԱՐՑԱԽ» գիտահետազոտական ինստիտուտի ռազմավարության մեջ արդեն ամրագրվել է գիտության դիվանագիտության միջոցով Արցախի Հանրապետության ճանաչելիության բարձրացմանն ու միջազգային ճանաչմանը նպաստելու՝ հիմնադրամի գլխավոր առաքելությունը, ինչն, իհարկե, կազմակերպության գործունեության համար նոր հայեցակարգ չէ, պարզապես դրա կարևորությունը հրնթացս աճել է: Ուսումնասիրելով ու տեղայնացնելով աշխարհի առաջատար ուղեղային կենտրոնների փորձը՝ Ինստիտուտը կիրականացնի կոնկրետ ռազմավարական խնդիրներ՝ պահպանելով հավասարակշռությունն ու արդյունավետ փոխներգործությունը գիտական ու դիվանագիտական բաղադրիչների միջև:

Պետք է նկատել, որ Արցախի Հանրապետությունում առաջիկա հինգ տարիներին գիտության բնագավառում պետական մակարդակով նախատեսվող քայլերը, օրինակ՝ լինելով, բավարար չեն և չեն ներառում այն արդիական մոտեցումները, որոնք ուղղակիորեն կապվում են գիտության դիվանագիտության ինստիտուտի նպատակային գործարկման ու զարգացման հետ: Այնինչ հատկապես չճանաչված երկրներում գիտությունը, միջազգային գիտական համագործակցության խթանումը կարող են եապես ազդել դիվանագիտական հարաբերությունների կառուցման գործին:

Գիտության դիվանագիտությունը երկրների միջև գիտական փոխգործակցությունն է՝ մարդկության առջև ծառացած ընդհանուր խնդիրների լուծման, ինչպես նաև կառուցողական և գիտելիքի վրա հիմնված միջազգային գործընկերության ստեղծման համար: Դիվանագիտական հարաբերությունները չեն կարող և չպետք է առանձնացվեն գիտահետազոտական հայեցակարգերից ու պրակտիկայից: Միաժամանակ, միջազգային փոխհարաբերությունները կարող են ազդել գիտության դիվանագիտական առաքելությանը՝ գիտությունը վերածելով դիվանագիտության յուրատեսակ փոխարինողի կամ առաջատար օղակի: Դրանից զատ, գիտական պատրաստականությունն օգնում է կառավարությանն ու դիվանագետներին՝ նախապատրաստելու ու վարելու միջազգային կարևոր բանակցությունները: Տարբեր երկրներում իրականացվող միջազգային ձևաչափի գիտական ծրագրերը նպաստում են, որպեսզի շահակիցները շփվեն իրար հետ, փոխանակվեն գիտական տեղեկատվությամբ, նաև ծանոթանան տվյալ երկրի մշակույթին, գիտության ձեռքբերումներին:

2020թ. հունվարի 6-17-ը Հնդկաստանի մայրաքաղաք Դելիում մասնակցելով RIS ինստիտուտի կողմից կազմակերպված «Գիտության դիվանագիտություն» խորագրով միջազգային վերապատրաստման դասընթացին՝ հնարավորություն եմ ունեցել ծանոթանալու աշխարհի 23 երկրների ավելի քան 30 մասնակիցների հետ, տեղեկանալու նրանց երկրներում գիտության դիվանագիտության զարգացմանն ուղղված ռազմավարական քայլերին: Տպավորիչ էին Հնդկաստանում գիտության զարգացմանն ուղղվող ահռելի միջոցները (2020-2021թթ.-ի բյուջեից գիտությանը հատկացված գումարը կազմում է 800 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ Արցախի Հանրապետության 120 միլիարդանոց բյուջեից գիտությանը հատկացված է ընդամենը 38 միլիոն դրամ): Իհարկե, Հնդկաստանն ու Արցախը չենք դնում զուգակշիռների վրա, սակայն Արցախում գիտության զարգացման նպատակով պետական քաղաքականության արմատական վերանայման ու բարեփոխումների անհրաժեշտություն ենք տեսնում և՛ հայեցակարգային, և՛ ֆինանսական առումներով: Գիտության դիվանագիտության զարգացումը բերում է նաև տնտեսական զարգացման: Այս իմաստով Հնդկաստանն աշխարհի մի շարք երկրների գիտական խոշոր կենտրոնների հետ հաստատել է գործընկերային հարաբերություններ, իրականացնում է տարբեր նախագծեր՝ նաև դրանց շնորհիվ զարգացնելով տնտեսությունը:

Աշխարհի գիտնականներն ու դիվանագետները գնալով ավելի ու ավելի են միավորում ջանքերը՝ նոր զլուրդ մարտահրավերների ու սպառնալիքների հանդիման, որոնց այսօր անխուսափելիորեն բախվում է համաշխարհային հանրությունը: Գիտության դիվանագիտության կարևորությունը, որպես միջազգային խնդիրների լուծման միջոց, սկսել են ակտիվորեն քննարկել ոչ միայն ակադեմիական միջավայրի ներկայացուցիչները, այլև հենց պետական կառավարման մարմինների ներկայացուցիչները: Գիտության դիվանագիտության կարևորությունն այսօր մեծանում է, քանի որ ինչպես աշխարհի բազմաթիվ երկրներ, այնպես էլ մենք հասել ենք որոշակի դիվանագիտական փակուղու, ինչը հատկապես նկատելի է Արցախյան հակամարտության շուրջ բանակցություններում: Մի շարք հարցերի հետ կապված «անհամաձայնելի» տարաձայնությունները հանգեցրել են այն բանին, որ դաշնակիցների հետ քայլ առ քայլ վստահության ամրապնդումը կարող է կատարվել միայն «փափուկ ուժի» մեթոդներով: Հայկական դիվանագիտությունը փնտրում է իրավիճակից դուրս գալու ամենաարդյունավետ գործիքները, և այս առումով գիտության դիվանագիտությունն ունի լավագույն հեռանկարները:

Գիտնականների առաջադրումը՝ որպես միջազգային հարաբերությունների ամրապնդման դերակատարների՝ ունակ նպաստելու քաղաքական ճգնաժամի հաղթահարմանն ու միջպետական խնդիրների լուծմանը, ԱԵԳՄՄ-ի ռազմավարական նպատակներից մեկն է: Պատահական չէ Կազմակերպության կողմից 2019թ. «Արցախի

գիտության դեսպան»-ի ինստիտուտի հիմնումը՝ համանուն կոչումով ու մեդալով, ամենամյա միջազգային գիտաժողովների կազմակերպումն Արցախում՝ բավականին լայն աշխարհագրական ընդգրկմամբ, «Գիտական Արցախ» պարբերականի հիմնադրումը՝ աշխարհի շուրջ մեկ տասնյակ երկրները ներկայացնող խմբագրական խորհրդի կազմով, հրապարակումների միջազգային քարտեզով (շուրջ 15 երկիր), գիտական արդյունքների հանրայնացման ճկուն մեխանիզմներով և այլն:

Տարբեր երկրներում գիտական մշակույթի ձևավորման առանցքային բաղադրիչներ են գիտական ռեսուրսների փոխանակումը (կադրեր, սարքավորումներ, գիտական հետազոտությունների կազմակերպման փորձ և այլն), համատեղ գիտական նախագծերի իրականացումը, գիտական կապերի ընդլայնումը, որոնք նպաստում են տվյալ երկրների միջև հարաբերությունների զարգացմանը: Գիտության ու գիտական կադրերի բարձր շարժունությունը գիտության ինչպես այսօրվա, այնպես էլ վաղվա արդյունավետ զարգացման նախապայման է: Առավել քան համոզված ենք, որ որոշ երկրների միջև առկա փակուղիները կարող են հաղթահարվել նաև գիտության դիվանագիտության ներուժն օգտագործելով: Երկրների միջև գիտական համագործակցային կապերը ձևավորում ու զարգացնում են առաջին հերթին հենց գիտնականները, որոնք իրենց երկրներում հանդես են գալիս իբրև յուրատեսակ **ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՍՊԱՆՆԵՐ**:

Ահա թե ինչու գիտության դիվանագիտության պահանջարկն այսօր մեծանում է, ինչպես Սառը պատերազմի ժամանակ: Ինչու՞ երկրի համար օրհասական պահերին պետական գործիչներն ու քաղաքագետներն ակնկալում են գիտնականների աջակցությունը: Բանն այն է, որ գիտական աշխարհայացքով զինված մարդիկ ավելի լավ են հասկանում մարտահրավերների ու սպառնալիքների մասշտաբները: Երբ դիվանագետները, քաղաքագետները, գործարարները, բարձրաստիճան գինվորականները կորցնում են միմյանց հանդեպ վստահությունը, գիտնականների միջև հարաբերությունները հաճախ դառնում են միջպետական հարաբերությունների փրկօղակներ: Գիտնականների իրապես կարևոր դերը որոշվում է մի հանգամանքով. անկախ նրանից, թե երկրագնդի որ մասում են ապրում, ինչ ազգություն ունեն, նրանք միմյանց լավ են հասկանում, քանի որ ունեն միավորող սկզբունք՝ գիտության լեզու, ինչը օգնում է միջազգային խնդիրների լուծման գործում:

Մի բան պարզ է. մեթոդները, որոնք առաջարկում է գիտության դիվանագիտությունը և գործիքները, որոնք օգտագործում է, կարող են օգնել՝ լուծելու վիճելի ու կարևոր հարցեր: Բազմաթիվ օրինակներ ապացուցում են, որ գիտնականները նաև դիվանագետներ են և կարող են ազդել քաղաքականության, հետևաբար միջազգային հարաբերությունների արդյունավետ զարգացման վրա:

Ուզում ենք հավատացած լինել, որ գիտության դիվանագիտությունը կարող է մեծապես նպաստել աշխարհում խաղաղության հաստատման, ժողովուրդների միջև բարիդրացիական հարաբերությունների ձևավորման, Երկիր մոլորակի պահպանման ու կայուն զարգացման գործին:

ԱԵԳՄՄ-ի «Գիտական Արցախ» պարբերականը պիտի դառնա Արցախում գիտության դիվանագիտության զարգացման կարևոր հարթակներից մեկը, որ գիտությունն ի նպաստ դիվանագիտության ծառայեցնելով՝ աշխարհի նյութապաշտական մոտեցումներին հակադրի իր հայրենի հողի խմաստությունից սնվող մարդուժի ու նրա գիտական կարելիությունների կարևորությունը, քանզի մարդն է, որ այդ կարելիությունները պիտի հունավորի ճիշտ կերպով՝ հօգուտ գերակա նպատակի՝ Արցախի Հանրապետության միջազգային ճանաչման ու բարգավաճման:

ԱՎԵՏԻԷ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE DIPLOMACY IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH

Science diplomacy occupies a central place and plays a key role in the activities of the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA). It is no coincidence that the concept of «science diplomacy» has been actively applied in the public and scientific-educational life of our country namely due to the Organization's consistent efforts. Its tools have been successfully used in almost all projects and programs of the Organization, the purpose of which was to contribute to the development of science in Artsakh, increase the recognizability of Artsakh in the world and its international recognition.

The scientific community is able and should show high results in the research and scientific-practical sphere, and they can be the basis for important historical and political decisions. Given the importance and increasing role of science diplomacy in the modern world, UYSSA from its inception, sought to identify the scientific potential of youth, to expand international scientific relations and to contribute to the development of the Institute of science diplomacy in the Republic of Artsakh, which, in its turn, should be closely bound up with external and scientific-technical policy of the country as well as with the development of international cooperation.

It cannot be denied that in the modern world, the role of science is growing rapidly, science penetrates everywhere and has an impact on any activity, including the effectiveness of domestic and foreign policy of each country. Today, science has a great influence in the field of diplomacy, as a result of which the concept of «science diplomacy» is widely discussed, which is considered a phenomenon in modern international relations, and the circle of adherents of which is constantly expanding under the influence of globalization.

The scientific potential of Artsakh, its scientific organizations and foundations can assume the role of «soft power» in contrast to the hard approaches to the Artsakh problem that still dominate international politics. It is no coincidence that the strategy of the «ARTSAKH» Research Institute recently founded by UYSSA spelled out its main mission: to promote the recognizability of the Republic of Artsakh and its international recognition by means of science diplomacy, which is certainly not new in the concept of the Organization's activities; however, it should be noted that its importance has increased significantly. Therefore, by studying and mastering the experience of the world's leading think tanks, the Institute will solve specific strategic tasks, while maintaining a balance and effective interaction between science and diplomacy.

It should be noted that the steps planned at the state level for the next five years in the field of science in the Republic of Artsakh, being relevant, are still insufficient and do not contain modern approaches that are directly related to the targeted involvement and development of the institute of science diplomacy. Meanwhile, in unrecognized countries, science and the promotion of international scientific cooperation can have a significant impact on the establishment of diplomatic relations.

Science diplomacy means scientific cooperation between different countries in order to solve common problems facing humanity, as well as to form a constructive international partnership based on knowledge. Diplomatic relations cannot and should not be separated from research and practice. At the same time, international relations can affect the mission of science diplomacy, turning science into a kind of successor to diplomacy or its leading element. In addition, the scientific preparedness helps the government and diplomats prepare and conduct important international negotiations; international scientific programs implemented in different countries help the parties involved to communicate with each other, exchange scientific information, and get acquainted with the culture and scientific achievements of each country.

Taking part in the international training course on «Science Diplomacy» organized by the RIS Institute in Delhi, India, from January 6 to 17, 2020, I had the opportunity to meet more than 30 participants from 23 countries and learn about the strategic steps aimed at developing science diplomacy in their countries. The huge funds allocated by the government of India for the development of science were truly impressive: for the period 2020-2021, 800 million dollars were allocated from the budget for science, whereas in Artsakh only 38 million drams were allocated for the development of science from the budget of 120 billion drams for the same period. Of course, we do not draw parallels between India and Artsakh, but we would like to note that the development of science in Artsakh, both in terms of concepts and in terms of funding, requires a fundamental review and reform by the state. The development of science diplomacy leads strictly to economic development. In this regard, India has established partnerships with major research centers in a number of countries and is implementing various projects due to which its economy is developing.

Scientists and diplomats from all over the world are joining forces day after day to solve new global problems and threats that the world community is constantly facing. The importance of science diplomacy as a means of solving international problems is discussed not only by representatives of the academic environment, but also by representatives of government bodies. Today, the role of science diplomacy has also increased because many countries of the world, like us, have found themselves in a certain diplomatic impasse, which is especially evident on the example of negotiations on the solution of the Artsakh problem. «Insurmountable differences» related to a number of issues have led to the fact that gradual confidence-building with allies can only be achieved through «soft power» methods. At a time when Armenian diplomacy is looking for the most effective ways out of this situation, science diplomacy can have better prospects and provide effective assistance to it.

The promotion of scientists as participants in strengthening international relations, able to overcome the political crisis and solve interstate problems, is one of the strategic goals of the UYSSA. As a result, it is not accidental that in 2019 the Organization established the «**Artsakh Science Ambassador**» Institute, title and a medal with the same name; on behalf of UYSSA annual international conferences in Artsakh with a fairly wide geographical coverage are organized, the «Scientific Artsakh» journal is established, the editorial staff of which consists of scientists from more than a dozen countries, and the map of publications that stand out for their relevance and speed of response to events and phenomena in the world covers 15 countries.

The key components of forming the scientific culture of different countries are the exchange of scientific resources (human resources, equipment, experience in organizing scientific research, etc.), the implementation of joint scientific projects, and the expansion of scientific ties that contribute to the development of relations between these countries. High mobility of science and scientific HR is a prerequisite for effective development of science today and tomorrow. We are more than convinced that deadlocks in relations between some countries can be overcome by using the potential of science diplomacy. Relations between countries in the field of scientific cooperation are formed and developed primarily by scientists who are unique **SCIENCE AMBASSADORS** in their countries.

This is why the role of science diplomacy is growing today, just as it did during the Cold war. Why do statesmen and politicians expect the support of scientists in critical times for the country? The fact is that people with a scientific worldview better understand the scale of challenges and threats. When diplomats, politicians, businessmen, and high-ranking military personnel lose confidence in each other, the relationship between scientists often becomes vital for interstate relations. The really important role of scientists is determined by one circumstance: no matter what part of the world they live in, what nationality they are, they understand each other well, because they have a unifying principle – the language of science, which helps solve international problems.

One thing is clear: both the methods that science diplomacy offers and the tools that it uses can help resolve controversial and important issues. Many examples prove that scientists are the same diplomats who can influence politics and, consequently, the successful development of international relations.

I would like to believe that the science diplomacy can significantly contribute to the establishment of world peace, the formation of good-neighborly relations between peoples, the preservation of the planet Earth and sustainable development.

The UYSSA «Scientific Artsakh» journal by should become one of the important platforms for the development of science diplomacy in Artsakh, so that science, serving diplomacy, could counteract the materialistic worldview understanding of the importance of human strength and scientific capabilities, fed by the wisdom of their native land, since only such a person can correctly use his/her capabilities, serving the most important, priority goal: the international recognition and prosperity of the Republic of Artsakh.

AVETIK HARUTYUNYAN

РЕДАКЦИОННАЯ СТАТЬЯ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ДИПЛОМАТИИ НАУКИ В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ

В деятельности Объединения молодых учёных и специалистов Арцаха (ОМУСА) центральное место занимает и ключевую роль играет дипломатия науки: не случайно, что именно благодаря последовательным усилиям Организации в общественной и научно-образовательной жизни нашей страны появилось и стало активно применяться понятие «дипломатия науки». Инструментарий последней успешно использовался почти во всех проектах и программах Организации, целью которых стало содействие развитию науки в Арцахе, повышению узнаваемости Арцаха в мире и его международному признанию.

Научное сообщество способно и должно показать высокие результаты в исследовательской и научно-практической сфере, и они могут быть заложены в основу важных историко-политических решений. Учитывая важность и возрастающую роль дипломатии науки в современном мире, ОМУСА с самого начала своей деятельности стремилась выявить научный потенциал молодежи, расширить международные научные связи и с их помощью способствовать развитию института дипломатии науки в Республике Арцах, который, в свою очередь, должен быть неразрывно связан с внешней и научно-технической политикой страны, в том числе и с развитием международного сотрудничества.

Нельзя отрицать, что в современном мире роль науки быстро растёт, наука проникает повсюду и оказывает влияние на любую деятельность, в том числе на эффективность внутренней и внешней политики каждой страны. Сегодня наука имеет большое влияние в сфере дипломатии, в результате чего широко обсуждается понятие «дипломатия науки», которое в современных международных отношениях рассматривается как феномен, и круг приверженцев которого под влиянием глобализации постоянно расширяется.

Научный потенциал Арцаха, его научные организации и фонды могут взять на себя роль «мягкой силы» в противовес тем жестким подходам к Арцахской проблеме, которые еще доминируют в международной политике. Неслучайно, что в стратегии основанного

недавно ОМУСА Научно-исследовательского института «АРЦАХ» прописана его главная миссия: содействовать повышению узнаваемости Республики Арцах и его международному признанию посредством дипломатии науки, что, безусловно, не является новым в концепции деятельности организации; однако следует отметить, что ее важность значительно возросла. Поэтому, изучая и осваивая опыт ведущих мировых мозговых центров, Институт будет решать конкретные стратегические задачи, сохраняя при этом баланс и эффективное взаимодействие между наукой и дипломатией.

Следует отметить, что шаги, намеченные на государственном уровне на ближайшие пять лет в сфере науки в Республике Арцах, являясь актуальными, все же недостаточны и не содержат современные подходы, которые напрямую связаны с целевым задействованием и развитием института дипломатии науки. Между тем в непризнанных странах наука, стимулирование международного научного сотрудничества могут оказать существенное влияние в деле установления дипломатических отношений.

Дипломатия науки – это научное сотрудничество между разными странами для решения общих задач, стоящих перед человечеством, а также для формирования конструктивного международного партнерства, основанного на знании. Дипломатические отношения не могут и не должны отделяться от научно-исследовательской деятельности и практики. В то же время, международные взаимоотношения могут повлиять на миссию дипломатии науки, превратив науку в своего рода преемника дипломатии или ее лидирующего звена. Кроме того, научная подготовленность помогает правительству и дипломатам готовить и вести важные международные переговоры; научные программы международного формата, осуществляемые в разных странах, способствуют тому, чтобы вовлеченные стороны общались друг с другом, обменивались научной информацией, а также знакомились с культурой и достижениями науки каждой страны.

Участвуя с 6 по 17 января 2020 г. в организованных Институтом RIS международных курсах переподготовки по теме «Дипломатия науки» в столице Индии Дели, я имел возможность познакомиться с более чем 30 участниками из 23 стран мира, узнать о стратегических шагах, направленных на развитие дипломатии науки в их странах. Огромные средства, выделенные правительством Индии на развитие науки, было поистине впечатляющими: на период 2020-2021 года из бюджета на науку было выделено 800 мл. долларов, тогда как в Арцахе из бюджета в 120 млрд. драммов на развитие науки в этот же период было выделено всего 38 млн. драммов. Конечно, мы не проводим параллелей между Индией и Арцахом, но хотим заметить, что развитие науки в Арцахе и с концептуальной точки зрения, и с точки зрения финансирования, требует коренного пересмотра и реформирования со стороны государства. Развитие дипломатии науки неукоснительно ведет и к экономическому развитию. В этом аспекте Индия установила партнерские отношения с крупными научными центрами ряда стран и реализует различные проекты, благодаря которым развивается ее экономика.

Ученые и дипломаты всего мира изо дня в день объединяют свои усилия для решения новых глобальных проблем и угроз, с которыми мировое сообщество постоянно сталкивается. О важности дипломатии науки как средства решения международных проблем говорят не только представители академической среды, но и представители органов государственного управления. Сегодня роль дипломатии науки возросла еще и потому, что многие страны мира, также, как и мы, оказались в определенном дипломатическом тупике, что особенно видно на примере переговоров по решению Арцахской проблемы. Связанные с рядом вопросов «непреодолимые разногласия» привели к тому, что постепенное укрепление доверия с союзниками может быть достигнуто только с помощью методов «мягкой силы». В условиях, когда армянская дипломатия ищет наиболее эффективные способы выхода из этой ситуации, дипломатия науки может иметь лучшие перспективы и оказать ей эффективную помощь.

Выдвижение ученых в качестве участников укрепления международных отношений, способных преодолеть политический кризис и решить межгосударственные проблемы, является одной из стратегических целей ОМУСА. Как следствие, не случайным является то, что в 2019 году Организацией были учреждены институт «Посол науки Арцаха», звание и медаль с таким же названием, организуются ежегодные международные конференции в Арцахе с довольно широким географическим охватом, учреждено периодическое издание «Научный Арцах», в редакции которого состоят ученые из более чем десятка государств, а карта публикаций, отличающихся актуальностью и быстротой реагирования на события и явления в мире, охватывает 15 стран.

Ключевыми составляющими формирования научной культуры разных стран являются обмен научными ресурсами (кадры, оборудование, опыт организации научных исследований и т. д.), реализация совместных научных проектов, расширение научных связей, которые способствуют развитию отношений между этими странами. Высокая мобильность науки и научных кадров является предпосылкой эффективного развития науки сегодня и завтра. Мы более чем убеждены, что тупиковые ситуации в отношениях между некоторыми странами можно преодолеть, используя потенциал дипломатии науки. Отношения между странами в области научного сотрудничества формируются и развиваются в первую очередь учеными, которые являются уникальными **ПОСЛАМИ НАУКИ** в своих странах.

Вот почему роль дипломатии науки сегодня растет также, как это было во времена Холодной войны. Почему же государственные деятели и политики ожидают поддержки ученых в критические для страны времена? Дело в том, что люди с научным мировоззрением лучше понимают масштабы вызовов и угроз. Когда дипломаты, политики, бизнесмены, высокопоставленные военные теряют доверие друг к другу, отношения между учеными часто становятся жизненно важными для межгосударственных отношений. Действительно важная роль ученых определяется одним обстоятельством: независимо от того, в какой части планеты они живут, какой они национальности, они хорошо понимают друг друга, потому что у них есть объединяющее начало – язык науки, который помогает решать международные проблемы.

Ясно одно: и методы, которые предлагает дипломатия науки, и инструменты, которые она использует, могут помочь в решении спорных и важных вопросов. Множество примеров доказывают, что ученые – те же дипломаты, которые могут влиять на политику и, следовательно, на успешное развитие международных отношений.

Хочется верить, что дипломатия науки может в значительной степени способствовать установлению мира во всем мире, формированию добрососедских отношений между народами, сохранению планеты Земля и устойчивому развитию.

Журнал ОМУСА «Научный Арцах» должен стать одной из важных платформ для развития дипломатии науки в Арцахе, чтобы, наука, служа дипломатии, смогла противопоставить материалистическому мировоззрению понимание важности силы человека и его научных возможностей, питающихся мудростью родной земли, поскольку именно такой человек может верно использовать свои возможности, служа самой главной, приоритетной цели: международного признания и процветания Республики Арцах.

АВЕТИК АРУТЮНЯН

**ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ**

**TRANSFORMATION OF THE STRATEGY OF AMERICAN AID
TO ARTSAKH IN THE CONTEXT OF THE
NEW ECONOMIC POLICY OF THE POST-COVID ERA***

341.232 (73+479.25)

MARTUN AZATYAN

*Russian-Armenian University,
International Relations Chair, Ph.D Student,
Yerevan, Republic of Armenia
martun.azatyan2018@gmail.com*

The article examines the origins of the idea of International Development Assistance (IDA) and the process of its transformation into a separate branch of international relations on the example of the USA. It analyzes the features of American support for Artsakh in accordance with the interests of the USA in the South Caucasus. The purpose of the research is to detect possible transformations of American allocations to Artsakh in the changing realities of the world economic system, which will allow formulating recommendations for the development of the most popular industries in the context of the pandemic. Based on a comparative analysis of annual payments, it is concluded that the size and direction of financial assistance depends on the need to maintain the process of sustainable development in the region. The impact of the coronavirus pandemic on the amount of subsidies is considered, and the strengthening of the agricultural and medical sectors of Artsakh is proposed to increase the mobilization potential of the country. Thus, Artsakh and Armenia will increase their role as key players in maintaining stability in the region and will provide the population with essential products in case of repeated border closures.

Key words: Artsakh, USA, USAID, financial aid, coronavirus, economy, transformation.

On January 20, 1949, after reading the inaugural speech of the 33rd President of the United States Harry Truman, the official approval of a new separate direction of world politics was launched. This stands for the ODA (Official Development Assistance) - the idea of economic and technical support to other countries, which was declared by the fourth point of the President's speech.

It is known that before the Second World War, the United States positioned itself as a supporter of a policy of minimal intervention in the matters of the rest of the world. However, the main postulate of the Messianic tradition – the idea of exclusivity – after two centuries of development and formation had to find an application beyond the borders of the American state. The features of the American way of life laid down by the founding fathers, first of all, showed

* Հոդվածը ներկայացվել է 20.04.2020թ., գրախոսվել՝ 22.04.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

themselves on the positive side within their own society; therefore, they could become guidelines for the formation and development of societies in Western countries, as well as the rest of the world.

In parallel with the above process, in the 40s of the last century, the necessary process of approving the Institute of technical assistance continued to gain momentum, because the support of the allies, which took place before and during the war, was mostly episodic. One of the first steps in the formation of an international tradition of assistance to countries in need was taken in November 1943, when representatives of 44 states gathered in Washington and signed an agreement on the establishment of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). And after the signing of the Bretton Woods Agreement in July 1944, the International Monetary Fund (IMF) and the International Bank for Reconstruction and Development (IBDR) were created, which still provides assistance to the economies of the organization's member countries¹.

As for the geopolitical situation, after the change of the phases of the war from “hot” to “cold”, the world was seen as a battleground of democratic and undemocratic forces. Among the latter, first of all, the communist countries with their own ideology – communism – were considered as threats to the ideals of freedom and democracy. The beginning of national liberation movements in South-East Asia (India, Burma and Ceylon) only accelerated the mobilization of resources in both systems.

After examining the process of implementing the “Truman Doctrine” and the “Marshall Plan”, the liberal wing of the US political elite (Bowles, Galbraith, Kennan) came to the conclusion that military assistance to allied countries was ineffective, instead offering social and economic reforms in these states that would allow them to “step on” hunger and disease. For this purpose, it was supposed to use American scientific achievements and the fruits of industrial progress². So, this idea was expressed in 4th paragraph of the President's inaugural speech, which noted the need of creating a social base in donor countries that supports a political and economic regime that would be able to resist communism³.

This approach formed the basis of the “Foreign Assistance Act”, signed by President Kennedy in 1961, which led to the creation of the Peace Corps and the United States Agency for International Development (USAID) – the top federal aid agency outside the United States. It is worth noting that the main executive authority, that determines the strategy of the ODA, is the US National Security Council, in which, since 2010, USAID was included. As for the legislative branch (Congress), in the Upper House (Senate) international development assistance is handled by the US Senate Committee on Foreign Relations, and in the Lower House (House of Representatives) by the US House of Representatives Committee on Foreign Affairs. The final decision is made by the Appropriations Committees of both houses.

In studying the ODA process, it is necessary to emphasize the most important role of the US State Department, especially in the context of providing non-military assistance to recipient countries. The Department includes the Office of U.S. Foreign Assistance Resources, which determines the state Department's plan of action in the field of ODA in a particular region. The main priorities are non-violent conflict resolution, support for democratic societies, the fight against climate change and etc.⁴

¹ The World Bank Group: <https://www.worldbank.org/en/what-we-do>

² Глазунова Е.Н., У истоков содействия международному развитию: американская программа технической помощи развивающимся странам. Вестник Московского университета. Серия 25. Международные отношения и мировая политика. 2012. №2. С. 126-157.

³ Inaugural Addresses of the Presidents of the United States: <https://www.bartleby.com/124/pres53.html>.

⁴ QUADRENNIAL DIPLOMACY AND DEVELOPMENT REVIEW: ENDURING LEADERSHIP IN A DYNAMIC WORLD (QDDR): <https://www.usaid.gov/qddr>.

Despite all the actions aimed at the final formation of the ODA Institute, the scope and scale of foreign support varied depending on the political situation in the United States, as well as on the processes taking place in the rest of the world. In particular, in the early 80's, military aid became relevant again, as the recipient countries, on the one hand, did not want to fall under full economic dependence on Washington, on the other hand, the methods no longer justified themselves in practice, in particular, during the Vietnam war⁵.

However, in the 80's, liberal trends became relevant again, and US President Ronald Reagan noted the need to implement economic policies in recipient countries that would promote the development of market relations, free trade, as well as strengthening socio-political institutions. The collapse of the Soviet Union did not make serious adjustments to the strategy of the ODA, since most of the States that gained independence declared the need to establish a democratic system and a market economy in their countries.

From that moment on, the ODA bodies were guided by the politicentric model of development of the recipient country, the axis of which was political development – the key link of economic and social prosperity⁶. The reason for this evolution was, first of all, the approaches of neoinstitutionalists, who advocated the strengthening of the rule of law and the fight against corruption. Secondly, the views of the US political elite have had a significant impact on the “third wave of democratization” and the need to support it through policies promoting democracy⁷.

In any case, in the mid-90s, the absence of a geopolitical rival began to have an impact on the logic of the ODA, in particular, in optimizing expenditures allocated for foreign aid. If at the beginning of the 90-s about 27 billion dollars were allocated for the ODA, then with the advent of the new Millennium this figure has decreased to 20 billion dollars.⁸

The most important event that paved the way for upcoming financial assistance directly to the Nagorno-Karabakh Republic was the joint adoption of the “Freedom Support Act” in August 1992 by the House of Representatives and the Senate. According to the document, the need for assistance from the United States to the post-Soviet states in order to create and maintain a democratic system of government and a liberal economy was declared. Since 1998, the Nagorno-Karabakh Republic has officially received annual financial assistance from the United States. Below is a column table of the expected and officially received amount from the United States, indicating the date and purpose of receiving funds (n/a – no data available).

Year	The expected amount (mln.)	Actual amount (mln.)	Purpose
1998	12,5	5,5	For victims of conflict
1999	7,5	3,5	To reconstruction and other activities related to a peaceful settlement
2000	n/a	2	To implementation of confidence-building measures and other measures to promote a peaceful settlement

⁵ **Roper J.** John F. Kennedy and Lyndon Johnson. In US Foreign Policy and Democracy Promotion: From Theodore Roosevelt to Barack Obama. Michael Cox, Timothy J. Lynch, and Nicolas Bouchet. P. 103-120

⁶ DEMOCRACY AND GOVERNANCE: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABL224.pdf

⁷ **Huntington, Samuel P.** "Democracy's Third Wave." Journal of Democracy 2.2 (1991)

⁸ Query Wizard for International Development Statistics: <https://stats.oecd.org/qwids/>

2001	n/a	4	To implementation of confidence-building measures and other measures to promote a peaceful settlement
2002	n/a	2	To implementation of confidence-building measures and other measures to promote a peaceful settlement
2003	5	2	To satisfaction of current humanitarian needs
2004	5	2	To provide humanitarian and emergency assistance to meet the basic needs of the population, including drinking water supply programmes
2005	3	2.5	For humanitarian and emergency assistance
2006	3	3	For humanitarian and emergency assistance
2007	3	2	To implementation of confidence-building measures and other measures to promote a peaceful settlement
2008	6	2	To solve current humanitarian problems
2009	8	2	To solve current humanitarian problems
2010	8	2	To solve current humanitarian problems
2011	n/a	2	n/a
2012	n/a	2	n/a
2013	n/a	2	n/a
2014	n/a	2	n/a
2015	n/a	2	n/a
Total (1998-2015)		44,5	

Figure 1. Legislative History of U.S. Assistance to Nagorno Karabakh⁹

If we analyze the goals of allocating funds, it becomes clear that they are based on the logic of geopolitical interests of USA in the South Caucasus. In the late 90's, in order to implement energy projects in the region, the Americans were interested in stability, in democratic systems, as well as in preventing possible military clashes. Interests have undergone certain modifications since the events of September 11, 2001, when there was a need for decisive measures in the fight against terrorism. In addition, Azerbaijan had announced its accession to the UN anti-terrorist measures. It was in this context that US President George W. Bush sought to suspend Section 907 to the "Freedom Support Act", which prohibited providing military assistance to Azerbaijan. The confirmation of the aforementioned is the data of the decrease in the amount of financial subsidies

⁹ https://anca.org/assets/pdf/misc/US_assistance_to_NKR.pdf.

since 2002. In this context, it is necessary to take into account the fact that the development and adoption of the state budget and expenditures is carried out during the previous year.

Another factor that has influenced and continues to influence the reduction of foreign aid is the arrival of President Donald Trump in the White House, who during the presidential race announced about the need to reduce subsidies to international organizations and individual states from the US. The Congress has been and continues to be a deterrent in this context, which, in particular, has become an insurmountable barrier for Trump in cutting the share of foreign aid in the US budget for 2019¹⁰.

The reduction of financial assistance to Artsakh in a number of areas also has other reasons. In particular, the company HALO Trust, which has been carrying out mine clearance in the territory of Artsakh since 2010, received about 11 million dollars from the United States in general, which allowed to clear agricultural land from unexploded shells, and this led to a reduction in the number of civilian casualties by 80%¹¹. It should be noted that the largest amount of financial subsidies was allocated in 2017, which was 3.5 million dollars, and the reason for the possible reduction in funding could be the fact of mine clearance of 95% of territories.

In March 2020, 73 congressmen sent a letter to the Appropriations Committee with a proposal to allocate \$ 100 million in financial assistance to Armenia and \$1.5 million to Artsakh. The purpose of financial assistance to Artsakh was again related to mine clearance program. At the end of the month, the US presidential administration announced a reduction in aid to Artsakh, which, according to international expert Suren Sargsyan, was done not only because Armenia and Artsakh are not priorities for Trump's administration, but also because foreign aid in general is not a priority for them. In addition, the possibilities of the Armenian lobby to oppose the approval of this decision are very limited due to the situation with the spread of the coronavirus¹². The thing is that the main tools of lobbying – promotion of the issue in person, stocks and pickets – are not possible in the conditions of quarantine caused by a virus. Lobbyists will also encounter significant difficulties in the information field, which as of April 2020 is almost completely filled with materials about COVID-19.

In our opinion, the coronavirus and the introduced pandemic are the cornerstones on which it's necessary to build a scenario for future economic relations between the United States and Artsakh. In the “new” world that will be established after overcoming the peak of COVID-19, the main goal of the Armenian lobby and political structures of Armenia and Artsakh will be to find common interests with their American counterparts.

The main areas where Armenian producers have the opportunity to use the resources of their own country are medicine and agriculture. These sectors of the economy make the possibility to not only export products abroad, but also to provide their own population with basic necessities, both at a normal pace of life, and in conditions of crisis and closed borders. As mentioned earlier, the United States are interested in the continued development of the South Caucasus countries and in overcoming military and economic crises. Therefore, it is necessary to do everything possible to increase the role of Artsakh in maintaining stability in the region, especially in times of crisis. The Republic of Armenia, for its part, should develop mechanisms to promote the development of agriculture and medicine in the territory of Artsakh, with the condition of constant and

¹⁰ Трамп предложит сократить иностранную помощь и социальные программы: <https://www.golos-ameriki.ru/a/trump-slashes-foreign-aid-cuts-safety-net-programs-in-new-budget-proposal/5281342.html>.

¹¹ ԱՄՆ օգնությունը միշտ եղել է Ղարաբաղում իրականացվող HALO-ի ծրագրերի հիմնասյունը, դրա դադարեցումը կստիպի HALO-ին զգալիորեն նվազեցնել աշխատանքները Ղարաբաղում: <https://www.aravot.am/2019/08/17/1060904/>:

¹² «ԱՄՆ-ի՝ Արցախին օգնության տրամադրման ծրագիրը պահպանելը բարդ է լինելու»: <https://www.aravot.am/2020/03/28/1102496/>:

uninterrupted supply of products to the territory of the Republic of Armenia with the possibility of exporting them.

We believe that the upcoming US presidential election, which is scheduled for November 3, 2020, will not affect the increase in subsidies to Armenia and Artsakh, unless the Armenian side offers and substantiates alternative ways to receive financial support. The fact is that the current US President has not declared his intention of changing the main logic of his policy. As for the main opponent of Donald Trump – Joe Biden - in this case there are both positive and negative factors for Armenia and Artsakh. On the one hand, Biden is a member of the US Democratic Party, which has supported other countries and international organizations more often than Republicans. On the other hand, Biden says that it is necessary to continue the fight against terrorism in the Middle East, so the logic of external support will be based on the factor of ensuring security, mainly by military means. In our opinion, Armenia, as a member of the CSTO, will be in a difficult geopolitical situation if it decides to participate in anti-terrorist operations and receive military support from the United States.

At the end of March 2020, it was announced that the United States will allocate \$ 1.1 million to Armenia to fight against the coronavirus and its consequences. Delegation of the European Union to Armenia declared that the EU will provide assistance to Armenia in the amount of 51 million euros, which will be used to purchase medical equipment, advanced training of medical staff, as well as for supporting small and medium-sized businesses¹³. This kind of assistance can become a precedent for future subsidies on mutually beneficial terms with the aim of development of medicine and agriculture in the territory of Armenia and Artsakh.

ԱՐՑԱԽԻՆ ՀԱՏԿԱՑԿՈՂ ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ POST-COVID ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐ ԶԱՂԱԶԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵԶՍՈՒՄ

ՍԱՐՏՈՒՆ ԱԶԱՏՅԱՆ

Հայ-ռուսական համալսարանի

*միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի ասպիրանտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Հոդվածում ուսումնասիրվում են միջազգային զարգացման աջակցության գաղափարի՝ որպես միջազգային հարաբերությունների առանձին ճյուղի վերածվելու գործընթացի ակունքները ԱՄՆ օրինակով: Վերլուծվում են Արցախի տրամադրվող ամերիկյան աջակցության առանձնահատկությունները՝ Հարավային Կովկասում ԱՄՆ շահերին համապատասխան: Ուսումնասիրության նպատակն է բացահայտել համաշխարհային տնտեսական համակարգի փոփոխվող իրողություններում ԱՄՆ կողմից ֆինանսական հատկացումների հնարավոր փոխակերպումները, ինչը հնարավորություն կտա մշակել առաջարկություններ՝ համաճարակի պայմաններում արտադրության առավել պահանջված ճյուղերի զարգացման համար: Հոդվածում օգտագործվում են էմպիրիկ (համեմատություն) և տեսական (վերլուծություն ու սինթեզ) հետազոտության մեթոդները: Ամենամյա հատկացումների համեմատական վերլուծության հիման վրա եզրակացություն է արվում, որ ֆինանսական օգնության չափն ու ուղղվածությունը կախված են տարածաշրջանում կայուն զարգացման գործընթացի պահպանման անհրաժեշտությունից: Դիտարկվում է կորոնավիրուսի համաճարակի ազդեցությունը դոտացիաների չափի վրա, առաջարկվում է Արցախի

¹³ EC предоставит Армении 51 млн. евро на борьбу с коронавирусом:
<https://newsarmenia.am/news/armenia/es-predostavit-armenii-51-mln-evro-na-borbu-s-koronavirusom/>.

գյուղատնտեսական և բժշկական սեկտորների հզորացում՝ ուղղված երկրի մոբիլիզացիոն ներուժի բարձրացմանը: Իբրև արդյունք՝ Արցախին ու Հայաստանը, որպես առանցքային դերակատարներ, կբարձրացնեն իրենց դերը տարածաշրջանում կայունության պահպանման գործընթացում և փակ սահմանների դեպքում կապահովեն երկու երկրների բնակչությանը առաջին անհրաժեշտության ապրանքներով:

Հիմնաբառեր՝ *Արցախ, ԱՄՆ, USAID, ֆինանսական օգնություն, կորոնավիրուս, տնտեսություն, փոխակերպում:*

ТРАНСФОРМАЦИЯ СТРАТЕГИИ АМЕРИКАНСКОЙ ПОМОЩИ АРЦАХУ В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ЭРЫ POST-COVID

МАРТУН АЗАТЯН

*аспирант кафедры международных отношений
Российско-Армянского Университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Статья рассматривает предпосылки идеи содействия международному развитию (СМР) и процесса его преобразования в отдельную отрасль международных отношений на примере США. Анализируется специфика американской поддержки Арцаха в соответствии с интересами США на Южном Кавказе.

Цель исследования – выявление возможных трансформаций американских ассигнований Арцаху в изменяющихся реалиях мировой экономической системы, что позволит выработать рекомендации для развития наиболее востребованных отраслей производства в условиях пандемии. В статье использованы методы эмпирического (сравнение) и теоретического (анализ и синтез) исследования. На основе сравнительного анализа ежегодных выплат делается заключение, что размер и направленность финансовой помощи зависят от необходимости поддержания процесса устойчивого развития в регионе. Рассматривается влияние пандемии коронавируса на размер дотаций, делаются предложения по усилению сельскохозяйственного и медицинского секторов Арцаха для увеличения мобилизационного потенциала страны. Как результат, Арцах и Армения повысят свою роль ключевых игроков в деле сохранения стабильности в регионе и обеспечат население стран продукцией первой необходимости в случае закрытия границ.

Ключевые слова: *Арцах, США, USAID, финансовая помощь, коронавирус, экономика, трансформация.*

**ՀԱՎԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ Փ. ԿԱԼԵՆՍԹԻՆԻ.
ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՎԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿԸ***

ՀՏԴ 32 (479.243)

ԱՆԻ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի իրավունքի, սոցիոլոգիայի և
փիլիսոփայության ինստիտուտի գիտաշխատող, ԱԵԳՄՄ-ի անդամ,
բ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն,
Ուփսալայի համալսարանի Ռուսաստանի և Եվրասիայի
ուսումնասիրությունների ինստիտուտի հրավիրյալ գիտաշխատող,
բ. Ուփսալա, Շվեդիա
anigrigoryan@gmail.com

Սույն հետազոտական աշխատանքը խարսխված է հակամարտությունների կարգավորման տեսաբան Փիթեր Վալենստինի կողմից առաջ քաշված հակամարտությունների կարգավորման չորս կատեգորիաների ուսումնասիրման վրա: Հետազոտության նպատակն է ներկայացնել հակամարտությունների չորս՝ հեղինակի տերմինաբանությամբ գեոպոլիտիկ (աշխարհաքաղաքական), ռեալպոլիտիկ, իդեալպոլիտիկ (գաղափարաքաղաքական) և կապիտալպոլիտիկ (տնտեսաքաղաքական) սկզբնապատճառների ուսումնասիրության արդիականությունը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման համատեքստում:

Հընթացս փորձ է արվում վերհանված ընհանուր մոտեցումները տեղայնացնել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ներկա փուլի վրա: Հաշվի են առնվում ինչպես հակամարտության աշխարհաքաղաքական-տարածաշրջանային գործոնները, այնպես էլ ներքաղաքական ուժային (վերա)դասավորումները, երկրի վարչացման ներքին տրամաբանությունը, այդ թվում՝ լեգիտիմության հիմնահարցը:

Մեթոդաբանության տեսանկյունից հետազոտությունն իրականացվել է որակական գործիքակազմով՝ մասնավորապես դիսկուրսի (խոսույթի) ուսումնասիրությամբ՝ հիմք ընդունելով պաշտոնական փաստաթղթերն ու հայտարարությունները:

Ցույց է տրվում, որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը, հիմքում ունենալով վերոնշյալ չորս սկզբնապատճառները, վերահաստատում է առավել համապարփակ ու անշտապ ուղիների փնտրման հրատապությունը՝ առաջնորդվելով շեշտակի փոփոխվող աշխարհի կողմից պարտադրված նոր իրողությունների հրամայականով:

Հիմնաբառեր՝ հակամարտությունների տիպաբանություն՝ գեոպոլիտիկ (աշխարհաքաղաքական), ռեալպոլիտիկ, իդեալպոլիտիկ (գաղափարաքաղաքական) և կապիտալպոլիտիկ (տնտեսաքաղաքական), հակամարտությունների կարգավորում, Լեռնային Ղարաբաղ, խաղաղության գործընթաց, անվտանգություն:

* Հոդվածը ներկայացվել է 11.05.2020թ., գրախոսվել՝ 14.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Ներածություն

Հակամարտաբանությունը, որպես գիտակարգ, վերջին տասնամյակների ընթացքում և հատկապես խորհրդային Միության լուծարումից հետո շեշտակի զարգացում է ապրել: Լինելով համեմատաբար երիտասարդ գիտակարգ՝ այն աննախադեպ ծավալների գիտական ուսումնասիրությունների և հետազոտությունների է արժանացել, որոնց մի մասը նվիրված է հակամարտությունների քանակական հավաքագրմանը, իսկ մյուս մասն իրականացնում է արդեն հավաքագրված հակամարտությունների համեմատական ուսումնասիրություններ՝ վերհանելով հակամարտությունների օրինաչափությունները, հիմնական տարբերություններն ու նմանությունները: Նման հետազոտությունները հետապնդում են տարատեսակ գիտական ու գործնական նպատակներ, որոնցից թերևս առավել մեծ պահանջարկը վայելում է հակամարտությունների կարգավորման ոլորտը:

Հակամարտությունների կարգավորումը բարդ ու բազմաշերտ ոլորտ է, որը հակամարտությունները ներկայացնում է ամենատարբեր տեսանկյուններից: Հաշվի են առնվում գլոբալ ու տեղական սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական, մշակութային գործընթացները: Առաջնահերթ է դառնում հակամարտության սկզբնապատճառների խորքային վերլուծությունը՝ կարգավորումն առավել համակարգված ու իրատեսական դարձնելու նպատակով:

Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը հակամարտությունների հայտնի տեսաբան Փիթեր Վալենստինի կողմից առաջ քաշված հակամարտությունների կարգավորման տեսության համատեքստում: Մասնավորապես՝ հոդվածում ներկայացվում են հակամարտությունների չորս հիմնական տեսակները՝ հիմնվելով դրանց սկզբնապատճառների վրա՝ աշխարհաքաղաքական, ռեալպոլիտիկ, գաղափարաքաղաքական և քաղաքատնտեսական:

Հակամարտությունների կարգավորման չորս կատեգորիաներն ըստ Վալենստինի

Հակամարտությունների առաջացման սկզբնապատճառները բազմաթիվ են: Կարգավորման երկարաձգման պարագայում դրանք նենգափոխվում են՝ աղավաղելով հակամարտությունների սկզբնապատճառների էությունական նկարագիրը և խճճելով հնարավոր խաղաղ կարգավորման հեռանկարները: Հետևաբար կենսական նշանակություն են ձեռք բերում հակամարտությունների ծագման հիմնապատճառների վերհանումը և ուսումնասիրությունը՝ կարգավորման ուղիների համակարգված մոտեցում մշակելու նպատակով:

Հակամարտությունների կարգավորումը Վալենստինը սահմանում է որպես «սոցիալական իրավիճակ, երբ հակամարտող կողմերը (կամավոր) համաձայնում են խաղաղ գոյակցման և/կամ լուծում են հիմնական անհամապատասխանությունները (incompatibilities)՝ այդպիսով դադարելով կիրառել զինված ուժ միմյանց նկատմամբ»¹⁴: Սրան հասնելու համար առանձնացվում են յոթ հիմնական մեխանիզմներ՝ 1. առաջնահերթությունների վերանայում, 2. ռեսուրսների բաժանում, 3. փոխզիջում, 4. համատեղ վերահսկողություն, 5. երրորդ կողմի ներգրավում և կռվանի հանձնում այդ կողմին, 6. կարգավորման այլ մեխանիզմների՝ ինչպես, օրինակ, արբիտրաժի կիրառում կամ ad hoc մեխանիզմներ, 7. հակամարտության սառեցում¹⁵: Հաշվի առնելով Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության բազմաշերտությունը՝ լոկալ, տարածաշրջանային ու

¹⁴ Wallenstein P., Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System, London, 2002, էջ 50.

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 54-57:

միջազգային շահագրգիռ կողմերի ներկայացվածությամբ¹⁶ և բանակցային գործընթացի դիսանմիկան՝ դրա կարգավորման տարբեր փուլերում առաջարկվել է վերոնշյալ մեխանիզմների կիրառում՝ սկսած խաղաղապահ զորքերի տեղակայումից¹⁷ մինչև փոխզիջումային տարբերակների քննարկումներ¹⁸։ Վերոնշյալ մեխանիզմները մեթոդաբանորեն կիրառվում են հայտնի բոլոր հակամարտությունների կարգավորման դեպքում առավել համապարփակ հանգուցալուծում գտնելու նպատակով՝ հաշվի առնելով առաջարկվող թիրախավորված լուծումները և հակամարտությունների առանձնահատկությունները։

Փ. Վալենստինի առաջ քաշած աշխարհաքաղաքական կատեգորիան, որպես հակամարտությունների սանձագերծման սկզբնապատճառ, ծավալվում է այնպիսի տարածքների շուրջ, որոնց վերագրվում է քաղաքական-մարտավարական ծանրակշիռ նշանակություն։ Ընդ որում, խնդիրը ծավալվում է ոչ միայն տարածքի շուրջ¹⁹, որպես աշխարհագրական միավորի, այլ կարևորվում է այն պրիզման, որով որոշում կայացնողները կամ հիմնական խաղացողները դիտարկում են տվյալ տարածքը²⁰։ Պատմական հետահայացով նկատելի է Հարավային Կովկասի շուրջ համաշխարհային մեծ տերությունների մղած պայքարը՝ տարածաշրջանում հեգեմոն դիրքերի հասնելու համար։ Դիցուք, ինչպես ռուս քաղաքագետ Սերգեյ Մարկեդոնովն է նշում, Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում խաղաղության ամենակարևոր գրավականը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումն է²¹։ Այս իմաստով դժվար է թերագնահատել Հարավային Կովկասի շուրջ ծավալվող աշխարհաքաղաքական գործընթացների կարևորությունը և դրանց որոշիչ ազդեցությունը հակամարտության հետագա ընթացքի վրա²²։ Այս համատեքստում հասկանալի է դառնում տարածաշրջանային խաղացողների մարտավարական քայլերը՝ զորօրինակ՝ վերջին տարիներին ռուսական և արևմտյան ինտեգրացիոն մոդելների պարտադրումը Հարավային Կովկասի պետություններին։ Ըստ Վալենստինի՝ հակամարտությունները մտնում են բանակցային փուլ, երբ հակամատող կողմերը ռազմաքաղաքական ու տնտեսական համապատասխան ու անհրաժեշտ ռեսուրսների չեն տիրապետում վերջ դնելու հակամարտությանը²³։ Այլ կերպ ասած՝ ուժն այստեղ հանդես է գալիս որպես միջոց՝ և՛ սկզբնավորելու, և՛ ավարտին հասցնելու հակամարտությունը։

¹⁶ **Բեգարյան Ա.**, Ղարաբաղյան հակամարտության աշխարհաքաղաքականությունը, «Բոն Թ-Վ», 8 դեկտեմբերի 2013 թ., <http://boon.am/geopolitics-of-nagorno-karabakh-conflict> (հղվել է 02.05.2019 թ.):

¹⁷ **Մամեդյարով.** «Համաձայնություն է ձեռք բերվել Ղարաբաղում խաղաղապահ ուժերի մասին», «Ազատություն» *ռ/կ*, 7 հունիսի 2011 թ., <https://www.azatutyun.am/a/24227209.htm> (հղվել է 02.05.2019 թ.); Лукашенко рассказал о предложениях по участию России и Беларуси в разрешении нагорно-карабахского конфликта, БЕЛТА - Новости Беларуси, 14 դեկտեմբերի 2018 թ., <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-rasskazal-o-predlozhenijah-po-uchastiju-rossii-i-belarusi-v-razreshenii-nagorno-329365-2018/> (հղվել է 02.05.2019 թ.):

¹⁸ Полная версия интервью президента Армении Сержа Саргсяна Дмитрию Киселеву, «Sputnik на русском» *յուրություն ալիք*, 17 նոյեմբերի 2016 թ., <https://www.youtube.com/watch?v=CyOeqB14RE> (հղվել է 02.05.2019 թ.):

¹⁹ **Diehl P. F.**, A Road Map to War: Territorial Dimensions of International Conflict, London, 1999, P. 16-19.

²⁰ **Wallenstein P.**, նշ. աշխ., էջ 97:

²¹ Москва – Баку: как купировать риски, Sputnik Азербайджан, 2 սեպտեմբերի 2015 թ., <https://az.sputniknews.ru/expert/20150902/401873007.html> (հղվել է 02.05.2019 թ.):

²² **Манасян А.** Знать правду: политические мотивы в подтекстах карабахского конфликта, «Դիսակետ», 2 նոյեմբերի 2018 թ., <http://ditaket.info/Александр-Манасян-Знать-правду-пол/> (հղվել է 11.05.2019 թ.):

²³ **Wallenstein P.**, նշ. աշխ., էջ 102.

Աշխարհաքաղաքական կատեգորիայի համատեքստում հակամարտությունները կարգավորելիս փորձագետների, քաղաքագետների ու դիվանագետների առջև ծառանում է այն հարցը, թե որն է այն սկզբնական կետը, որից անհրաժեշտ է (կամ քաղաքական առումով կոռեկտ է) սկսել հակամարտությունների լուծումը: Այդ կապակցությամբ առաջ է քաշվում երկու ելակետային մոտեցում՝ ստատուս քվո²⁴ կամ ստատուս քվո միսչև պատերազմական գործողությունները (status quo ante bellum)²⁵: ՄԱԿ-ի կանոնադրության յոթերորդ գլուխը նախատեսում է «խաղաղության վերականգնման և պահպանման համար» հիմք ընդունել նախապատերազմական իրավիճակը²⁶: Այլ կերպ ասած՝ հակամարտության խաղաղ լուծման միջոցառումները դիտարկվում են միևնույն պատերազմական գործողությունները, ոչ թե պատերազմական գործողություններից հետո ստեղծված իրավիճակի համատեքստում: Եվ այստեղ է, որ միջազգային իրավունքի հիմնադրույթները, մասնավորապես ժողովուրդների ազատ ինքնորոշման իրավունքն ու աշխարհաքաղաքական իրողությունները տարամիտվում են, իսկ ՄԱԿ-ի հակամարտությունների լուծման քաղաքականությունը՝ հաճախ անտեսվում: Ինչպես փաստարկում է Վալենտինը, սա թուլացնում է այդ դրույթի կանխող ուժը՝ այդպիսով մոռացության մատնելով այնպիսի դեպքեր, երբ ստատուս քվոյի խաթարումը կարող է հանգեցնել միջազգային անվտանգության վնասման և լայնածավալ պատերազմական գործողությունների սանձազերծման: Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության համատեքստում Մինսկի խմբի համանախագահության կողմից մշտապես փաստացի քննադատության է ենթարկվել ստատուս քվոն խաթարելուն միտված ցանկացած գործողություն²⁷:

Ավելին, միևնույն հակամարտությունը եղած իրավիճակը բանակցությունների սեղան բերելը կարող է ոչ միայն կողմերի անհամաձայնությունների տեղիք տալ, այլև նպատակահարմար չէ այն առումով, որ հակամարտության ներկա պատկերը բոլորովին չի արտահայտում հակամարտության առաջին փուլի իրողությունները, և հետևաբար բանակցությունների ընթացքում ելակետային համարել առաջին փուլը և փորձել լուծումներ գտնել այդ համատեքստում՝ կնշանակի անտեսել ներկա քաղաքական, տնտեսական, ինչպես նաև աշխարհաքաղաքական իրողությունները: Հավելենք, որ բանակցային գործընթացի վերսկսումը, հիմք ընդունելով միևնույն պատերազմական գործողությունները ընկած ժամանակահատվածը, իրատեսական չէ նաև միջազգային Նորմերի և մասնավորապես ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի տեսանկյունից, ինչպես նաև 1990-ականների սկզբին հայկական ուժերի կողմից հաղթանակի, ինչպես նաև հնարավոր հասարակական բողոքի ալիքի ֆոնին: Գեոպոլիտիկ կատեգորիայի պարագայում, որպես հակամարտության լուծման մի տարբերակ, առաջ է մղվում վեճի առարկան հակամարտող կողմերի միջև կիսելու ուղին²⁸, որը ինչպես ավելի վաղ նշել էինք, հակամարտության կարգավորման յոթ մեխանիզմների շարքին է դասվում: Այդուհանդերձ, կարգավորման նման ճանապարհը չի համապատասխանում Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ներքին տրամաբանությանը (Արցախի տարածքը տեղագրական առումով մեկ ամբողջություն է), մյուս կողմից էլ երկրորդ

²⁴ CHAPTER VII: ACTION WITH RESPECT TO THREATS TO THE PEACE, BREACHES OF THE PEACE, AND ACTS OF AGGRESSION; <http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-vii/index.html>

²⁵ Wallenstein P., նշ. աշխ., էջ 97.

²⁶ Տե՛ս հոդված 39, CHAPTER VII: ACTION WITH RESPECT TO THREATS TO THE PEACE, BREACHES OF THE PEACE, AND ACTS OF AGGRESSION, <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-vii/index.html>

²⁷ Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries, Belgrade, 3 դեկտեմբերի 2015 թ., <https://www.osce.org/mg/206036> (հոդվել է 06.05.2019 թ.).

²⁸ Wallenstein P., նշվ. աշխ., էջ 108.

համաշխարհային պատերազմից ի վեր հակամարտությունների լուծման փորձում նման դեպք չի արձանագրվել:

Ռեալպոլիտիկ կատեգորիա պատժողական և ինտեգրման քաղաքականությունների միջև

Ի տարբերություն աշխարհաքաղաքական կատեգորիայի, որի պարագայում հակամարտությունների սկզբնապատճառն աշխարհաքաղաքական իրողություններն են, ռեալպոլիտիկ կատեգորիայի դեպքում առաջնային կարևորություն տրվում է կողմերի ուժային հնարավորություններին՝ քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական. «Ռեալպոլիտիկ հարթությունում գործ ունենք երկկողմ հարաբերությունների հետ: Կողմերը հազվադեպ են դիտարկում ընդհանուր հակամարտության հարթումը որպես որոշակի տարածաշրջանում նոր հարաբերությունների կառուցման սկիզբ: Համապատասխանաբար՝ պատերազմների արդյունքում տարածաշրջանային նոր իրողություններ ի հայտ չեն գալիս, փոխարենը դիտարկվում են շղթայական պատերազմների ժամանակավոր ավարտ»²⁹: Սա հիմնականում ուղեկցվում է սպառնալիքայինությունների մրցավազքով, ինչպես Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության պարագայում, որի ոչ համաչափ զարգացման և միջազգային վերահսկողության մեխանիզմների արդյունքում էսկալացիան դարձնում է անխուսափելի³⁰: Հատկանշական է, որ դրանից հետո Հայաստանը սկսել է պաշտպանական հայեցակարգի համալիր մշակում³¹, ինչը որոշակի զսպիչ դերակատարում ունի նոր պատերազմի սանձազերծման ծարավ հակառակորդի համար: Վալենտինի առաջ քաշած ռեալպոլիտիկ հարթակն առավել միտված է խաղաղարարության, քան թե հակամարտությունների բուն կարգավորմանը: Առանձին ուսումնասիրության կարիք ունի այն հարցը, թե ինչպիսի փոխհարաբերությունների (հիերարխիկ, թե՞ գծային) մեջ են գտնվում խաղաղարարությունն ու հակամարտությունների կարգավորման ոլորտը: Այդուհանդերձ, այս պարագայում խաղաղարարություն ասելով՝ հասկանում ենք պարտված կողմի նկատմամբ տարվող մարտավարությունը, այն է՝ պատժողական կամ ինտեգրման: Պատժողականի պարագայում ենթադրվում է, որ պարտվող կողմը ամենայն հավանականությամբ ժամանակի ընթացքում գեներացնում է ռեալնշ վերցնելու հնարավորությունը ամենատարբեր մակարդակներում՝ ռազմական պոտենցիալի հզորացում, տնտեսության ծառայեցում այդ նպատակին, ինչպես նաև արժեքանական մակարդակում թշնամու կերպարի ստեղծում և հասարակության արժեքային համակարգի հարմարեցում: Պատժողական քաղաքականության վտանգավորության ցցուն օրինակ է Գերմանիայի հզորացումը Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո:

Ինտեգրման քաղաքականությունը ենթադրում է պարտված կողմի ինտեգրում տարբեր տնտեսամշակութային իրադարձությունների միջազգային կամ տարածաշրջանային մակարդակում, ինչը գերազանցապես տեղավորվում է ցանցայնության տեսության տրամաբանության մեջ՝ նպաստելով տևական խաղաղության ձեռքբերմանը: Այդ դեպքում կարևորվում է ժողովրդավարական

²⁹ Նույն տեղում, էջ 106:

³⁰ Մայիլյան Մ., 2016-ի դասերը. ապրիլյան պատերազմից առաջ եւ հետո, «Անալիտիկոն», <http://theanalyticon.com/?p=8610> (հղվել է 30.06.2019 թ.):

³¹ Սարգսյան Վ., «Ազգ-բանակ» հայեցակարգի քաղաքականության հինգ հիմնական ուղղությունները, [https://www.aniarc.am/2017/12/15/vigen-sargsyan-azg-banak-18-september-2017](https://www.aniarc.am/2017/12/15/vigen-sargsyan-azg-banak-18-september-2017;);, տե՛ս նաև Տոնոյան Դ., Պարտականությունը պետք է փոխարինենք առաքելությամբ, <https://mediamax.am/am/news/interviews/29332>:

արժեքների սերմանումը հասարակություններում Արևմտյան Գերմանիայի օրինակով³²։ Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմից ի վեր հատկապես միջազգային հանրության ջանքերով մերձեցման փորձեր կատարվեցին, որոնց արդյունավետությունը փաստորեն ապրիլյան պատերազմի, ինչպես նաև Ադրբեջանի կողմից քսենոֆոբիայի ակտիվ քարոզչության³³ արդյունքում կասկածի տակ դրվեց։

Հակամարտությունների ուսումնասիրության տնտեսաքաղաքական և գաղափարաքաղաքական հարթությունները

Հակամարտությունները սնող երևույթների շարքին են դասվում գաղափարախոսական և տնտեսական բաղադրիչները։ Գաղափարախոսական մոտեցումը Վալենստինը զուգորդվում է կառավարության լեգիտիմության հետ³⁴։ Այս առումով նշանակություն է ստանում ժողովրդավարություն-խաղաղություն տանդեմ՝ առաջ քաշված Ռուսոյի (2005³⁵), Ռասթրի և Դաֆոյի (2013³⁶) և Դիքսոնի և Սինիսի (2002³⁷) կողմից՝ որպես գաղափարախոսական կատեգորիայի առաջին հիպոթեզը։ Թերևս այս առումով արժե հիշատակել Մինսկի խմբի համատեղ հայտարարությունը Հայաստանի ու Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարարների հանդիպումից հետո, երբ հայտարարվեց հասարակություններին երկուստեք խաղաղության պատրաստելու մասին³⁸։

Ամերիկյան ժամանակակից քաղաքական մտքի ներկայացուցիչ Ս. Հանթինգթոնի կողմից առաջ քաշված քաղաքակրթական համակարգերի բախումը՝ արտացոլված մշակութային ու քաղաքական հարթություններում, կազմում է գաղափարախոսական կատեգորիայի մյուս հիմնաքարը³⁹։ Հակամարտող կողմերի միջև մշակութային ընկալումների տարբերությունները, պայմանավորված էթնիկ ծագմամբ, հաճախ քողարկված լինելով քաղաքական դրդապատճառներով և մատուցվելով էթնիկ աստառով, անտեսվում են և, այդուհանդերձ, կարևոր դերակատարում ունեն ինչպես հակամարտության ծագման, այնպես էլ ընթացքի և հանգուցալուծման տեսանկյունից⁴⁰։

Հակամարտությունների լուծման և դրանց դինամիկայի վերաբերյալ գաղափարաքաղաքական մոտեցման համատեքստում շատ է կարևորվում ներքին քաղաքական պատկերի փոփոխության հարցը։ Մասնավորապես շահախաղերը ծավալվում են այն հանգամանքի շուրջ, թե ինչպես է իդեալոլոգիկ բաղադրիչը երևան հանում լեգիտիմ կառավարության խնդիրը՝ որպես հակամարտության արմատների առավել խորքային հիմնապատճառ։ Այդ խնդիրը ինչպես հանգեցնում է

³² Wallenstein P., նշվ. աշխ., էջ 108-112։

³³ Adibekyan A., Elibegova A.; Armenophobia in Azerbaijan, Yerevan: "Information and Public Relations Center" of the Administration of the President of the Republic of Armenia, 2015

³⁴ Լոյս տեղում, էջ 114։

³⁵ Rousseau D., Democracy and War: Institutions, Norms and the Evolution of International Conflict, Stanford University Press, Stanford, California, 2005

³⁶ Dixon J. W., Senese P. D., Regime Type, Strategic Interaction, and the Diversionary Use of Force: Democracy, Disputes, and Negotiated Settlements, Journal of Conflict Resolution, 2002; pp. 547-571

³⁷ Dafoe A., Russett B., The Democratic Peace: Weighing the Evidence and Cautious Inference, International Studies Quarterly, № 57, 201-214, Yale University, 2013

³⁸ Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group, Paris, 16 հունվարի 2019 թ., <https://www.osce.org/minsk-group/409220> (հղվել է 06.05.2019 թ.)։

³⁹ Wallenstein P., նշվ. աշխ., էջ 114։

⁴⁰ Gurr T. R., Minorities at risk, Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts, United States Institute of Peace Press, 1993.

ժողովրդավարական խաղաղության տեսությանը⁴¹, այնպես էլ լույս է սփռում իշխանության լեգիտիմության, դրա կայացման և հակամարտության՝ այդ բնագավառում ունեցած դերի վրա: Մասնավորապես անհրաժեշտություն է առաջանում վերադառնալ այն հիմնական մեխանիզմներին, որոնք հակամարտությունները վերածում են իշխող էլիտայի համար գործիքի՝ իրենց քաղաքական շահերը հաջողությամբ իրականացնելու, իշխանությունը իրենց ձեռքում պահելու և որոշակի գործողություններ լեգիտիմացնելու նպատակով:

Հարց է առաջանում, թե արդյոք հնարավոր է այս անիվը հետ պտտել՝ հակամարտությունները դարձնելով իշխանափոխության կամ իշխող վերնախավի որդեգրած հիմնական քաղաքական գիծը կերպափոխելու գործիք, ինչն իր հերթին պարարտ հող կնախապատրաստի խաղաղության ձեռքբերման ուղղությամբ իշխող օրակարգի փոփոխության և դրանով իսկ գործընթացը հաջողությամբ իրականացնելու համար: Վալենտինը հանգում է նրան, որ գաղափարախոսական մոտեցումը կարևորություն է ձեռք բերում հիմնականում հակամարտությունների կառավարման, ոչ թե կարգավորման պարագայում⁴²: Վերջինի դեպքում առանձնակի կարևորվում է տնտեսական գործոնի դերը հակամարտությունների ինչպես կարգավորման, այնպես էլ հետհակամարտական խաղաղարարության համատեքստում:

Առաջին երեք կատեգորիաները՝ ռեալպոլիտիկ, աշխարհաքաղաքական ու գաղափարաքաղաքական, դասվում են «լեգիտիմ» բացատրությունների շարքին: Տնտեսական գործոնը զուգամիտվում է հիմնականում զենքի արդյունաբերության հետ: Այլ կերպ ասած՝ այդ դեպքում կարևորվում է ոչ այնքան հակամարտությունը, որքան դրա սպառնալիքը, ինչը հանգեցնում է շարունակական զինման, որը տնտեսական առումով շատ ավելի շահույթաբեր է, քան դրա գործնական կիրառումը պատերազմում⁴³: Այս համատեքստում է գերազանցապես տեղավորվում Ադրբեյջանի վարած զենքի գնումների քաղաքականությունը Ռուսաստանից⁴⁴, Իսրայելից, Թուրքիայից ու Բելառուսից: Նման քաղաքականությունն անուղղակիորեն ծառայում է հակառակորդի շարքերում վախի մթնոլորտ ստեղծելու և ընդհանուր ոգին թուլացնելու նպատակին: Ապրիլյան քառօրյա պատերազմը՝ սանձազերծված Ադրբեյջանի կողմից, աշխարհին ցուցադրեց զինվելու անդառնալի հետևանքները, որոնք զլորալացման պայմաններում սպառնում են ոչ միայն տարածաշրջանին, այլ նաև դրա սահմաններից դուրս անվտանգային համակարգին:

Ընդհանուր առմամբ տնտեսական կատեգորիայի պարագայում առանձնացվում են երկու հիմնական գործոններ՝ նավթային ռեսուրսները և տրանսպորտային ուղիները⁴⁵, որոնք վճռորոշ դերակատարում ունեն Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության պարագայում մի կողմից՝ կարգավորման, մյուս կողմից՝ կառավարման, Եսկալացիայի կանխման համատեքստում: Որպես կանոն, օրինակ է բերվում ԱՄՆ ընդդիմության կարգախոսը Պարսից ծոցի պատերազմի դեմ՝ «նավթի համար արյուն չթափել»⁴⁶: Իմաստն այն է, որ դժվար է ռազմական ինտերվենցիա իրականացնել՝ հիմնավորելով այն որոշակի տնտեսական ձեռքբերումներով: Դա հակառակ է լայնորեն ընդունված բարոյական նորմերին և դժվար թե հավանության արժանանա հասարակության կոմից: Այդ իսկ պատճառով շատ հաճախ տնտեսական

⁴¹ *Liberalism in International Relations*, International Encyclopedia of Political Science, Los Angeles, 2011, էջ 1437, http://www.stefanorecchia.net/1/137/resources/publication_1040_1.pdf (հղվել է 03.04.2019 թ.):

⁴² **Wallenstein P.**, նշ. աշխ., էջ 116

⁴³ Նույն տեղում, էջ 120:

⁴⁴ **Kucera J.**, Report: Azerbaijan Gets 85 Percent Of Its Weapons From Russia, *Eurasianet*, 18 մարտի 2015 թ., <http://www.eurasianet.org/node/72581> (հղվել է 06.05.2019 թ.):

⁴⁵ **Wallenstein P.**, նշվ. աշխ., էջ 120:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 119:

մոտիվները ներկայացվում են այլ հազուստով՝ վերը նշված երեք մոտեցումներից մեկի կամ երբեմն միաժամանակ բոլորի լույսի ներքո, որը լեգիտիմացնում է ռազմական ինտերվենցիան, իսկ աջակիցների թիվն անհամեմատ ավելանում է:

Ամենատարբեր հակամատուցությունների ուսումնասիրության արդյունքում Վալենտինը հանգում է այն եզրակացության, որ տնտեսական հիմնահարցերը անհրաժեշտ է քննարկել առավել լայն համատեքստում՝ հաշվի առնելով այլ ասպեկտներ ևս⁴⁷: Այնուամենայնիվ, առավել նպատակահարմար է հակամարտություններում կապիտալոլիտիկ ասպեկտն առանձնացնել, քանի որ հավանականությունը մեծ է, որ դրա շուրջ համաձայնության կհասնեն, իսկ հակամարտության շուրջ ծավալված անհամաձայնություններից գոնե մեկը կլուծվի: Այլ կերպ ասած՝ տնտեսական ասպեկտը կարող է ծառայել որպես հակամարտության լուծման սկզբնակետ: Այն արդյունավետ միջոց է կողմերին հաշտեցնելու, կառավարական ու հասարակական մակարդակով երկխոսություն սկսելու համար: Այս հանգամանքը հատկապես կարևորվում է, քանի որ կողմերին հնարավորություն է ընձեռվում լսելու միմյանց, ինչի արդյունքում, ըստ տեսության, պարարտ հող է ստեղծվում միջերևույթի ու կարծրատիպերը կոտրելու, քարոզչությանը քննադատորեն մոտենալու, բացահայտ ատելություն սերմանող ռետուրսները, օրինակ՝ Azerichild.info, safarov.org և Xocali.net, բացառելու և առավել մասշտաբային համագործակցության համար:

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության պարագայում գոյություն ունեն տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության մի շարք հեռանկարներ, որոնց ելքը դժվար է կանխատեսել, սակայն ինչպես նշել են Մինսկի խմբի համանախագահները, հակամարտող կողմերի քաղաքական կամքի դրսևորման պարագայում և միջազգային դիտորդների մասնակցությամբ հնարավոր կդառնա որոշակի տնտեսական միջոցառումների իրականացումը: Այս պարագայում անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ Ադրբեյջանի կողմից տնտեսական շրջափակումն ի չի ք է դարձնում նման հույսերն ու սպասելիքները, իսկ միջազգային հանրությունը կարծես թե չի հիշում դրա մասին: Մեծ հաշվով Հայաստանի շրջափակումը աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական միջազգային թատերաբեմում մեծ կարևորություն չունի, ինչի պատճառով համաշխարհային խաղացողները նախընտրում են լուծություն պահպանել:

Եզրակացություն

Ժողովրդավարացող և առավել ինտեգրված աշխարհում չեն նվազել հակամարտությունները: Դրանք շարունակում են ի հայտ գալ աշխարհի տարբեր կետերում, իսկ հին հակամարտությունները սպառնում են նորոգվել նոր թափով՝ ընդգրկելով տարածքային, աշխարհաքաղաքական, ռեալոլիտիկ շահային զինման, գաղափարախոսական լեգիտիմության, տնտեսական ռետուրսների նկատմամբ պայքարի տարրեր: Տարբեր գնահատականների համաձայն⁴⁸, աշխարհաքաղաքական դրդապատճառներով ծագած հակամարտությունները շարունակում են գերակշռել հակամարտությունների ընդհանուր պատկերում: Եվ թեև բնույթով միատարր՝ դրանց կարգավորման համար պահանջվում են համալիր լուծումներ:

Հարավային Կովկասում, մասնավորապես Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ստեղծված խճանկարը 1994 թ.-ի հրադադարից ի վեր չի կորցրել պայթյունավտանգությունը, իսկ կարգավորումն անհնար է դառնում մի կողմից՝ միջազգային հանրության անտարբերության, մյուս կողմից՝ ժամանակակից իրողություններն անտեսելու, երկակի ստանդարտներով առաջնորդվելու և համարժեք պատասխաններ չտալու պատճառով:

⁴⁷ Wallenstein P., նշվ. աշխ., էջ 121:

⁴⁸ Pettersson Th., Eck K., Organized violence, 1989–2017, Journal of Peace Research. Vol. 55(4) 535–547, 2018.

Այս համաշարում Վալենտինի առաջ քաշած չորս կատեգորիաները իմաստավորվում են Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ամենատարբեր փուլերում: Թեև այդ սգբնապատճառների հստակ գիտակցումը չի ուրվագծում հակամարտության կարգավորման հեռանկար, այդուհանդերձ խիստ արդիական է ինչպես (փորձա)գիտական, այնպես էլ որոշում կայացնողների մակարդակում կյանքի չորրորդ տասնամյակը թևակոխող հակամարտության շուրջ համապետական դիսկուրս ձևավորելու տեսանկյունից:

CONFLICT RESOLUTION TYPOLOGY ACCORDING TO P. WALLENSTEEN: THE CASE OF NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

ANI GRIGORYAN

*National Academy of Sciences, Institute of Law, Sociology and Philosophy, Researcher;
UYSSA, Member, Yerevan, Republic of Armenia;
Uppsala University, The Institute for Russian and Eurasian Studies, Researcher,
Uppsala, Sweden*

The given paper anchors upon the four categories of conflicts resolution suggested by conflict resolution theorist Peter Wallensteen. Thus, the study aims at introducing the importance of the study of four - geopolitik, realpolitik, kapitalpolitik and idealpolitik (according to the terminology of the author) sources of conflict in the context of the Nagorno-Karabakh conflict.

Such geopolitical-regional factors as well as local political power share, the inner logic of the overall development of the country as well as the problem of legitimacy will be taken into account.

From methodological viewpoint we have applied qualitative toolkit and particularly discourse analysis based on the study of official documents and statements.

The study demonstrates that the Karabakh conflict having the four aforementioned categories in its origins reaffirms the need for seeking more comprehensive and balanced avenues of resolution having on mind the imperatives of new realias imposed by drastically changing world.

Key words: *conflict typology: geopolitik, realpolitik, kapitalpolitik and idealpolitik, conflict resolution, Nagorno-Karabakh, peace process, security.*

ТИПОЛОГИЯ УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОВ ПО П. ВАЛЕНСТАЙНУ. ПРИМЕР НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

АНИ ГРИГОРЯН

научный сотрудник Института права, социологии и философии

Национальной Академии Наук;

член ОМУСА, г.Ереван, Республика Армения,

научный сотрудник Института исследований

России и Евразии Уппсальского Университета,

г. Уппсала, Швеция

Данное исследование основывается на рассмотрении четырех категорий урегулирования конфликтов, выдвинутых теоретиком Питером Валенстайном. Целью данной статьи является обосновать актуальность анализа предложенных специалистом четырех типов первопричин конфликтов: «геополитик» (геополитических), «реалполитик», «идеалполитик» (идейно-политических), «капиталполитик» (политико-экономических) в контексте урегулирования нагорно-карабахского конфликта.

В то же время рассматривается вопрос возможной проекции вышеупомянутых общих подходов на настоящий этап мирного процесса карабахского конфликта. Учитываются как геополитические и региональные факторы, так и внутривнутриполитические расстановки и возможные перестановки сил, внутренняя логика развития страны, а также вопрос легитимности.

Методологически исследование основывается на документальной базе и инструментарии, в частности, на дискурс-анализе официальных документов и заявлений.

Доказывается, что (убрать слова «что, как») нагорно-карабахский конфликт, имея в основе четыре вышеуказанных фактора, требует поиска всеобъемлющих и сбалансированных вариантов разрешения, которые соответствуют новым реалиям стремительно развивающегося мира.

Ключевые слова: *типология конфликтов; геополитик, реалполитик, идеалполитик и капиталполитик; резолюция, конфликт Нагорный Карабах, мирный процесс, безопасность.*

ԳՐԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆՈՂԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ (1991-2008 թթ.)*

ՀՏԴ 327.56

ՄԱՐՏԻՆ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

ԵՂԻ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի դեկանի
արտաքին կապերի գծով տեղակալ,
ԵՂԻ միջազգային հարաբերությունների և
դիվանագիտության ամբիոնի ասիստենտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
martin.tovmasyan@ysu.am

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել և լուսաբանել ՀՀ-ԳՐ միջպետական հարաբերություններում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի շուրջ երկկողմ քննարկումները և հիմնախնդրի կարգավորման գործում Գերմանիայի դիրքորոշումը:

Հետապոտության նպատակից ելնելով՝ խնդիր է դրվել ներկայացնել Ղարաբաղյան հիմնախնդրի շուրջ քննարկումները հայ-գերմանական քաղաքական շփումների ընթացքում, Գերմանիայի օրենսդիր ու գործադիր իշխանության մարմիններում, վերլուծել հարցի առնչությամբ պաշտոնական Բեռլինի դիրքորոշումն արտահայտող մոտեցումների ձևավորման վրա ապդող գործոնները:

Հետապոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են ինչպես համագիտական (անալիզ, սինթեզ, պատմական փաստարկման), այնպես էլ հատուկ (ձևական-տրամաբանական, համեմատական) մեթոդներ: Հետապոտության իրականացման ընթացքում հիմնային են եղել իրադարձային ու բովանդակային վերլուծության մեթոդները:

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ Գերմանիան մշտապես հետաքրքրված է խնդրի խաղաղ կարգավորմամբ: Պաշտոնական Բեռլինը ուշի ուշով հետևել է Ղարաբաղյան հակամարտության շուրջ կարգացումներին, և ԳՐԻ պաշտոնական դիրքորոշումը 1991-2008թթ.-ի ընթացքում էականորեն չի փոխվել: Չունենալով հակամարտության կարգավորման գործում անմիջական դերակատարություն՝ ԳՐԻ-ն շարունակում է աջակցել հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորմանը և տարածաշրջանում խաղաղության ու կայունության ամրապնդմանը:

Հիմնաբառեր՝ Արցախի Հանրապետություն, Ղարաբաղյան հիմնախնդիր, ԳՐԻ-ՀՀ հարաբերություններ, Հարավային Կովկաս, Եվրոպական Միություն, անվտանգություն, ԵԱՀԿ Մինսկի հումբ:

Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը 1990-ական թվականների սկզբներին հայ-ադրբեջանական կամ տարածաշրջանային լուրջ հակամարտությունից աստիճանաբար վերածվեց Անդրկովկասում շահեր հետապնդող մի շարք երկրների հետաքրքրությունների սուբյեկտի՝ ձեռք բերելով միջազգային կարգավիճակ: Տարածաշրջանում քաղաքական ու տնտեսական հավակնություններ եր դրսևորում նաև

* Հոդվածը ներկայացվել է 01.05.2020թ., գրախոսվել՝ 04.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Գերմանիան, որը վերամիավորումից հետո փորձում էր վերագտնել իր տեղը համաշխարհային քաղաքականության մեջ ու դիմակայել միջազգային հարաբերություններում առկա նոր մարտահրավերներին:

Սառը պատերազմի ավարտն ու Արևելք-Արևմուտք հակամարտության թուլացումը ենթադրում էին աշխարհաքաղաքական նոր տեղաշարժեր, որոնցում ուրույն տեղ ունեին տարածքային հակամարտությունները: Դրանք դարձան հետխորհրդային տարածաշրջանի, ինչպես նաև Արևելք-Արևմուտք բաժանարար գոտիների միջև հիմնական խնդիրներից մեկը՝ անմիջական սպառնալիք ներկայացնելով այդ թվում Գերմանիայի անվտանգությանը: Վերջինս, որպես միջազգային հանրության մի մաս և Եվրոպական անվտանգության համակարգի կարևորագույն օղակ, ձեռնամուխ եղավ այդ մարտահրավերներին դիմագրավելու ռազմավարության մշակման գործընթացին, որի առանցքային ուղղություններից մեկը դարձավ հնարավոր հակամարտությունների կանխարգելումը և արդեն իսկ ծայր առած կոնֆլիկտների սառեցումը⁴⁹:

ՀՀ անկախության հռչակումից հետո Գերմանիան ուշադրությունը կենտրոնացրեց Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վրա: Գերմանիան, որպես արևմտյան ժողովրդավար երկիր, ուշադիր հետևում էր այստեղ ընթացող իրադարձություններին: Հայ-գերմանական հարաբերությունների զարգացման ողջ ընթացքում պարբերաբար շոշափվել են Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորմանն ուղղված բազում հարցեր, առաջարկություններ և հնչել են տարբեր կարծիքներ:

Արցախյան պատերազմի ընթացքում ձևավորված ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը ստանձնեց հակամարտության խաղաղ կարգավորման բանակցային մանդատը: 1994թ.-ի մայիսից մինչև այսօր ԵԱՀԿ-ի վերահսկողությամբ պահպանվում է հրադադարի ռեժիմը: ԱՄՆ-ը, Ռուսաստանը և Ֆրանսիան Մինսկի խմբի համանախագահող երկրներ են և եռանախագահության ձևաչափով 1997թ.-ից համակարգում են խմբի աշխատանքները: Հակամարտության հիմնական բանակցող կողմեր հանդիսացող Հայաստանից ու Ադրբեյջանից բացի ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի մշտական անդամներ են նաև Բելոռուսը, Ֆինլանդիան, Իտալիան, Շվեդիան, Թուրքիան, համանախագահող եռյակը և Գերմանիան⁵⁰: Թեպետ Գերմանիան Մինսկի խմբի անդամ երկիր է, ըստ պաշտոնական Բեռլինի՝ Ֆրանսիան եռանախագահողների մակարդակով ներկայացնում է նաև Գերմանիայի դիրքորոշումները՝ որպես Եվրոպական Միության անդամ պետություն:

Ղարաբաղյան հակամարտության շուրջ հայ-գերմանական քաղաքական շփումները ՀՀ անկախության առաջին տարիներին

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հետ կապված քննարկումները պաշտոնական Երևանի և Բոննի, այնուհետև Բեռլինի միջև մեկնարկել են ՀՀ անկախությունից անմիջապես հետո: Ի սկզբանե տարբեր հանդիպումների ժամանակ Գերմանիան փորձում էր լրացնել տեղեկատվական բացը և Հայաստանին մի շարք ճանապարհներով ներկայացնել խնդրի կարգավորման իր տարբերակները: Անհրաժեշտ է նշել, որ այս հանդիպումներում ոչ միշտ էին հնչում Հայաստանի համար շահեկան առաջարկներ:

Դեռևս 1992թ.-ի օգոստոսի 18-ին ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ Գ.Ղազիսյանի հետ հանդիպման ժամանակ Գերմանիայի Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության պատգամավոր Դիտրիխ Շպեռլինգը ներկայացրեց գործողությունների

⁴⁹ Տե՛ս ԳԴՀ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայքէջ, <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/Themen/Krisenpraevention/Grundlagen/Ueberblick.html> (մուտք՝ 10.01.2012):

⁵⁰ Տե՛ս OSCE official website, Minsk Group, <https://www.osce.org/minsk-group/108306> (մուտք՝ 12.11.2019)

մի ծրագիր, ըստ որի՝ առաջնահերթ խնդիր էր համարվում Լեռնային Ղարաբաղում զինադադարի հաստատումը⁵¹: Շպեյինգը հարցի լուծումը դեռևս 1992թ.-ին տեսնում էր ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում: Հաշվի առնելով Հոմի բանակցությունների անհաջողությունը՝ նա այն կարծիքին էր, որ զինադադարի ընդհանուր պայմանները կարող են մշակվել Թուրքիայի ու Ֆրանսիայի միջև ոչ պաշտոնական զրույցների ընթացքում և, ըստ Շպեյինգի, Թուրքիան, որն ամենաազդեցիկ դաշնակիցն էր Բաքվի համար, պետք է ներկայացներ Ադրբեջանի, իսկ Ֆրանսիան՝ Հայաստանի շահերը⁵²: Նա առաջարկում էր որպես քննարկման հիմք վերցնել հետևյալ թեզերը.

1. Տարածքի անվտանգության նոր համակարգի ձևավորում միջազգային վերահսկողության ներքո (Արցախում և Նրա սահմանների շուրջ),

2. Լեռնային Ղարաբաղի ու Հայաստանի ապաշրջափակում, Արծվաշենի ու Լաչինի ապառազականացում և այդ տարածքներում համապատասխանաբար Հայաստանի ու Ադրբեջանի վերահսկողության վերականգնում,

3. Տեղահանված խաղաղ բնակչության վերադարձ իրենց բնակավայրեր (խոսքը գնում էր միայն Լեռնային Ղարաբաղից փախստականների մասին՝ թե՛ հայ, թե՛ ադրբեջանցի):

Այստեղ օրակարգից պայմանականորեն դուրս էր բերվում Ղարաբաղի կարգավիճակի (պատկանելության) հարցը. Շպեյինգը որպես նման մոտեցման հիմնավորման օրինակ էր բերում Արևմտյան Բեռլինի հարցի կարգավորման փորձը, երբ քաղաքի ու Գերմանիայի միջև կապի պրոբլեմը լուծվել էր՝ մի կողմ թողնելով Նրա պատկանելության հարցը⁵³:

Սակայն պետք է նշել, որ Շպեյինգի առաջարկները չէին բխում հայկական կողմի շահերից և չէին համապատասխանում ռազմաճակատում առկա իրավիճակին, որտեղ հայկական զինված ուժերն ունեին որոշակի առավելություն ադրբեջանական կողմից պարտադրված պատերազմում: Իսկ ինչ վերաբերում էր կարգավիճակի հարցին, ապա կարծում ենք, որ Բեռլինի օրինակն այստեղ տեղայնացնելն այդքան էլ նպատակահարմար չէր: Նույնիսկ առաջարկվում էր միջազգային վերահսկողություն իրականացնելու համար օգտագործել Միավորված ազգերի կազմակերպության զորքերը՝ կազմի մեջ մտցնելով թուրքական խաղաղապահ ջոկատներ: Զանի որ ԵԱՀԽ-ն չունեւ խաղաղապահ ջոկատներ, Շպեյինգն ամեն կերպ փորձում էր իր առաջարկություններում ներգրավել Թուրքիային՝ պատճառաբանելով, որ վերջինս կդրսևորի բարի կամք և շահագրգռված է տարածաշրջանային զարգացումների խաղաղ կարգավարմամբ՝ այն հիմնավորմամբ, որ դրանից էր կախված Արևմուտքի բարի վերաբերմունքը Թուրքիայի հանդեպ⁵⁴:

Որպես այս իրավիճակում Գերմանիայի՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդրում վարած քաղաքականության հնարավորինս խոր ընկալման համար արվող հավելում՝ ներկայացնենք հետևյալ դրվագը. Գյոթթինգենում գտնվող «Վտանգված ազգերի համար ընկերակցությունը» այդ ժամանակահատվածում պնդում էր, թե Գերմանական Նախկին զինանոցներից Թուրքիային մեծ թվով զենք էր հանձնվել, որը տեղափոխվել էր Ադրբեջան: Սակայն այս տեղեկատվության հավաստիությունն առնվազն կարելի է

⁵¹ Տե՛ս ՀՀ ԱԳ Նախարարի տեղակալ Գ.Ղազինյանի և ԳՖՀ-ի Բունդեսբադի պատգամավոր Դիթրիխ Շպեյինգի միջև կայացած զրույցի գրառում, Գ. Ղազինյանի օրագրից, ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 9, գ. 84, թ. 21:

⁵² Տե՛ս Նույն տեղում:

⁵³ Տե՛ս Նույն տեղում, թ. 22:

⁵⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 9, գ. 84, թ. 22:

հարցականի տակ դնել, նամանավանդ, որ պաշտոնական Բոսնից Նշում էր, թե տեղյակ չէ Թուրքիայից Ադրբեջան գեներալ տեղափոխման մասին⁵⁵:

Իսկ ինչ վերաբերում է ռուսական գործոնին, Շպեռլինգը պնդում էր, որ այս գործընթացում վերջինս վճռական դեր չունի, իսկ Մոսկվայի դիրքորոշումը Հայաստանի նկատմամբ այսպես էր բացատրում. «Հայաստանը կախված է ռուսական բարեհաճությունից և պետք է մտավախություն ունենալ, որ Ռուսաստանը կարող էր դաշնակցել Թուրքիայի հետ»⁵⁶:

Այստեղ սոցիալ-դեմոկրատ Շպեռլինգի խոսքերում ակնհայտ նկատում ենք որոշակի իրարամերժություն. նա մի կողմից՝ խոսում էր այն մասին, որ Թուրքիան պետք է ներգրավված լինի հակամարտության կարգավորման ձևաչափերում, իսկ մյուս կողմից՝ մտավախություն էր հայտնում, որ ռուս-թուրքական հնարավոր գործակցությունը կարող է խանգարել հակամարտության կարգավորման գործընթացին: Իհարկե, Շպեռլինգը հայ-գերմանական հարաբերությունների հաստատման սկզբից փորձում էր աջակցել այդ հարաբերությունների կայացմանը, սակայն Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման ուղղությամբ նրա առաջարկություններն անընդունելի էին հայկական կողմի համար:

Հիշարժան են նաև ՀՀ-ում ԳԴՀ գործերի հավատարմատար Վ. Բռեթի՝ հիմնախնդրի վերաբերյալ պաշտոնական Երևանի ներկայացուցիչների հետ ունեցած քննարկումների որոշ դրվագներ: 1992 թ.-ի սեպտեմբերին ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Գ. Ղազիսյանի հետ հանդիպման ժամանակ Վ. Բռեթը Նշում էր, որ Գերմանիան մասնակցում է բոլոր հակամարտությունների լուծման փորձերին, հատկապես՝ Արևելյան Եվրոպայում, քանի որ այս տարածաշրջանը մտնում է իր քաղաքական ու տնտեսական հետաքրքրությունների մեջ⁵⁷: Վերջինս փաստում էր նաև, որ տարածքային հակամարտությունների կարգավորման գործընթացում Գերմանիան առաջնորդվում է ոչ թե սեփական քաղաքական շահերով, այլ առաջարկում է խնդիրների կարգավորման հայեցակարգ, համակարգային մոտեցումներ: Դրա Եվրոյունն այն էր, որ Հարավային Կովկասի երկրների միջև սահմանները ԽՍՀՄ կազմում հաճախ գծվել են կամայականորեն, անարդարացի ձևով, ուստի դրանց փոփոխումը պետք է իրականացվի ընդհանուր մոտեցմամբ, խաղաղ ճանապարհով: Բռեթը շեշտադրում էր նաև փախստականների և մարդու իրավունքների երաշխիքների տրամադրման հիմնախնդիրը: Նրա հիմնական գաղափարներից էր հակամարտության առարկա հանդիսացող գոտիներին հատուկ կարգավիճակ տալու հարցը: Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում այս առաջարկը ենթադրում էր, որ վերջինիս կտրվեն անվտանգության միջազգային երաշխիքներ, այնտեղի բնակչությանը կտրվեն ինքնորոշման և իրենց տարածքում պետականակերպ կազմավորում ստեղծելու երաշխիքներ, սակայն դա պետք է իրականացվի Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության պահպանման տրամաբանության շրջանակներում՝ Լեռնային Ղարաբաղը դիտարկելով որպես դրա մի մաս: Իսկ որպես այդ ամենի իրացման երաշխավոր՝ այստեղ պետք է տեղակայվեին խաղաղապահ ուժեր⁵⁸:

Ի պատասխան՝ արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ Գ. Ղազիսյանը Նշեց, որ Ղարաբաղյան հարցը մեզ համար փոքրամասնությունների խնդիր չէ և մի շարք փաստարկներ բերեց, որոնք խոսում էին հիմնախնդրի իրավական, քաղաքական, էթնիկ երանգների մասին: Այնուհետև Գերմանիայի ներկայացուցիչը Նշեց, որ իրենց համար ինքնորոշման իրավունքը բարձրագույն իրավական արժեք է, սակայն Հայաստանը

⁵⁵ St'u Waffen aus Deutschland in Berg - Karabach eingesetzt? Bonner Rundschau, Deutscher Bundestag Pressedokumentation, 04.02.1994.

⁵⁶ St'u Նույն տեղում:

⁵⁷ Չրոյցի գրառում, Հայաստանում ԳԴՀ ժամանակավոր հավատարմատար Վ.Բռեթի հետ, 15.09.1992թ., ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 9, գ. 84, թ. 71-72:

⁵⁸ St'u Նույն տեղում, թ. 73:

ինքնորոշման իրավունքի հարցում պետք է ճկուն լինի հատկապես այդ մասով Ադրբեջանին պահանջներ ներկայացնելիս: Հարկ ենք համարում շեշտել, որ Բռնոթի խոսքերում նույնպես կային պաշտոնական Երևանի համար ոչ չափեկան շեշտադրումներ կամ երկիմաստ մոտեցումներ⁵⁹: Սակայն այն հստակ մոտեցումները, որոնք հայ պաշտոնյաների կողմից շարադրվեցին ու ներկայացվեցին գերմանական կողմին, մեծ նշանակություն էր ունենալու Բոննում հիմնախնդրի վերաբերյալ պատկերացումն ավելի լիարժեք դարձնելու համար:

Վերոնշյալը կարևորվում է նաև այն տեսանկյունից, որ պաշտոնական Բոննի հետ Բաբուն բավականին ինտենսիվորեն աշխատում էր իր տեսակետները հրամցնելու ուղղությամբ: Արդեն 1992 թ.-ին Գերմանիայում Ադրբեջանի ներկայացուցչությունը, մասնավորապես՝ դեսպան Յուսեփն Աղա Մ. Սաադիզը⁶⁰, ինտենսիվորեն աշխատում էր ոչ միայն գերմանացի պաշտոնյաների, այլ նաև օտարերկրյա ներկայացուցիչների հետ: Բնական է, որ վերջինիս գործունեության հիմքում ընկած էր հակահայկական քարոզչությունը: Նա ամեն կերպ փորձում էր հայաստանին ներկայացնել որպես ագրեսոր և կեղծ հակահայկական փաստարկներ տարածել Գերմանիայում⁶¹:

Արցախյան պատերազմում հրադադարի ռեժիմի հաստատումից հետո էլ Գերմանիան շարունակում էր հետաքրքրվել հիմնախնդրի կարգավորումով: Գերմանացի բարձրաստիճան պաշտոնյաները Երևանի հետ շփումների ընթացքում մշտապես շեշտել են իրենց ցանկությունը՝ պահելու հրադադարի ռեժիմը և հասնելու վերջնական խաղաղության: Իհարկե, այս ամենի հետևում երևում է նաև Գերմանիայի տնտեսական շահը, որը հիմնականում կապվում է տարածաշրջանի տարանցիկ ու էներգետիկ նշանակության հետ: 1995թ.-ին Գերմանիայի տնտեսական համգործակցության և զարգացման նախարար Կարլ Դիթեր-Շպրանգերը Երևան կատարած այցելության ժամանակ հույս հայտնեց, որ շուրջ մեկ տարի Լեռնային Ղարաբաղում արդեն տևող զինադադարը բխում է բոլոր ազգերի շահերից, որը կբերի տարածաշրջանի երկարատև խաղաղության⁶²:

Հատկանշական են 1995թ.-ին հայաստան կատարած այցելության ժամանակ Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարար Զլաուս Զինքելի մեկնաբանությունները Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ: Զինքելը վստահեցնում էր, որ իր երկիրը կանի հնարավոր ամեն ինչ, որպեսզի աջակցի հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը: «Գերմանիան մեծ քաղաքական նշանակություն է տալիս Կովկասյան տարածաշրջանին»⁶³, - նշում էր Զինքելը: Զինքելի այցը հարավային Կովկաս բավականին լայն արձագանք գտավ գերմանական մամուլում: Ինչպես գերմանական «Ֆրանկֆուրտեր Ալգեմայնե Ցայտունգ» թերթը գրում էր «Եվրոպայի և Ասիայի սահմանագծում» վերտառությամբ հոդվածում, Զինքելի այցը Եվրոպայի, Ասիայի և Մերձավոր արևելքի սահման հանդիսացող այս տարածաշրջան ուներ մեկ գլխավոր նպատակ, այն էր՝ թույլ չտալ տարածաշրջանում առկա հակամարտություններից մեկի՝

⁵⁹ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 74:

⁶⁰ Հիշյալ անձը երկար ժամանակ Գերմանիայի Ժողովրդական Հանրապետությունում Խորհրդային Միության դիվանագետներից էր, որ հետագայում դարձել է Ադրբեջանի Խորհրդային Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարը:

⁶¹ Տե՛ս Gemma Pörzgen, Im Gespräch: Bakus Botschafter, Bonn sieht weg im Kaukasus, Frankfurter Rundschau, Deutscher Bundestag, Pressedokumentation; 09.09.1993.

⁶² Տե՛ս Carl-Dieter Spanger, Armen Jegiasarjan, zu den Ergebnissen ihrer Gespraeche in Eriwan, Fernseh- und Hoerfunkspiegel, 26.05.1995.

⁶³ Տե՛ս Klaus Kinkel, Aussenminister der Bundesrepublik Deutschland z.Z Eriwan, Wagan Papasjan, Aussenminister der Republik Armenien, zu den deutsch-armenischen Beziehungen sowie zum Karabach Konflikt, Fernseh- und Hoerfunkspiegel, 22.12.1995.

հայ-ադրբեջանական հակամարտության հետագա սրումը⁶⁴: Նույն թերթի մեկ այլ հոդվածում էլ նշվում էր. «Անդրկովկասյան տարածաշրջանի նշանակությունը գնալով ավելի ու ավելի է մեծանում Արևելք-Արևմուտք փոխհարաբերությունների լույսի տակ, և հետևաբար Լեռնային Ղարաբաղի, ինչպես նաև Կովկասի մյուս հակամարտությունները ընդհանուր աշխարհաքաղաքական նշանակություն ունեն և պահանջում են այնպիսի լուծում, ինչպիսին եղավ, օրինակ, Բոսնիայում»⁶⁵:

Հայաստանի Հանրապետությունում ԳԴՀ դեսպանների հայտարարությունները Ղարաբաղյան հակամարտության շուրջ

Բարձր մակարդակի պաշտոնական երկկողմ փոխայցելությունների ընթացքում Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման թեման գրեթե միշտ առանցքային է եղել: Ղարաբաղյան խնդրի կարգավորմանը պարբերաբար անդրադարձել են նաև Հայաստանում հավատարմագրված ԳԴՀ դեսպանները: 2000 թ.-ին Գերմանիայի Նորանշանակ դեսպան Ֆոլկեր Չայթցը հավաստիացնում էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի հարցի լուծմամբ հայ-գերմանական հարաբերությունները զարգացման Նոր մակարդակի կհասնեն⁶⁶: Գերմանիայի միասնության 14-րդ տարեդարձին նվիրված «Ազգ» օրաթերթի հատուկ թողարկման մեջ դեսպան տիկին Յ. Փայչն իր ողջույնի խոսքում Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ նշում էր. «Գերմանիան շարունակում է հանդես գալ հոգուղ Հարավային Կովկասում հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման: Որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի անդամ՝ մեր երկիրն առանձնապես սատարում է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորմանն ուղղված ջանքերը: Հայաստանի համար հարատև անվտանգ ապագա կարող է ապահովվել միայն այն դեպքում, եթե Հարավային Կովկասը դառնա խաղաղության և բարիդրացիական հարաբերությունների գոտի»⁶⁷: Մեկ այլ՝ «Երրորդ ուժ» թերթին տված հարցազրույցում Գերմանիայի դեսպան տիկին Յայկե Փայչին այն հարցին, թե ԳԴՀ-ի համար ինչն է որոշիչ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծման համար, պատասխանել է. «Հարավկովկասյան 3 երկրների Ներգրավումը «Ընդլայնված Եվրոպա, Նոր հարևաններ» ծրագրում նշանակում է, որ մենք այդ երկրները համարում ենք Եվրոպայի հարևաններ: Այդ իսկ պատճառով կցանկանայինք, որ մեր հարևանները նման խնդիրներ չունենային: Հույս ունենք, որ «Նոր հարևաններ» ծրագրի մեջ ներառումը հնարավորություն կընձեռնի լուծել տարածաշրջանային այդ խնդիրները: Ինչ վերաբերում է կոնկրետ Ղարաբաղի հակամարտությանը, չի բացառվում, որ հետագա ամիսների ընթացքում որևէ առաջխաղացում լինի այս խնդրում»⁶⁸:

2007թ.-ին ՀՀ արտաքին գործերի նախարարի հետ հանդիպմանն իր ողջույնի խոսքում Գերմանիայի դեսպան Անդրեա Վիկտորինը վերահաստատեց տիկին Փայչի այն խոսքերը, որ Գերմանիան, որպես Մինսկի խմբի անդամ երկիր, ողջունում է Ղարաբաղյան խնդրի խաղաղ կարգավորմանն ուղղված Հայաստանի ջանքերը և փաստում, որ Հայաստանի երկարատև, ծաղկուն ապագան կապահովվի, երբ

⁶⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶⁵ Տե՛ս «Քինկելի Անդրկովկաս կատարած այցը նպատակ ուներ թույլ չտալ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հետագա սրումը»,- գրում է գերմանական մամուլը, <http://nt.am/am/news/140867/>, 12.01.1996 (մուտք՝ 15.13.2014):

⁶⁶ Ազատ օր, Գերմանիոյ դեսպանին համաձայն՝ Արցախի հարցին լուծումը կը նպաստե հայ-գերմանական գործակցութեան, 27 հունվար 2000թ., էջ 5:

⁶⁷ «Ազգ» հավելված, Գերմանիայի միասնության 14-րդ տարեդարձ, Tag der Deutschen Einheit, Դր. Յայկե Փայչ, ՀՀ-ում Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Դր. Յայկե Ռենատե Փայչի ողջունի խոսքը, 2-ը հոկտեմբեր, 2004թ., էջ 1:

⁶⁸ Երրորդ ուժ, Գերմանիան կտրուկ ակտիվանում է Կովկասում, հարցազրույցը վարեց Սուսաննա Պետրոսյանը, 17 դեկտեմբերի 2004թ., էջ 8-9:

Հարավային Կովկասը վերածվի խաղաղության և բարիդրացիության գոտու⁶⁹։ Ցանկանում ենք այստեղ առանձնացնել երկու կարևոր իրողություն. գերմանացի պաշտոնյաները Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը տեսնում են ընդհանուր՝ Հարավային Կովկասում առկա հակամարտությունների կարգավորման տրամաբանության մեջ, և տիկին դեսպանի՝ Հայաստանին որպես բանակցային միջնորդ, այլ ոչ թե որպես հակամարտության կողմ ներկայացնելու գործոնը։

Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը ՀՀ-ԳԴՀ բարձր մակարդակի պաշտոնական երկկողմ փոխայցելությունների ժամանակ և ԳԴՀ խորհրդարանական շրջանակներում

2004թ.-ի ապրիլի 22-ին Ղաշնային Նախարար Դ. Ֆիշերը տարածաշրջանային այցով գտնվում էր Երևանում։ Նախագահ Քոչարյանի հետ հանդիպման ժամանակ Ֆիշերը նշեց. «Մեզ համար շատ կարևոր է, որպեսզի կոնֆլիկտը խաղաղ ճանապարհով լուծվի»⁷⁰։ Բացի այդ, Նախարար Ֆիշերը նշեց, որ Ղարաբաղի հարցով երկու կողմերն էլ պետք է փոխգիշերումների գնան, իսկ Գերմանիան ու Եվրոմիությունը կարող են իրենց ներդրումն ունենալ վստահության մթնոլորտի ձևավորման հարցում։ Իր ամփոփիչ խոսքում Նախարարը վերահաստատեց, որ տնտեսական զարգացման ու բարեկեցության համար Հարավային Կովկասին անհրաժեշտ է խաղաղության ու ժողովրդավարության ամրապնդում⁷¹։

Փաստորեն, գերմանական կողմը, թեև հետաքրքրված էր Հարավային Կովկասում տեղի ունեցող իրադարձություններով, գերմանական բարձրաստիճանի պաշտոնյաների ելույթներում կարծես թե էական տարբերություններ չէին նկատվում, և վերջիններս Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի շուրջ չէին ցանկանում շեղվել ԵՄ ընդհանուր դիրքորոշումներից։ Հարկ ենք համարում փաստել նաև, որ ընդհանուր առմամբ ԵՄ-ն Հարավային Կովկասում խաղաղության քաղաքականության առումով ավելի քիչ է ներգրավված, քան Բալկաններում։ ԵՄ Հարավային Կովկասում իրականացնում են մի շարք ծրագրեր, որոնցից ոչ մեկում չեն անտեսվում տարածաշրջանային հակամարտությունները, սակայն դրանցից և ոչ մեկը չունի հստակ հեռանկար՝ այստեղ առկա հակամարտությունների կարգավորման մեջ ներգրավվելու գործում⁷²։

Հիմնախնդիրը քննարկվել է նաև Գերմանիայի ԱԳ Ղաշնային Նախարար Ֆրանկ-Վալտեր Շթայնմայերի՝ 2007թ.-ի փետրվարին Երևան կատարած այցի ընթացքում։ ՀՀ ԱԳ Նախարար Վարդան Օսկանյանը հանդիպումից հետո այդ առնչությամբ նշել է. «Ես իմ գործընկերոջը ներկայացրեցի կարգավորման ընթացքը և հետագա հնարավոր քայլերը»⁷³։ Հայ քաղաքական շրջանակները բավականին մեծ ակնկալիքներով էին սպասում Շթայնմայերի մամլո ասուլիսին, սակայն վերջինս ներկայացրեց բավական ծեծված դիրքորոշումներ և տվեց շատ ընդհանուր գնահատականներ. «Տարեսկզբին Ռումինիայի և Բուլղարիայի անդամակցությունից հետո ԵՄ-ն մոտեցել է անմիջականորեն Հարավային Կովկասին և այդ տեսանկյունից ԵՄ-ին, այդ թվում՝ Նաև

⁶⁹ Տե՛ս «Ազգ» հավելված, Գերմանիայի միասնության 14-րդ տարեդարձ, Tag der Deutschen Einheit, Անդրեա Վիկտորին, ՀՀ-ում Գերմանիայի Ղաշնային Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Անդրեա Վիկտորինի ողջունի խոսքը, 2 հոկտեմբերի 2007թ., էջ 1։

⁷⁰ Die Welt, Fischer wirbt für Kompromissbereitschaft im Südkaukasus, von AP, 24.04.2004.

⁷¹ Տե՛ս Նույն տեղում։

⁷² Տե՛ս Stiftung Wissenschaft und Politik, SWP Studien, Ungelöste Regionalkonflikte im Südkaukasus, Dr.Uwe Halbach, S.32, 10 März 2010, Berlin.

⁷³ Գերմանիայի ԱԳՆ ղեկավարը հուսով է, որ համագործակցությունը Հարավային Կովկասի երկրների հետ կընդլայնվի, <http://panarmenian.net/arm/news/21111>, 20 փետրվարի, 2007 (մուտք՝ 24.13.2014)։

Գերմանիային պետք է կայուն ու զարգացած Հայաստան»⁷⁴: Սա էր Շթայնմայերի ելույթի հիմնական շեշտադրումը: Փաստ է նաև, որ վերջինիս նշած իրադարձությամբ տարածաշրջանի քաղաքական նշանակությունը ԵՄ-ի համար բարձրանում էր:

2006թ.-ի փետրվարին Մյունխենի Անվտանգության 42-րդ կոնֆերանսին իր ելույթում Շթայնմայերը ավելի վճռական արտահայտվեց Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման շուրջ՝ մասնավորապես նշելով, որ թեպետ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման գործում վճռորոշ դերակատարություն ունի Ռուսաստանը, արդյո՞ք ժամանակը չէ, որ շուրջ 18 տարի տևող հակամարտության լուծման ուղղությամբ մյուս երկրները ևս միավորեն իրենց ուժերը⁷⁵:

Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը պարբերաբար արծարծվել է նաև Գերմանիայի խորհրդարանական շրջանակներում՝ քննարկումների, տարածաշրջանային բանաձևերի ընդունման և խորհրդարան-կառավարություն հարց ու պատասխանի ընթացքում: 2001թ.-ին Բունդեսթագում խորհրդարանական քննարկման էր դրվել մի բանաձև. ԶԴՄ/ԶՍՄ խմբակցության կողմից, որը կոչվում էր «Կովկասյան Հանրապետություններ Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի ռազմավարական նշանակության քաղաքական իրականացումը»⁷⁶: Բանաձևի քննարկմանը ներկա էր նաև Հայաստանից պատվիրակություն՝ խորհրդարանի փոխխոսնակ Գագիկ Ալախյանի գլխավորությամբ: Ղարաբաղյան խնդրին վերաբերող սուր հարցադրումներով ու փաստարկներով հանդես եկավ Զրիստոնեա-դեմոկրատական կուսակցության պատգամավոր Փեթեր Վայսը: Վերջինս իր ելույթում⁷⁷ հստակ շեշտեց, որ ակնկալում են՝ Գերմանիան մեծ ներդրում կունենա հակամարտության կարգավորման գործում և հավելեց, որ, չնայած 1992 թ.-ից Գերմանիան ևս ընդգրկված է Մինսկի խմբում, երկար տարիներ Գերմանիայից ոչինչ չեն լսել: Պարոն Վայսը հայտնեց նաև. «Մենք սպասում ենք, որ Դաշնային կառավարությունն իր գործընկերների հետ վերջապես Կովկասյան տարածաշրջանում ակտիվ կլինի և ակնկալում, որ Կովկասի գծով հատուկ հանձնակատար կնշանակվի, որը քաղաքական երկխոսություն կվարի կողմերի միջև»⁷⁸: Սոցիալ-դեմոկրատ Յոհաննես Փֆլուգը հակադարձում էր պարոն Վայսին, որ Գերմանիան չի հանդիսանում հակամարտության կարգավորման անմիջական դերակատար և ամենևին պարտադիր չէ, որ Գերմանիան կարող է ավելի հաջողակ լինել՝ անմիջականորեն ներգրավվելով բանակցային գործընթացին: Նշենք, որ Դաշնային Նախարար Ֆիշերը ողջունել է Փֆլուգի ելույթը՝ այն համարելով իրատեսական և հավելել, որ Գերմանիայի՝ Ղարաբաղյան խնդրի

⁷⁴ Տե՛ս <http://www.aravot.am/2007/02/21/326409/>, Շթայնմայերն օրիգինալ չէր, 21 փետրվարի 2007:

⁷⁵ Տե՛ս Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Frank-Walter Steinmeier, auf der 42. Münchner Konferenz für Sicherheitspolitik, "Russland, Europa und die Welt - Perspektiven der Zusammenarbeit in globalen Sicherheitsfragen" 5. Februar 2006, München, Bulletin der Bundesregierung Nr. 12-3 vom 5. Februar 2006.

⁷⁶ Deutscher Bundestag, Drucksache 14/5961 14. Wahlperiode Antrag der Abgeordneten Volker Rühe, Karl Lamers, Klaus-Jürgen Hedrich, Die strategische Bedeutung der Kaukasus-Republiken Armenien, Aserbaidshon und Georgien politisch umsetzen, Christian Schmidt (Fürth), Hermann Gröhe, Ruprecht Polenz, Hans-Peter Repnik, Dr. Andreas Schockenhoff, Reinhard Freiherr von Schorlemer, Peter Weiß (Emmendingen) und der Fraktion der CDU/CSU, 08. 05. 2001, Berlin <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/14/059/1405961.pdf> (մուսն՝ 12.05.2012):

⁷⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷⁸ Տե՛ս Deutscher Bundestag, 14. Wahlperiode, 177. Sitzung, Tagesordnungspunkt 21: b) Beratung des Antrags der Abgeordneten Volker Rühe, Karl Lamers, Klaus-Jürgen Hedrich, weiterer Abgeordneter und der Fraktion der CDU/CSU Die strategische Bedeutung der Kaukasus-Republiken, Armenien, Aserbaidshon und Georgien politisch umsetzen, Drucksache 14/5961, 22.06.2001, Berlin.

կարգավորման գործում կենտրոնական դերակատարության ստանձնումը բացառվում է⁷⁹:

Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման հարցում Գերմանիայի դիրքորոշումն ավելի հստակ արտացոլված է Բունդեսթագի ձախերի (Դիե Լինքե) (Die Linke) խմբակցության՝ կառավարությանը «Աջակցություն Հարավային Կովկասում խաղաղության և կայունության համար»⁸⁰ բովանդակությամբ վերնագրով հարցման պատասխանում: 18-րդ կետում արված այն հարցադրմանը, թե Գերմանիայի կառավարությունն ինչ դիրքորոշում ունի Ղարաբաղի հետագա կարգավիճակի վերաբերյալ, նշվում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի հետագա կարգավիճակը պետք է Հայաստանի ու Ադրբեյջանի միջև բանակցությունների արդյունքում հաստատվի Մինսկի խմբի հովանու ներքո: Իսկ այն հարցին, թե ինչպես է գնահատում Ղաշնային կառավարությունը Լեռնային Ղարաբաղի անկախության համար անցկացված հանրաքվեն, նշվում է, որ Գերմանիայի կառավարությունը և ԵՄ-ն հստակ արտահայտվել են, որ ո՛չ Լեռնային Ղարաբաղի անկախությունն են ճանաչում, ո՛չ էլ նրա անցկացրած սահմանադրական բարեփոխումները⁸¹: Փաստորեն, կարող ենք եզրակացնել, որ Գերմանիայում գերիշխում է այն կարծիքը, որ հիմնախնդրի կարգավորումը չպետք է դուրս գա արդեն իսկ հաստատված ձևաչափից:

Ղարաբաղյան հիմնախնդրում Գերմանիայի դիրքորոշման մասին խոսելիս պետք է հաշվի առնենք նաև թուրք-գերմանական ռազմաքաղաքական դաշնակցային կապերը, ինչպես նաև տարածաշրջանում նրա հետապնդած քաղաքական ու տնտեսական ավելի լայն շահերը: Հիմնախնդրի շուրջ Գերմանիայի դիրքորոշումն ամփոփվում է ԳԴՀ արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայքում հայ-գերմանական երկկողմ հարաբերությունների բնութագրման մեջ Գերմանիայի դիրքորոշման ներկայացմամբ. որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի անդամ երկիր՝ Գերմանիան աջակցում է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության գործընթացում Մինսկի խմբի համանախագահների՝ Հայաստանի ու Ադրբեյջանի միջև բանակցային ջանքերին և կոչ անում երկու կողմերին դեռևս կալցիայի և հուժկու փոխզիջումների պատրաստակամության⁸²:

Այսպիսով՝ չնայած ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Գերմանիան Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործում անմիջական դերակատարություն չունեի, այնուամենայնիվ աջակցում էր հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորմանը և Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում խաղաղության ու կայունության պահպանմանը: Հիմնախնդրի վերաբերյալ Գերմանիան այսօր էլ հետևում է այն մոտեցումներին, որոնք ձևավորվել են դեռևս 1990-ական թվականներին: Չենք բացառում, որ Գերմանիան կարող է ակտիվացնել իր բանակցային ջանքերը, սակայն այդպիսի հեռանկարների մասին խոսելը դեռևս վաղ է:

⁷⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸⁰ Wahlperiode, Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Diether Dehm, Dr. Hakki Keskin, Monika Knoche, Paul Schäfer (Köln), Bodo Ramelow, Alexander Ulrich, Wolfgang Gehrcke und der Fraktion DIE LINKE. Förderung von Frieden und Stabilität im Südkaukasus, 02. 04. 2007, Deutscher Bundestag, Drucksache 16/4949, Berlin.

⁸¹ Տե՛ս Deutscher Bundestag, Drucksache 16/5221 16. Wahlperiode, Die Antwort wurde namens der Bundesregierung mit Schreiben des Auswärtigen Amts vom 3. Mai 2007 übermittelt. Die Drucksache enthält zusätzlich – in kleinerer Schrifttype – den Fragetext. Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Diether Dehm, Dr. Hakki Keskin, Monika Knoche, weiterer Abgeordneter und der Fraktion DIE LINKE. – Drucksache 16/4949 – Förderung von Frieden und Stabilität im Südkaukasus, 04. 05. 2007.

⁸² Տե՛ս ԳԴՀ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք էջ, Beziehungen zu Deutschland, Politik, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Armenien/Bilateral_node.html (մուտք՝ 11.11.2015):

GERMANY'S POSITION ON NAGORNO-KARABAKH CONFLICT IN 1991-2008.

MARTIN TOVMASYAN

*Yerevan State University, Faculty of International Relations,
Deputy Dean for International Cooperation;
Department of International Relations and Diplomacy, Assistant,
Yerevan, Republic of Armenia*

The aim of the article is to present and to identify the bilateral discussion on the Karabakh issue undertaken in the inter-state relations between the Republic of Armenia and the Federal Republic of Germany as well as to state the position of Germany on the settlement of the conflict. In accordance with the objective of the research, the article is aimed to reflect on the discussions on the NK conflict during the Armenian-German political debates and with the German legislative and executive bodies, and to analyze the factors influencing Berlin's position and approaches to the issue.

During the research, scientific (analysis, synthesis, historical argumentation) and special (formal-logical, comparative) methods were equally used. The research also applied an essential methodology of event and content analysis.

The results of the research allow to conclude that Germany has always been interested in the peaceful settlement of the NK issue. The official Berlin closely followed the NK conflict related developments, and the official position of the FRG in 1991-2008 has not significantly changed since. Having no direct role in the settlement of the conflict, the FRG continues to support the peaceful settlement of the NK conflict and the strengthening of peace and stability in the region.

Key words: *Republic of Artsakh, Nagorno-Karabakh conflict, Armenia-Germany relations, Southern Caucasus, European Union, security, OSCE Minsk Group.*

ПОЗИЦИЯ ГЕРМАНИИ ПО НАГОРНО-КАРАБАХСКОМУ КОНФЛИКТУ В 1991-2008 ГГ.

МАРТИН ТОВМАСЯН

*заместитель декана факультета международных отношений по внешним связям
ассистент кафедры международных отношений и дипломатии
Ереванского государственного университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью статьи является представление и изложение двусторонней дискуссии по карабахскому вопросу в контексте межгосударственных отношений между Республикой Армения и Федеративной Республикой Германия, а также уточнение позиции Германии по урегулированию данного конфликта. Исходя из цели исследования, была поставлена задача представить дискуссии по карабахскому вопросу в ходе армяно-германских политических контактов в законодательных и исполнительных органах Германии, проанализировать факторы, влияющие на формирование подходов, выражающих официальную позицию Берлина по данному вопросу. В ходе исследования были использованы как научные (анализ, синтез, историческая аргументация), так и специальные (формально-логические,

сравнительные) методы, в качестве базовых методов были применены методы анализа событий и контента.

В результате исследования мы пришли к выводу о том, что Германия всегда была заинтересована в мирном урегулировании конфликта. Официальный Берлин внимательно следил за развитием событий вокруг карабахского конфликта, и позиция Федеративной Республики Германии по данному вопросу в период за 1991-2008 годы существенно не менялась. Не принимая непосредственного участия в урегулировании конфликта, ФРГ продолжает способствовать мирному его решению и укреплению мира и стабильности в регионе.

Ключевые слова: *Республика Арцах, Карабахский конфликт, отношения между РА-ФРГ, Южный Кавказ, Европейский Союз, Нагорно-Карабахский конфликт, безопасность, Минская группа ОБСЕ.*

**ԱՐՑԱԽԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՆՆՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ՈՐՊԵՍ ԵՐԿՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿ***

ՀՏԴ 327.82:341.218.2 (479.25)

ՍՈՖՅԱ ՕՅԱՆՅԱՆ

ՀԴՏՀ փոխտնօրինության և հայոց պատմության ամբիոնի վարիչի
ժամանակավոր պաշտոնակատար, ԱԵԳՄՄ անդամ,
փոխտնօրինական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
sofyaohanyan@mail.ru

Հոդվածի նպատակն է առաջադրել և հիմնավորել այն գաղափարը, որ փոխկապակցված աշխարհի գլոբալացման պայմաններում, երբ զանգվածային հաղորդակցության տեխնոլոգիաների տարածումը նպաստում է տարբեր երկրների քաղաքացիների շփմանը, մշակութային դիվանագիտությունը վերածվում է միջազգային կայունության պահպանման բացառիկ կարևոր գործոնի: Մեր խնդիրն է ներկայացնել մշակութային դիվանագիտությունը՝ որպես հանրային դիվանագիտության և «փափուկ ուժի» տեսակ՝ մոթերի, տեղեկատվության, մշակույթի փոխանակման ձևով, որի նպատակն է ժողովուրդների միջև փոխըմբռնման սերտացումը, ինչպես նաև մեկնաբանել այն փաստը, թե ինչու ներկայումս ավելի ու ավելի շատ երկրներ են փորձում մշակութային դիվանագիտությունը ներառել իրենց արտաքին քաղաքական ռազմավարությունների մեջ:

Հետապոտության իրականացման ընթացքում ընդհանուր-աշխարհայացքային դիալեկտիկական մեթոդին զուգահեռ կիրառել ենք նաև ընդհանուր-գիտական (համանմանության, համեմատության, վերլուծության, համադրության) և մասնավոր-գիտական (նկարագրական, վիճակագրական) մեթոդներ:

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ արտաքին քաղաքականության հավաքակազմում ներառված մշակութային գործիքների կիրառման ժամանակահատվածում մշակվել են արդյունավետ մեթոդներ ու հնարներ, հասկանալի են դարձել միջազգային հարաբերությունների օտարերկրյա մասնակիցների վրա մշակույթի ազդեցության սահմանները: Այս համատեքստում փորձել ենք հիմնավորել, որ մշակույթը չի փոխարինում արտաքին քաղաքականության ռազմական գործիքները, ինչպես նաև լիովին չի փոխհատուցում միջազգային տնտեսական ռեսուրսների պակասը, սակայն համաշխարհային քաղաքական ու տնտեսական ասպարեզում բարձր դիրքեր չլիցիզացնող երկրներն այս կամ այն կերպ պետք է զբաղվեն արտասահմանում ազգային մշակույթի ժողովրդայնացմամբ, ուստի մշակութային դիվանագիտությունը կարող է էական ներդրում ունենալ Արցախի հիմնարար նպատակներին հասնելու, արտաքին քաղաքականության արդյունավետությունը բարձրացնելու և միջազգային մշակութային ասպարեզում ճանաչելի դարձնելու հարցում:

* Հոդվածը ներկայացվել է 10.04.2020թ., գրախոսվել՝ 20.04.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Հիմնաբառեր՝ «փափուկ ուժ», հանրային դիվանագիտություն, մշակույթ, մշակութային դիվանագիտություն, արտաքին մշակութային քաղաքականություն, սոցիալականություն, մշակութային փոխանակում:

Մշակութային դիվանագիտության նշանակությունը արդի աշխարհում

Կոնֆլիկտների ու անկայունության դարաշրջանում մշակույթի՝ որպես «փափուկ ուժի» գործիքի դերն անհնար է չկարևորել: Այն դիվանագիտության առանցքային ռեսուրս է, որն օգտագործվում է պետության շահերի առաջնության, էլիտաների և ժողովուրդների միջև փոխըմբռնման բարելավման համար:

Դեռ 1785 թ.-ին ԱՄՆ-ի հիմնադիր հայրերից մեկը՝ Թոմաս Ջեֆերսոնը, լինելով դեսպան Փարիզում, գրում էր Ջ. Մեդիսոնին, որ մշակույթի ու արվեստի օգնությամբ կարելի է զարգացնել հայրենակիցների ճաշակը, բարձրացնել վարկը, ապահովել նրանց հարգանքն ու պատիվն աշխարհում:

Այսօր՝ ավելի քան 200 տարի անց, մշակույթի դերը միջազգային հարաբերություններում սկսել են ավելի բարձր գնահատել: Արտաքին քաղաքականության մեջ մշակութային գործիքներն օգտագործել են շատ ավելի վաղ, քան ձևավորվել է մշակութային դիվանագիտության տեսական հիմքը: Միայն XX-XXI դդ. սահմանագծին մշակութային դիվանագիտությունը տեսականորեն հիմնավորվեց «փափուկ ուժի» հայեցակարգի միջոցով, որը Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր Ջոզեֆ Նայը սահմանել է հետևյալ կերպ. «Փափուկ ուժը» ցանկալիին հասնելու ընդունակությունն է դաշնակիցների կամավոր մասնակցությամբ, այլ ոչ թե պարտադրման կամ սիրաշահման միջոցով»⁸³: «Փափուկ ուժ» հասկացության ի հայտ գալով՝ մշակույթը դարձավ դիվանագիտության կարևոր ռեսուրս, որը կիրառվում էր պետության շահերի առաջնության, սոցիոմշակութային համագործակցության ընդլայնման և երկրների ու ժողովուրդների միջև փոխըմբռնման բարելավման համար:

Մշակութային դիվանագիտությունը կարող է արդյունավետ կերպով լրացնել կառավարության միջազգային ռազմավարությունը, ինչն արդիական է առաջին հերթին այն երկրների համար, որոնց վարկանիշն ու ազդեցությունը չեն համապատասխանում իրենց քաղաքական հավակնություններին, ռազմական կամ տնտեսական ռեսուրսներին: Այդ է պատճառը, որ որոշ հետազոտողներ մշակույթը բնորոշում են որպես արտաքին քաղաքականության «երրորդ չափում»⁸⁴. «Մշակութային դիվանագիտություն» հասկացությանը զուգահեռ որպես հոմանիշ հաճախ գործածելով «արտաքին մշակութային քաղաքականություն» հասկացությունը:

Եթե XX դարի 30-ական թթ.-ին, երբ հայտնվեց այս եզրույթը, մշակութային դիվանագիտությունը քաղաքական, դիվանագիտական, քաղաքական նպատակներին հասնելու համար պետության կողմից գոյություն ունեցող կամ հատուկ հաստատված մշակութային, հասարակական ու գիտական կապերի օգտագործումն էր, ապա հետագայում արևմտյան զարգացած երկրների կողմից ակտիվ գործածվելուն զուգընթաց՝ «մշակութային դիվանագիտություն» հասկացությունը ստացավ լիովին դրական մեկնաբանություն՝ նշանակելով մշակութային կապերի զարգացում և օգտագործում միջազգային հարաբերություններում երկրների միջև փոխըմբռնման բարելավման համար: Այդ գործընթացում կարևոր դեր են կատարում զանգվածային

⁸³ Най Дж. «Мягкая» сила и американо-европейские отношения // Центр исследований постиндустриального общества. М., 2004. URL: <http://postindustrial.net/2004/11/myagkaya-sila-i-amerikano-evropejskieotnosheniya>.

⁸⁴ Ст'ю Павлов Н. Культура – третье измерение внешней политики // URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1572>.

լրատվամիջոցների, համացանցի ու սոցիալական ցանցերի տարածումը, զբոսաշրջության ու միգրացիոն գործընթացների զարգացումը:

Ժամանակակից գրականության մեջ առավել տարածված է ամերիկացի հետազոտող Միլթոն Զամինսկու կրտսերի մեկնաբանությունը, համաձայն որի՝ մշակութային դիվանագիտությունը գաղափարների, տեղեկատվության, արժեքների, ավանդույթների, հավատալիքների և մշակույթի այլ բաղադրիչների փոխանակում է, ինչը կարող է նպաստել փոխըմբռնման բարելավմանը: Ընդ որում, մշակութային դիվանագիտությունը հանրային դիվանագիտության բաղադրիչն է և իրենից ներկայացնում է պետությունների, միջազգային կազմակերպությունների և այլ ինստիտուտների մշակութային փոխազդեցության ոլորտում ռազմավարական ու մարտավարական նպատակներ ունեցող պրակտիկ գործողությունների համալիր:

Մշակութային դիվանագիտության ուսումնասիրությամբ զբաղվողները համակարծիք են, որ ժամանակակից աշխարհում ելիտաների (դիվանագետներ, քաղաքական ու հասարակական գործիչներ) դիվանագիտության հետ մեկտեղ ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն է ստանում ժողովրդական դիվանագիտությունը, որը ենթադրում է սովորական մարդկանց միջև մեծաչափ մշակութային փոխանակում:

Այսպիսով՝ զլրբալացվող աշխարհում մշակույթը դառնում է միջազգային քաղաքականության ու պետության «փափուկ ուժի» կարևոր բաղադրիչը:

Կարելի է ասել, որ մշակութային դիվանագիտությունը պետության հանրային դիվանագիտության ինքնատիպ բանալին է, քանի որ հատկապես մշակույթի միջոցով է ազգն աշխարհին ներկայացնում իր ինքնությունը, արժեքներն ու գաղափարները⁸⁵:

Մշակութային դիվանագիտության գործիքակազմը

Պետության մշակութային դիվանագիտության վրա ազդող գործոններն են.

- արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունները,
- դրական վարկանիշ ստեղծելու ծգտումը,
- երկրի պատմությունը,
- մշակութային քաղաքականության ռեսուրսներն ու ֆինանսավորումը,
- աշխարհում երկրի պետական լեզվի տարածումն ու ժողովրդականությունը,
- պետության առևտրային շահերը:

Մշակութային դիվանագիտության նախաձեռնությունների շրջանակներում կարող են օգտագործվել.

- արվեստը, այդ թվում՝ թատրոնը, կինեմատոգրաֆը, երաժշտությունը, պարը, գեղանկարչությունը, քանդակագործությունը,
- ցուցահանդեսները, ներառյալ միջազգային EXPO ցուցահանդեսները,
- կրթական ծրագրերն ու ակադեմիական և գիտական փոխանակման ծրագրերը, լեզվական ծրագրերը արտերկրում,
- գրականությունը. արտերկրում գրադարանների ստեղծումը և ազգային ստեղծագործությունների թարգմանությունը օտար լեզուներով,
- նորությունների և մշակութային հաղորդումների հեռարձակումն արտերկրում,
- կրոնական դիվանագիտությունը, այդ թվում՝ միջկրոնական երկխոսության նախաձեռնությունները:

Մշակութային դիվանագիտության հիմնական ուղղություններից մեկը սովորական մարդկանց հետ երկարաժամկետ փոխհարաբերությունների հաստատումն է մշակութային ու ակադեմիական փոխանակումների ծրագրերի, դրամաշնորհների ու կրթաթոշակների, թրեյնինգների, գիտաժողովների միջոցով: Այսպիսով՝ մշակութային

⁸⁵ Ст'ю Попов В. Современная дипломатия: теория и практика. Дипломатия – наука и искусство: курс лекций. М., 2003, С. 215-216.

կապերը կարող են դառնալ պետության հանրային դիվանագիտության արդյունավետ գործիք և նպաստել երկրի բարենպաստ վարկանիշի ձևավորման գործին:

Ներկայումս ամեն երկիր մշակութային նոր կերպարներ ու խորհրդանշաններ գտնելու և հներն արդիականացնելու խնդիր ունի՝ երկրի արժանի իմիջի ստեղծման և օտարերկրյա լսարանի ներգրավման համար, ինչն անում են ԱՄՆ-ն, Ֆրանսիան, Իտալիան և այլ երկրներ:

Ֆրանսիայում «մշակութային դիվանագիտություն» եզրույթի փոխարեն գործածվում է ավելի անմիջական ու լայն «ազդեցության դիվանագիտություն» հասկացությունը: Ֆրանսիական մոդելի տարբերակիչ առանձնահատկությունը մշակութային դիվանագիտության մեջ պետության կոորդինացնող դերն է և մշակութային ծրագրերի պետական ֆինանսավորման բարձր մակարդակը:

Մինչդեռ Իտալիան մշակույթի համար ծախսում է ազգային բյուջեի 1 %-ից պակաս (համեմատության համար նշենք, որ Ֆրանսիան ծախսում է 2,5 %, իսկ Իսպանիան՝ 3,3 %): Մշակութային քաղաքականության իտալական մոդելը ֆրանսիականի հակապատկերն է. պետությունը չի օգտագործում իտալական մշակույթի ողջ ներուժն աշխարհում իր ազդեցության ամրապնդման համար՝ ֆինանսավորելով մշակույթը մնացորդային սկզբունքով: Չնայած դրան՝ մշակույթը տարօրինակ կերպով իտալական բյուջե է բերում տարեկան մոտ 80 մլրդ եվրո (ինչը կազմում է ՀՆԱ-ի 5,8 %-ը), իսկ այնպիսի բնագավառ, ինչպիսին է մշակութային զբոսաշրջությունը, աճում է տարեկան 3 %-ով: Բայց ընդհանուր առմամբ ցուցանիշները զարմանալի չեն՝ հաշվի առնելով, որ Իտալիան տիրապետում է համաշխարհային մշակութային ժառանգության 40 %-ին: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության ցուցակում Իտալիան առաջինն է մշակույթի 47 հուշարձանով (երկրորդ ու երրորդ տեղերը զբաղեցնում են Իսպանիան ու Չինաստանը):

Բրիտանական «փափուկ ուժի» հաջողությունը կապված է անգլերենի տարածման ու ժողովրդականության, բրիտանական կրթության բարձր վարկանիշի, ինչպես նաև համաշխարհային պատմության ու մշակույթի մեջ Մեծ Բրիտանիայի կարևոր դերակատարման հետ: Մեծ Բրիտանիայի «փափուկ ուժի» և մշակութային դիվանագիտության ոլորտում տարվող քաղաքականությունը կենտրոնացված կոորդինացնում է պետությունը՝ ի դեմս մի շարք գերատեսչությունների և ինստիտուտների:

Մշակութային գործիքների կիրառումն արտաքին քաղաքականության մեջ, բնականաբար, չի կարող փոխարինել արտաքին քաղաքականության ռազմական գործիքակազմին, ինչպես նաև լիովին չի փոխհատուցում միջազգային տնտեսական ռեսուրսների պակասը: Սակայն համաշխարհային քաղաքական ու տնտեսական ասպարեզում բարձր դիրքեր չզբաղեցնող երկրներն այս կամ այն կերպ պետք է զբաղվեն արտասահմանում ազգային մշակույթի ժողովրդայնացմամբ: Այս համատեքստում մշակութային դիվանագիտությունը կարող է էական ներդրում ունենալ Արցախի հիմնարար նպատակների հասնելու, արտաքին քաղաքականության արդյունավետությունը բարձրացնելու և միջազգային մշակութային ասպարեզում ճանաչելի դարձնելու հարցում: Մշակութային կապերը, որպես արտաքին քաղաքական գործունեության մեխանիզմում ամենաճկուն, ուստիև առավել գործուն գործիքներ, կոչված են աշխատելու աշխարհում երկրի բարեշահ կերպարի ստեղծման ուղղությամբ: Մշակույթը, դառնալով նաև արտաքին քաղաքականության գործիք, պետք է ձևավորի երկրի հանդեպ համակրանքի զգացում, ամրապնդի երկրի դրական վարկանիշն արտերկրում, նպաստի պետությունների, հասարակական կազմակերպությունների ու մարդկանց միջև երկարատև կապերի ձևավորմանը, ներդրում ունենալ ոլորտներում, այդ թվում՝ տնտեսության մեջ միջպետական փոխազդեցության հաստատմանը:

Այդ նպատակին հասնելու համար մշակութային քաղաքականության ոլորտում անհրաժեշտ է մշակել հետևողական, համալիր գործողությունների ծրագիր, որը սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում թույլ կտա առավելագույնս գրավիչ ներկայանալ միջազգային հանրությանը:

Արցախի Հանրապետության մշակութային դիվանագիտության բաղադրիչները

Մշակույթի բնագավառում Արցախի Հանրապետության իրականացրած քաղաքականությունը կարգավորվում է «Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին» ԼՂՀ օրենքի (ընդունված 18.06.2003 թ.) 2-րդ («Պետական մշակութային քաղաքականության կազմակերպումը»), 3-րդ («Պետական մշակութային քաղաքականության սկզբունքները») և 4-րդ («Պետական մշակութային քաղաքականության նպատակները») հոդվածներով: Նախկինում ոլորտի խնդիրները կարգավորում էր ԱՀ մշակույթի, երիտասարդության հարցերի և զբոսաշրջության նախարարությունը (այժմ՝ ռազմահայրենասիրության, երիտասարդության, սպորտի և զբոսաշրջության նախարարություն), իսկ այժմ՝ մշակութային գործառնությունները փոխանցվել են կրթության և գիտության նախարարությանը, որը վերանվանվել է կրթության, գիտության և մշակույթի նախարարություն: Այդ վերակազմակերպումը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ մշակութային դիվանագիտության գործիքակազմում ավելի մեծ նշանակություն կհատկացվի գիտակրթական բաղադրիչին, ինչը միանշանակ դրականորեն կազդի Արցախի միջազգային ճանաչման գործընթացում մշակույթի դերի մեծացման վրա: Երկու գերատեսչությունների (կրթության, գիտության և մշակույթի նախարարություն, ռազմահայրենասիրության, երիտասարդության, սպորտի և զբոսաշրջության նախարարություն) համագործակցությունը արդյունավետ կլինի մշակութային դիվանագիտության զարգացման համար, քանի որ մշակութային ու գիտակրթական ոլորտների կանոնակարգումը կարող է ռազմավարական ավելի ամուր հիմքերի վրա դրվել:

Նշենք, որ մինչև ԱՀ կառավարության կառուցվածքային փոփոխությունների իրականացումը Արցախի մշակութային դիվանագիտության ասպարեզում հստակ տարրորոշվել են հետևյալ գերակա ուղղությունները.

1. փառատոների ու մրցույթների կազմակերպում Արցախում,
2. մասնակցություն արտերկրյա ցուցահանդեսներին, մրցույթներին ու շնորհանդեսներին,
3. մարզական միջազգային մրցաշարերի կազմակերպում և մասնակցություն,
4. զբոսաշրջային հոսքերի գրագետ կառավարում:

Մշակութային դիվանագիտության միջոցառումներ Արցախի Հանրապետությունում

Ներկայացնենք օրինակներ, որոնք վկայում են Արցախում մշակութային քաղաքականության ուղղությամբ տարվող նպատակադիր աշխատանքների մասին:

Մշակութային դիվանագիտության ուշագրավ դրսևորումներից է «Տնջրե» պատանի երաժիշտ-կատարողների միջազգային երաժշտական փառատունը (անցկացվում է 2010 թվականից), որը կարևոր դերակատարություն ունի ոչ միայն հանրապետության կյանքում, այլև Արցախը միջազգային մշակութային ասպարեզում ճանաչելի դարձնելու գործում: Այդ տեսանկյունից կարևոր է նաև Արցախի ներկայացուցիչների մասնակցությունը Հովիվուդում անցկացվող Աշխարհի կատարողական արվեստների առաջնությանը:

Միջազգային մշակութային ասպարեզում Արցախի ներկայացվածության առումով հետաքրքրական է 2013 թ.-ից Շուշիում անցկացվող ծնունդով շուշեցի քանդակագործ

Հակոբ Գյուրջյանի անվան քանդակագործության միջազգային սիմպոզիումը, որի նպատակն է ոչ միայն Արցախում քանդակագործության զարգացմանը, Շուշիի երբեմնի մշակութային դիմագծի վերականգնմանը նպաստելը, այլև կերպարվեստի բնագավառում միջազգային համագործակցության խթանումը, հայ և օտարազգի արվեստագետների համար մասնագիտական հաղորդակցման միասնական հարթակի ստեղծումը:

Մշակութային, մասնավորապես գիտության դիվանագիտության տեսանկյունից անսխալադեպ է 2015թ.-ին Ստեփանակերտում հիմնադրված Արցախի երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորում (ԱԵԳՄՄ) հասարակական կազմակերպության ծավալած գործունեությունը: Գիտական ձեռնարկումների զուգահեռ՝ Միավորումը կազմակերպում է նաև բնապահպանական, մշակութային, մարզական, ռազմաօդային-համապետական միջոցառումներ, մրցույթներ, ցուցահանդեսներ, շնորհանդեսներ: Հատկանշական է Կազմակերպության գլխավոր միջոցառման՝ **«Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան»** խորագրով ամենամյա միջազգային երիտասարդական գիտաժողովների կազմակերպումը, որոնց մասնակցության կազմը, հիրավի, ներկայացուցչական է և՛ աշխարհագրական ընդգրկմամբ, և՛ գիտական կշռով: Բացի այդ, 2018թ.-ից ԱԵԳՄՄ-ն գործարկել է **Արցախի էլեկտրոնային գրադարանը** (www.artsakhlib.am), որում զետեղված է արցախագիտական հարուստ գրականություն: Կայքի դիտումների շրջանակը աշխարհագրական առումով բավականին լայն է, ինչն իր հերթին նպաստում է Արցախի ճանաչելիության բարձրացմանը, Արցախի մասին օբյեկտիվ տեղեկատվության տարածմանը: ԱԵԳՄՄ-ն հրատարակում է ՀՀ ԲՈԿ-ի կողմից հաստատված «Ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների» ցանկում ընդգրկված **«Գիտական Արցախ»** պարբերականը, որը նույնպես նպաստում է Արցախի միջազգային ճանաչելիությանն ու գիտական ներուժի բացահայտմանը:

Գիտամշակութային կարևոր նշանակություն ունի 2019 թ.-ի հոկտեմբերի 11-ին Ստեփանակերտում կայացած «Համագործակցություն հանուն արդարության և խաղաղության» խորագրով Արցախի բարեկամների համաժողովը, որին մասնակցել են շուրջ 30 երկրներից ավելի քան 150 հասարակական-քաղաքական գործիչ ու մտավորական:

Խրախուսելի է նաև «Ժամանակակից արվեստի ինստիտուտ» հիմնադրամի նախաձեռնությամբ 2019թ.-ի հոկտեմբերի 5-7-ը Ստեփանակերտում անցկացված Artsakh Fest ժամանակակից արվեստի փառատոնը՝ Արցախի, Հայաստանի և արտերկրի շուրջ 30 արվեստագետների մասնակցությամբ:

Մարզական փառատոների շարքում ինքնատիպությամբ է առանձնանում Արցախի օդային փառատոնը (Artshakh AirFest), որի բացումը տեղի է ունեցել 2017թ.-ի հունիսի 17-ին Արցախի թեթև ավիացիայի օդանավակայանի տարածքում: Եթե առաջինի կազմակերպիչներն էին «Յելլ Էքստրիմ պարկ» (Yell Extreme Park) ընկերությունը և ԱՀ Էկոնոմիկայի և արտադրական ենթակառուցվածքների նախարարությունը, ապա երկրորդինը (16.06.2018թ.)՝ նաև ԱՀ մշակույթի, երիտասարդության հարցերի և զբոսաշրջության նախարարությունը, Սթայ Զլաբ-Պարազլայինգ ին Արմենիա (Paragliding in Armenia – SKY CLUB) և Սթայբոլ (Skyball) ընկերությունները:

Մարզական մյուս հետաքրքիր միջոցառումը 2018 թ.-ի հուլիսի 28-ին Հայ Ավտոմարզիկների Ակումբ (STR) մարզական հասարակական կազմակերպության նախաձեռնությամբ և Էկոնոմիկայի և արտադրական ենթակառուցվածքների նախարարության համագործակցությամբ կազմակերպված առաջին ավտո-մոտո փառատոնն է:

Արցախի միջազգային վարկանիշի բարձրացման տեսանկյունից առանձնահատուկ է Չճանաչված պետությունների ֆուտբոլի կոնֆեդերացիայի (CONIFA)-ի՝ 2019 թ.-ի հունիսի 3-15-ը Արցախում ֆուտբոլի Եվրոպայի առաջնության անցկացման փաստը:

Որպես այդպիսին՝ աննախադեպ էր Պարի և սպորտային պարերի համահայկական խորհրդի և ԱՀ պարի և սպորտային պարերի միության համատեղ նախաձեռնությամբ, Արցախի Հանրապետության կրթության, գիտության և սպորտի նախարարության և մի շարք մասնավոր ընկերությունների աջակցությամբ Ստեփանակերտում 2019 թ.-ի հուլիսի 19-21-ն անցակցված «Պար առանց սահմանների» սպորտային-պարահանդեսային պարերի միջազգային մրցույթ-փառատոնը: Միջոցառումը վարում էր սպորտային պարերի համաշխարհային խորհրդի պատվավոր անդամ, պարարվեստի կենդանի լեգենդ, Ռուսաստանի պարի միության նախագահ, պարի վաստակավոր գործիչ Ստանիսլավ Պոպովը: Տարիքային տարբեր խմբերում սպորտային պարերի եռօրյա մրցապայքարին ընդգրկված էին շուրջ 300 մասնակիցներ Իտալիայից, Ռուսաստանից, Ուկրաինայից, Հայաստանից ու Արցախից:

Դիվանագիտական առումով նույնպես Արցախի Հանրապետության պարի և սպորտային պարերի միության ստեղծումը 2017թ.-ին շատ ճկուն և ճիշտ բայլ էր:

Արցախ - Հայաստան - Սփյուռք եռամիասնության խոսուն օրինակ են 2019թ.-ի օգոստոսի 5-17-ը Հայաստանում և Արցախում տեղի ունեցած համահայկական ամառային 7-րդ խաղերը, որոնց բացման հանդիսավոր արարողությունը և մրցումային 3 օրերն անցկացվեցին Ստեփանակերտում, իսկ մրցումային հաջորդ օրերը՝ օգոստոսի 9-17-ը, Երևանում:

Արցախի արտաքին մշակութային քաղաքականության գերակայություններից է պատմամշակութային ժառանգության գրագետ կառավարումը: Մշակութային դիվանագիտության ամենահաջողված ուղղություններից պետք է համարել թերևս միջոցառումային զբոսաշրջային դիվանագիտությունը, իսկ մշակութային ժառանգության տնտեսական ու քաղաքական ռեսուրսների մոբիլիզացումը երկրի ռեզենտացայի հիմքն է: Զանի որ այստեղ առկա են զբոսաշրջային հոսքերի ներգրավման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներ, Արցախի մշակութային քաղաքականության մեջ առաջին հերթին ներառվում է զբոսաշրջությունը՝ որպես ժողովրդի մշակութային ինքնադրսևորման հանդեպ հետաքրքրության բավարարման, մշակութային կապերի ստեղծման և միջազգային համագործակցության հաստատման կարևոր եղանակ: Այս համատեքստում Արցախի համար մշակութային ժառանգությունը կարող է ունենալ նույն նշանակությունը, ինչ որոշ երկրների համար բնական ռեսուրսները, նավթը կամ ոսկին: Գեղագիտական բարձր որակները և պատմական միջավայրի պահպանվածության աստիճանը կարող են ապահովել Արցախի ներդրումային գրավչությունը, նրա իրական առևտրային արժեքը, նպաստել միջազգային հարթակում համագործակցության ընդլայնմանը, հանդիսանալ Արցախի Հանրապետության բնակչության բարեկեցության գրավականը: Այս առումով դրական են www.karabakh.travel և www.artsakh.travel դոմեններով Արցախի զբոսաշրջային պաշտոնական կայքի միջոցով երկրի զբոսաշրջային արդյունքի հանրահռչակման աշխատանքները:

Այդ տեսանկյունից առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի Արցախի Հանրապետի շրջանի Տոդ գյուղում 2014 թվականից անցկացվող Արցախյան գինու փառատոնը, որը շարունակական բնույթ է կրում և կազմակերպվում է ամեն տարի՝ սեպտեմբերի երրորդ շաբաթ օրը: Փառատոնի բացումը տեղի է ունեցել 2014 թ.-ի հոկտեմբերի 18-ին՝ Արցախի ԿԱ զբոսաշրջության և պատմական միջավայրի պահպանության վարչության նախաձեռնությամբ՝ զբոսաշրջության միջոցով Հարավային զբոսաշրջային երթուղու վրա գտնվող համայնքների զարգացումն աշխուժացնելու և Արցախի զբոսաշրջության զարգացմանը նպաստելու նպատակով:

Փառատոնի նպատակներից մեկն էլ արցախյան գինեգործության ավանդույթների վերակոչումն է: Վերջին՝ վեցերորդ փառատոնի (21.09.2019թ.) կազմակերպիչն արդեն ԱՀ մշակույթի, երիտասարդության հարցերի և զբոսաշրջության նախարարությունն էր:

Նույնքան հետաքրքիր միջոցառում է Գյուլատնտեսության աշխատողի օրը Ստեփանակերտում անցկացվող բերքի ամենամյա տոնը, որի մեկնարկը տրվել է 2012թ.-ի հոկտեմբերի 14-ին: Տոնի բովանդակությունն արցախյան գյուղատնտեսական մթերքների և արտադրատեսակների նմուշների ցուցահանդես-վաճառքն է: Վերջին՝ իններորդ տոնի (13.10.2019 թ.) մասնակիցների թիվն անհամեմատ մեծ էր, ընդգրկված էին Արցախի բոլոր շրջանները, հյուրընկալվել էին նաև վերամշակող մի քանի տասնյակ կազմակերպություններ Յայաստանից: Տոնին նախորդել էր հանրապետության գիտատնտեսական կյանքի համար չափազանց կարևոր միջոցառում՝ չորս փուլից բաղկացած գիտագործնական կոնֆերանս՝ «Գյուլատնտեսության ներկան և ապագան» խորագրով: Ինը տարիների ընթացքում փառատոնի զարգացման դինամիկայի էական աճը վկայում է, որ միջոցառումն ընդլայնման մեծ հնարավորություններ ունի, մասնավորապես կարելի է մեծացնել աշխարհագրությունը՝ ներգրավելով նաև արտերկրյա շահագրգիռ կազմակերպություններին ու անհատներին:

Միջոցառումային զբոսաշրջության շրջանակներում հիշարժան է 2016 թ.-ի սեպտեմբերի 16-ին Շուշիի շրջանի «Իսահակի աղբյուր» հանգստի գոտում մի շարք երկրների առաջատար խոհարարների մասնակցությամբ կազմակերպված «ԱրցախԵթնոՖեստ» միջազգային առաջին փառատոնը, որը կրում էր «Երկրի համը» խորագիրը և ներկայացնում տարբեր երկրների ազգային խոհանոցները:

2014 թ.-ի հոկտեմբերի 25-ին Հաղրուլթի շրջանի Դրախտիկ գյուղում կայացել է արցախյան թթվի առաջին փառատոնը, որը կազմակերպվել էր ԼՀՀ մշակույթի և երիտասարդության հարցերի նախարարության ու Հաղրուլթի շրջվարչակազմի նախաձեռնությամբ:

2018 թ.-ի օգոստոսի 28-ին Ստեփանակերտում անցկացվել է գարեջրի առաջին փառատոնը: Փառատոնը կազմակերպվել էր «Կոտայք» գարեջրի գործարանի կողմից՝ ընկերության Արցախի ներկայացուցչության աջակցությամբ:

Ուշադրության է արժանի նաև Արցախի մասնակցությունը արտերկրում կայացող զբոսաշրջային ցուցահանդեսներին, որոնք կարևոր են երկկողմ ուղղակի կապեր հաստատելու առումով, քանի որ դրանք հյուրընկալում են ոլորտի առաջատար մասնագետներին ու ընկերություններին: Թվարկենք դրանցից մի քանիսը.

1. 1999 թ.-ի փետրվարի 13-ին «Լոս Անջելես թայմզի» կազմակերպած «Զբոսաշրջություն և արկածներ» ցուցահանդեսում, որը զբոսաշրջության ամենամեծ ցուցահանդեսն է ԱՄՆ-ում, Յայաստանի «Բարի գալուստ Յայաստան» տաղավարի շրջանակներում ներկայացել է նաև Արցախի զբոսաշրջության գործակալությունը:

2. 2010 թ.-ի փետրվարի 18-21-ը Միլանում տեղի է ունեցել BIT զբոսաշրջային միջազգային ցուցահանդեսը, որին, ի թիվս ներկայացված 140 երկրների, առաջին անգամ առանձին տաղավարով մասնակցել է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը: ԼՀՀ պատմիրակությունը ղեկավարել է ԼՀՀ կառավարության զբոսաշրջության վարչության պետ Սերգեյ Շահվերդյանը:

3. 2012 թ.-ի սեպտեմբերի 18-21-ը Յայաստանի ազգային մրցունակության հիմնադրամը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ներկայացուցիչները հայկական զբոսաշրջային ընկերությունների հետ համատեղ ներկայացրել են Յայաստանը և Արցախը Փարիզի «TopResa» զբոսաշրջային միջազգային տարեկան ցուցահանդեսին:

4. 2013 թվականից Արցախի զբոսաշրջային ընկերությունները և հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտները ԱՀ մշակույթի, երիտասարդության հարցերի և զբոսաշրջության նախարարության աջակցությամբ և Արցախի զբոսաշրջության և

մշակույթի զարգացման գործակալության նախաձեռնությամբ մասնակցում են երևանում ընթացող «Ինտուր Էքսպո» միջազգային զբոսաշրջային ցուցահանդեսին:

5. 2014 թ.-ի սեպտեմբերի 23-26-ը Փարիզ քաղաքում կայացել է «IFTM Top - Resa - 2014» ամենամյա միջազգային զբոսաշրջային ցուցահանդեսը, որին մասնակցել է նաև ԼՂՀ պատվիրակությունը՝ ԼՂՀ ԿԱ զբոսաշրջության և պատմական միջավայրի պահպանության վարչության պետ Ս. Շահվերդյանի գլխավորությամբ: Պատվիրակությունը հանդես է եկել առանձին տաղավարով, որը ձևավորված էր ավանդական ոճով՝ Արցախի մասին տեղեկատվական հարուստ գրականության, զբոսաշրջավայրերի, հյուրանոցների մասին ծալաթերթիկների, քարտեզների և այլ նյութերի ցուցադրությամբ:

6. 2014 թ.-ի նոյեմբերի 3-4-ը Արցախի ներկայացուցիչները մասնակցել են Լոնդոնի «World Travel Market-Excell London 2014» ցուցահանդեսի աշխատանքներին: Արցախյան պատվիրակությունը քարոզչական աշխատանքներ է իրականացրել՝ բաժանելով գրականություն, հյուրերին ներկայացնելով Արցախի զբոսաշրջավայրերը, կազմակերպել ավանդական հյուրասիրություն և գինու համեստ ցուցահանդեսի մասնակիցների համար:

7. 2015 թ.-ի հոկտեմբերի 2-4-ը ՀՀ Արեւի գյուղում կայացած ամենամյա գինու փառատոնին մասնակցել է նաև ԼՂՀ Էկոնոմիկայի նախարարության պատվիրակությունը: Փառատոնին ներկայացված էին Արցախի զբոսաշրջային ներուժը քարոզող տուրիստական գրականություն, արցախյան գինեգործական ընկերություններ, «Ղարաբաղ Կարպետ» և «Արցախ Մեդր» կազմակերպությունների արտադրանքը: Փառատոնի ողջ ընթացքում ԼՂՀ պատվիրակությունը իրականացրել է նաև քարոզչական աշխատանք՝ հյուրերին տրամադրելով տեղեկատվություն Արցախի զբոսաշրջավայրերի, ենթակառուցվածքների մասին:

8. 2015 թ.-ի հոկտեմբերի 4-ին Կոլորադո նահանգի Դենվեր քաղաքում տեղի է ունեցել Դենվերի քույր քաղաքների միջազգային փառատոնը: Միջոցառմանը, որին ներգրավված են եղել մասնակիցներ շուրջ տասը երկրից, ԼՂՀ-ն ներկայացված է եղել առանձին տաղավարով, որտեղ ցուցադրվել են հանրապետությանը վերաբերող տարբեր հուշանվերներ, նկարներ, գրքեր, ինչպես նաև հայկական հրուշակեղեն: Տաղավարի կազմակերպիչները այցելուներին են ներկայացրել Արցախի պատմությունն ու մշակութային ժառանգությունը: Արցախի մասնակցությանը աջակցել են Հայ դատի ԱՄՆ Արևմտյան ափի Կոլորադոյի գրասենյակը, «SOAR» և «Ամերիկացիները Արցախին» կազմակերպությունները:

9. 2016 թ.-ի փետրվարի 12-ին Մոսկվայի «Արմենիա» տաղավարում բացվել է Արցախում արտադրվող տարբեր ապրանքատեսակների մշտական գործող խանութ-տաղավար: Խանութում ներկայացված են «Ղարաբաղ կարպետ», «Արցախբիո», «Արցախֆրուտ», «Արցախբերի», «Էլիտ», «Ռեյֆսիդ» և «Կատարո» ընկերությունների արտադրատեսակները: Ծրագիրն իրականություն է դարձել պետական աջակցության շնորհիվ: Նախաձեռնությունը ԼՂՀ կառավարությանն է:

10. 2016 թ.-ի մարտի 9-13-ը Արցախի պատվիրակությունը առանձին տաղավարով ներկայացել է ԼՂՀ-ն ITB Berlin 2016 միջազգային զբոսաշրջային ցուցահանդեսին: ITB Berlin-ը հանդիսանում է Եվրոպայում խոշորագույն զբոսաշրջային ցուցահանդեսը, որը հյուրընկալում է գրեթե երկու հարյուր հազար այցելուի աշխարհի 185 երկրներից:

11. Արցախի զբոսաշրջային ներուժը ներկայացվել է 2017 թ.-ի հունվարի 18-22-ը տեղի ունեցող Իսպանիայի «Ֆիտուր Մադրիդ 2017» միջազգային զբոսաշրջային ցուցահանդեսում: ԼՂՀ պատվիրակության ղեկավարն էր ԼՂՀ Էկոնոմիկայի նախարարի տեղակալ Ս. Շահվերդյանը: Եվրոպայի խոշորագույն զբոսաշրջային ցուցահանդեսներից մեկում ավանդական ոճով ձևավորված Արցախի Հանրապետության տաղավարը մեծ հետաքրքրություն է առաջացրել ցուցահանդեսի այցելուների և մասնակիցների համար:

Տաղավարի այցելություններին տրամադրվել է համապարփակ տեղեկատվություն ԼՂՀ զբոսաշրջային արդյունքի մասին թե՛ զբոսաշրջային գրականության, թե՛ տեղում տաղավարի աշխատակիցների միջոցով:

Զբոսաշրջային միջոցառումներից բացի, Արցախը հաճախ ՀՀ աջակցությամբ նաև ներկայանում է միջազգային այլ մրցույթների ու փառատոների: 2010 թ.-ի հոկտեմբերին Իրանում տեղի ունեցած մամուլի և տեղեկատվական գործակալությունների 17-րդ միջազգային ցուցահանդես-փառատոնում Հայաստանը, որը ներկայացնում էին PanARMENIAN.Net գործակալությունը և «Ազգ» օրաթերթը, մյուս մասնակից երկրների նման ներկայացված էր առանձին տաղավարով, որտեղ վահանակի վրա տեղադրված էր նաև Արցախի խորհրդանիշի՝ «Մենք ենք մեր սարերը» հուշահամալիրի լուսանկարը՝ որպես Հայաստանի գեղատեսիլ վայրերից մեկը:

Հատկանշական է, որ Արցախի մշակութային դիվանագիտության հարցում կարևորվում է նաև ՀՀ դերակատարությունը: Օրինակ, 2010 թ.-ի հոկտեմբերի 6-10-ը Մայնի Ֆրանկֆուրտում տեղի ունեցած Գրքի միջազգային ցուցահանդես-տոնավաճառին, որին մասնակցել են աշխարհի 100-ից ավելի երկրների գրահրատարակչական ու գրավաճառ ընկերություններ, Հայաստանը ներկայացվել է վերջին երկու տարվա գրահրատարակչական արտադրանքի լավագույն նմուշներով՝ իր տաղավարում ցուցադրելով հայերեն և տարբեր օտար լեզուներով այլոմային, հանրագիտարանային, գիտահանրամատչելի, մշակութային ժառանգությունն արտացոլող, հասարակական-քաղաքական, մանկական, գեղարվեստական, Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրին և հայոց ցեղասպանությանը նվիրված գրքեր, քարտեզներ և այլ նյութեր: Մեկ այլ օրինակ. 2019 թվականի հունիսի 1-ին՝ Երեխաների պաշտպանության միջազգային օրը, Երևանի Կամերային երաժշտության տանը տեղի ունեցած պատանի երաժիշտ-կատարողների «Նոր անուններ» միջազգային 9-րդ փառատոնին 5 տասնյակ պատանի երաժիշտների հետ մասնակցել են նաև արցախցի պատանի կատարողները:

Ի մի բերելով վերը նշվածը՝ Արցախի մշակութային դիվանագիտության մոդելի մրցակցային առավելություններն ու պոտենցիալին գոտիները կարելի է ներկայացնել հետևյալ աղյուսակում.

Արցախի մշակութային դիվանագիտության SWOT վերլուծությունը

Strenghths - ուժեղ կողմեր	Weaknesses - թույլ կողմեր
- մշակութային հարուստ ժառանգություն, - մշակութային զբոսաշրջության աճ,	- պետության կողմից երկրի մշակութային հարուստ ժառանգության անբավարար գնահատում, - մշակույթի պետական ֆինանսավորման ցածր մակարդակ, - պատերազմական գոտի, հարևան երկրի ռազմական հռետորաբանություն
Opportunities - հնարավորություններ	Threats - սպառնալիքներ
համաշխարհային EXPO ցուցահանդեսների մասնակցություն, ինչը կարող է դառնալ միջազգային մշակութային փոխանակման հարթակ	պետական մակարդակով մշակութային դիվանագիտության և «փափուկ ուժի» հանդեպ ռազմավարական մոտեցման բացակայություն

Արցախի մշակութային դիվանագիտության գերակա ուղղությունների, ինչպես նաև մշակութային քաղաքականության ոլորտում կատարվող գործունեության վերլուծությունը թույլ է տալիս ներկայացնելու հետևյալ առաջարկությունները.

- ձևակերպել «փափուկ ուժի» պետական երկարաժամկետ ռազմավարություն, սահմանել այդ ոլորտի հիմնական նպատակներն ու խնդիրները,
- «փափուկ ուժի» քաղաքականության և մշակութային դիվանագիտության քննարկման ու մշակման գործում ներգրավել լայն հասարակայնությանը,
- «Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին» ԼՂՀ օրենքի 4-րդ («Պետական մշակութային քաղաքականության նպատակները») հոդվածում ավելացնել դրույթ՝ «Նպաստել Արցախի միջազգային ճանաչմանը»,
- գիտական հետազոտությունների արդյունքները օգտագործել «փափուկ ուժի» ռազմավարության մշակման գործընթացում,
- ներգործության ավելի մեծ արդյունավետության նպատակով ապահովել ինչպես արտերկրյա, այնպես էլ արցախյան փառատոների, մրցույթների, շնորհանդեսների շարունակականությունը և Արցախի ներկայացուցիչների ու պատվիրակությունների մշտական մասնակցությունը:

Այս խնդիրներով կարող է զբաղվել վերակազմակերպված Կրթության, գիտության և մշակույթի նախարարությունը, որը, օգտագործելով այս ոլորտում աշխարհի առաջատար երկրների փորձը (ԱՄՆ, Գերմանիա, Ֆրանսիա), փոխկապվածություն պահպանելով այլ գերատեսչությունների (արտաքին գործերի նախարարություն, կրթության, գիտության և մշակույթի նախարարություն, ռազմաօդային ուժերի, երիտասարդության, սպորտի և զբոսաշրջության նախարարություն) հետ, իր գործառույթների շրջանակներում պետք է իրականացնի Արցախի մշակութային դիվանագիտության իրականացման արդյունավետության վերլուծություն ազգային շահերի առաջնության և երկրի միջազգային վարկանիշի բարձրացման համատեքստում, զբաղվի մշակութային դիվանագիտությամբ՝ ուղղված բազմակողմ ու երկկողմ մշակութային, գիտատեխնիկական, կրթական և հումանիտար մյուս ոլորտներում կապերի հաստատմանը և համագործակցության զարգացմանն ու խորացմանը նպաստող քաղաքականություն ձևավորելուն, նպաստի միջազգային ասպարեզում համապատասխան բնագավառների վերաբերյալ Արցախի Հանրապետության պաշտոնական ռազմավարության ու հայեցակարգի ներկայացմանը, հայ ժողովրդի պատմամշակութային ժառանգության, Արցախի գիտատեխնիկական զարգացման և հումանիտար հարցերի մասին տեղեկատվության պատշաճ մատուցմանը՝

- համագործակցելով ոլորտի այլ կառույցների (օրինակ՝ ԱՀ Էկոնոմիկայի նախարարության տուրիզմի վարչություն, Հայաստանի և Սփյուռքի հետ ինտեգրման կոմիտե, բնապահպանության կոմիտե, հասարակական կազմակերպություններ, հետազոտական կենտրոններ, խորհուրդներ) հետ,
- ստեղծելով և կառավարելով հիմնադրամներ՝ դրանց աշխատանքներում ներգրավելով արտերկրի հայ մեծահարուստներին,
- վերահսկելով Արցախի պատմամշակութային ժառանգության լիարժեք ներկայացվածությունը համացանցում,
- արտերկրում կազմակերպելով ցուցահանդեսներ, մշակութային օրեր և այլն,
- անցկացնելով մրցույթներ և շնորհելով մրցանակներ,
- հովանավորելով արտերկրի ուսումնական հաստատություններում սովորող հայ և օտարազգի պատանիներին,
- իրականացնելով նախագծեր արվեստի և սպորտի բնագավառներում:

Այսպիսով՝ կոնֆլիկտների ու միջազգային անկայունության դարաշրջանում մշակույթի՝ որպես դիվանագիտության մեջ «փափուկ ուժի» գործիքի դերը անհնար և պարզապես վտանգավոր է թերազնահատել: Այնուամենայնիվ, Արցախը դեռ

անբավարար չափով է գործածում մշակույթի մեծ ներուժը պետության գրավիչ կերպարի ձևավորման համար: Ե՛վ պետությունը, և՛ փոքրաթիվ մշակութային հիմնադրամները մշակութային քաղաքականության զարգացման մեջ քիչ միջոցներ են ներդնում: Սակայն պատմության ծայրահեղ պահերին, կոնֆլիկտների ու դիմակայությունների շրջաններում հատկապես մշակույթը կարող է դառնալ օտարերկրյա լսարանի համար մեր երկրի գրավչության աղբյուրը: Այսօր Արցախի արժանավոր վարկանիշի ստեղծման ու արտերկրյա լսարանի ներգրավման համար մեր առջև խնդիր է դրված՝ գտնելու մշակութային նոր կերպարներ ու խորհրդանշաններ կամ ստեղծագործաբար վերաիմաստավորելու մշակութային ավանդական, արժեքային կերպարներն ու խորհրդանշանները, քանզի դրանց ներուժն իրապես անսպառ է:

THE NECESSITY OF CULTURAL DIPLOMACY OF ARTSAKH AS A WAY OF COUNTRY'S INTERNATIONAL RECOGNITION

SOFYA OHANYAN

*ASUE, Chair of Philosophy and Armenian History,
Ph.D in Philosophy, Associate Professor; UYSSA, Member;
Yerevan, Republic of Armenia*

The aim of the article is to bring forward and support the idea that under interconnected world's globalising condition when the expansion of mass communication technologies promotes the citizens' contact of different countries, cultural diplomacy has become an exceptionally important factor of maintaining international stability. The main task of the research is to represent cultural diplomacy as a type of public diplomacy and 'soft power' as a way of exchanging thoughts, information, culture, which aims not only at strengthening mutual understanding of nations, but also at explaining the fact that more and more countries nowadays are trying to include cultural diplomacy in their foreign political strategies.

During the research general-attitudinal dialectical method, general-scientific (analogical, comparing, analytical, synthetical) and specific-scientific (descriptive, statistical) methods were used.

The research resulted into the conclusions that some productive methods and techniques have been developed during the application of the cultural tools included in foreign diplomacy. Also, the cultural influential borders of foreign participants of international relationships are clarified. In this context, the author confirms that culture cannot replace the military tools of foreign diplomacy; moreover, it does not wholly compensate the lack of international economic resources. Though, the countries that do not have higher position in the world political and economic field should cope with the problem of popularisation of national culture in abroad to some extent.

Thus, cultural diplomacy can have an essential contribution to the problems of the main achievements of Artskh's aims, of increasing productivity of foreign policy and of making the country recognisable in the international cultural sphere.

Keywords: «soft power», public diplomacy, culture, cultural diplomacy, foreign cultural policy, tourism, cultural exchange.

КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ АРЦАХА КАК СПОСОБ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРИЗНАНИЯ СТРАНЫ

СОФЬЯ ОГАНЯН

*исполняющая обязанности заведующего кафедрой
философии и армянской истории АГЭУ; член ОМУСА;
кандидат философских наук, доцент,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель статьи – предложить и обосновать идею, согласно которой в условиях глобализации взаимосвязанного мира, когда распространение технологий массовых коммуникаций способствует общению граждан разных стран, культурная дипломатия превращается в исключительно важный фактор сохранения международной стабильности. Наша задача – представить культурную дипломатию как один из видов публичной дипломатии и «мягкой силы», которая реализуется посредством обмена мыслями, информацией, культурой и целью которой является сближение и взаимопонимание между народами; кроме того, мы попытаемся разъяснить тот факт, почему в настоящее время все больше и больше стран стремится включить культурную дипломатию в свои внешнеполитические стратегии.

В процессе исследования, кроме принятого диалектического метода, используются также общенаучные (аналогия, сравнение, анализ, синтез) и частно-научные (описательные, статистические) методы.

В результате исследования мы пришли к выводу, что в процессе использования включенных в состав внешней политики культурных инструментов разработаны эффективные методы и стали понятны границы воздействия культуры на зарубежных участников международных отношений. В этом контексте автор обосновывает факт, что культура не может заменить внешнеполитические военные инструменты, а также полностью не компенсирует недостаток международных экономических ресурсов. Но страны, не занимающие высокие позиции на всемирной политической и экономической арене, должны так или иначе заниматься популяризацией зарубежом своей национальной культуры. Следовательно, культурная дипломатия может внести существенный вклад в вопрос достижения фундаментальных целей Арцаха, усиления эффективности его внешней политики и признания на международной культурной арене.

Ключевые слова: «мягкая сила», публичная дипломатия, культура, культурная дипломатия, внешняя культурная дипломатия, туризм, культурный обмен.

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԶՃԱՆԱԶԿԱԾ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱՍՈՒԲՅԵԿՏԱՅՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՀԱՄԱՏԵԶՍՈՒՄ***

ՀՏԴ 341.1/8

ՄԱՐԻԱՄ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

*Արցախի պետական համալսարանի ասպիրանտ, ԱԵԳՄՄ անդամ,
ք.Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն,
mariamgrigoryan93@yandex.ru*

Մարդու հիմնարար իրավունքների ու ազատությունների իրավաչափ սահմանափակման ինստիտուտն այն հիմնաքարն է, առանց որի անհնար է մեր հասարակության գոյությունը, նրա անվտանգության, քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների և այլ սոցիալական կարևոր նպատակների ապահովումը:

Հոդվածի նպատակն է հետազոտել այդ ինստիտուտի դերը միջազգային իրավունքում և պարզել, թե ինչպես է այն դրսևորվում չճանաչված պետություններում: Այդ նպատակով ուսումնասիրվել են համապատասխան միջազգային իրավական ակտեր և տեսական գրականություն: Դրանց համակողմանի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տվել սահմանելու այն պահանջները, որոնց առկայության դեպքում կարող են սահմանափակվել մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառել ենք ինչպես համագիտական (անալիզ, պատմականության սկզբունք), այնպես էլ հատուկ (համեմատական-իրավական) մեթոդներ:

Հետազոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային իրավական փաստաթղթերում ամրագրված իրավունքների նկատմամբ սահմանափակումներն ու շեղումները պետք է լինեն ոչ խտրական, համաչափ իրավունքի բնությանը և ուղղված լինեն համընդհանուր բարօրության ապահովմանը:

Հիմնաբաներ՝ մարդու իրավունքներ, ազատություններ, սահմանափակումներ, դերոգացիա, չճանաչված պետություններ, համաչափություն, արտակարգ իրավիճակ, Սահմանադրություն:

* Հոդվածը ներկայացվել է 14.05.2020թ., գրախոսվել՝ 20.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Ներածություն

Մարդն օժտված է բնական և անօտարելի իրավունքներով՝ անկախ ազգությունից, սեռից, էթնիկ պատկանելիությունից, մաշկի գույնից, դավանանքից, ինչպես նաև քաղաքացիության պատկանելիությունից կամ բնակության վայրից:

Մարդու իրավունքները ներկայացնում են համալիր համակարգ, ինչի մասին են վկայում 1993թ.-ին Մարդու իրավունքների համաշխարհային համաժողովում ընդունված Վիեննայի հռչակագիրը և Գործողությունների ծրագիրը: Դրանում նշվում է. «Մարդու բոլոր իրավունքները համընդհանուր են, անբաժանելի ու փոխադարձաբար կախված և փոխկապակցված: Միջազգային հանրությունը պետք է համաշխարհային մակարդակում մարդու իրավունքներին վերաբերվի արդարացի և հավասար կերպով, հավասար հիմունքներով և միևնույն շեշտադրմամբ: Թեպետ պետք է նկատի առնել ազգային և տարածաշրջանային առանձնահատկությունները և տարբեր պատմական, մշակութային և կրոնական հիմքերը, պետությունների պարտականությունն է, անկախ քաղաքական, տնտեսական և մշակութային համակարգերից, խթանել և պաշտպանել մարդու բոլոր իրավունքները և հիմնարար ազատությունները» (կետ 5)⁸⁶:

Վերոգրյալն ուղղակիորեն բխում է միջազգային իրավունքի *jus cogens* սկզբունք հանդիսացող՝ մարդու իրավունքների համընդհանուր հարգման սկզբունքից, որը, որպես մարդու իրավունքների հարգման պաշտպանության հիմք, հստակորեն ձևավորվեց 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում:

Հռչակագրի ընդունումից հետո այս սկզբունքն ամրագրվեց նաև մարդու իրավունքներին նվիրված բազմաթիվ այլ միջազգային իրավական փաստաթղթերում:

Չնայած մարդու իրավունքներն անօտարելի են, սակայն դրանք որոշ դեպքերում, բացառապես միջազգային իրավական ակտերում սահմանված հիմքերի առկայության պարագայում կարող են սահմանափակվել կամ շեղվել այդ իրավունքներից:

Մեր կարծիքով, ինչպես արդարացիորեն նշում է Ա.Վ.Մալկոնը՝ «Այնպես ինչպես գոյություն ունեն համընդհանուր իրավունքների միջազգային չափորոշիչներ, այնպես էլ պետք է գոյություն ունենան դրանց սահմանափակման չափորոշիչներ»⁸⁷: Հարցն այն է, որ նման սահմանափակումները կամ շեղումներն ինքնանպատակ չպետք է լինեն: Սահմանափակման միջոցով որոշակի խնդիր լուծելով հանդերձ՝ չպետք է աղավաղվի կամ նենգափոխվի մարդու կոնկրետ իրավունքի բուն նպատակը, իմաստն ու եռությունը: Հետևաբար այս հիմնախնդիրն ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային իրավունքում պետք է լուծվի ողջամիտ և իրավաչափ իրավակարգավումների շրջանակում:

Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատություններից հնարավոր շեղումների (կամ դերոգացիա) և սահմանափակումների ձևակերպումը, դրանց քննարկումը պատմական բոլոր ժամանակահատվածներում եղել է իրավունքի փիլիսոփայության կարևոր հարցերից մեկը: Այսպես, Թ.Հոբսը որպես իրավունքների սահմանափակման հիմնական նպատակ անվանում էր անվտանգության ապահովումը, իսկ Չ.Լոկը՝ խաղաղության, անվտանգության և հասարակական բարեկեցության ապահովումը: Համընդհանուր բարօրության գաղափարները հետագայում զարգացում ապրեցին նաև Ժ.ժ.Ռուսոյի և Լուսավորության ժամանակաշրջանի այլ փիլիսոփաների աշխատություններում: Այդ հարցի հետ կապված հետագա ուսումնասիրություններում, որպես մարդու իրավունքների սահմանափակման նպատակներ, նշվեցին նաև

⁸⁶ Վիեննայի Հռչակագիր և գործողությունների ծրագիր՝ ընդունված Մարդու իրավունքների համաշխարհային խորհրդաժողովի կողմից 1993թ. հունիսի 25-ին:

⁸⁷ Подмарев А.А. Ограничение прав и свобод личности: Конституция РФ 1993г. и основные международные акты о правах человека //Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России, 2017, № 2 (73), С. 79.

հասարակությունում համաձայնության ապահովումը (Ի.Գ.Ֆիխտե) և բարոյականության պահանջը (Վ.Ս.Սոլովյով)⁸⁸:

Ժամանակակից գիտական գրականության մեջ մարդու իրավունքների սահմանափակումները բնորոշվում են տարբեր կերպ: Մասնավորապես Ա. Վ. Մալկոն կարծում է, որ սահմանափակումները հանդիսանում են հակաօրինական գործունեության զսպում՝ հասարակական հարաբերությունները պաշտպանելու նպատակով⁸⁹: Իսկ Վ.Ա.Չետվերնիի կարծիքով՝ մարդու իրավունքների սահմանափակումները հասարակության համար վտանգի արգելք են և բացառում են ազատության շահագործումը⁹⁰: Մասնագետների մեկ այլ խումբ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների սահմանափակումները բնորոշում է որպես հասարակության, այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանություն իրավունքի օգտագործման կամայական չարաշահումներից (Վ.Ի.Գոյման), այլ անձանց իրավունքների ու ազատությունների հարգման անհրաժեշտություն և հասարակության ու պետության նորմալ գործունեություն (Վ.Վ.Մակլակով, Բ.Ա.Ստրաշուն), իրավակարգի պահպանություն, անձնական անվտանգության ապահովում, հասարակության և պետության արտաքին ու ներքին անվտանգության ապահովում, բարենպաստ պայմանների ստեղծում տնտեսական գործունեության և սեփականության բոլոր ձևերի պաշտպանության համար (Ա.Ս.Մորդովեց)⁹¹ և այլն:

Մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման ինստիտուտը միջազգային իրավունքում

Մարդու հիմնարար իրավունքներից և ազատություններից շեղում կատարելու և հնարավոր սահմանափակումների վերաբերյալ դրույթներ պարունակում են այնպիսի կարևորագույն միջազգային իրավական փաստաթղթեր, ինչպիսիք են՝ 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, 1966թ. Զաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների սահմանափակման հնարավորություն են պարունակում նաև տարածաշրջանային միջազգային իրավական փաստաթղթերը: Դրանցից կարելի է հիշատակել 1948թ. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան, 1979թ. Մարդու իրավունքների միջամերիկյան կոնվենցիան, ինչպես նաև 1981թ. Մարդու և ժողովուրդների աֆրիկյան խարտիան:

Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակման հնարավորությունը նախատեսում են նաև ազգային սահմանադրությունները: Ընդ որում, դրանք, որպես միջազգային իրավունքով թույլատրելի շեղում, տեղ են գտել ինչպես ճանաչված, այնպես էլ չճանաչված պետությունների սահմանադրություններում:

Մարդու իրավունքների թույլատրելի սահմանափակման վերաբերյալ միջազգային իրավադրույթների էության բացահայտումը կարևոր է հատկապես պատասխանելու համար այն հարցին, թե որոնք են այս հարցում պետությունների հայեցողական ազատության սահմանները:

⁸⁸ Ромашев Ю.С. Ограничения прав и свобод человека в международного праве и новации в российском уголовном законодательстве // Журнал Российского права, 2013, № 11, С. 8.

⁸⁹ Малько А.В. Теория государства и права, М., 2000, С. 7.

⁹⁰ Конституция Российской Федерации: проблемный комментарий/ отв. ред. В.А.Четвернин. М., 1997, С. 30.

⁹¹ Мордовец А.С. Социально- юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов, 1996, С. 32.

Այսպես՝ համաձայն Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 29-րդ հոդվածի՝ «Յուրաքանչյուր ոք պարտականություններ ունի այն համայնքի առջև, որտեղ և միայն հնարավոր է նրա անձի ազատ ու լիարժեք զարգացումը: Իր իրավունքներն ու ազատություններն իրականացնելիս յուրաքանչյուր ոք ենթակա է միմիայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք սահմանված են օրենքով՝ բացառապես ուրիշների իրավունքների և ազատությունների պատշաճ ճանաչումն ու հարգանքն երաշխավորելու և ժողովրդավարական հասարակությունում բարոյականության, հասարակական կարգի և ընդհանուր բարեկեցության արդարացի պահանջներն ապահովելու նպատակով: Այս իրավունքների և ազատությունների իրականացումն ոչ մի դեպքում չպետք է հակասի Միավորված ազգերի կազմակերպության նպատակներին և սկզբունքներին»:

Տվյալ հոդվածի բովանդակությունից դժվար չէ ենթադրել, որ վերոնշյալ նորմն ունի ընդհանուր բնույթ, որը ցայսօր բազում քննարկումների ու վեճերի տեղիք է տալիս: Ռ.Ա.Սյուլերսոնի կարծիքով՝ այս դրույթը կարող է վտանգ պարունակել եթե ոչ չարաշահումների, ապա ամեն դեպքում ոչ հավասարաչափ պահպանվող հասարակական շահերին ուղղված սահմանափակումների համար⁹²:

Իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը կարող է թույլատրվել միայն «օրենքին համապատասխան»: Եթե միջամտությունն իրականացվել է օրինական հիմքերով, առաջանում է հետևյալ հարցը՝ ինչքանով է այն անհրաժեշտ եղել ժողովրդավարական հասարակությանը՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում սահմանված նպատակներին հասնելու համար⁹³:

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ հաջորդ միջազգային իրավական ակտը, որը թույլատրում է սահմանափակել մարդու իրավունքները, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրն է: Այդ փաստաթուղթը նախատեսում է, որ որոշ բացառիկ հանգամանքներում պետություններն իրավունք ունեն շեղվել մարդու իրավունքների վերաբերյալ իրենց ստանձնած պարտավորություններից: Այս կապակցությամբ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 4-րդ հոդվածը սահմանում է. «Արտակարգ դրության ժամանակ, որի դեպքում վտանգված է ժողովրդի կյանքը, և որը հայտարարված է պաշտոնապես, սույն Դաշնագրի մասնակից պետությունները կարող են միջոցներ ձեռնարկել ի շեղումն սույն Դաշնագրով ստանձնած իրենց պարտավորությունների՝ միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակի լրջությունը, պայմանով, որ այդ միջոցներն անհամատեղելի չեն միջազգային իրավունքի համաձայն իրենց մյուս պարտավորությունների հետ և չեն հանդիսանում խտրականություն բացառապես ռասայի, մաշկի գույնի, սեռի, լեզվի, կրոնի կամ սոցիալական ծագման հիմքով»:

Հարկ է նշել, որ շեղումները պետք է խստորեն համապատասխանեն հետևյալ պայմաններին՝

- Արտակարգ իրավիճակների առկայությանը: Այս առնչությամբ Մարդու իրավունքների կոմիտեն հայտարարել է. «Ոչ բոլոր զինված հակամարտություններն են որակվում որպես արտակարգ իրավիճակ»: Մարդու իրավունքների կոմիտեն մասնավորապես նշել է. «Դաշնագիրը պահանջում է, որ անգամ զինված հակամարտության ժամանակ Դաշնագրից բխող շեղումները թույլատրվում են միայն այն դեպքում, երբ իրավիճակը սպառնալիք է ազգի կյանքի համար: Եթե մասնակից պետությունները Դաշնագրի 4-րդ հոդվածը օգտագործեն այլ իրավիճակներում, քան զինված հակամարտությունն է, ապա նրանք պետք է մանրամասն հաշվի առնեն

⁹² Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. – М.: Юрид. Лит., 1991, С. 86.

⁹³ Умарова А.А. Стандарты ограничений прав и свобод в актах современного международного права // Проблемы в российском законодательстве, 2011, № 2, С. 41:

արդարացումը և թե ինչու է այդպիսի միջոցը անհրաժեշտ և օրինական տվյալ հանգամանքներում»⁹⁴:

- Այդ միջոցների ժամանակավոր բնույթը: Շեղման միջոցները պետք է ժամանակավոր լինեն և պետք է վերացվեն, երբ արտակարգ իրավիճակը կամ զինված հակամարտությունն ընդհատվի:

- Այդ շեղումները պետք է լինեն անհրաժեշտ ու համաչափ: Շեղման միջոցները պետք է խստորեն համապատասխանեն արտակարգ իրավիճակներին: Ավելին՝ շեղումները չեն կարող արդարացվել, եթե նույն նպատակին կարելի է հասնել ավելի մեղմ միջոցներով:

- Այդ շեղումները պետք է համապատասխանեն միջազգային իրավունքի և մարդու իրավունքների վերաբերյալ պետությունների ստանձնած պարտավորություններին: Զաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 4.1-րդ հոդվածում նշված է. «Դաշնագրի մասնակից պետությունները կարող են միջոցներ ձեռնարկել՝ ի շեղումն սույն Դաշնագրով ստանձնած իրենց պարտավորությունների միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակի լրջությունը, պայմանով, որ այդ միջոցներն անհամատեղելի չեն միջազգային իրավունքի համաձայն իրենց մյուս պարտավորությունների հետ»: Մարդու իրավունքների Կոմիտեն այս հարցի կապակցությամբ նշել է. «Չինված հակամարտության ժամանակ միջազգային կամ ոչ միջազգային, ինչպես նաև միջազգային մարդասիրական իրավունքի կանոնները կիրառելի են և Դաշնագրի 4-րդ և 5-րդ կետերի հետ համատեղ օգնում են՝ կանխարգելելու պետություններին պատկանող արտակարգ լիազորությունների չարաշահումները»:

- Գործընթացային երաշխիքներ: Այս կապակցությամբ Մարդու իրավունքների կոմիտեն նշում է. «Դաշնագրի դրույթները, որոնք նվիրված են ընթացակարգային երաշխիքներին, երբեք չեն կարող ենթարկվել այնպիսի միջոցների, որոնք շրջանցում են չկարգավորվող իրավունքների պաշտպանությունը»⁹⁵:

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ առանձին միջազգային փաստաթղթեր բացահայտ կերպով արգելում են որոշակի դրույթներից շեղում: Օրինակ՝ խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է. «Ոչ մի բացառիկ հանգամանք, ինչպիսին էլ այն լինի՝ պատերազմական դրություն կամ պատերազմի վտանգ, ներքին քաղաքական անկայունություն կամ ցանկացած այլ արտակարգ իրավիճակ, չի կարող վկայակոչվել որպես խոշտանգումների արդարացում»: Զաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրն ակնհայտորեն սահմանում է, որ կյանքի իրավունքի, խոշտանգումների կամ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կամ բժշկական կամ գիտական փորձերի, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի իրավասուբյեկտության ճանաչման իրավունքի շեղում չի թույլատրվում⁹⁶: Թվարկված իրավունքները հաճախ անվանում են *nonstandfest*. վերջինս գերմանական բառ է, որը ներառում է վերը թվարկված իրավունքները⁹⁷:

Մարդու իրավունքների կոմիտեն վերահաստատել է, որ ընթացակարգային երաշխիքներին վերաբերող Դաշնագրի դրույթները երբեք չեն կարող ենթարկվել

⁹⁴ **International covenant on civil and political rights , General Comment NO. 29 States of Emergency (article 4),** https://www.nichibenren.or.jp/library/ja/kokusai/humanrights_library/treaty/data/HRC_GC_29e.pdf, կետ 3:

⁹⁵ International legal protection of human rights in armed conflict; United Nations Human rights office of the High Commissioner, New York and Geneva; 2011 էջ 47-48:

⁹⁶ Նույն տեղում, էջ 48-49:

⁹⁷ Human rights law, teaching material; prepared by D.Shiferaw and Y.Teska 2009, էջ 54:

այնպիսի շեղումների, որոնք հնարավորություն կտան շրջանցել սահմանափակման ոչ ենթակա իրավունքների պաշտպանությունը: Մասնավորապես 4-րդ հոդվածը չի կարող կիրառվել այնպիսի ձևերով, որոնք կհանգեցնեն անշեղելի իրավունքներից շեղման: Օրինակ՝ Դաշնագրի 6-րդ հոդվածն ամբողջությամբ անշեղելի հոդված է, քանի որ սահմանում է արտակարգ դրության ժամանակ մահապատժի ենթարկելու ցանկացած փորձ, պետք է համապատասխանի Դաշնագրի դրույթներին, այդ թվում՝ Դաշնագրի 14-րդ և 15-րդ հոդվածների պահանջներին⁹⁸:

Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 5-րդ հոդվածը սահմանում է. «Սույն Դաշնագրում ոչինչ չի կարող մեկնաբանվել այն նշանակությամբ, թե որևէ պետություն, խումբ կամ անձ իրավունք ունի զբաղվելու այնպիսի գործունեությամբ կամ կատարելու այնպիսի գործողություն, որն ուղղված լինի սույն Դաշնագրով ճանաչված ցանկացած իրավունքի կամ ազատության վերացմանը կամ սահմանափակմանն ավելի մեծ չափով, քան նախատեսված է սույն Դաշնագրով»:

Պետք է նշել, որ Դաշնագրի մի շարք դրույթներում սահմանափակումները թույլատրվում են կոնկրետ իրավունքի կապակցությամբ՝ դրա իրագործման սահմանները սահմանելով: Դա վերաբերում է մասնավորապես ազատ տեղաշարժվելու իրավունքին և բնակության վայր ընտրելու ազատությանը, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքին, ազատ արտահայտվելու իրավունքին:

Դաշնագրի 12-րդ հոդվածում սահմանված է, որ սահմանափակումները պետք է անհրաժեշտ լինեն՝

1. պետական անվտանգության,
2. հասարակական կարգի,
3. բնակչության առողջության կամ բարոյականության,
4. այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար:

Բացի այդ, սահմանափակումները պետք է համատեղելի լինեն Դաշնագրով ճանաչվող այլ իրավունքների հետ:

Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում հստակ տարբերակում կա առկա «իրավունքների սահմանափակում» և «ստանձնած պարտավորություններից շեղում» հասկացությունների միջև:

Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների սահմանափակման վերաբերյալ դրույթներ ամրագրված են Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 4-րդ հոդվածում, ըստ որի՝ Դաշնագրում սահմանված իրավունքների իրականացումը հնարավոր է ենթարկել միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք

1. սահմանվում են օրենքով, որն ընդունվել է պետության ներսում և համապատասխանում է միջազգային իրավունքի համընդհանուր նորմերին ու սկզբունքներին,

2. այնքանով, որքանով համատեղելի են իրավունքների բնույթի հետ,

3. բացառապես ժողովրդավարական հասարակությունում ընդհանուր բարեկեցությանը նպաստելու նպատակով:

Պետք է նշել, որ Դաշնագրի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասում սահմանվում է, որ չի թույլատրվում մարդու՝ օրենքի, կոնվենցիաների, ենթաօրենսդրական ակտերի կամ սովորույթների հիման վրա ցանկացած երկրում ճանաչված կամ գոյություն ունեցող հիմնարար իրավունքների որևէ սահմանափակում կամ նվազեցում այն հիմնավորմամբ,

⁹⁸ International covenant on civil and political rights , General Comment NO. 29 States of Emergency (article 4), https://www.nichibenren.or.jp/library/ja/kokusai/humanrights_library/treaty/data/HRC_GC_29e.pdf, կետ 15:

թե Դաշնագիրը նման իրավունքներ չի ճանաչում կամ ճանաչում է նվազ ծավալով: Սակայն Դաշնագրի 8-րդ հոդվածով սահմանված տնտեսական ու սոցիալական շահերի ներկայացման և պաշտպանության նպատակով արհեստակցական միություններ ստեղծելու և իր ընտրությամբ արհեստակցական միության անդամակցելու իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում, և որոնք անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում՝ ի շահ պետական անվտանգության կամ հասարակական կարգի, կամ այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության:

Վերոնշյալ երկու միջազգային իրավական դաշնագրերում ամրագրված սահմանափակումները կարող են կիրառվել ինչպես զինված հակամարտությունների ժամանակ, այնպես էլ խաղաղ ժամանակներում, սակայն այդ սահմանափակումները պետք է համապատասխանեն հետևյալ պահանջներին՝

- այդ սահմանափակումները պետք է լինեն անհրաժեշտ և սահմանված լինեն օրենքով: Պետությունները սահմանափակվում են պայմանագրի դրույթների լեզվով: Օրինակ՝ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 18-րդ հոդված 3-րդ կետը սահմանում է. «Կրոնի կամ համոզմունքի արտահայտման ազատությունը ենթարկվում է միայն օրենքով սահմանված և հասարակական անվտանգության, կարգի, առողջության և բարոյականության, ինչպես նաև այլ անձանց հիմնարար իրավունքների և ազատությունների պահպանման համար անհրաժեշտ սահմանափակումների»: Նույն Դաշնագրի 12-րդ հոդվածի 3-րդ կետը ևս պարունակում է նմանատիպ դրույթ. «Յուրաքանչյուր ոք ունի ցանկացած ժամանակ, ներառյալ իր սեփական երկրից մեկնելու իրավունք»:

- Համաչափությունը և միջամտությունը: Միջազգային արդարադատությունը և պրակտիկան հաստատում են այն փաստը, որ մարդու իրավունքների սահմանափակումները պետք է խստորեն համապատասխանեն համաչափության սկզբունքին: Արդարադատության միջազգային դատարանը հղում է կատարում Մարդու իրավունքների կոմիտեի՝ ազատ տեղաշարժվելու մասին 1999թ. թիվ 27 Ընդհանուր մեկնաբանությանը, ըստ որի՝ մարդու իրավունքների սահմանափակումները պետք է համահունչ լինեն համաչափության սկզբունքին և պետք է լինեն նվազագույն միջամտող գործիք, որը կարող է հանգեցնել ցանկալի արդյունքի: Նա կիրառեց նմանատիպ պայմաններ տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների նկատմամբ սահմանափակումների օգտագործման ժամանակ: Միջազգային մարդասիրական իրավունքի առնչությամբ որոշակի անհատական նորմեր հնարավորություն են տալիս ստանձնած պարտավորություններից կատարել բացառություններ: Երբեմն միջոցը թույլատրում է, եթե դա անհրաժեշտ է՝ ելնելով անվտանգության նկատառումներից կամ երբ արտակարգ իրավիճակն իրենից ներկայացնում է կազմակերպված սպառնալիք օկուպացիոն ուժի անվտանգության համար: Մինչդեռ քաղաքացիական անձինք, ի տարբերություն կոմբատանտների, սովորաբար չեն կարող ներթափանցել: Չինձառայողը կարող է պաշտպանել քաղաքացիական անձանց, երբ նրանց անվտանգության ապահովումը դառնում է բացարձակ անհրաժեշտություն, և գրավող ուժը կարող է դա անել անվտանգության իմպերատիվ պատճառներից ելնելով: Պետությունը կարող է հրաժարվել անհատական օգնություն ցուցաբերելու բեռից՝ անվտանգության իմպերատիվ պատճառներով պայմանավորված:

Պետությունները կարող են օգնել այն կազմակերպություններին, որոնց գործունեությունն ուղղված է հենց իրենց անվտանգության ապահովմանը: Այլ պարտականություններից կարող են շեղվել իմպերատիվ ռազմական պատճառներից

ելնելով, երբ այն անհրաժեշտ է ռազմական գործողություններով կամ գոյություն ունեցող անխուսափելի ռազմական անհրաժեշտությամբ⁹⁹:

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ հաջորդ միջազգային իրավական ակտը, որում թույլատրվում են սահմանափակումներ կամ ստանձնած պարտավորություններից շեղումներ, ընդգրկում է Եվրոպա աշխարհամասը: Դա մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիան է (այսուհետ՝ Կոնվենցիա): Վերջինիս 15-րդ հոդվածը նվիրված է արտակարգ իրավիճակներում պարտավորություններից շեղման ինստիտուտին: Հոդվածում մասնավորապես սահմանվում է.

1. Պատերազմի կամ ազգի կյանքին սպառնացող այլ արտակարգ դրության ժամանակ ցանկացած Բարձր պայմանավորվող կողմ կարող է ձեռնարկել միջոցառումներ՝ ի շեղումն սույն Կոնվենցիայով ամրագրված իր պարտավորությունների՝ բացառապես այնքանով, որքանով դա պահանջում է դրության լրջությունը՝ պայմանով, որ նման միջոցառումներն անհամատեղելի չեն միջազգային իրավունքով ստանձնած նրա մյուս պարտավորությունների հետ:

2. Այս դրույթը չի կարող հիմք ծառայել՝ շեղվելու 2-րդ հոդվածից, բացառությամբ պատերազմական օրինական գործողությունների հետևանքով մարդկային զոհերի կապակցությամբ կամ 3-րդ հոդվածի, 4-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 7-րդ հոդվածի դրույթների:

3. Ցանկացած Բարձր պայմանավորվող կողմ, օգտագործելով շեղվելու այդ իրավունքը, Եվրոպայի խորհրդի Գլխավոր քարտուղարին ամբողջությամբ իրազեկում է իր կիրառած միջոցառումների և դրանք կիրառելու դրդապատճառների մասին: Եվրոպայի խորհրդի Գլխավոր քարտուղարը ծանուցվում է նաև այդ միջոցառումների գործողությունը դադարեցնելու և Կոնվենցիայի դրույթների լիակատար իրագործումը վերսկսելու մասին:

Ինչպես արդեն նշել ենք, դերոգացիայի ինստիտուտը կամ ստանձնած պարտավորություններից շեղումները ամրագրված են համընդհանուր միջազգային իրավական փաստաթղթերում, հետևաբար Կոնվենցիայում նման դրույթի առկայությունը որևէ առանձնահատկություն իրենից չի ներկայացնում:

Կոնվենցիայում ամրագրված արտակարգ իրավիճակներում պարտավորություններից շեղումները պետք է համապատասխանեն հետևյալ պայմաններին:

Առաջին հերթին՝ միջոցները, որոնք մասնակից պետությունները ձեռնարկում են իրենց պարտավորություններից շեղվելու համար, պետք է խստորեն համապատասխանեն արտակարգ իրավիճակին, հակառակ դեպքում հնարավոր է երկրում կամ դրա մի մասում Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքների և պարտավորությունների կրճատում:

Երկրորդ՝ պարտավորություններից շեղումը չի տարածվում Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի՝ կյանքի իրավունք (բացառությամբ պատերազմական օրինական գործողությունների հետևանքով մարդկային զոհերի կապակցությամբ), 3-րդ հոդվածի՝ խոշտանգումների արգելում. ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի, 7-րդ հոդվածի՝ պատիժ՝ բացառապես օրենքի հիման վրա: Այս հոդվածների կապակցությամբ պետությունների ստանձնած պարտավորություններից շեղումը ըստ էության անհնար է:

Երրորդ՝ այդ միջոցները չպետք է հակասեն կոնկրետ պետության այն պարտավորություններին, որոնք համապատասխանում են միջազգային իրավունքին:

⁹⁹ International legal protection of human rights in armed conflict; United Nations Human rights office of the High Commissioner, New York and Geneva; 2011 էջ 51-52:

Չորրորդ՝ այդ միջոցառումները պետք է ունենան ժամանակավոր բնույթ, չնայած 15-րդ հոդվածում դա ուղղակիորեն ամրագրված չէ, սակայն բխում է 15-րդ հոդվածի 1-ին կետից. «Պատերազմի կամ ազգի կյանքին սպառնացող այլ արտակարգ դրության ժամանակ կամ 3-րդ կետում ամրագրված Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր քարտուղարն ամբողջությամբ իրազեկում է իր կիրառած միջոցառումների և դրանք կիրառելու դրդապատճառների մասին»¹⁰⁰:

Կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածի և Եվրոպական դատարանի համապատասխան վճիռների վերլուծության հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ մասնակից պետություններն արտակարգ իրավիճակներում իրենց պարտավորություններից շեղվելու իրավունքից կարող են օգտվել հետևյալ պայմանների առկայության դեպքում՝

1. արտակարգ իրավիճակը պետք է պայմանավորված լինի պատերազմի կամ ազգի կյանքի սպառնալիքով,
2. պետության կողմից ձեռնարկվող շեղման միջոցառումները, որոնք ամրագրված են Կոնվենցիայում, պետք է պայմանավորված լինեն արտակարգ դրությամբ,
3. նման միջոցառումները չպետք է անհամատեղելի լինեն պետության այլ պարտավորություններին, որոնք համապատասխանում են միջազգային իրավունքին:

Տվյալ հոդվածի կիրառման կապակցությամբ Դատարանը ընդունել է բազմաթիվ վճիռներ, որոնցում ամրագրել է իր դիրքորոշումն արտակարգ իրավիճակներում ստանձնած պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ ու ձևավորել է որոշակի հայեցակարգ, որը ներկայումս պետությունների համար ունի կարևոր նախադեպային նշանակություն¹⁰¹: Որպես օրինակ կարող են ծառայել Լոուլեսն ընդդեմ Իռլանդիայի, Իռլանդիան ընդդեմ Միացյալ Թագավորության, Յունաստանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության, Բրուկզանն և այլք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործերը:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների սահմանափակման վերաբերյալ Նորմն ամրագրված է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի «Իրավունքների նկատմամբ սահմանափակումների կիրառման սահմանները» վերտառությամբ 18-րդ հոդվածում, որում սահմանվում է. «Նշված իրավունքների և ազատությունների՝ սույն Կոնվենցիայով թույլատրվող սահմանափակումները չեն կիրառվում որևէ այլ նպատակով, բացի այն, որի համար դրանք նախատեսվել են»:

Կոնվենցիայի 18-րդ հոդվածի գլխավոր նպատակն է թույլ չտալ Կոնվենցիայի դրույթների խախտումներ առանձին իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների ձևով, որոնց կիրառման հնարավորությունը մասնակից պետությունների կողմից նախատեսված է հենց Կոնվենցիայով: Նման սահմանափակումներ ամրագրված են Կոնվենցիայի 8-11-րդ հոդվածի 2-րդ մասով և 4-րդ արձանագրության 2-րդ հոդվածով:

Ըստ Կոնվենցիայի տրամաբանության՝ ազգային օրենսդրություններն այդպիսի սահմանափակումներ պետք է նախատեսեն, եթե դրանք անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում ազգային անվտանգության նպատակների համար, ինչպես նաև ելնելով հասարակական կարգի պահպանման, անկարգությունների կամ հանցագործությունների կանխման, բարոյականության ու առողջության

¹⁰⁰ Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения/Под общ.ред.д.ю.н., проф. В.А.Туманова и д.ю.н., проф. Л.М.Этнина. – М.: Издательство норма, 2002. С. 221.

¹⁰¹ **Оганесян В.А.** Критерии ограничения прав человека в чрезвычайных ситуациях согласно прецедентному праву Европейского суда по правам человека. Международный альманах. Конституционное правосудие в новом тысячелетии. Ереван, 2003, С. 108.

պահպանման, այլ անձանց իրավունքներն ու ազատությունները պաշտպանելու նպատակներից:

Եվրոպական դատարանը, սահմանափակումների վերաբերյալ գործեր քննելով, հանգել է այն եզրակացության, որ դրանց առկայությունը կոնկրետ հոդվածներում անհրաժեշտ է՝ անձնական ու հասարակական շահերի միջև հավասարակշռություն պահպանելու համար:

Կոնվենցիայի մասնակից յուրաքանչյուր պետություն ինքնուրույն է որոշում կիրառել՝ սահմանափակումներ, թե՛ ոչ, սակայն ձևավորված պրակտիկան վկայում է, որ սահմանափակումների վերահսկելիության սահմանների հարցը պետք է լուծի Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը:

Նման մոտեցում ձևավորվել է մասնավորապես Զլասն և այլք ընդդեմ Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետության, Էնգելն և այլք ընդդեմ Նիդեռլանդների, Լուկանովն ընդդեմ Բուլղարիայի, Դե Յոնգ, Բայեն և Վան դեն Բրինկը ընդդեմ Նիդեռլանդների, Բոզանոն ընդդեմ Ֆրանսիայի, Թուրքիայի միավորված կազմակերպությունը և այլք ընդդեմ Թուրքիայի գործերով կայացված վճիռներում:

Հարկ է ընդգծել, որ մարդու իրավունքների սահմանափակման վերաբերյալ դրույթներ են ամրագրված նաև այլ տարածաշրջանային միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Մասնավորապես Մարդու իրավունքների միջամերիկյան կոնվենցիայի 32-րդ հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է. «Յուրաքանչյուր մարդու պատկանող իրավունքը սահմանափակվում է այլոց իրավունքներով, բոլորի անվտանգության և ընդհանուր բարօրության արդար պահանջներով՝ ժողովրդավարական հասարակությունում»: Օրինակ՝ Միջամերիկյան դատարանի 1985թ. թիվ 5 խորհրդատվական եզրակացությունը¹⁰², նվիրված Լրագրողական գործունեություն իրականացնելու համար օրենքով նախատեսված ասոցացիային պարտադիր անդամակցելուն, վերաբերում էր լրագրողների իրավունքների սահմանափակումներին ու շեղումներին:

Ինչ վերաբերվում է Մարդու և ժողովուրդների աֆրիկյան խարտիային, ապա այն իրավունքների սահմանափակումների վերաբերյալ կոնկրետ դրույթ չի պարունակում: Սակայն խարտիայի 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասում պարտավորությունների վերաբերյալ դրույթն ըստ էության նախատեսում է ընդհանուր սահմանափակումներ իրականացնելու հնարավորություն: Ըստ այդ հոդվածի՝ «Յուրաքանչյուր անձի իրավունքները և ազատությունները պետք է գոյություն ունենան հաշվի առնելով մյուսների իրավունքները, որոնք կապված են կոլեկտիվ անվտանգության, բարոյականության և ընդհանուր շահերի հետ»¹⁰³:

Զանաչված պետություններում մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման ինստիտուտի իրավական կարգավորումը

Վերլուծելով մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային իրավական փաստաթղթերի բովանդակությունը, որոնցում ամրագրված է մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատություններից շեղումների ու սահմանափակումների հնարավորությունը, պետք է նշել, որ նույնաբնույթ իրավադրույթներ պարունակում են գրեթե բոլոր միջազգայնորեն ճանաչված պետությունների սահմանադրությունները:

Անշուշտ, մարդու իրավունքների սահմանափակման հարցը օրակարգային խնդիր է նաև ինքնորոշման և անկախության համար պայքարող ազգերի ու ժողովուրդների համար: Իրենց պետականաշինության ճանապարհը հաղթահարելիս Մերձդնեստրի

102 Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism (Arts. 13 and 29 of the American Convention on Human Rights), Advisory Opinion OC-5/85, November 13, 1985, Inter-Am. Ct. H.R. (Ser. A) No. 5 (1985), http://hrlibrary.umn.edu/iachr/b_11_4e.htm.

103 Human rights law, teaching material; prepared by D.Shiferaw and Y.Teska 2009, էջ 51:

Մոլոդովական Հանրապետությունը, Հարավային Օսիայի, Աբխազիայի ինչպես նաև Արցախի Հանրապետությունները պարտավոր են միջազգայնորեն ճանաչված մարդու իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման հետ մեկտեղ մշակել ու կիրառել դրանց սահմանափակմանն ուղղված այնպիսի իրավակարգավորումներ, որոնք կապացուցեն այդ պետությունների մտադրությունն իրական ժողովրդական հասարակություն ստեղծելու մասին:

Հարկ է նշել, որ ներկայումս նշված չճանաչված պետությունների Սահմանադրությունները, ամբողջությամբ պահպանելով միջազգային իրավական փաստաթղթերով մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատություններից շեղումների ու սահմանափակումների վերաբերյալ նորմերը, միաժամանակ պարունակում են հոդվածներ՝ ուղղված մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատություններից շեղումների կամ սահմանափակումների իրավական կարգավորմանը:

Այսպես՝ Մերձդնեստր Մոլոդովական Հանրապետության Սահմանադրության 16-րդ հոդվածը սահմանում է որ մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները անօտարելի են և պատկանում են յուրաքանչյուրին ծննդյան պահից, իսկ 18-րդ հոդվածում արձանագրված է, որ «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը թույլատրվում է միայն այն դեպքերում, եթե դա նախատեսված է օրենքով ու քիսում է պետական անվտանգության, հասարակական կարգի ապահովման, բարոյականության, բնակչության առողջության, այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պահպանման անհրաժեշտությունից»: Բացի այդ, Սահմանադրության 54-րդ հոդվածը հստակորեն նշում է, որ ռազմական կամ արտակարգ դրության պայմաններում սահմանադրական օրենքին համապատասխան կարող են սահմանափակվել մարդու և քաղաքացու՝ Սահմանադրության 4-րդ, 20-րդ, 24-րդ, 25-րդ, 27-րդ, 28-րդ, 31-րդ, 32-րդ, 33-րդ, 35-րդ, 36-րդ, 37-րդ հոդվածներով նախատեսված սահմանադրական իրավունքներն ու ազատությունները:

Մերձդնեստրի Մոլոդովական Հանրապետության Սահմանադրությունը, ամրագրելով, որ մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքներն ու պարտականությունները չեն կարող ենթարկվել սահմանափակումների, նաև արձանագրում է միջազգային կոնվենցիոն այն կարևոր պահանջը, որ մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումները կարող են կիրառվել միայն դրանց սահմանների և գործողության ժամկետի հստակ նշումով:

Աբխազիայի Հանրապետության Սահմանադրությունը ևս սահմանում է, որ Աբխազիայի Հանրապետությունում չպետք է ընդունվի կամ հրապարակվի օրենք, որը որևէ կերպ վերացնում կամ նվազացնում է մարդու իրավունքներն ու ազատությունները: Իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումներ կարող են կիրառվել միայն սահմանադրական օրենքներով սահմանադրական կարգի պաշտպանության, հասարակական կարգի և անվտանգության ապահովման, բարոյականության ու առողջության պահպանման, ինչպես նաև բնածին աղետների, արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ (հոդված 35):

Նույնաբովանդակ հոդված առկա է նաև Հարավային Օսիայի Սահմանադրության 46-րդ հոդվածում: Ըստ հոդվածի 2-րդ ու 3-րդ մասերի՝ արգելվում է իրավունքների և ազատությունների օգտագործումը սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու նպատակով: Արտակարգ դրության պայմաններում քաղաքացիների անվտանգության ապահովման ու սահմանադրական կարգի պահպանության նպատակով օրենքին համապատասխան կարող են սահմանվել իրավունքների սահմանափակումներ դրանց գործողության ժամկետի ու սահմանների հստակ նշումով:

Այս հիմնախնդիրը Արցախի Հանրապետությունում նույնպես լուծվել է մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային կոնվենցիոն նորմերի պահանջների պահպանմամբ: Այսպես՝ համաձայն Սահմանադրության 76-րդ հոդվածի՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ սահմանափակումների չեն ենթարկվում 23-26-րդ, 28-30-րդ հոդվածներում, 31-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 35-37-րդ հոդվածներում, 38-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 41-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 47-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 5-րդ մասի 1-ին նախադասությունում և 8-րդ մասում, 52-րդ հոդվածում, 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, 56-րդ, 61-րդ, 63-րդ, 72-րդ հոդվածներում նշված իրավունքները, որոնք կարող են օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել միայն այնքանով, որքանով պահանջում է իրավիճակը ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ միջազգային իրավունքի պահանջների շրջանակում:

Կարևոր է նաև որոշակիության սկզբունքն ամրագրող հոդվածը՝ սահմանումով, որ հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերն ու ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների ու ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ (հոդված 79):

Ասվածի համատեքստում անընդունելի է պետությունների միջազգային ընտանիքի և նրա միջազգային կազմակերպությունների վարքագիծը՝ քաղաքական նկատառումներից ելնելով ձեռնպահ մնալ չճանաչված պետություններում մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների երաշխավորման ազգային կառուցակարգերի նկատմամբ միջազգային արդյունավետ հսկողությանը մասնակից լինելու հարցում:

Եզրակացություն

Մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության հիմքում ընկած տրամաբանության կամ, այսպես ասած, փիլիսոփայության քվինտ-էսենցիան մարդուն պաշտպանելն է հենց իր բնակության վայրի պետությունից: Միևնույն պետությունների միջազգային ընտանիքը, ձեռնպահ մնալով չճանաչված պետություններում իր այդ առաքելություն իրականացումից, առաջին հերթին վնասում է հենց իր միջազգային իրավունքի հեղինակությանը, զրկում նրան ունիվերսալության որակից:

Չճանաչված պետությունների համապատասխան սահմանադրական հոդվածները պարունակում են այն հիմնական հասկացություններն ու չափորոշիչները, որոնց մասին խոսվում է ՄԻԵԿ 15-րդ հոդվածի 1-ին մասում: Միևնույն ժամանակ դրանք էականորեն կոնկրետացնում են ժողովրդավարական հասարակությունում դերոգացիայի նպատակները՝ սահմանադրական կարգի պաշտպանություն, հասարակական կարգի և անվտանգության ապահովում, բարոյականության ու առողջության պահպանում: Շատ գովելի է, որ Մերձդնեստրի Մոլդովական Հանրապետության Սահմանադրության 54-րդ հոդվածը և Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության 76-րդ հոդվածը հստակ սահմանում են կոնկրետ այն իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք ենթակա են սահմանափակման արտակարգ դրության կամ ռազմական դրության ժամանակ: Ընդ որում, պետք է նշել այն փաստը, որ վերոնշյալ Սահմանադրություններում թվարկվում են ավելի շատ իրավունքներ ու ազատություններ, քան ՄԻԵԿ-ում: Սահմանադրական այդ նորմերը ավելի շատ մոտ են Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի դրույթներին, սակայն դրանում ևս ավելի շատ իրավունքներ և ազատություններ են ամրագրված ու երաշխավորված:

Ընդհանրացնելով կարող ենք արձանագրել, որ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային իրավական փաստաթղթերում ամրագրված իրավունքների և ազատությունների, դրանց ապահովման նկատմամբ հսկողության, այդ թվում՝ սահմանափակումների ու շեղումների հետ կապված իրավակարգավումները սահմանելիս (*inter alia*) պետք է հատուկ նշվի, որ դրանք իրավագործության ներգործության առումով ունիվերսալ են, այսինքն՝ տարածվում են յուրաքանչյուր անձի վրա, անկախ նրա բնակության վայրի իրավական կարգավիճակից: Հակառակ պարագայում խախտվում է միջազգային իրավունքի ողջ էությունը, այն է՝ լինի ոչ խտրական ու համաչափ, ապահովի համընդհանուր բարօրությունը:

INTERNATIONAL LEGAL REGULATIONS TO RESRTICTIONS ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF THE PROBLEM OF INTERNATIONAL PERSONALITY OF UNRECOGNIZED STATES

MARIAM GRIGORYAN

Artsakh State University, Department of Law, Ph.D Student;

UYSSA, Member;

Stepanakert, Republic of Artsakh (NKR)

The institution of lawful restriction of fundamental human rights and freedoms is the foundation which assures the existence of our society, ensures its security, citizens' rights and freedoms, and other important social goals.

The purpose of the article is to study the role of this institution in international law, and find out the ways it manifests itself in unrecognized states.

During the research both scientific (analysis, the principle of historicity) and special (comparative legal) principles were applied.

As a result of our research, the conclusion was drawn that any restrictions and deviations with respect to the rights enshrined in international human rights documents must be non-discriminatory and proportionate to the nature of the right, aimed at ensuring the welfare of all.

Keywords: *human rights, freedoms, restrictions, derogation, unrecognized states, proportionality, emergency, Constitution.*

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ
ОГРАНИЧЕНИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ
ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ
НЕПРИЗНАННЫХ ГОСУДАРСТВ**

МАРИАМ ГРИГОРЯН

аспирант Арцахского государственного университета;

член ОМУСА,

г.Степанакерт, Республика Арцах (НКР)

Институт законодательного ограничения основополагающих прав и свобод человека является тем фундаментом, без которого невозможно существование нашего общества, обеспечение его безопасности, прав и свобод граждан и других важных социальных целей.

Целью статьи является исследование роли этого института в международном праве и выяснение того, как он проявляется в непризнанных государствах.

В ходе проведения исследования автором были применены как общенаучные (анализ, принцип историчности), так и частнонаучные (сравнительно-правовые) методы.

В результате исследования мы пришли к выводу, что любые ограничения и отклонения в отношении прав, закрепленных в международных правовых документах по правам человека, должны быть недискриминационными и соразмерными природе права, направленными на обеспечение всеобщего благосостояния.

Ключевые слова: *права человека, свободы, ограничения, дерогация, непризнанные государства, соразмерность, чрезвычайная ситуация, Конституция.*

**СЕМИОТИКА ПРАВА: НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ
ВИРТУАЛЬНОГО И МУЛЬТИМОДАЛЬНОГО МИРА***

УДК 340.1

НАТАЛЬЯ КОВКЕЛЬ

УО «Белорусский государственный экономический университет»,
факультет права, кафедра теории и истории права,
докторант УО «Белорусский государственный университет»,
кандидат юридических наук, доцент,
г.Минск, Республика Беларусь
natfrkov@mail.ru

Целью статьи является определение новых перспектив развития современной семиотики права, обусловленных процессами интенсивной виртуализации правовой коммуникации и вызовами мультимодального мира. В процессе исследования решались следующие задачи: определялся статус современной семиотики права в современной науке, анализировались особенности развития семиотики права в последние десятилетия, исследовались новые перспективы семиотики права, разрабатывалась авторская парадигма и обозначались ближайшие перспективы развития семиотики права, исследовалось влияние на данную парадигму процессов виртуализации права и мультимодального поворота в структурировании новой социальности.

При проведении исследования использовались следующие методы: формально-логический, системно-структурный, функциональный, исторический, семиотический, лингвистического анализа, формально-юридический, правового моделирования. В результате исследования автор пришла к следующим выводам. Констатирован допарадигмальный, метадисциплинарный статус семиотики права, отсутствие в ней концептуального, методологического и теоретического единства. Особенности развития семиотики права в последние десятилетия, прошедшие под лозунгом «обещания» Дж. Балкина, определены как исследование права сквозь призму деконструктивно-критического анализа в качестве особого дискурса о власти. Согласно выводам Дж. Балкина, семиотика права должна изучать феномены «идеологического дрейфа» и «деконструктивного переворота», которые демонстрируют контекстную природу правовых идей и ценностей. Семиотика права позволяет обнаружить неснижаемую антиномичность правовой доктрины, неизбежно ценностно нагруженной. Семиотика права развивалась по пути «демистификации правового дискурса», выявления его политического подтекста посредством риторизации. Новые перспективы семиотики права определены А. Вагнер и Я. Брукменом как смена исследования права в качестве особого дискурса о власти изучением множественности и динамики правопорядков, правовых дискурсов и их коммуникативных эффектов. Предложена авторская культурологическая прагматико-интерпретативная парадигма семиотики права. В общей и частных моделях правового семиозиса, способствующих развитию прагматического аспекта семиотики права, особо выделены интерпретативные элементы. В качестве перспективы для развития интерпретативного направления семиотики права предложена авторская модель интерпретативного сотрудничества, созданная на основе подхода У. Эко. Исследовано

* Հոդվածը ներկայացվել է 28.05.2020թ., գրախոսվել՝ 01.06.2020թ., տպագրության
ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

влияние на культурологическую прагматико-интерпретативную парадигму семиотики права процессов виртуализации права и мультимодального поворота в структурировании новой социальности.

Ключевые слова: семиотика права, перспективы развития семиотики права, прагматико-интерпретативная парадигма, модели правового семіозиса, модель правовой интерпретации, виртуализация правовой коммуникации, концепция мультимодальности.

Введение

Сложность определения перспектив дальнейшего развития семиотики права обусловлена, прежде всего, ее допарадигмальным и метадисциплинарным статусом¹⁰⁴. Интенсивное развитие с 70-х гг. XX в. этой научной отрасли привело к формированию нескольких направлений, между которыми до настоящего времени не достигнуто концептуальное, теоретическое и методологическое единство¹⁰⁵. В этой связи некоторые исследователи не признают семиотику права единой научной дисциплиной. Например, профессор права Ливерпульского университета Бернард Джексон утверждает, что семиотика права «вряд ли является дисциплиной, поскольку она не следует общему набору методов»¹⁰⁶. Большинство семиотиков права рассматривает ее в качестве метадисциплины, обеспечивающей строгость методологии и формирующей новый язык для изучения традиционных методов юридической науки¹⁰⁷.

Происхождение и сущность семиотики права

Представляется, что разнообразие концептуальных, методологических и теоретических подходов к семиотике права не препятствует ее относительному единству. Оно обусловлено тем, что все семиотико-правовые исследования центрируются на анализе знаков и знаковых систем, функционирующих в области права. Следует подчеркнуть справедливость позиции А. Вагнер и Я. Брукмена, которые отмечают «удивительную множественность» исследований в области семиотики права, оперирование «постоянно меняющимся концептом права и правового дискурса», что не мешает определенному единству семиотики права, которая в плюральном, динамичном и мультикультурном обществе исследует право через анализ знаков и знаковой активности¹⁰⁸. Многообразие направлений современной семиотики права не является препятствием и к их типологизации. В ряде предыдущих работ нами были выделены и проанализированы следующие основные направления семиотики права: пирсеанское, греймасианское, аналитическое, риторико-

¹⁰⁴ Ковкель Н.Ф. Правовая семиотика: особенности формирования и основные концепты // Право.by. 2015. № 2. С. 57-58; Ковкель Н.Ф. Семиотика права: проблемы определения основных концептов и выбора парадигмы // Правоведение. 2017. № 4. С. 39.

¹⁰⁵ Ковкель Н.Ф., Попова О.В. Проблемы применения семиотической методологии в современной юриспруденции и биоэтике // ПРАЭНМА. Проблемы визуальной семиотики. 2019. № 4 (22). С. 129.

¹⁰⁶ Jackson B.S. Legal Semiotics and Semiotic Aspects of Jurisprudence // Prospects of Legal Semiotics / Ed. A. Wagner, J.M. Broekman. Springer Netherlands, 2011. P. 28-29.

¹⁰⁷ Kevelson R. Introduction to the First Round Table on Law and Semiotics // Law and Semiotics / Ed. R. Kevelson. New York, NY and London: Plenum Press. 1987. Vol. 1. P. 2; Balkin J.M. The Promise of Legal Semiotics // University of Texas Law Review. 1991. Vol. 69. P. 1831; Cacciaguidi-Fahy S., Mooney A. The Promise of Legal Semiotics // International Journal for the Semiotics of Law. 2009. Vol. 22. P. 382; Wagner A., Broekman J.M. Promises and Prospects of Legal Semiotics – An Introduction // Prospects of Legal Semiotics. Ed. A. Wagner, J. M. Broekman. Springer Netherlands, 2011. P. V-VI.

¹⁰⁸ Wagner A., Broekman J.M. Ibid. P. XVI-XVII.

прагматическое, деконструктивно-критическое, социологическое и социолингвистическое, культурологическое¹⁰⁹.

Однако выбор единой парадигмы и даже определение ближайших перспектив развития семиотики права крайне затруднителен. Необходимо отметить, что на протяжении двух десятилетий (90-е гг. XX в. и нулевые XXI в.) семиотика права развивалась под сильным знаком «обещания» профессора Йельской школы права Джека Балкина, одного из основоположников деконструктивно-критического направления семиотики права. В 1991 г. он опубликовал резонансную статью «Обещание правовой семиотики»¹¹⁰. Именно под лозунгом «обещания» сформировалась «новая школа правовой семиотики», призванная «расширить перспективы правовой риторики, охватывая идеи постструктурализма, правового феминизма и постмодернистского мультикультурализма в праве и правовых исследованиях»¹¹¹. В указанной статье Дж. Балкин задается вопросом о политических последствиях семиотики права и путях ее развития. Анализируя проблему ценностей в семиотико-правовой перспективе, он вводит понятия «идеологического дрейфа» и «деконструктивного переворота» политических, моральных и правовых идей. Под «идеологическим дрейфом» Дж. Балкин понимает возможность использования этих идей и ценностей в различных исторических контекстах как прогрессивно, так и консервативно. «Идеологический дрейф» происходит потому, «что политические, моральные и правовые идеи существуют и могут быть созданы только через публичные знаки, которые должны быть способны к повторению и воспроизводству в разнообразных наборах новых моральных, правовых и политических контекстов»¹¹². Феномен «идеологического дрейфа» предполагает, что правовые, моральные и политические идеи и ценности не являются прогрессивными или консервативными сами по себе, но используются в этом качестве в конкретных исторических контекстах, т.е. могут быть переосмыслены и изменены. Всегда можно представить «по крайней мере некоторые из способов, которыми прогрессивная идея может быть обращена к реакционным целям даже в тот самый момент, когда она общепризнанна как глубоко связанная с прогрессивной политикой»¹¹³. Историческая деконструкция и связанный с ней феномен «идеологического дрейфа» демонстрируют контекстную природу указанных идей и ценностей, обусловленную диахронной функцией знака¹¹⁴. «Деконструктивным переворотом» Дж. Балкин называет возможность использования правовых, моральных и политических идей и ценностей в радикально различных политических целях в один и тот же исторический период. В отличие от «идеологического дрейфа», «деконструктивный переворот» обуславливается синхронной функцией знака¹¹⁵. Таким образом, феномены «идеологического дрейфа» и «деконструктивного переворота» демонстрируют контекстную природу указанных идей и ценностей и тех знаков, посредством которых они выражаются, а ближайшей перспективой семиотики права является соответствующий деконструктивно-критический знаковый анализ самых разнообразных правовых дискурсов.

Наряду с аксиологической проблематикой Дж. Балкин в указанной статье осуществляет семиотический анализ правовой аргументации и правовой аутентичности.

¹⁰⁹ Ковкель Н.Ф., Попова О.В. Проблемы применения семиотической методологии в современной юриспруденции и биоэтике // ПРАЭНМА. Проблемы визуальной семиотики. 2019. № 4 (22). С. 126-142; Ковкель Н.Ф. Плюральность и динамичность правопорядка в контексте основных подходов к семиотике права и перспектив ее развития // Правопорядок и его институциональные основы: сб. тр. междунар. научн. конф. (Воронеж, 31 мая – 1 июня 2019 г.) / Редколл.: Беляев М.А., Денисенко В.В. Воронеж: НАУКА-ЮНИПРЕСС, 2019. 114-121 и др.

¹¹⁰ Balkin J.M. Ibid.

¹¹¹ Wagner A., Broekman J.M. Ibid. P. V.

¹¹² Balkin J.M. Ibid. P. 1833.

¹¹³ Balkin J.M. Ibid. P. 1833.

¹¹⁴ Balkin J.M. Ibid. P. 1834.

¹¹⁵ Balkin J.M. Ibid. P. 1834.

Исследуя особенности правовой аргументации, он вводит понятие «кристаллической структуры» правового дискурса – «базовой структуры морального и политического выбора», которая «повторяется на каждом уровне дискурса, так что в больших масштабах структура напоминает мелкомасштабную структуру, как в случае с некоторыми типами кристаллов»¹¹⁶. Кристаллическая структура правовой мысли предполагает множество доктринальных выборов, которые не согласованы друг с другом. Отсутствие согласованности в правовой, моральной и политической мысли, ее неснижаемая антиномичность обусловлены их ценностной нагруженностью. «Это отражает тот факт, что мы живем в сложном мире, в котором ценности часто конфликтуют»¹¹⁷. В этой связи «обнаружение морального напряжения в пределах правовых обоснований, которые указывают на противоположные направления в разных областях права», предполагает то, что мы должны либо переосмыслить выбор политики в этих областях, либо «переписать их под альтернативной или более общей теорией, в которой их можно понимать как последовательные»¹¹⁸. Дж. Балкин подчеркивает, что «правовая семиотика полезна, потому что она позволит нам прояснить скрытую напряженность в праве и помочь в дальнейшем совершенствовании наших моральных и правовых интуиций»¹¹⁹. Дж. Балкин отмечает также невероятное сходство между юридической и политической аргументацией. «Основные формы юридического аргумента оказываются удивительно похожими на основные формы повседневного морального и политического дискурса»¹²⁰. Одной из перспектив семиотики права он признает «демистификацию правового дискурса», обнаружение в нем скрытых политических аргументов, которые продвигают определенные политические силы. Для реализации данной перспективы важно «риторизировать» правовой дискурс, т.е. рассмотреть «его аргументы и развитие как повторяемые риторические формы»¹²¹. Исследуя проблему аутентичности правового дискурса, Дж. Балкин утверждает, что «цель семиотического исследования – понять систему знаков, которые создают смыслы в культуре». Семиотик права стремится обнаружить ««грамматику» правового дискурса – приемлемые ходы, доступные в языковой игре правового дискурса. ...Семиотик прослеживает способ, которым система производит значение, и если он полностью усвоил постструктуралистскую критику, он пытается увидеть пробелы или неопределенности в структуре, много разных уровней, на которых могут возникать риторические тропы, и множество возможных путей переписать их»¹²².

В 2011 г. была опубликована коллективная монография с многообещающим названием «Перспективы правовой семиотики», которая ознаменовала смену призрачных «обещаний» Дж. Балкина достаточно определенными перспективами. В предисловии к данной монографии ее редакторы – Анна Вагнер и Ян Брукмен – отмечают особую связь семиотики права с герменевтической правовой традицией и популярной американской школой Критических правовых исследований (CLS), которая позволила в первую очередь сфокусироваться на критическом анализе трактовки и реализации справедливости в различных правовых дискурсах и привела к подрыву требования согласованности (когерентности) правовой доктрины¹²³. Вывод о ее радикальной неопределенности сыграл значительную роль в понимании правовых исследований как серии принципов и контрпринципов, правил и исключений, профильной политики и контрастной политики.

¹¹⁶ Balkin J.M. Ibid. P. 1835-1836.

¹¹⁷ Balkin J.M. Ibid. P. 1836.

¹¹⁸ Balkin J.M. Ibid. P. 1836.

¹¹⁹ Balkin J.M. Ibid. P. 1836.

¹²⁰ Balkin J.M. Ibid. P. 1842.

¹²¹ Balkin J.M. Ibid. P. 1843.

¹²² Balkin J.M. Ibid. P. 1845.

¹²³ Wagner A., Broekman J.M. Ibid. P. V – VI.

Нарушение согласованности в правовой концептуализации никогда не сможет быть осознанным без обращения к политическим ситуациям и их анализу. «Право в семиотической перспективе – дискурс власти, и эта формула открывает новые измерения»¹²⁴. А. Вагнер и Я. Брукмен подчеркивают, что для семиотики права было значимо исследование того, «как люди оправдывают и легитимируют власть прямо или косвенно через право», а также понимание права как «удивительно пластичного медиума дискурса о власти и осуществления власти»¹²⁵. Однако новые перспективы, обусловленные слиянием, смешением и бурной динамикой современных правовых систем, означают, «что право-политические отношения больше не находятся на переднем плане рассмотрения права в свете семиотики и больше не создается резких контрастов между двумя дискурсами»¹²⁶. Таким образом, новая семиотическая перспектива анализа права означает, что от его понимания как особого дискурса власти, прежде всего – ее легитимации, в результате глобализации и мультикультурализма перешли к исследованию множественности и динамики правопорядков, правовых дискурсов и их коммуникативных эффектов.

Направления развития семиотики права

В ряде работ мы разработали культурологическое направление семиотики права, определили ее основные концепты, предложили новую классификацию правовых знаков и знаковых систем, определили особенности структуры и функционирования правовой семиосферы и правового семиозиса, разработали общую и частные модели правового семиозиса, в т.ч. особую модель правовой интерпретации, обосновали необходимость культурологической прагматико-интерпретативной парадигмы семиотики права¹²⁷. Определяя указанную парадигму и ближайшие перспективы развития семиотики права, мы обосновали значимость прагматического анализа процессов порождения, передачи и интерпретации правовых знаков и знаковых систем, определили концепт правового семиозиса и разработали общую семиотическую модель правовой коммуникации. В качестве ее элементов были указаны: 1) адресант (отправитель) правового знака; 2) адресат (получатель) правового знака; 3) правовой знак (совокупность знаков); 4) коды (языки) адресанта и адресата; 5) контексты, в которых создается и интерпретируется правовой знак (совокупность знаков); 6) коммуникативный канал; 7) тематическое поле; 8) коммуникативная компетенция адресанта и адресата¹²⁸. Особое внимание нами было уделено исследованию коммуникативной компетенции адресанта и адресата, в структуре которой выделены: система общесоциальных знаний, логическая компетенция, лингвистическая компетенция, общеправовая компетенция, общая и специальная интерпретативная

¹²⁴ Wagner A., Broekman J.M. Ibid. P. VI.

¹²⁵ Wagner A., Broekman J.M. Ibid. P. VI.

¹²⁶ Wagner A., Broekman J.M. Ibid. P. VIII-IX.

¹²⁷ Ковкель Н.Ф. Логика и язык закона: монография. Минск: Право и экономика, 2009. С. 184-244; Ковкель Н.Ф. Правовая семиотика: особенности формирования и основные концепты // Право.by. 2015. № 2. С. 57-63; Ковкель Н.Ф. Семиотика права: проблемы определения основных концептов и выбора парадигмы // Правоведение. 2017. № 4. С. 38-59; Ковкель Н.Ф. Семиотические стратегии, методы и модели правовой интерпретации // Парадигмы юридической герменевтики: монография / Под общ. ред. Е. Н. Тонкова, И. Л. Честнова. СПб.: Алетейя, 2017. С. 103-132; Ковкель Н.Ф. Правовая семиосфера как концепт культурального измерения права // Культуральные исследования права: монография. Под ред. И.Л. Честнова, Е.Н. Тонкова. СПб.: Алетейя, 2018. С. 153-170; Ковкель Н.Ф., Попова О.В. Проблемы применения семиотической методологии в современной юриспруденции и биоэтике // ПРАЭНМА. Проблемы визуальной семиотики. 2019. № 4 (22). С. 126-155 и др.

¹²⁸ Ковкель Н.Ф. Семиотика права: проблемы определения основных концептов и выбора парадигмы // Правоведение. 2017. № 4. С. 52 и др.

компетенция. На основании общей модели строятся самые разнообразные частные модели правового семиозиса: правотворческие, правоинтерпретационные, правоприменительные и др.

Представляется, что прагматический семиотико-правовой анализ должен развиваться через указанные модели, центральным элементом которых в условиях стремительной виртуализации современного мира¹²⁹ становятся процессы интерпретации. Необходимо признать справедливость позиции профессора Лондонского университета Гюнтера Кресса, который отрицает традиционную для семиотики модель коммуникации (состоящую из отправителя, сообщения и получателя) и признает нерелевантными такие термины как «кодирование», «декодирование», «общий код». «Модель теперь утверждает, что «коммуникация произошла, когда состоялась *интерпретация*». При таком подходе «новым социальным порядком» является тот, где *каждый* «интерпретатор», находящийся под влиянием (informed by) своих интересов и принципов, перемещается в центр... Это модель, которая не предполагает гомогенности принципов или кодов. Учитывая, что теоретически статусы интерпретатора и изначального производителя сообщения равны, коммуникацию теперь будет правильнее рассматривать как горизонтальное и реципрокное отношение между ними, в котором смысл производится дважды: один раз – производителем сообщения и еще один раз – партнером по диалогу при переработке в трансформирующем взаимодействии (transformative engagement)»¹³⁰. Такой статус интерпретации неизбежно порождает повышенный исследовательский интерес у семиотиков права и имеет колоссальное значение для перспектив дальнейшего развития данной научной отрасли.

Развитие интерпретативного аспекта семиотико-правовой парадигмы видится в следующем. Среди современных подходов к анализу процесса интерпретации особый интерес представляет семиотическая стратегия интерпретативного сотрудничества, согласно которой необходимым условием адекватной интерпретации текста является «диалектика прав» текста и интерпретатора. «Права текста» связываются с интенцией текста – понятием, введенным в семиотику У. Эко с целью ограничить произвольность интерпретации. У. Эко исходит из того, что поиск интенции реального автора текста не следует признавать целью интерпретации. Вместо реального автора под интенцией текста предполагается «образцовый автор», а точнее – образцовая «текстовая стратегия, определяющая семантические корреляции и требующая, чтобы ей подражали»¹³¹. Обязательным условием извлечения смысла из текста называется выявление его буквального значения, и только затем – свобода интерпретации. Это предполагает диалектичное видение текста, который сочетает в себе заданность и неопределенность. Таким образом, в самом процессе порождения текста предусмотрены способы его интерпретации, а читатель как активное начало – это часть процесса порождения текста. Представляется, что именно данный подход наиболее оптимален для исследования правовой интерпретации, в которой проблемы ее свободы и ограничений являются ключевыми.

У. Эко вводит в теорию семиотики понятие «модель читателя» (М-Читатель). Под ним подразумевается читатель, который сможет интерпретировать выражения текста точно в таком же духе, в котором автор их создавал¹³². С целью демонстрации интерпретационного сотрудничества автора и читателя У. Эко формирует модель уровней текста – иерархическую схему операций, осуществляемых при интерпретации текста. Иначе говоря, пытается

¹²⁹ Пандемия демонстрирует, что перспективы перехода из реального мира в мир виртуальный далеко не исчерпаны.

¹³⁰ Кресс Г. Социальная семиотика и вызовы мультимодальности // Политическая наука (Political science), 2016. № 3. С. 95.

¹³¹ Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / Перев. с англ. и итал. С.Д. Серебряного. СПб.: «Симпозиум», 2007. С. 12.

¹³² Эко У. Указ. соч. С. 26.

представить «идеальный текст» как некую систему «узлов» и «сплетений» и установить, в каких из них ожидается и стимулируется сотрудничество-сотворчество М-Читателя. Структурные уровни модели «идеального текста» – это так или иначе идеальные стадии процесса его порождения и/или интерпретации. За основу У. Эко берет модель Я. Петефи TeSWeST, в которой удачно сочетаются интенциональный и экстенциональный подходы, дополняя ее актантными структурами А. Греймаса и идеями Т.А. ван Дейка. Однако У. Эко намеренно отказывается от жесткой последовательности и иерархии этапов сотворчества Читателя. Он подчеркивает, что движение между уровнями возможно в любых направлениях, именует уровни «ящичками», чтобы подчеркнуть непредсказуемость и разнонаправленность движения в процессе интерпретации¹³³. Исходя из модели У. Эко мы разработали модель уровней-операций, осуществляемых при интерпретации различных видов правовых текстов как основных правовых знаков. Предложенная нами модель состоит из одиннадцати, а не десяти, как у У. Эко, уровней интерпретации текстов. К ним относятся: 1) линейная манифестация правового текста, его лексемная поверхность; 2) обстоятельства высказывания и интерпретации; 3) коды и субкоды; 4) интертекстуальные фреймы; 5) структуры правового дискурса; 6) экстенсионалы, взятые в скобки; 7) повествовательные и побудительные структуры; 8) предвидения и инференциальные прогулки; 9) актантные структуры; 10) элементарные аксиологические структуры; 11) мироструктуры¹³⁴. Представляется, что использование данной модели в процессе анализа правовой интерпретации самых разнообразных правовых знаков и знаковых систем, от естественных до кодовых, позволит по-новому осмыслить интерпретативную проблематику не только в семиотике права, но и в юриспруденции в целом.

Выводы

Определяя перспективы развития современной семиотики права, представляется целесообразным обратить особое внимание на феномен мультимодальности. Концепция мультимодальности является относительно новой, активно разрабатываемой Г. Крессом, Т. ван Лееуеном и др.¹³⁵ Концепцию и соответствующий вызов мультимодальности Г. Кресс обозначает следующим образом: ««Язык», со всей уверенностью считающийся (на «Западе») гарантом того, что определено является человеческим, рациональным, необходимым для рефлексии, способным выразить любой аспект человеческого существования, оспаривается в этой занимавшейся им до сих пор центральной позиции другими средствами конструирования смыслов, другими средствами формирования идентичности»¹³⁶. Мультимодальность предполагает использование самых разнообразных семиотических средств для выражения смысла – изображений, жестов, звуков и т.д., далеко выходящих за пределы речи и письма и уже ставших реальностью новых коммуникативных практик. «Изменение в среде смысла и коммуникации, – отмечает Г. Кресс, – будет сопровождаться широкой реконфигурацией места, занимаемого «языком» в социальном / культурном / семиотическом / эпистемологическом мирах: он довольно быстро утерять свое нынешнее центральное место, которое будет замещено другими модусами (modes). Последствия этого

¹³³ Эко У. Указ. соч. С. 38.

¹³⁴ Ковкель Н.Ф. Семиотические стратегии, методы и модели правовой интерпретации // Парадигмы юридической герменевтики: монография / Под общ. ред. Е. Н. Тонкова, И. Л. Честнова. СПб.: Алетейя, 2017. С. 103-132.

¹³⁵ Kress G., van Leeuwen T. Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication. L.: Edward Arnold, 2001. 142 p.; Kress G. Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication. L.: Routledge, 2010. xvi, 212 p.

¹³⁶ Кресс Г. Социальная семиотика и вызовы мультимодальности // Политическая наука (Political science), 2016. № 3. С. 78.

для эпистемологии и онтологии в целом, а с ними и для каждого аспекта культуры, сейчас не могут быть по-настоящему оценены»¹³⁷.

Феномен мультимодальности открывает перед семиотиками права новые перспективы. Он предполагает отход от традиционной метафоры языка и повышенный исследовательский интерес к невербальным правовым знакам, в разработанной нами классификации – естественным, образным и знакам действия. Мы уже отмечали, что для продуктивного развития семиотики права, особенно анализа образных знаков и знаков действия, могут быть полезными результаты исследования иных, смежных с правовым, дискурсов: политического, религиозного и др. К примеру, особый интерес вызывает исследование религиозных ритуалов с такими проблемами как изменение принципов семиотизации и интерпретации, перформативная проблема, проблема уровней значения, текста и контекста и др.¹³⁸ Учитывая предлагаемую нами культурологическую прагматико-интерпретативную парадигму семиотики права, следует обратить внимание на переориентацию семиотической модели интерпретативного сотрудничества, развитие анализа не-текстовых знаков.

ԻՐԱՎՈՒՆԷԻ ՆՇԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.

ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆՈՐ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԿԻՐՏՈՒԱԼ ՈՒ ՄՈՒԼՏԻՄՈՂԱԼ ԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

ՆԱՏԱՆՅԱՆ ԿՈՎԿԵԼ

*Բելառուսի պետական տնտեսագիտական համալսարանի իրավագիտության
ֆակուլտետի իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի դոցենտ,
Բելառուսի պետական համալսարանի դոկտորանտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
ք.Մինսկ, Բելառուսի Հանրապետություն*

Հոդվածի նպատակն է որոշել իրավունքի նշանագիտության արդի զարգացման նոր հեռանկարները՝ պայմանավորված իրավական հաղորդակցության ինտենսիվ վիրտուալացման գործընթացներով և մոլտիմոդալ աշխարհի մարտահրավերներով:

Հետազոտության ընթացքում լուծվել են հետևյալ խնդիրները՝ որոշվել է իրավունքի ժամանակակից նշանագիտության կարգավիճակը ժամանակակից գիտության մեջ, վերլուծվել են վերջին տասնամյակների ընթացքում իրավունքի նշանագիտության զարգացման առանձնահատկությունները, հետազոտվել են իրավունքի նշանագիտության նոր հեռանկարները, մշակվել են հեղինակային պարադիգմը և նախանշվել են իրավունքի նշանագիտության զարգացման առաջիկա հեռանկարները, ուսումնասիրվել են տվյալ պարադիգմի վրա իրավունքի վիրտուալացման գործընթացների և նոր հասարակայնության կառուցվածքում մոլտիմոդալ շրջադարձի ազդեցությունը:

Հետազոտությունն իրականացնելիս օգտագործվել են հետևյալ մեթոդները՝ ձևական-տրամաբանական, համակարգային-կառուցվածքային, գործառնության, պատմական, նշանագիտական, լեզվաբանական վերլուծության, ձևական-իրավաբանական, իրավական մոդելավորման:

¹³⁷ Кресс Г. Указ. соч. С. 78-79.

¹³⁸ Ковкель Н.Ф., Попова О.В. Проблемы применения семиотической методологии в современной юриспруденции и биоэтике // ПРАΞΗΜΑ. Проблемы визуальной семиотики. 2019. № 4 (22). С. 142.

Ուսումնասիրության արդյունքում հեղինակը հանգել է հետևյալ եզրակացություններին՝ արձանագրվել է իրավունքի նշանագիտության նախապարադիգմալ, մետադիսցիպլինար կարգավիճակը, որում բացակայում է դրա հայեցակարգային, մեթոդաբանական ու տեսական միասնությունը: Վերջին տասնամյակներում իրավունքի նշանագիտության զարգացման առանձնահատկությունները՝ անցկացված Ջ.Բալկինի «խոստումներ» կարգախոսով, սահմանվում են որպես իրավունքի ուսումնասիրությունն ապակառուցողական-քննադատական վերլուծության պրիզմայով՝ իբրև իշխանության մասին հատուկ դիսկուրս: Ըստ Ջ. Բալկինի եզրահանգումների՝ իրավունքի նշանագիտությունը պետք է ուսումնասիրի «գաղափարական դրեյֆի» և «դեկոնստրուկտիվ հեղաշրջման» երևույթները, որոնք ցույց են տալիս իրավական գաղափարների ու արժեքների համատեքստային բնույթը: Իրավունքի նշանագիտությունը թույլ է տալիս հայտնաբերել իրավական ուսմունքի հակաօրինականությունը, որն արժեքային առումով անխուսափելիորեն բեռնված է: Իրավունքի նշանագիտությունը զարգացել է «իրավական դիսկուրսի դեմիստիֆիկացման», հռետորաբանության միջոցով դրա քաղաքական ենթատեքստը բացահայտելու ճանապարհով: Իրավունքի նշանագիտության նոր հեռանկարները սահմանել են Ա. Վազները և Յ. Բրուքմանը՝ իրավունքի հետազոտության փոփոխությամբ՝ որպես իշխանության հատուկ դիսկուրսի, իրավակարգի բազմազանության ու դինամիկայի, իրավական դիսկուրսների և դրանց հաղորդակցման հետևանքների ուսումնասիրություն:

Առաջարկվում է իրավունքի նշանագիտության հեղինակային, մշակութաբանական, պրագմատիկ-մեկնաբանական պարադիգման: Իրավական սեմիոզիսի ընդհանուր ու մասնավոր մոդելներում, որոնք նպաստում են իրավունքի նշանագիտության պրագմատիկ ասպեկտի զարգացմանը, հատուկ ընդգծված են մեկնաբանական տարրերը: Որպես իրավունքի նշանագիտության մեկնաբանական ուղղության զարգացման հեռանկար՝ առաջարկվում է Ու.Էկոի մոտեցման հիման վրա ստեղծված մեկնաբանական համագործակցության հեղինակային մոդելը: Հետազոտվել է մշակութաբանական, պրագմատիկ-մեկնաբանական պարադիգմի ազդեցությունը նշանագիտության իրավունքի և իրավունքի վիրտուալիզացման գործընթացների, մոլտիմոդալ շրջադարձում նոր հասարակայնության կառուցվածքավորման վրա:

Հիմնաբառեր՝ *իրավունքի նշանագիտություն, իրավունքի նշանագիտության պարզացման հեռանկարներ, պրագմատիկ-մեկնաբանական պարադիգմ, իրավական սեմիոզիսի մոդելներ, իրավական մեկնաբանության մոդել, իրավական հաղորդակցության վիրտուալացում, մոլտիմոդալության հայեցակարգ:*

SEMIOTICS OF LAW: NEW PROSPECTS FOR DEVELOPMENT UNDER THE CONDITIONS OF VIRTUAL AND MULTIMODAL WORLD

NATALIA KOVKEL

*Belarus State Economic University, Faculty of Law,
Department of Theory and History of Law,
Ph.D in Law, Associate Professor, Doctoral Student
Minsk, Republic of Belarus*

The purpose of the article is to identify new prospects for the development of modern semiotics of law, due to the processes of intensive virtualization of legal communication and the challenges of the multimodal world.

The following tasks were solved during the study: the status of modern semiotics of law was determined in modern science, the features of the development of semiotics of law in recent decades were analyzed, the new prospects of semiotics of law were studied, the author's paradigm and the immediate prospects for the development of semiotics of law were studied, the influence of the processes of law virtualization and multi-modal turn in structuring a new sociality on this paradigm was studied.

During the study, the following methods were used: formal-logical, system-structural, functional, historical, semiotic, linguistic analysis, formal-legal, legal modeling. As a result of the study, the author came to the following conclusions. The study allowed to state the pre-paradigmatic, metadisciplinary status of the semiotics of law, the lack of conceptual, methodological and theoretical unity.

The features of the development of semiotics of law in recent decades, which passed under the slogan of "promise" by J. Balkin, are defined as a study of law through the prism of deconstructive-critical analysis as a special discourse of power. According to the conclusions of J. Balkin, semiotics of law should study the phenomena of "ideological drift" and "deconstructive flip", which demonstrate the contextual nature of legal ideas and values. The semiotics of law reveals the irreducible antinomy of legal doctrine, since it is inevitably value-loaded. The semiotics of law developed along the path of "demystifying legal discourse," revealing its political context through rhetorization. New perspectives on the semiotics of law are identified by A. Wagner and J. Broekman as a change in the study of law as a special discourse on power by studying the plurality and dynamics of law and order, legal discourses and their communicative effects. The author's culturological pragmatic-interpretative paradigm of semiotics of law is proposed. In the general and particular models of legal semiosis, which contribute to the development of the pragmatic aspect of the semiotics of law, interpretative elements are highlighted. As a perspective for the development of the interpretive direction of the semiotics of law, an author's model of interpretative cooperation based on the U. Eco approach is proposed. The influence of the processes of virtualization of law and multimodal turn in the structuring of a new sociality on the culturological pragmatic-interpretative paradigm of semiotics of law is studied.

Keywords: *semiotics of law, prospects for the development of semiotics of law, pragmatic-interpretative paradigm, models of legal semiosis, model of legal interpretation, virtualization of legal communication, multimodality concept.*

УДК 343.6

НАДЕЖДА ХЛЫСТОВА

*начальник кафедры уголовного права и криминологии
Донецкой академии внутренних дел МВД Донецкой Народной Республики;
докторант кафедры уголовного права и криминологии
Всероссийского государственного университета юстиции (РПА Минюста России);
кандидат юридических наук,
г. Донецк, Донецкая Народная Республика
afina_law@mail.ru*

Целью статьи является анализ понятия «картельные сговоры», сутью которых является соглашение о совместных противоправных действиях, направленных на монополизацию и ограничение конкуренции. Также в качестве цели ставится изучение юридической ответственности за картельные сговоры. Приводится анализ мнений в литературе, дается классификация картельных сговоров. Акцентируется внимание на широком распространении разделения сговоров «по горизонтали» и «по вертикали». Даются признаки каждого вида сговоров. Отмечается особая сложность в выявлении, расследовании и доказывании сговоров «по горизонтали», которые заключаются между участниками торгов, в том числе в сфере государственных закупок.

В исследовании применялись методы анализа (при исследовании общих свойств картельных сговоров в сфере государственных закупок как преступления, направленного на ограничение конкуренции), синтеза (при объединении в единое целое частей, свойств, отношений, уже выделенных и исследованных в процессе анализа сговоров картельного характера), метод сравнительно-правового исследования (при проведении сравнительно-правового анализа видов юридической ответственности за картельные сговоры), а также нормативно-догматический метод (использовался при изучении нормативно-правового материала).

По результатам анализа сделан вывод о несистемности и непоследовательности правового воздействия на картельные сговоры, наличии в современном юридическом инструментарии внутренних противоречий, негативно влияющих на борьбу с картелями при осуществлении государственных закупок. Указывается ситуация, при которой меры административно-правового воздействия являются более суровыми, чем уголовное наказание, в частности, в виде штрафа. Делается вывод о крайне незначительном привлечении к уголовной ответственности виновных в ограничении конкуренции.

Ключевые слова: картельный сговор, антимонопольное законодательство, государственные закупки, сделка, борьба с картелями, недобросовестная конкуренция, ограничение конкуренции, договор, картель, торги.

Обеспечение экономической безопасности является одной из приоритетных задач государства. Эффективная конкурентная среда является важнейшим условием постоянного

* Հոդվածը ներկայացվել է 10.06.2020թ., գրախոսվել՝ 15.06.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

и непрерывного развития сектора экономики, где рыночная конкуренция призвана обеспечить соревновательность субъектов хозяйствования. Важным условием также является невозможность одного субъекта хозяйствования или группы субъектов занять монопольное положение на рынке и определять оборот товаров или услуг.

Стремление установить монополию на определенный вид продукции/деятельности или устранить конкуренцию приводит к соглашениям о совместной политике, которые получили название картельных сговоров.

Картели являются монополистическими объединениями, которые осуществляют свою деятельность в рамках одного товарного рынка среди юридически самостоятельных субъектов предпринимательства, целью которых является устранение конкуренции между указанными субъектами для снижения расходов и получения максимальной прибыли. Действия осуществляются сообща в целях координации существенных параметров рынка.

Картельные сговоры оказывают существенное негативное влияние на экономическую безопасность, что требует от государства решительного противодействия, в основу которого должна быть положена непротиворечивая правовая база.

По данным начальника управления по борьбе с картелями Федеральной антимонопольной службы России Тенишева А.П., по результатам деятельности за 2019 год антимонопольные органы возбудили 926 дел о картелях и иных антиконкурентных соглашениях. Около 10 дел приходится в среднем на каждый субъект РФ, из которых примерно половина дел – о картельных сговорах. Из дел о картелях практически все (около 86 %) приходится на нарушения на торгах. Примечательным также является то, что около 25% ВВП РФ в 2019 году было распределено через систему государственных закупок, что неизбежно привлекает желающих незаконно обогатиться. Около трети дел возбуждены по сговорам, целью которых было ограничение конкуренции, сопряженных с противоправными отношениями с органами власти и государственными заказчиками¹³⁹.

Сговоры, в частности, картельного характера, влияют существенно на цену контракта: проведение торгов в условиях конкуренции приводит к снижению цены на 20-30%, в то время, как в условиях сговоров, снижение начальной (максимальной) цены контракта едва ли достигает 1%¹⁴⁰.

Все указанное обуславливает необходимость разработки действенного и эффективного противодействия в правовом поле.

Картельные сговоры на торгах как вид картельного сговора в целом являются одним из наиболее часто встречаемых нарушений антимонопольного законодательства.

Изучению данного негативного явления посвящены работы специалистов различных научных специальностей в области юриспруденции; в частности, это ученые в области теории права – Е.А. Исайчева, З.М. Казачкова, В.В. Мехедова, Т.В. Темякова, А.Г. Супрунов и другие.

Ученые-административисты А.Б. Агапова, А.С. Дугенца, И.М. Колодкина, П.И. Кононова, Ю.И. Мигачева, А.Ф. Ноздрачева, А.В. Разгильдеева, П.П. Серкова посвятили свои исследования вопросам административно-правового противодействия картельным сговорам.

Среди трудов представителей уголовного права и криминологии стоит указать труды А.Н. Бойцова, Е.В. Жукова, В.Т. Корниенко, С.А. Кузнецова, Е.Е. Петрова, П.Н. Репина и других.

Большое количество трудов, посвященным проблемам защиты конкуренции, относится к цивилистической науке, среди представителей которой – А.Ю. Алимов, А.Н.

¹³⁹ Интервью Андрея Тенишева изданию «ФедералПресс» 20.02.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fas.gov.ru/p/contents/2419> (Дата обращения: 15.05.2020).

¹⁴⁰ Даниловская А. В., Тенишев А. П., Об уголовной ответственности за сговоры на торгах // Актуальные проблемы российского права, № 1 (98), 2019, С. 119-131.

Варламова, П.М. Владимирова, Н.Н. Вознесенская, В.И. Еременко, О.Н. Зименкова, Ю.С. Куликова и другие.

Несмотря на такое довольно пристальное внимание ученых-правоведов к проблеме изучения картельных сговоров, остается малоизученной проблематика соотношения различных видов юридической ответственности в вопросах противодействия правовыми средствами картельным сговорам, а также проблема изучения эффективности каждого из видов ответственности в изучаемой сфере.

Более того, на сегодняшний день отсутствует единое понимание термина «картельный сговор», и в статье делается попытка обобщить существующие мнения относительно данного негативного явления.

Есть ряд мнений относительно сущности анализируемого понятия, которые, в целом, можно обобщить в следующие:

1. картель представляет собой форму монополии как объединения некоторых крупных предприятий в какой-либо отрасли хозяйствования, которые по отдельности сохраняют свою коммерческую и производственную самостоятельность, однако осуществляют организованную совместную деятельность для регулирования производственных процессов, дающих обеспечение господствующего положения на рынке, контролирование ценовой политики и получение монопольной максимальной прибыли;
2. картель является формой монополистического соглашения между отдельными капиталистическими формами некоторой производственной отрасли, целью которой является извлечения монопольной максимальной прибыли путем регулирования объемов выпускаемой продукции и сбыта такой продукции среди участников картеля¹⁴¹;
3. картель представляет собой соглашение, которое заключается между хозяйствующими субъектами, являющимися друг для друга конкурентами ввиду осуществления продаж товаров на одном товарном рынке, или между хозяйствующими субъектами, которые приобретают товары на одном товарном рынке¹⁴².

Такие картельные соглашения заключаются как в письменной, так и в устной форме.

Есть мнение, что описанные выше положения о картелях могут распространяться на соглашения, которые заключаются и между некоммерческими организациями, но только при условии, если они осуществляют деятельность, которая приносит доход.

К признакам картельных сговоров относят такие, как сговор о цене, сговор о разделе клиентов, сговор о разделении рынков, в частности, по территориальному признаку, сговор при осуществлении торгов при размещении госзаказа.

В литературе отмечается, что картель как неправомерное соглашение между хозяйствующими субъектами друг с другом представляет собой соглашение так называемого «горизонтального типа», в то время, как сговор имеет более широкое содержание¹⁴³.

Под сговором чаще всего понимается предварительная договорённость среди нескольких участников о действиях некоторым путем в интересах данной группы против интересов иных субъектов хозяйствования.

Частую такой сговор имеет противоправный характер, рассматривается как носящий противозаконный характер, ущемляющий интересы как государства, так и иных лиц.

¹⁴¹ **Yakovlev A., Tkachenko A., Rodionova Y.**, Who Is Inclined to Hide the Truth: Evidence from Public Procurement // International Journal of Public Administration, pp. 1-12, 2019.

¹⁴² **Игонина Н. А.**, Противодействие сговорам на рынке закупок товаров (работ, услуг) для государственных и муниципальных нужд // Законность, № 9, 2011, С. 7-11.

¹⁴³ **Астанин А.**, Доказывание картелей. Актуальная практика антимонопольных органов // Юрист компании, 2014, № 9, С. 46-51.

Таким образом, если говорить о возможности применения описанного для антиконкурентных сговоров, то важно отметить, что к сговорам относятся не только картели, но и соглашения коррупционной направленности (направленные на согласованные действия, в основе которых лежит коррупционная договоренность) между, с одной стороны, хозяйствующими субъектами, а с другой - органами государственной власти или местного самоуправления.

Также второй стороной могут выступать государственные, муниципальные заказчики. Последний вариант сговоров получил название «по вертикали».

Для выявления, пресечения и расследования сговоров важно понимать, какие признаки могут свидетельствовать о наличии такого антиконкурентного соглашения.

Далее речь пойдет о характерных признаках сговоров в процессе размещения государственных заказов. Заметим, что перечисленные признаки могут встречаться или единично, или в совокупности, или в разных совокупных вариациях.

Итак, признаки, характеризующие сговоры «по вертикали», а именно между заказчиком и поставщиком:

- государственный заказ находится на стадии планирования, однако по нему уже есть подтвержденные факты о том, что начаты работы, то есть до начала проведения самих торгов;

- наличие очевидных нарушений, которые явно свидетельствуют о вытеснении с рынка одних участников в пользу других, а также создание для последних таких благоприятных условий, которые бы обеспечили их допуск для участия в государственных закупках;

- создание юридических лиц для участия в конкретном государственном заказе, которые, как правило, после его завершения ликвидируются (так называемые «фирмы-однодневки»);

- включение таких детальных условий в конкурсную документацию, которым соответствует только одно конкретное юридическое лицо-поставщик;

- существование таких отношений между государственным заказчиком и участником, который подает заявку на участие в торгах, свидетельствующих о связанности (аффилированности) между ними;

- внесение изменений в условия условия контракта (как государственного, так и муниципального) после уже их заключения в нарушение законодательства о закупках;

- данный признак несколько схож с указанным выше и заключается в том, что в конкурсную документацию включаются дополнительные, не предусмотренных законодательством, требования, которые касаются участников размещения заказа¹⁴⁴.

Не менее важно знать о признаках картельных сговоров, или сговоров «по горизонтали».

Их выявление характеризуется повышенной сложностью.

Как уже было отмечено выше, картельные сговоры заключаются как устно, так и письменно между хозяйствующими субъектами.

Зачастую это устные формы соглашений, потому их установление вызывает огромные сложности для правоохранительных и антимонопольных органов¹⁴⁵.

Однако, все же есть ряд признаков, по которым прямо или косвенно можно установить наличие такого сговора при запросе котировок и при проведении торгов:

¹⁴⁴ **Lorentziadis P. L.**, Competitive bidding in asymmetric multidimensional public procurement // European Journal of Operational Research, vol. 282 (1), 2020, pp. 211-220.

¹⁴⁵ **Ottou J. A., Baiden B. K., Nani G.**, Gaps in public procurement records management // International Journal of Procurement Management, vol. 12(5), pp. 493-517, 2019.

– осуществление подкупа претендентов, направленный на отказ от участия/победы в государственных закупках – таким образом, обеспечивается формальное присутствие других участников, однако они ведут себя пассивно, чем и обеспечивается победа недобросовестного участника;

– создание юридического лица, которое в действительности не осуществляет никакой хозяйственной деятельности и которое ликвидируется вскоре после достижения цели его создания, то есть участия в торгах и победы на них.

Таким образом создается видимость конкуренции.

В числе признаков, свидетельствующих о наличии в действиях участников торгов антиконкурентного соглашения, называются:

причинная связь между поведением сбрасывающих цену хозяйствующих субъектов и неучастием в торгах отдельных претендентов;

жалобы от участников торгов на действия членов предполагаемого картеля;

умысел в действиях по непредставлению полного пакета документов, рассматриваемых на втором этапе аукциона;

бездействие других участников торгов и заключение субподрядных договоров с отказавшимися участниками¹⁴⁶.

Картельные сговоры имеют такие негативные последствия, как непоступление новых и более качественных товаров; уменьшение ассортимента товаров; негативное влияние на развитие предприятий, отсутствие новых компаний на рынке, недоверие общественности к рыночной экономике и государственным институтам, призванным регулировать деятельность в сфере обеспечения конкуренции.

Также среди негативных последствий отмечают повышенные цены на товары и услуги, уменьшение объема сделок, уменьшение общего выигрыша покупателей, понижение благосостояния в общем.

Отдельно стоит сказать об уничтожении соревновательного конкурентного здорового духа между хозяйствующими субъектами, что приводит к сверхприбылям отдельных участников картелей, а также ущемляет интересы потребителей в частности.

Система юридической ответственности за картели в сфере государственных закупок.

Выявление и пресечение деятельности предприятий, участвующих в картельных соглашениях, является первостепенной задачей антимонопольных и правоохранительных органов любого государства.

Каждое государство осуществляет такую деятельность исходя из собственной внутренней политики противодействия анализируемым видам нарушений в зависимости от регулирования экономических и рыночных процессов по защите от картелей. Указанными факторами определяются и правовые средства борьбы с картельными антиконкурентными соглашениями.

Например, в странах ЕС предпочтение отдается более широкому применению мер административно-правового характера в борьбе с картелями. В то время, как в США решающая роль отведена уголовно-правовому воздействию и судебным органам.

В Российской Федерации законодательство предусматривает такие виды юридической ответственности за картельные соглашения, как гражданско-правовая, административная и уголовная.

Гражданско-правовая ответственность. Данный вид ответственности предполагает возможность возмещения в частном порядке ущерба и убытков, которые были причинены

¹⁴⁶ **Малютин О. А.**, Признаки картельных соглашений при заключении контрактов для государственных и муниципальных нужд // Вестник Нижегородской правовой академии, №11, 2016, С. 68-71.

или наступили в результате картельного сговора путем предъявления к участникам картелей гражданских исков.

На наш взгляд, сложность при возмещении такого ущерба будет состоять в необходимости доказывания связи между тем, что был картельный сговор и что именно в его результате был причинен вред или упущена выгода.

Еще одним сложным вопросом по таким делам является доказывание суммы ущерба и правила его расчета.

Административная ответственность. Административная ответственность по российскому законодательству за картельные антиконкурентные соглашения установлена в виде штрафов для юридических лиц, а также в виде штрафов и дисквалификации для физических лиц.

Считаем положительным аспект, когда административная ответственность становится более персонализированной. Наложение больших штрафов на юридических лиц, конечно же, имеет важное значение, однако все решения принимаются конкретными должностными лицами, потому и перспективы быть лично привлеченными к ответственности, на наш взгляд, имеют важное значение для борьбы с картельными сговорами.

Также отметим положительный фактор в борьбе с картельными сговорами наличие в административном законодательстве положения об освобождении от ответственности лица, которое первым выполнит требования:

- на момент обращения антимонопольные органы не были информированы о нарушениях и не обладали документами, это подтверждающими;
- непосредственно заявитель отказался от принятия участия или от продолжения участия в картельном сговоре;
- представленные заявителем данные и документы достаточны для установления и подтверждения факта антиконкурентного нарушения.

Однако, по мнению Тенишева А.П., административная ответственность с многомиллионными штрафами не является эффективным механизмом противодействия картельным сговорам, поскольку «...штрафы провоцируют компании на новые сговоры. Мы поймали картель на торгах, оштрафовали участников на сумму более 15 млн рублей. Через два года ловим опять их же, но масштабы уже больше. Что их в прошлый раз не остановило? Нарушители говорят: а ваши штрафы отрабатывать надо»¹⁴⁷. Поэтому противозаконная деятельность приобрела большие размах в сравнении с первоначально выявленными нарушениями.

Уголовная ответственность является наиболее суровым видом юридической ответственности.

В соответствии с российским уголовным законодательством ответственность наступает за ограничение конкуренции, под которым понимается заключение между хозяйствующими субъектами-конкурентами ограничивающего конкуренцию соглашения (картеля), запрещенного в соответствии с антимонопольным законодательством Российской Федерации.

Деяние для наступления уголовной ответственности должно причинить крупный ущерб гражданам, организациям или государству либо повлечь извлечение дохода в крупном размере. Доходом в крупном размере понимается доход, сумма которого превышает пятьдесят миллионов рублей, под крупным ущербом понимается ущерб, превышающий десять миллионов рублей.

¹⁴⁷ Интервью Андрея Тенишева изданию «ФедералПресс» 20.02.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fas.gov.ru/p/contents/2419> (Дата обращения: 15.05.2020).

Авторов несколько удивляет несистемный подход законодателя, поскольку такие деяния наказываются штрафом в размере от трехсот тысяч до пятисот тысяч рублей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от одного года до двух лет (или альтернативно принудительными работами на срок до трех лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до одного года или без такового, либо лишением свободы на срок до трех лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью до одного года либо без такового)¹⁴⁸.

Подчеркнем, что за деяния, повлекшие ущерб на сумму более 10 миллионов рублей (извлечение дохода свыше 50 миллионов рублей), может быть назначено наказание в виде штрафа на сумму до полумиллиона рублей. Очевидно, такая ситуация требует законодательной коррекции в сторону ужесточения санкции.

О нарушении принципа системности в борьбе с картельными сговорами, на наш взгляд, свидетельствует и тот факт, что в рамках административной ответственности на виновных лиц налагаются намного более суровые штрафы, нежели предусмотренные уголовным законом.

Отягчающими ответственность за картельный сговор являются такие признаки: совершенные лицом с использованием своего служебного положения; сопряженные с уничтожением или повреждением чужого имущества либо с угрозой его уничтожения или повреждения, при отсутствии признаков вымогательства; причинившие особо крупный ущерб либо повлекшие извлечение дохода в особо крупном размере.

Под доходом в особо крупном размере подразумевается сумма, превышающая двести пятьдесят миллионов рублей, особо крупным ущербом – превышающий тридцать миллионов рублей.

Особо квалифицированным признаком является применение насилия или угроза его применения.

Считаем положительным для выявления и раскрытия картельных уголовно-наказуемых сговоров наличие в законодательстве нормы об освобождении от уголовной ответственности лица, которое является участником картеля.

Освобождение от уголовной ответственности возможно при выполнении таких условий совокупно: способствование раскрытию преступления; возмещение причиненного ущерба гражданам, организациям или государству или перечисление в федеральный бюджет дохода, который был получен в результате преступных действий; отсутствие в деянии признаков иного состава преступления.

Подводя промежуточные итоги, отметим, что законодательство, направленное на борьбу с картелями, несовершенно.

На наш взгляд, совершенствование антимонопольного законодательства и законодательства о контрактной системе в целях противодействия картелям должно быть синхронизировано, что позволит избежать неоднозначности в токовании и применении норм права¹⁴⁹.

Отметим, что споры об эффективности норм законодательства, направленных на борьбу с картелями, ведутся до сих пор.

Важная роль в определении признаков картелей при заключении государственных контрактов отводится судебной практике, которая на сегодняшний день только формируется, вырабатывая подходы к определению признаков картельных соглашений.

¹⁴⁸ Хлыстова Н. Б., Эффективность уголовно-правовых санкций и сингулярность уголовного права // Вестник Костромского государственного университета, № 26 (1), 2020, С. 195-198.

¹⁴⁹ Хлыстова Н. Б., Поощрительные санкции в механизме уголовно-правового воздействия: анализ судебной практики // Образование и право, 2019, № 12, С. 241-246.

Процедура доказывания картельного соглашения нуждается в дальнейшем совершенствовании, поскольку для установления антиконкурентного соглашения важно провести ряд, как правило, косвенных доказательств, проводя сопоставление каждого с другими, не осуществляя поиск прямого доказательства, поскольку зачастую этого просто невозможно сделать.

Антимонопольные органы разъясняют важные особенности выявления и доказывания картельных соглашений и согласованных действий на товарных рынках, в том числе на торгах.

Отмечается, что доказывание, в том числе и картелей на торгах, основывается не только на прямых, но и на совокупности косвенных доказательств.

Результатом доказывания может стать совокупность косвенных признаков соглашения (согласованных действий), что может определить исход дела.

Однако судебское усмотрение остается на сегодняшний день решающим фактором при оценке доказательств, когда акцентируется внимание на необходимости поиска прямых доказательств и непринятие косвенных.

Подводя итоги вышесказанному отметим, что картели продолжают существовать и затрагивают практически все сферы экономики, в том числе и систему контрактных закупок для государственных и муниципальных нужд. Указанное обстоятельство, с одной стороны, логичная закономерность, с другой – нарушение, затрагивающее в первую очередь бюджетную сферу, где денежные средства распределяются, как правило, через торги.

Основными направлениями правового регулирования в настоящее время можно выделить следующие: смягчение уголовного преследования, повышение минимального порога ущерба как основания криминализации, что положительно может отразиться особенно на развитии малого бизнеса с учетом рисков; более широкое применение норм административно-правового воздействия как на юридических лиц, так и в отношении конкретных должностных лиц; законодательное закрепление стимулирования позитивного поведения лица, которое стало участником картельного сговора при условии выполнения им ряда обязательных требований.

Установлены случаи законодательного просчета при формулировании санкции за уголовно-наказуемое ограничение конкуренции, поскольку сумма ущерба и полученного дохода в десятки раз превышает сумму штрафа как уголовного наказания за его совершение.

Ситуация, которая сложилась, требует скорейшего решения путем внесения в уголовное законодательство изменений в части адекватного отражения степени общественной опасности ограничения конкуренции, что в целом, на наш взгляд, будет только способствовать системной борьбе с картелями. В том числе и в сфере государственных закупок.

ՆԱԴԵԺԱ ԽԼԻՍՏՈՎԱ

*Դոկտորական ճանապարհորդության թեզի ներքին գործերի ակադեմիայի ՆԳՆ
քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի վարիչ, Արդարադատության
Համառոտաստանյան պետական համալսարանի (Դուսաստանի արդարադատության
նախարարության ՀՀԿ) քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի դոկտորանտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
բ. Դոկտոր, Դոկտորական ճանապարհորդության ճանապարհորդություն*

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել «կարտելային համաձայնությունների» հասկացությունը, որի էությունն է կազմում մենաշնորհի և մրցակցության սահմանափակմանն ուղղված համատեղ հակաիրավական գործողությունների մասին համաձայնագիրը: Նաև որպես նպատակ է դրվում կարտելային համաձայնությունների համար իրավական պատասխանատվության ուսումնասիրությունը: Ներկայացվում է գրականության մեջ առկա կարծիքների վերլուծությունը, ինչպես նաև տրվում է կարտելային համաձայնությունների դասակարգումը: Ուշադրություն է դարձվում համաձայնությունների «հորիզոնական» և «ուղղահայաց» բաժանման լայն տարածմանը: Տրվում են համաձայնությունների յուրաքանչյուր տեսակին բնորոշ հատկանիշները: Նշվում են «հորիզոնական» համաձայնությունների բացահայտման, հետաքննության և ապացուցման հատուկ բարդությունը, որոնք կնքվում են սակարկությունների մասնակիցների միջև, այդ թվում՝ պետական գնումների ոլորտում:

Հետազոտության մեջ կիրառվել են վերլուծության մեթոդները (պետական գնումների ոլորտում կարտելային համաձայնությունների՝ որպես մրցակցության սահմանափակմանն ուղղված հանցագործության ընդհանուր հատկությունների ուսումնասիրման ժամանակ), սինթեզը (մեկ ամբողջության մեջ մասերի, հատկությունների միավորման դեպքում, հարաբերությունները, որոնք արդեն ընդգրկված և ուսումնասիրված են կարտելային համաձայնությունների վերլուծության գործընթացում), համեմատական-իրավական հետազոտության մեթոդը (կարտելային համաձայնությունների համար իրավաբանական պատասխանատվության տեսակների համեմատական-իրավական վերլուծություն իրականացնելիս), ինչպես նաև նորմատիվ-դոգմատիկ մեթոդը (օգտագործվել է նորմատիվ-իրավական նյութի ուսումնասիրման ժամանակ):

Վերլուծության արդյունքներով եզրակացություն է արվել կարտելային համաձայնությունների վրա անհամակարգային ու անհետևողական իրավական ազդեցության, ժամանակակից իրավաբանական գործիքակազմում ներքին հակասությունների վերաբերյալ, որոնք բացասական ազդեցություն ունեն պետական գնումների իրականացման ժամանակ կարտելների դեմ պայքարում: Նշվում է այն իրավիճակը, երբ վարչաիրավական ազդեցության միջոցներն ավելի խիստ են, քան քրեական պատիժը՝ մասնավորապես տուգանքի տեսքով: Եզրակացություն է արվում մրցակցության սահմանափակման մեջ մեղավորներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու մասին:

Հիմնաբառեր՝ *կարտելային համաձայնություն, հակամենաշնորհային օրենսդրություն, պետական գնումներ, գործարք, կարտելների դեմ պայքար, անբարեխիղճ մրցակցություն, մրցակցության սահմանափակում, պայմանագիր, կարտել, առևտուր:*

NADEZHDA KHLYSTOVA

*Ministry of Internal Affairs of the Donetsk People's Republic, Donetsk Academy of Internal Affairs, Department of Criminal Law and Criminology, Head,
Department of Criminal Law and Criminology, Doctoral Student;
All-Russian State University of Justice,
(RPA of the Ministry of Justice of Russia), Ph.D in law,
Donetsk, Donetsk People's Republic*

The purpose of the article is to analyze the concept of "cartel agreements", the essence of which is an agreement on joint illegal actions aimed at monopolization and restricting competition. Also, the goal is to study the legal responsibility for cartel agreements. An analysis of opinions in the literature and a classification of cartel agreements are given. Attention is focused on the widespread division of "horizontal" and "vertical" collusion. Signs of each type of collusion are given. It is particularly difficult to detect, investigate and prove horizontal collusion between bidders, including in the field of public procurement.

The study used methods of analysis (when studying the general properties of cartel collusions in the field of public procurement as a crime aimed at restricting competition), synthesis (when combining parts, properties, relationships already identified and studied in the analysis of cartel collusions), comparative legal research (when conducting a comparative legal analysis of types of legal liability for cartel collusions), as well as the normative-dogmatic method (used in the study of regulatory material).

Based on the results of the analysis, it is concluded that the legal impact on cartels is unsystematic and inconsistent, and that there are internal contradictions in the modern legal tools that negatively affect the fight against cartels in public procurement. A situation is indicated in which administrative and legal measures are more severe than criminal punishment, in particular, in the form of a fine. It is concluded that there is very little criminal prosecution of those responsible for restricting competition.

Keywords: *cartel conspiracy, antitrust laws, government procurement, transaction, fight against cartels, unfair competition, restriction of competition, contract, cartel, bidding.*

ՄԱՔՐԱՎԱՆՔԻ՝ 1259 ԹՎԱԿԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ԽԱՉՔԱՐԵՐԻ ՀՈՐԻՆՎԱԾՔԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ*

ՀՏԴ 7.033

ԳԵՂԱՄ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի հասարակայնության հետ կապերի և
հաղորդակցության մեդիայի վերլուծաբան,
ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հայ արվեստի պատմության և
տեսության ամբիոնի ասպիրանտ,
ք. Զրազդան, Հայաստանի Հանրապետություն
gegham.asatryan@parliament.am

Հոդվածի հիմնական նպատակն է ցույց տալ Մաքրավանքի՝ 1259 թ-ի. երկու խաչքարերի եզակիությունը, որոնք, ստեղծված լինելով միևնույն թվականին նույն պատվիրատուի պատվերով, կողք կողքի կանգնեցված լինելով մեկ պատվանդանի վրա և ունենալով շարունակական արձանագրություն, իրենց վրա կրում են պատկերազարկան եզակի երևույթ՝ խաչատակի աստիճանների ու վարդյակի միաժամանակյա առկայությունը:

Մեր խնդիրն է ցույց տալ խաչատակի աստիճանների և վարդյակի՝ իբրև խաչքարային հորինվածքի բաղադրիչների ի հայտ գալու շրջանը խաչքարային արվեստում, դրանց կիրառությունները և իրար բացառող բաղադրիչներ լինելը:

Հետապոտությունը հիմնականում իրականացվել է վերլուծական-համադրական մեթոդի կիրառմամբ՝ փաստերի վերհանում ու հավաքագրում, վերլուծում ու ամփոփում:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ թեև 9-11-րդ դդ. որոշ անցումային տարբերակներում ականատես ենք լինում միևնույն խաչքարի վրա նշված երկու բաղադրիչների առկայությանը, այդուամենայնիվ, սկսած 12-րդ դարից՝ դրանց տեղը հստակորեն ճշգրտվում է. որտեղ պատկերվում է վարդյակ, բացակայում են աստիճանները, և հակառակը, սակայն այլ է խնդրո առարկա խաչքարերի դեպքում, ինչը վկայում է Մաքրավանքի վարպետների կատարողական բարձր վարպետության մասին:

Հիմնաբառեր՝ Մաքրավանք, 1259 թ. խաչքարեր, խաչատակի պարդեր, վարդյակի առաջին պատկերում, աստիճաններ, խաչքարային հորինվածքի՝ իրար բացառող բաղադրիչներ:

Մուտք

ՀՀ Կոտայքի մարզկենտրոն Զրազդան քաղաքի հյուսիս-արևմուտքում գտնվող Մաքրավանքի համալիրի ողջ տարածքում կան տարբեր դարերի և պահպանվածության տարբեր աստիճան ունեցող բազմաթիվ խաչքարեր: Դրանցից վաղ շրջանի՝ 9-11-րդ դդ.

* Հոդվածը ներկայացվել է 28.04.2020թ., գրախոսվել՝ 07.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

խաչքարերին արդեն անդրադարձել ենք հրատարակված ուսումնասիրությամբ¹⁵⁰։ Այդ աշխատանքում մասամբ անդրադարձել ենք խաչքարային հորինվածքի կարևոր բաղադրիչներ վարդյակի ու խաչատակի աստիճանների հարցին՝ խոսելով այն մասին, թե որքանով էր 11-րդ դարում Մաքրավանքում վարդյակի պատկերման ավանդույթը ձևավորված¹⁵¹։ Իսկ սույն հետազոտության գլխավոր նպատակը դրան հաջորդող շրջանի՝ 1259 թ.-ի երկու խաչքարերի հորինվածքային առանձնահատկություններին անդրադառնալն է։ Նշված խաչքարերի օրինակով կխոսենք մի յուրահատուկ դեպքի մասին՝ քննարկման առարկա դարձնելով դրանց խաչատակի զարդերը՝ վարդյակն ու աստիճանները։ Կողք կողքի դրված այս խաչքարերը կանգնեցված են բարձր պատվանդանի վրա՝ համալիրի վաղ շրջանի կառույցի՝ փոքրիկ միանավ եկեղեցու դիմաց։ Խաչքարերը թվակիր են, ինչի մասին իմանում ենք արձանագրությունից։ Խաչքարերի շարունակական արձանագրությունը հետևյալն է՝ «Թ Վ Ի Ս Չ Ը Ե Ս Ա Ն Դ Ի Դ Ա Ս Յ Ա Յ Ի Ս Ո Ր Կ Ա Ն Կ Ն Ե Յ Ի Զ Խ Ա Չ Ս Ի Բ Ա Ր Ե Խ Ո Ս Ո Ի Թ Ե Ն Յ Ո Գ Ո Յ Ի Ս Ո Ե Ե Ղ Բ Ո Ր Դ.....»։ Դրանցից երևում է, որ աշխատանքները կանգնեցվել են միևնույն թվականին հայր Անդրեասի կողմից։ Արձանագրությունը սկսում է ծախակողմյան խաչքարի խաչատակի աստիճանների ստորին հատվածից, իջնում է ստորին եզրագոտի և շարունակվում մյուս խաչքարի նույն եզրագոտու հատվածում (սկ. 1)։ Խաչատակի հատվածից բացի մնացածը բավականին նման են երկու հորինվածքներում էլ։ Երկու դեպքում էլ արմավազարդերը պսակվում են խաչակիր ձեռքերով։ Խաչի վերնամասում նռներ են, որոնք երկրորդ խաչքարում կտրված են։ Զիվերը փոքր-ինչ առաջ եկած են և զարդարված հյուսածո քանդակներով։ Այս ստեղծագործությունները հետաքրքրական են նրանով, որ կանգնեցված լինելով նույն թվականին, միևնույն պատվիրատուի պատվերով և, ըստ ամենայնի, նույն վարպետի ձեռամբ, ունենալով շարունակական արձանագրություն՝ կրում են խաչքարային հորինվածքի՝ կարելի է ասել միմյանց բացառող երկու այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են՝ աստիճաններն ու վարդյակը (սկ. 1ա)։ Ճիշտ է, աստիճանները ծախ, իսկ վարդյակը աջ կողմի խաչքարի բաղադրիչ մասերն են, այդուամենայնիվ կարծում ենք՝ դրանք կարելի է դիտարկել իբրև արվեստի մեկ ստեղծագործություն, որի ոչ միայն տեխնիկական, այլև իմաստաբանական ու պատկերագրական ամբողջականության մասին կխոսենք ստորև։ Ուստի սույն աշխատանքում կխոսենք խաչատակի զարդեր աստիճանների ու վարդյակի՝ իբրև խաչային հորինվածքի կարևորագույն բաղադրիչների երևան գալու, զարգացման և իրենց կայուն տեղը զբաղեցնելու մասին՝ փորձելով այլ օրինակներով ցույց տալ, որ Մաքրավանքում հանդիպող երևույթը բավականին եզակի դեպք է խաչքարային արվեստի զարգացման համատեքստում։

1. Վարդյակը և աստիճանները.

Ճագումը, առաջին պատկերումները, հետագա զարգացումը

Իբրև կենտրոնական խաչի հենարաններ՝ աստիճանները, խաչատակի եռանկյունին և որոշ այլ զարդեր պատկերվում են դեռ 9-10-րդ դարերից։ Այդ դարերի որոշ օրինակներում առկա է խաչատակի եռանկյունին, չնայած հարկ է արձանագրել, որ այն հետագայում լայն տարածում չգտավ։ Այդպես է նաև խաչատակի աստիճանների պարագայում։ Դրանց վաղ պատկերումները ևս վերաբերում են 9-10-րդ դարերին։ Այդպիսիներից են, օրինակ, Մուղնու 986 թ. (սկ. 2), Վարսերի 995 թ. (սկ. 3) և մի քանի

¹⁵⁰ Տե՛ս Ասատրյան Գ., 9-11-րդ դդ. խաչքարերը Մաքրավանքում, «Վեմ» հանդես, N 2 (62), ապրիլ-հունիս, Ե., 2018, էջ 155-164։

¹⁵¹ Նույն տեղում, էջ 160։

այլ խաչքարեր¹⁵², որտեղ աստիճանները կարծես բավականին կայուն տեղ են զբաղեցնում՝ առաջին դեպքում անգամ սփռվելով բավականին լայնությամբ:

Խաչատակի զարդերից վարդյակը բավականին ուշ է կայուն տեղ զբաղեցնում խաչքարային հորինվածքում: Դրա առաջին լիարժեք պատկերումները Խծկոնքի 1031 թ.-ի (Նկ. 4) և Ցաղաց Զարի 1041 թ.-ի խաչքարերում են հանդիպում (Նկ. 5, 6): Մինչ այդ՝ 9-10-րդ դդ. որոշ հորինվածքներում, վարպետները կարծես դեռ ճշգրտում էին խաչատակի զարդերի՝ վարդյակի, աստիճանաձև պատվանդանի և ուղղաձիգ արմավազարդի պատկերազրական փոխահարաբերությունների հարցը: Եթե առաջին վարդյակները դեռ պարզապես հյուսածո երկրաչափական զարդերով էին կազմված, ապա 13-րդ դ. կեսերից ի հայտ է գալիս բուսական մոտիվներով կազմված վարդյակը: Հորինվածքում վարդյակը բոլորովին ինքնուրունություն զրուստում է միայն 13-րդ դ. վերջից, երբ ելնդավոր գլանիկով անջատվում է խորանից և արմավազարդից: Նույն ժամանակահատվածում այն ստանում է նաև որոշակի ուռուցիկություն¹⁵³:

Խաչքարային հորինվածքներում բավականին հետաքրքրական է աստիճանաձև պատվանդանի և հետագայում դրանից դեպի վարդյակ անցումային պատկերների տարբերակման հարցը: Նախ, ինչպես եզակի են այն օրինակները, որտեղ կենտրոնական խաչը չի հենվում որևէ հիմքի կամ հենարանի վրա¹⁵⁴, այնպես էլ եզակի են դեպքերը, երբ միևնույն աշխատանքի վրա լինում են և՛ աստիճան, և՛ վարդյակ: Եղած օրինակներից յուրաքանչյուրն էլ կարծես ունի իր յուրօրինակ «բացատրությունը»:

Ուսումնասիրող Հ. Պետրոսյանը, խոսելով խաչքարային հորինվածքում վարդյակի և աստիճանների մասին, նշում է, որ Գեղարքունիքում փաստված անցումային մի քանի խաչքարերում է միայն, որ վարդյակը, հետևելով վաղմիջնադարյան որոշ հորինվածքների, դրվում է հենց աստիճանաձև պատվանդանի վրա: Սակայն վարդյակի չափերի մեծացմանը զուգահեռ դրանք դառնում են գրեթե իրար բացառող զարդեր: «Սովորաբար, որտեղ պատկերվում է աստիճանաձև պատվանդանը, բացակայում է վարդյակը և ընդհակառակը», ընդգծում է Հ. Պետրոսյանը¹⁵⁵: Խոսելով դրանց խորհրդաբանության մասին՝ վերջինս նշում է, որ չի բացառվում այդ երկուսն էլ սկզբնապես գտնվել են Գողգոթայի խորհրդաբանությանն առնչվող դաշտում: Չնայած ավելի հավանական է, որ իբրև պատկերազրական անմիջական աղբյուր՝ աստիճաններն ունեցել են նախևառաջ վաղմիջնադարյան կոթողների աստիճանաձև խարիսխները¹⁵⁶:

Նշված երկու բաղադրիչների համատեղ առկայությամբ որոշ օրինակներ վաղ շրջանի խաչքարերում կան, որոնց մասին առանձին կիսուսնք ստորև, սակայն վարդյակի առաջին լիարժեք պատկերումներին հաջորդող շրջանից՝ 11-12-րդ դարերից, ըստ զարգացման ընդհանուր տրամաբանության՝ դրանք պետք է բացակայեին: Նույն օրինաչափությամբ այն պետք է տևեր նվազագույնը 12-14-րդ դդ. ընթացքում, քանի որ նշված ժամանակահատվածը խաչքարային արվեստի զարգացման մի յուրահատուկ շրջափուլ է, երբ ստեղծագործությունների մեծ քանակին զուգահեռ գրեթե չեն նկատվում կրկնություններ, իսկ խաչքարերը առավել անհատականացված են հանդես գալիս: Պատահական չէ, որ խոսելով այդ շրջանի մասին՝ Հ. Պետրոսյանը նշում է, որ Նշյալ ժամանակահատվածի ամենամեծ ձեռքբերումը խաչքարերի բազմազործառնությունն ու անհատականացումն է, ինչը խթանեց արվեստի հոյակերտ օրինակների ընդարձակ

¹⁵² Հայաստանի միջնադարյան կոթողային հուշարձանները. IX-XIII դարերի հուշարձանները, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1984, էջ 31:

¹⁵³ **Պետրոսյան Հ.**, Խաչքար. ծագումը, գործառույթը, պատկերազրությունը, իմաստաբանությունը, Ե., «Փրինթինգո», 2008, 278-280:

¹⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 277:

¹⁵⁵ Նույն տեղում, էջ 279:

¹⁵⁶ Նույն տեղում, էջ 279:

շարքի ստեղծմանը մինչև 14-րդ դարի երկրորդ քառորդը¹⁵⁷: Դատելով շարադրայից՝ կարելի է եզրակացնել, որ նվագագույնը զարգացման այս յուրահատուկ շրջանում՝ 12-14-րդ դարերում, երբ խաչքարերի անհատականացմանը զուգահեռ առաջանում են նաև գեղարվեստական դպրոցներ¹⁵⁸, իսկ վարդյակն արդեն դրևստրվում է իբրև ինքնուրույն բաղադրիչ, զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունից դուրս օրինակներ չպետք է պատահեին: Մասնագիտական գրականության մեջ այդ դպրոցներից Արագածոտն-Կոտայքի խաչքարերի «հրազդանյան» տիպի աշխատանքները նշված ժամանակահատվածում բաժանվում են երկու տեսակի: Առաջին տեսակի խաչքարերին բնորոշ են առավել կոթողայնությունը և հնարավորինս պարզ հորինվածքները, երկրորդին՝ հարուստ կառուցվածքը, դեկորատիվ մոտիվները: Վերջիններս արված են կատարողական բարձր վարպետությամբ: Երկրորդ տեսակի ստեղծագործությունները, որպես կանոն, կանգնեցված են եղել ժամանակի հզոր հոգևոր կենտրոններում: Դրանցից են նաև Կոտայքում գտնվող Բջին ու Մաքրավանքը¹⁵⁹: Խնդրո առարկա խաչքարերը ևս պետք է դասել երկրորդ տեսակին: Սակայն մի փոքր այլ է այս խաչքարերի դեպքը: Մաքրավանքում վարպետները բավականին հետաքրքրական լուծում են տվել վարդյակ-աստիճաններ «հականարտությունը»՝ շարունակական արձանագրությամբ խաչքարերից մեկի վրա պատկերելով առաջինը, մյուսի վրա՝ երկրորդը: Միաժամանակ վարպետները ճշգրիտ նրբությամբ շրջանցել են աստիճանների՝ խաչքարային հորինվածքներից հետզհետե դուրս մղվելու միտումը՝ դրանց հատկացնելով բավականին աննշան տեղ: Դրանով հանդերձ՝ այս փոքրիկ նրբությունը չպետք է վրիպի հետազոտողների աչքից:

2. Նմանօրինակ այլ խաչքարերը և դրանց «հիմնավորումները»

Ինչպես նշեցինք, այնպես չէ, որ Հայաստանի տարածքում Մաքրավանքի՝ 1259 թ.-ի երկու խաչքարերը միակն են, որ ներառում են խաչքարային հորինվածքում գրեթե իրար բացառող նշված երկու բաղադրիչները: Սակայն մասնագիտական դաշտում եղած գրեթե բոլոր օրինակները, բացառությամբ այդ երկուսի, ունեն հիմնավորման աղբյուր և ոչ թե նույնպիսի, այլ նմանօրինակ դեպքեր են: Այժմ անդրադառնալով դրանց:

Արձանագրեցինք, որ միևնույն խաչքարում աստիճանների և վարդյակի միատեղ պատկերումով սակավ օրինակներ վաղ շրջանում այդուամենայնիվ կան: Նշվեց, որ Գեղարթունիքում առկա անցումային մի քանի տարբերակներում կան դեպքեր, երբ վարդյակը վաղմիջնադարյան որոշ օրինակների նման դրվում է աստիճանների վրա: Խոսքը մասնավորապես Մաքենյաց վանքից գտնված 9-10-րդ դդ. խաչքարի մասին է, որն այժմ գտնվում է Էջմիածնում (նկ.7): Անցումային այս տարբերակում դեռ նոր-նոր ձևավորվող փոքրիկ վարդյակը դրված է աստիճանաձև պատվանդանի վրա: Կարծում ենք՝ այս պարագայում անգամ խոսելը կայացած և ինքնուրույն ձևավորված վարդյակի մասին ավելորդ է: Նշված ժամանակաշրջանում այլ վայրերում ևս կան նմանատիպ սակավ օրինակներ: Սակայն այդ օրինակներում ոչ թե վարդյակն է դրված աստիճանների վրա, այլ աստիճանները անմիջապես խաչի հենարանն են, իսկ վարդյակը ստորին հատվածում է: Մասնավորապես խոսքը Տաթևի վանքի խաչքարերից մեկի մասին է (նկ. 8): Զանի որ մենք եղած բոլոր օրինակները դիտարկում ենք խաչքարերի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների համատեքստում, չենք կարող շրջանցել որևէ դետալ,

¹⁵⁷ Տե՛ս Պետրոսյան Հ., Խաչքար, Ե., «Չանգակ», 2015, էջ 22-23:

¹⁵⁸ Խաչքարային մշակույթում դպրոցների մասին առավել մանրամասն տե՛ս К вопросу об определении «художественной школы» в культуре хачкаров, «Հայագիտության հարցեր», Варданесова Т., Ե., 2014, N 3, էջ 126-133:

¹⁵⁹ Տե՛ս Варданесова Т., Культура Хачкаров Арагацотна и Котайка IX-XVII вв., Ер., «Издательство ЕГУ», 2016, С. 115-116.

որը կարող է անգամ չնչին չափով լույս սփռել առաջ քաշված խնդրի վրա: Հետևաբար հարկ է նշել, որ այսօրինակ խաչքարերի մասին խոսելիս չենք կարող և չպետք է շրջանցել «անցումային» եզրույթը: Այդ պարագայում գործ կունենանք խաչքարերի ձևավորման վաղ շրջանի հետ, երբ վարդակը, որպես ինքնուրույն բաղադրիչ, ձևավորված չէր ու դեռևս բավականին հեռու էր իր լավագույն պատկերումների ժամանակներից: Իսկ նշված՝ «խաչատակի աստիճաններն ու վարդակը հետզհետե դարձան իրար բացառող զարդեր» միտքը բացառապես վերաբերում է այն օրինակներին, երբ վարդակի չափերը հետզհետե մեծանում են, և վերջինս դառնում է ինքնուրույն միավոր: Ուստի այս պարագայում գործ ունենք բացառապես տարբեր դեպքերի հետ:

Կան օրինակներ, որ մեկ ընդհանուր պատվանդանի վրա դրված են երկու և ավելի խաչքարեր, իսկ պատվանդանին երբեմն լինում է ընդհանուր արձանագրություն, երբեմն՝ ոչ: Նման օրինակների դեպքում տվյալ խաչքարերի մասին տեղեկություն ստանում ենք պատվանդանի արձանագրությունից: Սակայն այդ դեպքում գործ կունենանք մեկ ընդհանուր պատվանդանի վրա արված արձանագրության հետ: Պատվանդանին դրված առանձին խաչքարերի՝ ի սկզբանե այդտեղ լինելու և միևնույն վարպետի կողմից կամ պատվիրատուի պատվերով ստեղծված լինելու մասին էլ կարող ենք միայն ենթադրել: Իսկ տվյալ խաչքարերի ստեղծման ժամանակաշրջանի մասին արձանագրության բացակայության պայմաններում պատկերացում կազմում ենք միայն հորինվածքային լուծումներից: Գրեթե նման դեպք արձանագրում ենք Ծաղկածորում: Խոսքը Կեչառիսի վանական համալիրի՝ 13-րդ դ. խաչքարերի մասին է: Այս դեպքում պատվանդանին կանգնեցված են երեք խաչքարեր (սկ. 9): Դրանցից առաջինը հորինվածքային լուծումներով հիշեցնում է Բջնիի, Մաթրավանքի և Կոտայքի մյուս շրջանների՝ խաչքարերի լիարժեք զարգացման այս փուլում կանգնեցված աշխատանքները: Այդ հորինվածքային լուծումների մեջ մտնում է նաև բավականին զարգացած և կայուն տեղ զբաղեցնող հյուսածո վարդակը: Խաչքարն արձանագրված է 1251 թվագրումով: Մյուս երկու խաչքարերը տարբերվում են սրանից և միառժամանակ: Դրանց վրա բացակայում է վարդակը, և վերջինիս փոխարեն երկրորդ խաչքարում բավականին բարձր, երրորդում՝ համեմատաբար փոքր աստիճաններ են: Վերջին երկու խաչքարերի հորինվածքային լուծումներով այլ աշխատանքներ Կոտայքի տարածաշրջանում այլևս չենք տեսնում¹⁶⁰: Պատվանդանին չկա որևէ արձանագրություն:

Նշված օրինակով խաչքարերի դեպքում, եթե անգամ դրանց ստեղծման տարեթվերը համընկնեն, արձանագրությունն էլ վկայի միևնույն վարպետի ձեռքով պատրաստված լինելը, իսկ կողք կողքի դրված խաչքարերից մեկն ունենա խաչատակի աստիճան, մյուսը՝ վարդակ (սա միայն տեսականորեն ենթադրելի է, որովհետև նման համընկումներով օրինակներ համեմայն դեպք մեզ հայտնի չեն), անգամ համեմատական անցկացնելը հողվածում քննվող խաչքարերի հետ անհարկի է և ոչ մասնագիտական: Անգամ նման համընկումներով օրինակի առկայության դեպքում (իսկ Ծաղկածորի խաչքարերի բերված օրինակը ցույց տվեց, որ նման համընկումները գործնականում անհնար են) գործ կունենանք երկու տարբեր իրողությունների հետ: Առաջին դեպքում կլինեն խաչքարեր, որոնցից մեկը ունի վարդակ, մյուսը՝ խաչատակի աստիճան, և կլինի կամ չի լինի ընդհանուր արձանագրություն, որը գուցե կվկայի դրանց ստեղծման շրջանի և ընդհանուր վարպետի մասին: Երկրորդ դեպքում հստակորեն կա երկու խաչքար՝ վարդակի և աստիճանի պատկերումներով, և կա մի խաչքարի վրա սկսող ու մյուսի վրա ավարտվող արձանագրություն: Հետևաբար կարծում ենք՝ նշված դեպքերը կարող են նմանության եզրեր ունենալ միայն որևէ զբոսաշրջիկի աչքին, բայց ոչ մասնագիտական դաշտում:

¹⁶⁰ Варданесова Т., Культура Хачкаров Арагацотна и Котайка IX-XVII вв., С. 117.

Նշված խաչքարերը միայն տեխնիկապես չեն մեկ ընդհանրական ստեղծագործություն. դրանց կապում է նաև պատկերագրական ու իմաստաբանական ամբողջականությունը: Կարո՞ղ է արդյոք այս խաչքարերի միայն արձանագրության շարունակականությունը վկայել նույն վարպետի ձեռքի աշխատանք կամ գաղափարապես մեկ ստեղծագործություն լինելու մասին: Կարծում ենք՝ մասամբ այո, բայց դա բավարար հիմնավորում չէ: Հետևաբար պետք է զննենք այլ մանրամասնություններ ևս: Արդեն նշեցինք, որ բացառյալ նշված խաչքարերի ստորին հատվածի՝ մյուս բոլոր պատկերագրական լուծումները երկու ստեղծագործություններում բավականին նման են: Եզրագոտիների, քիվերի, հիմնախաչի և խորանի կառուցվածքային ու ոճական-պատկերագրական նմանություններից գատ պետք է ուշադրություն դարձնել նաև խաչքարերի ընդհանուր կառուցվածքին և քարի մշակման տեխնիկային, որն այս դեպքում ևս համընկնում է: 13-րդ դ. առաջին քառորդից հետո Մաքրավանքում նկատելի են ստեղծագործություններ, որոնց խորանը կարծես միտումնավոր համեմատաբար ազատ ու անմշակ է թողնված, ինչը, սակայն, բնավ չի անդրադառնում դրանց՝ մանրանկարչական ճշգրտությամբ արված կատարողական բարձր վարպետության և այդ ստեղծագործությունների՝ վերը առանձնացված «հրազդանյան» տիպի խաչքարերի երկրորդ շարքին դասելու վրա, այն է՝ հարուստ կառուցվածք, դեկորատիվ մոտիվներ: Մաքրավանքի՝ նշված ժամանակահատվածի մի քանի ստեղծագործություններ այդ առումով կրում են ձեռագրային միևնույն կնիքը:

Մեկ այլ դեպք է ամբողջական խաչքարի կառուցվածքը: Խնդրո առարկա տարածաշրջանում նշված ժամանակահատվածի ստեղծագործություններում վարպետները խաչքարերի ստորին հատվածը ամեն կերպ փորձում են «ցնել»: Հաշվի առնելով վարդապետի լիովին ձևավորված լինելը՝ դա հիմնականում լինում է հենց վարդապետի տեսքով: 1259 թ.-ի խաչքարերի դեպքում էլ այդպես է, սակայն նկատի ունենալով արձանագրական տեքստի երկար լինելը՝ խնդիր է առաջացել այն տեղավորելու, ինչը արվել է խաչքարերից մեկի վարդապետի տեղում: Եվ որպեսզի հիմնախաչը որևէ կերպ հենարան ունենա, վարպետը տվել է հենց աստիճանների լուծումը: Հակառակ պարագայում ենթադրելի է, որ այդ դեպքում ևս կլինեի վարդապետի պատկերում:

Ուշադրություն պետք է դարձնել նաև խաչքարերի հսկայական չափերին: Ակնհայտ է, որ հատկապես խաչքարերի ծաղկման շրջանում՝ 12-14-րդ դդ., պայմանավորված տարբեր, այդ թվում՝ խաչքարն ամենայն մանրամասնությամբ հարդարելու հանգամանքով, աշխատանքների չափերը հետզհետե մեծանում են: Այն գերարտահայտվել է նշված խաչքարերի, ինչպես նաև դրանց առանձին դետալների (օրինակ՝ ընդգծված մեծ վարդապետի) դեպքում: Մի կողմից՝ այդ, մյուս կողմից՝ մեկի փոխարեն երկու առանձին խաչքարի կանգնեցումը (որքան էլ դրանք տեխնիկապես և իմաստաբանական առումով մեկ ստեղծագործություն լինեն) խոսում են նվազագույնը հույժ կարևոր պատվերի և իրադարձության մասին առնվազն այդ շրջանում պատվիրատուի և խաչագործ վարպետի համար, ինչով էլ գաղափարապես արտահայտվել է երկու խաչքարով մեկ ամբողջական ստեղծագործություն ստանալու միտքը:

Նշված ժամանակահատվածից միայն երեք-չորս դար անց նման հորինվածքի կրկնության ականատես ենք դառնում Ջուղայի խաչքարերում: Խաչատակի աստիճանների և վարդապետի միաժամանակյա պատկերումը Ջուղայի խաչքարերում դառնում է ընդգծված բնորոշ երևույթ, սակայն մեկ տարբերությամբ: Այդտեղ խոսքը ոչ թե շարունակական արձանագրություն կրող խաչքարերի և դրանց վրա նշված երկու բաղադրիչների առկայության, այլ մեկ խաչքարի վրա վարդապետի և աստիճանների

միաժամանակյա պատկերման մասին է¹⁶¹: Այդուհանդերձ, ներկա ուսումնասիրության գլխավոր նպատակը Ջուղայի խաչքարերի մասին խոսելը չէ: Ուստի Ջուղայի այդօրինակ խաչքարերին չենք անդրադառնա առանձին-առանձին՝ հաշվի առնելով թե՛ այն հանգամանքը, որ դրանք ժամանակագրորեն չեն համընկնում ինդրո առարկա խաչքարերի հետ, թե՛ այն փաստը, որ մասնագետները Ջուղայի խաչքարերը չեն դիտարկում խաչքարերի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների համատեքստում:

Եզրակացություններ

Արձանագրենք, որ խաչատակի աստիճանների և վարդյակի միաժամանակյա պատկերում վաղ շրջանի խաչքարերում հանդիպում ենք, թեև ոչ մեծ քանակությամբ: Դրանք անցումային որոշ տարբերակներ են, որոնք վերաբերում են 9-11-րդ դարերին և մեծ հաշվով աղերսներ չունեն հողվածում բարձրացված հարցի հետ: Պատվանդանով և պատվանդանի վրա մեկ ընդհանուր արձանագրությամբ օրինակների դեպքում միայն տեսական հնարավորությամբ կարող է պատահել ինդրո առարկա խաչքարերի հորինվածքային առանձնահատկությունների կրկնություն, սակայն անգամ այդ պարագայում գործ կունենանք երկու տարբեր յուրահատկությունների հետ: Նվազագույնը 12-14-րդ դարերից նման հորինվածքային առանձնահատկություններով խաչքարերի մեկ այլ օրինակ մեր հետազոտության ընթացքում չկարողացանք գտնել, թեև որպես քննարկման առանցք վերցրել էինք ոչ թե նշված, այլ խաչքարերի ստեղծման ողջ՝ 9-17-րդ դարերն ընդգրկող ժամանակահատվածը:

Այսպիսով՝ պետք է արձանագրել, որ խաչքարերի զարգացման ուրույն և անհատականացված ժամանակաշրջանում՝ 13-րդ դարի կեսին, Մաթրավանքի վարպետները իրավամբ փորձել են անհատականացնել 1259 թ.-ի այս երկու հոյակերտ նմուշները՝ ընդգծված առավելություն չտալով վարդյակին կամ աստիճաններին և պարզապես մեկի վրա պատկերելով վարդյակը, մյուսի վրա՝ աստիճանները:

DISTINCTIVE FEATURES OF TWO MAKRAVANK KHACHKARS OF 1259

GEGHAM ASATRYAN

*RA National Assembly Staff, Public Relations and Communication Department,
Media Analyst; Yerevan State University, Faculty of History,
Chair of History and Theory of Armenian Art, Ph.D Student,
Hrazdan, Republic of Armenia*

The main purpose of the article is to show the uniqueness of the two khachkars of Makravank. Being created in the same year of 1259, by the order of the same customer, standing side by side on one pedestal and bearing a continuous record, they feature a unique pictorial image on them: the simultaneous presence of the stairs and the rosette.

Our task is to show the period the components of the stairs and the rosette emerged as khachkar compositions in the art of khachkar, as well as to pinpoint their application and the fact that they are mutually exclusive components.

¹⁶¹ Տե՛ս, օրինակ, **Հրայր Բազե Խաչերեան**, Խաչքար, էջ 492, 496, 498 և այլն: Տե՛ս նաև **Ալվազյան Ա.**, Նախիջևանի վիմագրական ժառանգությունը, Հատոր Ա, Ջուղա, Ե., «Գասպրինտ», 2004, նկ. 88, 89, 93, 94 և այլն:

The research was mainly carried out by the analytical-comparative method: revealing, collecting, analyzing and summarizing the facts.

The study resulted in conclusion that though we witness the existence of these two components on the same khachkar in some transitional versions of the 9-11th centuries, since the 12th century their location has been clearly adjusted, so, where the rosette is depicted, there are no stairs under the cross and vice versa. However, the example of Makravank khachkars is different. This testifies to the high performance skills of Makravank masters.

Key words: *Makravank, khackars of 1259, the decors under the cross, the first depiction of the rosette, stairs, components rejecting each other of the khachkar composition.*

КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДВУХ ХАЧКАРОВ МАКАРАВАНКА 1259 г.

ГЕГАМ АСАТРЯН

*медиа-аналитик управления по связям с общественностью и
коммуникациям аппарата Национального собрания РА;
аспирант кафедры истории и теории армянского искусства
факультета истории ЕГУ,
г. Раздан, Республика Армения*

Главная цель статьи – показать уникальность двух хачкаров Макараванка 1259 г., которые были созданы в одном и том же году, по заказу одного и того же заказчика, стояли на одном пьедестале, надписи на них продолжают друг друга, на них есть также уникальное явление-пиктограмма: здесь одновременно присутствуют и ступени и розетка.

Наша задача – указать время появления ступеней и розеток в искусстве хачкаров как компонента создания хачкара, их применения, а также отметить тот факт, что они являются взаимоисключающими компонентами.

Исследование в основном проводилось с использованием аналитико-сравнительного метода, включающего поиск, сбор, анализ и обобщение фактов.

В результате исследования мы пришли к выводу, что в 9-11 вв. в некоторых переходных версиях мы видим наличие двух компонентов на одном и том же хачкаре, но тем не менее, начиная с 12 в. их местоположение четко указано, там, где изображена розетка, нет ступеней, и наоборот, при наличии ступеней розетка отсутствует. Хачкары Макараванка отличаются своей оригинальностью. Это свидетельствует о высоком искусстве мастеров Макараванка.

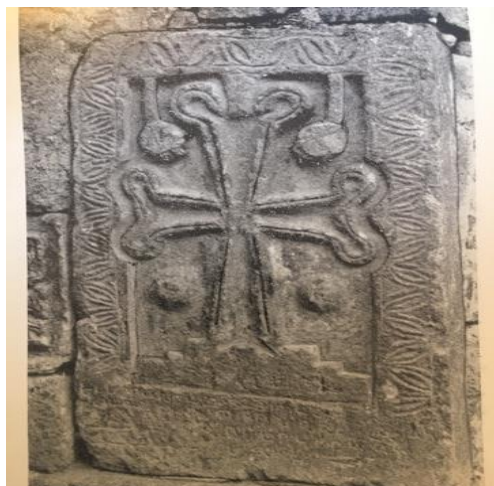
Ключевые слова: *Макараванк, хачкары 1259 г., украшение нижней части хачкара, первое изображение розетты, ступени, исключают друг друга компоненты в композиции хачкара.*

Նկ. 1: Խաչքարեր, 1259 թ., Մաքրավանք:

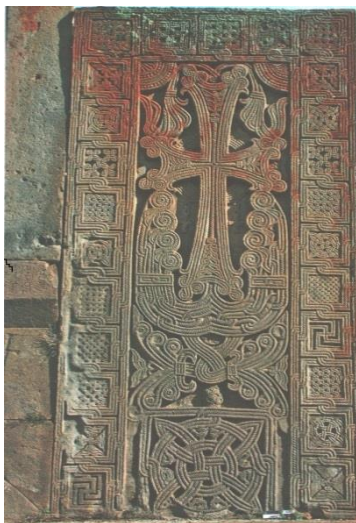
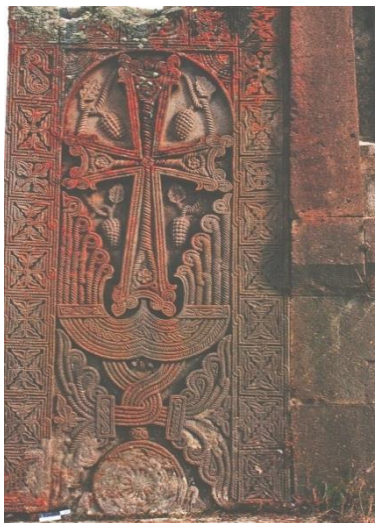
Նկ. 1ա: 1259 թ. Խաչքարերից առաջինի խաչատակի աստիճանները:

Նկ. 2: Խաչքար, Մուղնի, 986 թ.:

Նկ. 3: Խաչքար, Վարսեր, 995 թ.¹⁶²:Նկ. 4: Խաչքար, 1031 թ., Խճկոնք¹⁶³:

¹⁶² Լուսանկարները՝ «Հայաստանի միջնադարյան կոթողային հուշարձանները. IX-XIII դարերի հուշարձանները» գրքից:

¹⁶³ Լուսանկարները՝ Զ. Պետրոսյանի «Խաչքար. ծագումը...» գրքից:

Նկ. 5, 6: Խաչքար, 1041 թ., Ցաղաց քար¹⁶⁴:Նկ. 7: Խաչքար, 9-10-րդ դդ., Մաթենյաց վանք¹⁶⁵:

¹⁶⁴ Լուսանկարները՝ Զ. Պետրոսյանի «Խաչքար. ծագումը...» գրքից:

¹⁶⁵ Լուսանկարը՝ Զ. Պետրոսյանի:

Նկ. 8: Խաչքար, Տաթևի վանք¹⁶⁶:

Նկ. 9: Խաչքարեր, 13-րդ դ., Կեչառիս:

¹⁶⁶ Լուսանկարը՝ Զրայր Բազեի:

ՎԱՉՈՒՏՅԱՆՆԵՐԻ ԶԻՆԱՆՇԱՆՆԵՐԸ (ՏՈՎԻՍԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ)*

ՀՏԴ 929.6 (479.25)

ՏԻԳՐԱՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆՑ

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարանի գիտական գրադարանի տնօրեն,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
tigranhayazn@mail.ru

Զինանշանը բոլոր ժամանակներում եղել է այն կարևոր ցուցիչը, որով բնութագրվել են պետությունները, պետական գործիչները՝ արքաները, տոհմական իշխանները, պորափարները: Դրանք մատնանշել են անձի տոհմական ծագումնաբանությունը ու դրանց միջոցով հնարավոր է ճշտել այն տոհմերի ծագումը, որոնց մասին պատմական տեղեկություններ չկան: Ժամանակաշրջանի բոլոր հայտնի իշխանական տների նման Այրարատյան կողմնակալության-փոխարքայության տիրակալ Վաչուտյանները ևս ունեցել են զինանշան(ներ): Զինանշանների օրինակ-տարբերակներ պահպանվել են Վաչուտյանների հոգևոր կենտրոն Հովհաննավանքում, Սաղմոսավանքում, Կարբիում, Անբերդում, ինչպես նաև իրենց տիրույթներից դուրս գտնվող Գեղարդում, Նոր Վարազավանքում, Թանահատի վանքում: Վաչուտյանների վաղ շրջանի զինանշանների վրա քանդակված են գլխով դեպի աջ դարձած արու և էգ արծիվներ, որոնցից արուն կանգնած է էգի մեջքին, կտուցով շոյում է վերջինիս վիպը: Այստեղ արտահայտված է սիրո խորհուրդը, բեղմնավորման փուլի գործողություն և գործնականում գովերգում է արուի և էգի (տղամարդու և կնոջ) միությունը:

Հոդվածը շարադրելու նպատակն է այլ աղբյուրների բացակայության պարագայում, զինանշանի հիման վրա, ճշտել Վաչուտյանների տոհմի ծագումնաբանությունը, ինչպիսիք՝ դրա օգտագործման տարածքով՝ Վաչուտյան տոհմի ազգակցական պատկանելությունը:

Պատմահամեմատական և պատմաբանական մեթոդների կիրառմամբ հեղինակն այն վարկածն է առաջադրել, որ Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա-ն սերում է Վասպուրականի Արծրունիների Սահկանաբերդի տոհմից և պատմական հիշողության արդյունքում է որդեգրել արծրունիապատկան զինանշանը:

Հիմնաբառեր՝ Ձաքարյաններ, Ձաքարե Բ, Իվանե Ա, Վաչուտյաններ, Վաչե Ա, Հովհաննավանք, Սաղմոսավանք, Կարբի, Գեղարդ, Նոր Վարազավանք, Թանահատի վանք:

Զինանշանի նախնական տեղադրությունները

Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության տիրակալ Վաչուտյանների¹⁶⁷ զինանշանների հնագույն երկու օրինակները գտնվել են Հովհաննավանքում:

* Հոդվածը ներկայացվել է 13.04.2020թ., գրախոսվել՝ 13.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

¹⁶⁷ Պետրոսյանց Ս. (մինչև 1988 թվականը կրել է Պետրոսյանց Վիկտոր անունը), Վաչե Ա. Վաչուտեան կողմնակալ-փոխարքայ (ԺԳ. դարասկիզբ): Հայկազեան հայագիտական հանդես,

Դրանցից մեկը ազուցված է եղել 5-րդ դարի բազիլիկ եկեղեցու արևելյան պատի արտաքին ծախ կողմի կենտրոնական մասում, մյուսն ընկած է եղել Կաթողիկե եկեղեցու ավերակների մեջ:

Հովհաննավանքի համալիրի վերականգնող ճարտարապետը 4-րդ դարի բազիլիկ եկեղեցու պատին 13-րդ դարի սկզբին տեղադրված զինանշանակիր քարը 1990-ական թվականներին հանել է այդ նախնական տեղից, վերաշարել վերականգնված Կաթողիկե եկեղեցու հարավային պատի աջակողմյան թեք քիվի տակ¹⁶⁸:

Հովհաննավանքի տարածքում գտնված զինանշաններին Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության առաջին տիրակալ Վաչե Ա-ի ընտրությամբ պատկերվել են արծիվների ընտանիքին պատկանող երկու թռչուն:

Հին ու նոր իշխանական տներից Արտաշեսյանների, Արծրունիների, Բագրատունիների, Մամիկոնյանների, Օրբելյանների, Խաղբակյանների, Ազիզբեկյանների զինանշաններին նույնպես պատկերված են արծիվներ: Թվարկված իշխանական տների զինանշաններում, բացի Արտաշեսյանների զինանշանից, հիմնականում պատկերված են ճանկող արծիվներ, որոնք իրենց ճիրանների մեջ պահում են որևէ կենդանու (եղնիկ, այծ, գառ, թռչուն): Սակայն Վաչուտյանների վաղ շրջանի զինանշանների վրա քանդակված են գլխով դեպի աջ արու և էգ արծիվներ, որոնցից արուն կանգնած է էգի մեջքին, կտուցով շոյում է վերջինիս վիզը: Պատկերում արտահայտված է սիրո խորհուրդը, բեղմնավորման փուլի գործողություն, և այն գործնականում արուի և էգի (տղամարդու և կնոջ) միության գովերգումն է:

Պատմաբան Կարո Ղաֆադարյանը, դիտարկելով զինանշանակիր քարը, գրել է, որ տոհմանշանին պատկերված են էգ և արու միացել թռչուններ¹⁶⁹:

Ինչպես ընդհանուր քանդակը, այնպես էլ այն մատուցելու եղանակը շատ նուրբ, թափանցիկ հիմն է սիրո, միության, բազմացման բնագրի հավերժական գաղափարին: Այդ են ապացուցում արծիվների գլխամասից դեպի աջ պատկերված հավերժության խորհրդանիշ մեծ ու փոքր կենաց ծառերը:

13-րդ դարի սկզբներին՝ 1205 թվականին, Վաչե Ա Վաչուտյանը նշանակվել է Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության կողմնակալ-փոխարքա¹⁷⁰: Պաշտոնին

Բեյրութ, 2019, թիվ 39, էջ 89-98: **Նույնի**, Վաչուտյանների ծագումը, Լրաբեր հաս. գիտ., 2017, թիվ 3, էջ 12-23: **Նույնի**, Չափարյանների անկախ պետականությունը: Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Գիտական տեղեկագիր, 2017, թիվ 2-3 /31-32/, էջ 75-83: **Նույնի**, The transference of the Ayrarat governorship-vicegerency to Vache I Vachutyán: Բազմավեպ հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդես, Վենետիկ-Ս.Ղազար, 2016, թիվ 3-4, էջ 272-280: **Նույնի**, Զուրդ Ա. Վաչուտյան: Անձը եւ գործը: Բազմավեպ հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդես, Վենետիկ-Ս.Ղազար, 2014, թիվ 3-4, էջ 161-169: **Նույնի**, Վաչուտյան իշխանական տան տոհմածառը, Բանբեր երևանի համալսարան, 1981, թիվ 3, էջ 130-147: Վաչուտյանների մասին տե՛ս՝ **Վիրակոս Գանձակեցի**, Պատմություն հայոց: Աշխատասիրությամբ Կ.Ա.Մելիք-Օհանջանյանի: Ե., 1961, էջ 365: **Չափարիա Զանաթեցի**, Պատմություն. Կոնդակ Սուրբ ուխտին Յոհաննու վանից, աշխատասիրությամբ Արմեն Վիրաբյանի, Ե., Հեղինակային հրատարակություն, 2015, Վաչուտյաններին վերաբերող հատվածը՝ 176-204 էջերում: **Հ.Ղ.Ալիշան**, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 253: **Գարեգին կաթողիկոս Յովսեփեան**, Խաղբակեանք կամ Պռոշեանք հայոց պատմութեան մեջ: Բ հրատարակություն, 1969, Անթիլիաս, Լիբանան: Վաչուտյանների մասին էջ 8-9, 12, 39-40, 50-51, 53, 91, 103, 160, 164, 167, 175, 195, 215, 234, 257, 303, 314, 318, 405-407, 412-414, 416, 418-420, 427: **Ղաֆադարյան Կ.**, Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները: Ե., 1948, էջ 92-94 /այտուհետև՝ Հովհաննավանքը/:

¹⁶⁷ **Կարապետյան Ս.**, Տեղերի վանքը, Վարձք, թիվ 10, 2013, էջ 18:

¹⁶⁸ Սակայն մեր կարծիքով եկեղեցու արևմտյան ճակատի տակ պետք է տեղադրվեր ներկայումս ՀՀ պատմության պետական թանգարանում պահվող օրինակը:

¹⁶⁹ **Ղաֆադարյան Կ.**, Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները, Ե., 1948 թ., էջ 20:

համապատասխան՝ ստացել է երկրում շահնշահ՝ թագավորից հետո երկրորդ բարձրագույն իշխանաց իշխան կոչումը: Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա-ն Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության տարածքի հյուսիս-արևելյան մասում ժառանգական իրավունքով ստացել է Արագածոտն, Նիգ գավառներն ամբողջությամբ, ինչպես նաև Շիրակի հարավային հատվածը մինչև Երասխաձոր:

Վաչուտյանները ժառանգական իրավունքով ստացած տարածքում դեռևս շինարարական աշխատանքներ չէին կատարել, անգամ դեռևս չէին սկսել Յովհաննավանքի, Սաղմոսավանքի, Ուշի, Տեղերի, Եղիպատրուշի Կաթողիկե եկեղեցիների, Թեղենյաց վանքի հիմնական գավթի կառուցումը: Այդ եկեղեցիների հիմնաքարերը դրվել են մեկ, առավելագույնը մեկուկես տարի հետո: Թեղենյաց վանքի հիմնական գավթի կառուցումը Վաչե Ա-ի կին Մամախաթուն իշխանուհին ավարտել է 1211 թվականին՝ դրանով հիմնավորելով տարածքն իրենց պատկանելու փաստի առաջին արձանագրումը¹⁷¹: Մյուս եկեղեցիների շինարարությունն ավարտվել է 1213-1219 թվականներին:

Յովհաննավանքի Կաթողիկե եկեղեցու շինարարությունն ամենայն հավանականությամբ սկսվել է 1207 թվականին: Այդ մեծածախս շինարարությունը ավարտին է հասցվել միայն 1217 թվականին: Բացի Յովհաննավանքից, Աշտարակի տարածաշրջանում այդ ժամանակ հնից եկող աչքի ընկնող կառույցներ չկային: Յովհաննավանքում 4-րդ սկզբներին Գրիգոր Լուսավորչը թաղածածկ, բավականին մեծ եկեղեցի է կառուցել: Մինչ սեփական հոգևոր շինության կառուցումը, Այրարատի նորանշանակ կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա Վաչուտյանը այդ տարածքի տեր լինելու իր իրավունքը ցուցանելու համար հրամայել է հին բազիլիկ եկեղեցու վրա զինանշան տեղադրել: Կատարողները եկեղեցու արևելյան ծորահայաց, դժվար հասանելի պատի ձախ կողմից հանել են չորս շարք քար, տեղադրել նոր տիրակալի զինանշանով քարը: Չինանշանով քարը տեղադրելով արդեն գոյություն ունեցող բազիլիկ եկեղեցու պատի վրա՝ Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության առաջին կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա Վաչուտյանը փաստել է Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության ստեղծման, կողմնակալ-փոխարքայի պաշտոնում իր նշանակման փաստը:

1210-ական թվականների կեսերին, երբ արդեն բարձրացել էին Կաթողիկե եկեղեցու կողմնային պատերը, հարկ է եղել պատրաստել նույն զինանշանի ևս մեկ օրինակ, որը տեղադրվել է Կաթողիկե եկեղեցու արևմտյան արտաքին պատին, բարձրուստ: 1917 թվականին երկրաշարժի հետևանքով Կաթողիկե եկեղեցու զմբեթն ու հարավային պատը խոտարիվել են: Չինանշանակիր քարը ընկել է թափված քարերի մեջ: Պեղումներից հետո զինանշանակիր քարը փոխադրվել է Հայաստանի պատմության պետական թանգարան¹⁷²:

Թանգարան տեղափոխված զինանշանային քանդակը կրկնում է առաջինի պատկերը ինչպես թռչունների տեղադրությամբ, այնպես էլ արծիվների գլուխների դեպի աջ ուղղվածությամբ: Սակայն այս խորհրդանշանում պակասում են կենաց ծառերի քանդակները, իսկ թռչունների ամբողջ մարմինը ձևավորված է թեփուկաքանդակով:

¹⁷⁰ Պետրոսյանց Տ., Այրարատյան կողմնակալության-փոխարքայության հանձնումը Վաչե Ա Վաչուտյանին: Խաչատուր Աբովյանի անվան ԴՊՄՀ Գիտական տեղեկագիր, Հայագիտական հանդես, հրատ. 2017, թիվ 3 /37/, էջ 163-170:

¹⁷¹ Եթե հաշվի առնենք, որ Թեղենյաց վանքի գավթի կառուցվել է 5-6 տարվա ընթացքում, ապա հետհաշվարկի միջոցով տեսանելի կդառնա, որ գավթի կառուցումը սկսվել է 1205 կամ 1206 թվականին, երբ Վաչե Ա-ն նշանակվել է Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա:

¹⁷² Չինանշանակիր քարը գտնվում է Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի միջնադարյան դրվագագարդ քարերի բաժնում:

Չինանշանի ծագումնաբանությունը

Ծննդաբանական ի՞նչ սկզբնաղբյուր կարող է ունենալ Վաչե Ա Վաչուտյանի որդեգրած արու և էգ արծիվների բեղմնավորման տեսարանով զինանշանը:

Էգ արծվի մեջքին կանգնած արու արծվի՝ դեպի աջ թեքված գլուխներով ձևավորված հնագույն զինանշանը պատկերված է Աղթամարի Սուրբ Խաչ տաճարի պատկերաշարում՝ Համազասպ Արծրունու ծախ կողմում՝ ուղքերի հատվածում¹⁷³: Տաճարը կառուցվել, նկարազարդվել ու քանդակազարդվել է 915-921 թվականներին¹⁷⁴ Մանվել ճարտարապետ-քանդակագործ-նկարչի կողմից: Փաստորեն այդտեղ պատկերված զույգ արծիվների քանդակը շուրջ երեք դարով նախորդում է Վաչուտյանների զինանշանին: Այս պատկեր-խորհրդանշը 920-ական թվականներից հետո այլևս չի կիրառվել մինչև 1200-ական թվականների սկիզբը:

Աղթամարի ու Հովհաննավանքի զինանշանների տարբերությունը միայն այն է, որ Աղթամարի պատկերում էգ արծվի մեջքին կանգնած արու արծիվը քանդակված է թևերը թափահարելիս, իսկ Հովհաննավանքում պատկերված արու արծվի թևերը հպված են մարմնին:

Էգ արծվի վրա կանգնած արու արծվի պատկեր քանդակվել է Նաև Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցու բեմի ճակատամասի ութաթև աստղի վրա:

Հայտնի է, որ Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցին կառուցվել է 1205 թվականին: Ամենայն հավանականությամբ եկեղեցու բեմի ճակատամասի հյուսկեն զարդագոտին կամ եկեղեցու կառուցման ժամանակ է քանդակազարդվել, կամ առաջիկա մեկ-երկու տարում, այսինքն՝ Հովհաննավանքում Վաչե Ա-ի Նույնապատկեր զինանշանի հետ զրեթե միաժամանակ:

Վաչե Ա Վաչուտյանի դեպքում տոհմական ծագումնաբանությունը ճշտելու աղբյուրներ չկան: Մեր կողմից միակ աղբյուրը դիտարկվում է էգ արծվի մեջքին կանգնած արու արծվի քանդակը:

Ի՞նչ կապ կամ զուգահեռ կարող է լինել Աղթամարի, Հովհաննավանքի Վաչե Ա-ի և Մակարավանքի բեմի ճակատամասի Նույնապատկեր արծվաքանդակների միջև:

Աղթամարում արու և էգ արծիվների բեղմնավորման պատկերով արծիվները քանդակվել են 920-ական թվականներին և մոտ երեք հարյուր տարով հին են: Հովհաննավանքի և Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցիների քանդակները հայտնապես ժամանակակից են:

Մենք ուղղակի կապ ենք տեսնում Աղթամարի, Հովհաննավանքի, Մակարավանքի ոչ միայն արծիվների պատկերային Նույնության, այլ նաև դրանց տոհմական պատկանելության հիմքում:

Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցին կառուցել է Բազազ իշխանի որդի Վարդանը: Նրա շինարարական արձանագրությունը փորագրված է եկեղեցու շքամուտքի մոտ տեղադրված խաչքարի դարձերեսին: Մեր քննության համար խիստ կարևոր է այդ արձանագրությունը: Ահա այն. «...ի թուին Հայոց ՈՅԴ /1205/... մեծ եւ

¹⁷³ Աղայան Ա., Հակոբյան Հ., Հասարթյան Ս., Ղազարյան Վ., Հայ արվեստի պատմություն, Ե., 2009, էջ 119: Հեղինակները ճշտորեն նկատել են, որ Արծրունի իշխանների Լուղբերին տեղադրված կենդանական, մասնավորապես արու և էգ արծիվների հարթաքանդակը «տոհմային ծագումը և քաջությունը ցուցադրող խորհրդանշներ» են (տե՛ս էջ 120), այսինքն՝ բեղմնավորման տեսարան պատկերող հարթաքանդակը զինանշան է:

¹⁷⁴ Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմություն Արծրունյաց տան: Ներածությունը, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Վրեժ Վարդանյանի: Ե., 1978, էջ 299-301: **Լալայան Ե.**, Վասպուրականի նշանավոր վանքերը, Ազգագրական հանդես, XX գիրք, 1910, թիվ 2, էջ 197-212 (արծվապատկերի մասին՝ էջ 202-203): **Դեմոյան Հ.**, Հայկական ազգային խորհրդանշաններ. Չինանշաններ, դրոշներ, պարզևներ, Ե., 2012, էջ 158-159: Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հ. 1, Ե., 1974, էջ 254:

հպար իշխանին Կայենոյ Սաղունին եւ յառաջնորդութեան ս/ուր/բ ուխտիս Յոհանիսի եւ վարդապետիս Գրիգորոյ, ես՝ Վարդան ծառայ Ա/ստուծոյ, որդի Բազազա իշխանի, գրկեցա ի սիրելի եղբարցն իմոց չորեքունց, որով անմխիթար լացի պատուրս իմ: Արդ վասն սիրոյն նոցա շինեցի վեկեղեցիս եւ եղի ի վերայ սխաշս լուսոյ...»¹⁷⁵: Եթե Բազազ իշխանի և նրա որդի, չորս եղբայրներին կորցրած Վարդանի մասին այլուստ ոչինչ հայտնի չէ, ապա կարևոր է Կայենի հզոր իշխան Սաղունի ինքնությունը: Այս Սաղունը Կայենի և Մահկանաբերդի տիրակալ, իշխանաց իշխան, Տփղիսի կառավարիչ (թաղաքապետ) Չաբարե Բ շահնշահի և Իվանե Ա զորավարի բեռնի Ամիր Զուրդ Արծրունու որդին է¹⁷⁶:

Փաստորեն արձանագրությունը հուշում է, որ գործ ունենք Արծրունի տոհմի ներկայացուցչի հետ: Սա պատահականություն լինել չի կարող:

Հայտնի է, որ Արծրունիների մի ճյուղը, քրդական ներթափանցումից նեղված, լքել է հայրենի տիրույթները Վասպուրական աշխարհում, հեռացել է բնիկ երկրից, հասել է Հյուսիսային Հայաստան և Լոռու Կյուրիկյան թագավորից բնակության վայր ստացել Մահկանաբերդի գավառը՝ Կայեն բերդով:

Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցու շինարարությունն ավարտվել է 1205 թվականին, իրականացվել է Կայենի տեր, մեծ իշխան Սաղուն Արծրունու իրամանով: Այդ նույն 1205 թվականին Վաչե Ա Վաչուտյանը կողմնակալ-փոխարքայի պաշտոն է ստացել և նույն թվականին իրար մեջքի կանգնած արծիվներով զինանշան է տեղադրել Հովհաննավանքի բազիլիկ եկեղեցու պատին:

Կարող ենք փաստել, որ որդեգրելով զույգ արծիվների պատկերով զինանշանը՝ Վաչե Ա-ն, ամենայն հավանականությամբ, շեշտել է իր հարազատությունը Կայենի տեր Արծրունիների կամ վերջիններիս արյունակից կամ ենթակա Բազազ իշխանի տոհմերի հետ: Այդ է թելադրում նշանների, հատկապես զինանշանի որդեգրումը, որը չի կարող կամայական լինել, այլ պատճառաբանված ժառանգականության արդյունք է: Հավանաբար Արծրունիների հետ բարեկամությամբ պետք է բացատրել Վաչուտյանների անվանացանկ մտած Զուրդ անձնանունը:

Սեփական զույգ արծիվներով նշանաբանդակին զուգահեռ՝ Վաչուտյանները Մակարավանքի զինանշանային պատկերներից փոխ են առել մեկը: 1970-ական թվականներին Անբերդ բերդաքաղաքի՝ Վասակ Պաղավունու կառուցած կենտրոնագմբեթ եկեղեցու վերականգնման աշխատանքներն իրականացնելիս վերականգնող ճարտարապետ Անդրանիկ Ավետիսյանը բերդաքաղաքի տարածքից գտել է աջ կողմը կոտրված սալաքար, որի վրա դեպի ծախ թեքված արծվաբանդակ կա: Զարի աջ կողմում եղած կոտրվածքի պատճառով արծվի գլուխը չի պահպանվել: Արծիվը սլացիկ տեսք ունի, հենված է պոչի, հզոր ճանկերի վրա, մարմինը ձևավորված է թեփուկաբանդակներով: Անբերդի արծվաբանդակը փոքր տարբերությամբ կրկնում է Մակարավանքի գլխավոր եկեղեցու հարավային ճակատի երկու կլոր պատուհանների միջև քանդակված զինանշանը: Երկու զինանշանների շեղումն անշան է: Մակարավանքի արծիվը կանգնած է պատվանդանի վրա, ճանկերի մեջ պահում է ցուլի (կամ նմանատիպ կենդանու) մարմին: Անբերդի զինանշանային քանդակում բացակայում է միայն պատվանդանը: Այս զինանշանի առկայությունը Վաչուտյանների մայրաքաղաքում ևս խոսում է Վաչուտյանների ու Կայենի տերերի արյունակցական կապերի մասին: Հավանաբար այս զինանշանը նույնպես պատրաստվել է Վաչե Ա-ի օրոք՝ 1210-ական թվականներին, սակայն դժվար է ասել, թե այն Անբերդի շինություններից որի վրա է տեղադրված եղել¹⁷⁷:

¹⁷⁵ Դիվան հայ վիմագրության, Ե., պրակ 6, կազմեցին Ս.Ա.Ավագյանը, Զ.Մ.Զամփուլադյանը, 1977, էջ 159:

¹⁷⁶ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 209, 215:

¹⁷⁷ Չինանշանակիր քարն այժմ տեղում չէ: Լուսանկարը 1987 թվականին մեզ տրամադրել է Անբերդի եկեղեցու վերականգնող ճարտարապետ Անդրանիկ Ավետիսյանը:

Արծվապատկեր գինանշանը այլ կառույցներում

Վաչե Ա-ի կենդանության օրոք Նոր գինանշանը Հովհաննավանքի դիրքապատկերով փորագրվել է Նոր Բերդի (Տավուշ) Վարագավան գյուղից 2 կմ արևմուտք գտնվող Նոր Վարագավանք համալիրի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու շքամուտքի զարդաշարում: Եկեղեցին 1224-1237-ական թվականներին կառուցել է Նոր Բերդի Դավիթ Բագրատունի իշխանի որդի Վասակ Բ-ն: Նոր Վարագավանքի արծվանշանը հար և նման է Հովհաննավանքի, Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցու բեմի ճակատամասի քանդակապատկերներին:

Վաչե Ա-ի որդեգրած գինանշանը՝ արծիվների գլուխների դեպի աջ տեղադրությամբ, պատկերվել է երկու տարբեր կառույցների վրա ևս: Դրանցից առաջինը Վաչե Ա-ի կենդանության օրոք փորագրվել է 1215-1225 թվականներին Վաչե Ա-ի ժամանակակից Չաքարե Բ-ի կրտսեր եղբոր, Դվինի կողմնակալության կողմնակալ-փոխարքա Իվանե Ա-ի հրամանով կառուցված Գեղարդի վանական համալիրի գավթի մուտքի վերնամասում: Այդ բարձրաքանդակում խաչի խորաքանդակի աջ կողմում, պատկերված է Չաքարյան տոհմի դեմքով դիտողին դարձած հանգստացող առյուծի բարձրաքանդակ, ձախ կողմում՝ Վաչույանների Էգ արծվի մեջքին կանգնած արու արծվի բարձրաքանդակ: Երկրորդ գինանշանային պատկերը քանդակվել է Վաչե Ա-ի մահից հետո՝ 1273-1279 թվականներին, Խաղբակյան տոհմի հիմնադիր, Վայոց Ձորի կողմնակալության առաջին կողմնակալ-փոխարքա Վասակ իշխանաց իշխանի որդի Պռոշ իշխանաց իշխանի կառուցած Թանահատի վանքի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցու հարավային պատի արևմտյան մասում, բարձրուստ: Այստեղ թմբուկի կենտրոնական մասում քանդակված է Խաղբակյանների ճանկող արծվի պատկեր-գինանշանը: Դրանից ներքև՝ հարավային պատի աջակողմյան հատվածում, պատկերված է Վաչույանների գինանշանը:

Եթե Մակարավանքում և Նոր Վարագավանքում Վաչե Ա-ի գինանշանի առկայությունը կապում ենք Նոր՝ այդ տարածքից սերված լինելու կամ այդ տարածքներում հարագատներ ունենալու հանգամանքի հետ, ապա Գեղարդում ու Թանահատում Նոր գինանշանի փորագրվելը համարում ենք այդ շինությունների կառուցման համար՝ Գեղարդի դեպքում անձամբ Վաչե Ա-ի, իսկ Թանահատի դեպքում Նոր ժառանգների կողմից դրամական աջակցություն ցույց տալու արդյունք, ինչն այդ ժամանակներում ընդունված էր և արտահայտվում էր Նվիրատուի տոհմի գինանշանի տեղադրությամբ կամ փաստվում էր արձանագրությամբ: Օրինակ՝ Վաչույանների հոգևոր կենտրոն Հովհաննավանքում Նվիրատվությունների փաստը վավերացվել է միայն վիմական արձանագրություններով: Գեղարդի ու Կեչառիսի տեր Պռոշ իշխանաց իշխանը 1247 թվականին Հովհաննավանքին գումարային մեծ Նվիրատվություն է կատարել¹⁷⁸: 1258 թվականին Հովհաննավանքի գավթի կառուցման առթիվ երկրի տիրակալ, Չաքարե Բ շահնշահի որդի Շահնշահ Ա-ն Հովհաննավանքին Նվիրել է Շավվաշեն գյուղը և վերահաստատել 1200 թվականին Հովհաննավանքին հոր՝ Չաքարե Բ շահնշահի կողմից Նվիրած Որդկան ու Տաճկամարգ գյուղերի Նվիրատվության փաստը¹⁷⁹: Խաչենի ինքնակալ թագավոր Հասան Ջալալի եղբայր Չաքարիան 13-րդ դարի կեսերին գնել և Հովհաննավանքին է Նվիրել Աշտարակ գյուղաքաղաքի Նորք հանդամասը¹⁸⁰: 1260-ական թվականներին Հովհաննավանքին Նվիրատվություն է կատարել ժամանակի ամենահայտնի մեծահարուստ Ավետեաց որդի Սահմադինը¹⁸¹:

¹⁷⁸ Դաֆադարյան Կ., Հովհաննավանքը, էջ 91:

¹⁷⁹ Նույն տեղում, էջ 98:

¹⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 105:

¹⁸¹ Նույն տեղում, էջ 79:

Վաչե Ա-ի օրոք օգտագործած զինանշանը Նրա հաջորդների ժամանակ ևս եղել է պաշտոնապես ճանաչված (Թանահատի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցու քանդակը դրա ապացույցն է), սակայն հավանական է նաև, որ Վաչուտյան իշխանատոհմի ժառանգները շրջանառության մեջ ունեցել են զինանշանների այլ տարբերակներ ևս:

Արծվապատկեր զինանշանի ձևափոխումները

1250-ական թվականների սկզբին մահացած մանկահասակ դստեր՝ Մամախաթունի հիշատակին Վաչե Ա-ի որդի և հաջորդ Զուրդ Ա-ն ու կինը՝ Խորիշահ իշխանուհին, 1255 թվականին Սաղմոսավանքի համալիրում գրատուն-եկեղեցի են կառուցել: Շինության կտուրի տակ՝ խաչվող կամարներից մեկի վրա, փորագրված են երկու բարձրաքանդակներ: Դրանցից մեկը մանկահասակ աղջնակ է՝ սրբի թևերով, իսկ Նրա կողքին՝ դիմահայաց պատկերով արծիվ, որը ճանկերով հենված է զուգահեռ ալիքներից կազմված կիսագնդի վրա¹⁸²: Այս արծվապատկերը հարդարանքի մասն է, քանդակված է որպես զինանշան: Հավանաբար Զուրդ Ա-ի օրոք զինանշանի համար օգտագործվել է արծվի դիմահայաց պատկերը: Պետք է շեշտել նաև, որ այս զինանշանին ևս արծիվը ճանկող չէ, բռնություն չի խորհրդանշում: Ա.Լ.Յակոբսոնը կամարների քանդակներում տեսնում է «հրեշտակապետի կիսադեմ և մարդու թևավոր պատկերաքանդակներ»¹⁸³: Նշված պատկերաքանդակների նման մեկնաբանությունը չի համապատասխանում տեղում եղածին, որի ձախ կողմում դիմահայաց արծվապատկերով զինանշան է, իսկ աջ կողմում՝ սրբի թևերով մանկահասակ աղջնակ (գուցե վաղամեռիկ Մամախաթունը):

Սաղմոսավանքի գրատան շքամուտքի վերևում՝ արտաքինից խաչաձև պատուհանի կողքերին, կիսասյուներով կրկնակի խաչապատկեր է քանդակվել՝ սահմանազատելով պատուհանի բացվածքը ընդհանուր պատի մակերեսից: Աջ կողմի խաչաթևի մեջ պատկերված է տոհմական էգ արծվի մեջքին կանգնած արու արծվի բարձրաքանդակ: Ձախ կողմի խաչաթևին պատկերված է առյուծի բարձրաքանդակ: Այստեղ բացարձակապես կրկնված է Գեղարդի գավթի վրա եղած զինանշանային պատկերը: Չափարյանների խորհրդանիշ առյուծի պատկերումը ցուցադրում է Վաչուտյանների հարգալից վերաբերմունքը երկրի գերագույն տերերի՝ Չափարյանների հանդեպ:

Զուրդ Բ Վաչուտյանը 14-րդ դարի 30-ական թվականներին Կարբի գյուղում կառուցած հաղթակամար-եկեղեցու արևմտյան պատին՝ 1338 թվակիր հիշատակագրական արձանագրությունից մի փոքր վեր՝ աջ կողմում, փորագրել է տվել զինանշանային պատկեր: Քանդակված է թևատարած, դիմահայաց արծիվ, որն ուղղահայաց դիրքով, հզոր ճանկերով հենված է հորիզոնական դիրքով թևերը մարմնին պինդ հպած և կողքի պառկած ինչ-որ թռչնի վրա: Այս զինանշանով առաջին անգամ Վաչուտյանները ցուցանել են ուժի իշխանության խորհրդանիշը:

Վաչուտյանների տոհմական ծագումնաբանությունից հայտնի է միայն, որ Վաչե Ա-ի հոր անունը եղել է Սարգիս, պապի անունը՝ Վաչուտ: Այդ Վաչուտի անունով էլ տոհմը ստացել է Վաչուտյան անուն: Այլ որևէ տեղեկություն հայտնի չէ:

Վաչուտյանների զինանշանը կարող է դառնալ **Վաչուտյան տոհմի ծագումնաբանական արմատները պարզելու հիմք**:

Վաչուտյանների ծագումնաբանական խնդրի առնչությամբ քննելի է իշխանաց իշխան Վաչե Ա Վաչուտյանի առնչությունը Մակարավանքի վանական համալիրի հետ:

Համալիրի գլխավոր եկեղեցու բեմի ճակատամասում առկա վաչուտյանական զինանշանը հուշում է, որ այն հենց Վաչե Ա-ին է և բնավ պատահական չի հայտնվել

¹⁸² Ղաֆադարյան Կ., Հովհաննավանքը, էջ 82:

¹⁸³ Յակոբսոն Ա.Լ., Սաղմոսավանքը, Ե., 1984, էջ 8:

տվյալ զարդագոտու մեջ: Մեր պնդումը հաստատվում է նաև Վաչե Ա-ի կողմից Մակարավանքի գավիթը կառուցելու փաստով: Գավթի ներսում՝ հյուսիսային պատին՝ լուսամուտից աջ, փորագրված է. **«Ես՝ Վաչե Անբերթեցի իշխանաց իշխան, ետու վեց հարիւր դահեկան ի շինութեան գաւթիս ձեռամբ Գրիգոր վարդապետին եւ յառաջնորդութեան հաւր Դաւթի»**¹⁸⁴: Արձանագրությունից հետևում է, որ Վաչե Ա-ն գավթի կառուցման համար տվել է վեց հարյուր դահեկան կամ մոտ 2,6 կիլոգրամ ոսկի (600 x 4,44 գրամ = 2664 գրամ), որը սովորական նվիրատվություն չէ, այլ գավթի կառուցման հիմնական դրամագլուխը:

Մինչ Մակարավանքի գավթի կառուցումն ավարտը՝ 1224 թվականը, Վաչե Ա-ն 1211 թվականին ավարտել է Սանահինի մեծ գավթի, 1213 թվականին՝ Կեչառիսի Սուրբ Նշան եկեղեցու կառուցումը:

Կառուցելով Սանահինի համալիրի մեծ գավթը՝ Վաչե Ա-ն շնորհակալություն է հայտնել Չաքարե Բ շահնշահին՝ իրեն Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա Նշանակելու համար: Կառուցելով Կեչառիսի Սուրբ Նշան եկեղեցին՝ Վաչե Ա-ն շնորհակալություն է հայտնել պետության երկրորդ դեմք, Դվինի կողմնակալ, Չաքարե Բ շահնշահի կրտսեր եղբայր Իվանե Ա-ին:

Այլ խնդիր է Մակարավանքի պարագան: Համալիրի հիմնական եկեղեցու բեմի ճակատամասում 1205 թվականին Վաչե Ա-ի զինանշանի տեղադրումը, ապա 1215-1224 թվականներին Վաչե Ա-ի կողմից Մակարավանքի գավթի կառուցումը առանձնահատուկ են: Դրանք որևէ կերպ չեն առնչվում Չաքարե Բ-ի կամ գահի վրա 1213 թվականին նրան փոխարինած Իվանե Ա-ի հետ:

Մենք համոզված ենք, որ Վաչե Ա-ի որդեգրած զինանշանը Մակարավանքի հիմնական եկեղեցու բեմի ճակատամասում հայտնվել է, քանի որ նա ծնունդով եղել է Կայենի կամ Մահկանաբերդի տարածքից, տոհմական կապ է ունեցել Մահկանաբերդի Արծրունի իշխանների հետ, հնամենի հիշողությամբ վերականգնել է Վասպուրականի Աղթամար կղզում ունեցած տոհմակից նախորդների զինանշանը՝ Չաքարյաններին մատուցած ծառայությունների համար ստանալով կողմնակալ-փոխարքայի պաշտոն ու իշխանաց իշխան բարձրագույն կոչում, իր տոհմակիցներին պատկանող տիրույթում Մակարավանքի եկեղեցու կառուցման համար գումարային նվիրատվություն է կատարել, որի արդյունքում նրա զինանշանը հայտնվել է բեմի ճակատամասի զարդագոտում, ապա 1210-ական թվականների կեսերին, երբ ծառացել է Մակարավանքի գավիթը կառուցելու խնդիրը, Վաչե Ա-ն դարձել դրա հիմնական մեկենասը:

Մենք որոշակի կապ ենք տեսնում Մակարավանքի Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան մուտքի ճակատակալ քարին փորագրված Յոհանեսի արձանագրության մեջ հիշատակված անունների և հետագայում Վաչուտյան տոհմում գործածված անունների միջև: Յոհանեսը եկեղեցին շինել է ծնողների՝ Վասակի և Շուշանի, եղբայրների՝ *Հասանի* և *Վաչեի* հիշատակին:

Արժանահավատ է ևս մեկ հանգամանք. արձանագրության սկզբնամասից պարզվում է, որ Վաչե Ա-ն Մակարավանքի գավթի շինության գումարը տվել է «ձեռամբ Գրիգոր վարդապետին»¹⁸⁵: Այս Գրիգոր վարդապետի ինքնությունը պարզելու բավարար հիմքեր չկան: Վիմագրագետ Սուրեն Ավագյանը կարծել է, որ այս Գրիգորը կարող է լինել Մակարավանքի կառուցման առթիվ 1205 թվականին պատրաստված խաչքարի արձանագրության մեջ հիշատակված Գրիգորը.¹⁸⁶ «Եւ յառաջնորդութեան ս/ուր/բ ուխտիս Յոհանիսի եւ վարդապետիս Գրիգորոյ»¹⁸⁷:

¹⁸⁴ Դիվան, պրակ 6, էջ 186:

¹⁸⁵ Նույն տեղում:

¹⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 187:

¹⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 159:

Սակայն կարծում ենք, որ այստեղ հիշատակված Գրիգոր վարդապետը հայտնի հոգևոր ու գիտական գործիչ, Սանահինի, Յառիճի վանքերի վանահայր, Աբաս իշխանի որդի Գրիգոր վարդապետն է, որի և Վաչե Ա-ի ճակատագրերը դարձյալ համատեղվել են:

Յառիճի վանքում փորագրված Վաչե Ա-ի նվիրատվական արձանագրությունում կարդում ենք. «Ի ՈՅ /1221/: Ես՝ Վաչե, որդի Սարգսի և ամուսին իմ Մամախաթուն տուաք Բ այգի սուրբ Աստուածածնիս ի Փարպի և ի Տաճատագեղ մեծ յուսով եւ միջնորդութեամբ Գրիգոր վարդապետի եւ սուրբ եղբարց հաստատեցին կաման Աստուծոյ»¹⁸⁸: Այս Գրիգոր վարդապետն առաջին անգամ հիշատակված է Սանահինի Վաչեաշեն գավթի հյուսիս-արևելյան կամարի թաղի վրա փորագրված 1211 թ.-ի արձանագրությունում, որում նշված է. «եվ Վարդան վարդապետն եւ հայր Գրիգոր»¹⁸⁹: 1214 թվականին Գրիգոր վարդապետն աթոռակից է հիշվել Փիլիպոսին. «մե/ս/ք՝ առաջնորդ ս/ուր/բ ուխտիս Փիլիպոս հայր եւ Գրիգոր վարդապետ»¹⁹⁰: 1215 թվականին Գրիգոր վարդապետը հանդես է եկել Սանահինի վանքի միանձնյա առաջնորդ¹⁹¹: Սանահինում Գրիգորի առաջնորդությունը 1221-1229 թվականներին ընդհատվել է: Այդ տարիներին նա եղել է Յառիճի վանքի առաջնորդը, որտեղ ևս Վաչե Ա-ն նրա միջնորդությամբ նվիրատվություն է կատարել Յառիճի վանքին և շարունակել 1229 թվականից մինչև 1234 թվականը: Այդ թվականին է Սանահինի վանքում փորագրվել վերջին թվակիր արձանագրությունը¹⁹²: Կարո Ղաֆադարյանը Գրիգոր վարդապետի մահը նշել է 1234-1240 թվականների միջև: Մակարավանքում առկա է Գրիգոր վարդապետի 1237 թվականի մի արձանագրություն, որը փորագրված է Վաչե Ա-ի շինարարական-նվիրատվական արձանագրության տակ. «Ես՝ Գրիգոր վարդապետ, որդի Աբասա իշխանի, մեծ յուսով միաբանեցա Ա/ստուա/ծածնիս եւ ետու պատուական գրեանք եւ խաչ մասամբ»¹⁹³:

Եզրակացություն

Համոզված ենք, որ կապ կա Վաչե Ա-ի և Աբաս իշխանի որդի Գրիգոր վարդապետի միջև: Մեր կարծիքով՝ երկուսն էլ սերում են Մահկանաբերդից, հնարավոր է՝ արծրունիական ծագում ունեն և ազգականներ են: Այսօրինակ եզրակացության հիմք տալիս են Սանահինում, Յառիճում, Մակարավանքում նրանց գրեթե համատեղ գործելու վկայությունները: Տեղական իշխանական տոհմերի հետ Վաչե Ա-ի արյունակցական կապի հավանականությանը մղում է և այն հանգամանքը, որ Մակարավանքի եկեղեցու բեմի ճակատամասի աստղածև զարդանախշի մեջ քանդակվել է Վաչե Ա-ի որդեգրած արու և էգ արծիվների բեղմնավորման գործողության պատկերով զինանշանը, ինչպես նաև նույն եկեղեցու գավթի շինարարության գլխավոր հովանավոր դառնալու հանգամանքը: Այս գործողությունները նաև հուշում են, որ Վաչուտյանների նախնիները սերում են Վասպուրականից, տոհմական ծագումով կապվում են Արծրունիների հետ, նրանց հետ 11-րդ դարում գաղթել են Վասպուրականից, հաստատվել Մահկանաբերդում, ավելի ուշ որդեգրել են վասպուրականյան նախնիների օգտագործած արու և էգ արծիվների բեղմնավորում ներկայացնող խորհրդանիշ-զինանշանը՝ դառնալով միջնադարյան Հայաստանի հայտնի ավատական տներից մեկը:

¹⁸⁸ Ղաֆադարյան Կ., Սանահինի վանքը և նրա արձանագրությունները, Ե., 1957, էջ 129, նաև՝ 135, 174:

¹⁸⁹ Նույն տեղում, էջ 122, նաև 121:

¹⁹⁰ Նույն տեղում, Սանահինի վանքը, էջ 116 /արձ. 33/, էջ 123 /արձ. 46/, էջ 128 /արձ. 49/, էջ 130 /արձ. 52/, էջ 134 /արձ. 58/, էջ 135 /արձ. 59/, էջ 161 /արձ. 127/:

¹⁹¹ Նույն տեղում, էջ 161:

¹⁹² Նույն տեղում, էջ 175:

¹⁹³ Դիվան, 6, էջ 188:

VACHUTYANS' COATS OF ARMS (GENEALOGICAL BASIS OF THE CLAN)

TIGRAN PETROSYANTS

*Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan,
Scientific Library, Director,
Yerevan, Republic of Armenia*

The coat of arms at all times was an important symbol characterizing the states and statesmen: kings, princes, military leaders. It points at the genealogy of a person, it allows to reveal the origin of the clan, about which no historical information is provided. Like all the well-known princely houses of that time, the Vachutyans, the governors of the Airarat governorate, also had their coat(s) of arms.

The samples of the coats of arms were preserved at the spiritual centers of the Vachutyans: Hovhannavank, Saghmosavank, Karbi, Amberd, as well as in Geghard, Nor Varagavank, and the Tanahat monastery located outside of their possessions.

An eagle and a female eagle are depicted with their heads turned to the right on the Vachutyans' coats of arms of the early period. The eagle stands behind the female eagle's back and strokes its neck with its beak. Love and actions related to fertilization are symbolically expressed here, and the union of the eagle and the female eagle (a man and a woman) is praised.

The goal of the article is to determine the genealogy of the Vachutyans clan based on the coat of arms under the conditions of the absence of other sources; the task of the article is to determine the Vachutyans clan affiliation by the territory of its use.

Based on the comparative-historical method the author advanced a hypothesis that Vache I, the founder of the Ayrarat governorate, originated from the Armenian clan Artsruni (the rulers of Vaspurakan) from Mahkanaberd, and the fact that he appropriated the coat of arms belonging to Artsruni is conditioned by the historical memory.

Key words: *Zakarians, Zakare B, Ivaneh A, Vachoutians, Vacheh A, Hovhannavank, Saghmosavank, Karbi, Geghard, Nor Varagavank, the monastery of Tanahat.*

ГЕРБЫ ВАЧУТЯНОВ (ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА РОДА)

ТИГРАН ПЕТРОСЯНЦ

*директор научной библиотеки
Педагогического университета имени Хачатура Абовяна,
г.Ереван, Республика Армения*

Герб всегда был важным символом, характеризующим государства и государственных деятелей: царей, князей, военачальников. Он указывал на генеалогию человека, с его помощью можно установить происхождение родов, о которых нет исторической информации. Как и у всех известных княжеских домов того времени, у правителей наместничества Айрарат Вачутянов также был герб(ы). Образцы гербов сохранились в духовном центре Вачутянов Ованаванке, Сагмосаванке, Карби, Анберде, а также в находящихся за пределами их владений Гегарде, Нор Варагаванке, монастыре Танаат.

На гербах Вачутянов раннего периода изображены орел и орлица с повернутой вправо головой, орел стоит за спиной орлицы и поглаживает клювом ее шею. Здесь символически выражены любовь, действия, связанные с оплодотворением, и восхваляется союз орла и орлицы (мужчины и женщины).

Цель статьи - в условиях отсутствия других источников определить генеалогию рода Вачутянов на основе герба; задача - определить по территории его использования родовую принадлежность Вачутянов.

На основе сравнительно-исторического метода автор выдвинул гипотезу о том, что наместник Айрарата Ваче I происходит из армянского рода Арцруни (правителей Васпуракана) из Махканаберда, и тот факт, что он присвоил себе герб, принадлежащий Арцруни, обусловлен исторической памятью.

Ключевые слова: *Закаряны, Закаре Б, Вачутяны, Ваче А, Оганнаванк, Сагмосаванк, Карби, Гегард, Танагат.*

PROSELYTISM AMONG YEZIDIS OF ARMENIA*

UDC 21/29

TEREZA AMRYAN

Yerevan State University,
Department of Iranian Studies,
Faculty of Oriental Studies, Lecturer,
Ph.D in History, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia
amryantereza@ysu.am

The purpose of the article is to analyze proselytism among the Yezidis of Armenia. The main contributing factors and the consequences of proselytism among Yezidis of Armenia are introduced. Though traditionally proselytism was not typical for the Yezidi community, over the last several decades some Yezidis have abandoned their own religion and have adopted Christianity. The converts are mostly Pentecostals, followers of different denominations of Evangelical and Baptist churches, and some of them are Jehovah's Witnesses.

The article is based on a comprehensive survey of Yezidi religious Weltanschauung and an anonymous inquiry among converted Yezidis. In the course of this study, qualitative research and comparative methods were used.

The study of the phenomenon of proselytism among Yezidis in Armenia clearly shows that many contemporary Yezidis have no idea about their own religion because of the oral, noncanonical nature of Yezidism, and also due to inconsistent and non-systematic attitude of some priests in their religious duties and towards the community. Though proselytism does not affect the religious world-outlook of Yezidis loyal to Yezidism, it can create a new type of identity among converts.

Key words: Yezidi, religion, church, priest, proselytism, convert, Yezidism, Christianity.

Introduction

Throughout history, the Yezidis have had Christian neighbors both in the cradle of their religion in Lalish (Northern Iraq) and beyond its borders. It is known that in the 19th century, some Chaldean and Jacobite Christians were scattered in Mosul and the neighboring villages, or were dwelling in the most inaccessible part of the mountains.¹⁹⁴ The Yezidis have repeatedly been massacred by Muslims. Muslims very often tried to violently convert Yezidis, because they misunderstood the religion of Yezidis and considered them to be devil-worshippers.¹⁹⁵ As a result,

* Հոդվածը ներկայացվել է 22.03.2020թ., գրախոսվել՝ 20.04.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

¹⁹⁴ Layard A.H., Discoveries at Nineveh and its Remains; with an Account of a Visit to the Chaldean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil Worshipers; and an Inquiry into the Manners and Arts of the Ancient Assyrians, Paris, A. and W. Galignani and Co., Baudry's European Library, 1850, p. 18.

¹⁹⁵ Ամրյան Թ., Եզդիների կրոնական աշխարհայացքը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2016, էջ 37:

a negative attitude towards Muslims was formed among Yezidis.¹⁹⁶ In contrast, the Yezidis had good relations with Christian peoples living in the area. 19th-century British scholar Austen Henry Layard mentioned: “It was not unnatural that the Yezidis should revenge themselves, whenever an opportunity might offer, upon their oppressors. They formed themselves into bands, and were long the terror of the country. No Mussulman that fell into their hands was spared. Caravans were plundered, and merchants murdered without mercy. Christians, however, were not molested; for the Yezidis looked upon them as fellow-sufferers for religion’s sake¹⁹⁷.” In this sense, the Yezidis and Christian peoples of the region shared the same fortune. Badger mentions: “For ages the Christians have been co-sufferers with them, they have lived under the same yoke of bondage and oppression, and this community of endurance has doubtless tended to engender something akin to sympathy between the two parties¹⁹⁸.”

Christian missionaries from Europe who arrived in the Middle East in the 17-18th centuries expressed their positive attitude towards Yezidis in their reports and memoirs. Some Yezidis considered converting to Christianity to be beneficial, taking into account the patronage and protection offered by the Catholic Church. In the 1660s, some Yezidis living in the territory of present-day Syria and Sinjar became Christians. Members of the Catholic Capuchin order also converted some Yezidis. The missionaries used different methods to spread Christianity among them. For example, tribal or religious leaders could be used to convert certain Yezidi groups or families. After adopting Christianity, such authorities could convert certain groups of Yezidis to Christianity¹⁹⁹. The positive attitude of Yezidis toward Christians was preserved, but later there were no cases of mass Christianity adoption in Yezidi communities living in different places.

The spiritual leader of the Yezidis, Mir Ismail was worried for Yezidis living in the Caucasus. In 1909, he sent a letter to a high-ranking clergyman in Armenian Apostolic Church – Archbishop Gevorg Surenyan. In his letter, Mir Ismail mentioned: “[Dear] Gevorg Surenyan – the deputy of reverend Catholicos, I would like you not differentiate between Armenian and Yezidi who comes to you and not to discriminate whether he/she is an Armenian or a Yezidi. I would like to leave a commandment for Yezidis – to always serve the Armenian Church as they serve our home, the Prophet’s home and God’s home²⁰⁰.”

It is worth mentioning that even after this letter and such a “commandment” from the Yezidis’ spiritual leader, the Yezidis did not convert and did not become the followers of the Armenian Apostolic Church.

Despite the fact that Yezidis living in the neighborhood of Armenians used to visit Armenian sanctuaries²⁰¹, light candles, and sacrifice animals near some Christian chapels²⁰², they did not become the members of the Armenian Church.

¹⁹⁶ Ասատրյան Գ., Փոլադյան Ա., Եզդիների դավանանքը // Պատմաբանասիրական հանդես, № 4, Երևան, 1989, էջ 131-132:

¹⁹⁷ Layard A. H., Discoveries at Nineveh and its Remains; with an Account of a Visit to the Chaldean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil Worshipers; and an Inquiry into the Manners and Arts of the Ancient Assyrians, Paris, A. and W. Galignani and Co., Baudry’s European Library, 1850, p. 94.

¹⁹⁸ Badger G., The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to those Countries in 1850, Vol. 1, London, Joseph Masters, 1852, p. 128.

¹⁹⁹ Guest J., Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis, London, Kegan Paul International, 1993, pp. 51-58:

²⁰⁰ Կանայանց Ս., Եզդիներ // Տարազ, № 1, 1910, էջ 18:

²⁰¹ Տէր-Մանուէլեան Ս., Եզդիի-կուրմանժ, Ախալցխա, Տպարան Եդը. Մարտիրոսեանների, 1910, էջ 25:

²⁰² Աբովյան Խ., Եզդիներ // Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր 8, Երևան, Հայկական ՍՍՐ ԳԱ հրատարակչություն, 1958, էջ 406:

In response to the question why the Yezidis did not adopt the doctrine of Armenian Apostolic Church, Armenian clergymen unanimously replied that the Armenian Apostolic Church, as a religious institution, is somehow national. The Armenian Apostolic Church would hardly baptise outsiders or non-Armenians. Non-Armenians and rare foreigners who have expressed a special desire can be baptised in Armenian Apostolic Church. In this sense, the Armenian Church does not send missionaries to foreigners²⁰³.

However, presently there is another tendency among the Yezidis living in Armenia. There are so-called “Christian Yezidis” in different Yezidi inhabited villages and in Yerevan. Some groups of converted Yezidis live in Sadunts village in Aragatsotn province and in a village called Janfida situated in Armavir province. Those people are members of various Evangelical and Baptist churches²⁰⁴. There also many Pentecostals and Jehovah's Witnesses among converts. There is no information about the number of converted Yezidis living in Armenia. However, mainly members of the Yezidi laity become Christians²⁰⁵.

Research Method

The article is based on a comprehensive survey of Yezidi religious Weltanschauung and an anonymous inquiry among converted Yezidis. In the course of this study, qualitative research and comparative methods were used. Some Yezidis who had adopted Christianity did not mind sharing with us during our fieldwork. They told us about adopting a new religion and their spiritual experience²⁰⁶. They, however, asked us not to make their names public in order to avoid being “persecuted” by their Yezidi compatriots who do not accept their choice. Our informants mentioned that many people in the Yezidi community, especially Yezidi sheykhs and pirs, strongly condemn the proselytism among Yezidis. According to converted Yezidis, they are very often represented as “traitors of the nation” in Armenian media. In this sense, they pointed out some materials which appeared in media due to some Yezidi NGO activists. The activists of Yezidi NGOs insist that Christian Yezidis misinterpret the Yezidi religion and insult the Yezidis’ national dignity²⁰⁷. Nowadays the converted Yezidis are not abandoned by their relatives and are not “exiled” from the community, but very often they are ignored and neglected in the community. Yezidi priests do not consider converted Yezidis to be pure Yezidis, very often Yezidi priests criticize them and call them “betrayers of the faith”. Converted Yezidis, however, consider themselves to be Yezidis, they call themselves “Yezidis” or “Christian Yezidis” which means that a new type of national identity is being formed among converts.

²⁰³ The survey was conducted via Facebook.

²⁰⁴ Փոլադյան Ա., Հայաստանի եզդիադավանների շրջանում կրոնափոխության դեպքերի մասին // Հայաստանի կրոնները, 13.09.2012, http://www.religions.am/arm/articles/%D5%80%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%AB-%D5%A5%D5%A6%D5%A4%D5%AB%D5%A1%D5%A4%D5%A1%D5%BE_%D5%A1%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%B7%D6%80%D5%BB%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%AF%D6%80%D5%B8%D5%B6%D5%A1%D6%83%D5%B8%D5%AD%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%A4%D5%A5%D5%BA%D6%84%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%B4%D5%A1%D5%BD%D5%AB%D5%B6/ (accessed 18.12.2015):

²⁰⁵ There are 3 castes in the Yezidi community: sheykhs (*šēx*) and pirs (*pīr*) are priests, the mrids (*mirîd*) are laymen.

²⁰⁶ We managed to interview 20 converted Yezidis (16 Pentecostals, 4 members of Evangelical and Baptist churches). Some parts of the interviews are mentioned in the article. Our informants asked us not to mention their names in the article.

²⁰⁷ Շահումյան Ա., «Մարդկանց ուղեղները լվացել են». Բորիս Թամոյան, Առավուր, 31.01.2013, <http://www.aravot.am/2013/01/31/155983/> (accessed 5.04.2015); Եզդիաբնակ Սադոնց գյուղում աղանդավորական ինչ-որ կազմակերպություն մանկապարտեզ է հիմնել (տեսակոյութ) // Թերթ.am, 26.10.13, <http://www.tert.am/am/news/2013/10/26/sinjar/902633> (accessed 5.04.2015):

Key Findings and Discussion

During interviews, our informants expressed some ideas and concerns that were common for most of them. For example, Yezidis who adopted Christianity have a vague idea about the essence of Yezidi religion. One of the converted Yezidis said: “I do not know anything about my former religion, and I did not know anything about it before²⁰⁸.” Another informant said: “I know nothing about Yezidi religion: I even do not know whether it is a religion or not? In my mind, there is no faith in Yezidi religion²⁰⁹.”

Yezidis who have converted to Christianity used to present some misinterpretations from Yezidi beliefs and introduce that as proof. Some of them expressed thoughts like: “I know that Yezidis worship idols... That is all I know about Yezidi religion²¹⁰.” “The Yezidi religion is paganism, Yezidis worship various gods²¹¹.” “Yezidis are pagans, they do not believe in the true God.²¹²” Yezidi religion was born in the Middle Eastern non-dogmatic environment. However, it is a monotheistic religion. The worship of some saints, guard-spirits, and patrons in Yezidi beliefs cannot be considered to be paganism. Most of the Yezidi saints are Sufi leaders or hermits who were deified in the Yezidi religion²¹³.

Some interviewees described the Yezidi religion as Sun worship. One of the informants said: “I know about my former religion that people believed in the saint in the shape of a peacock²¹⁴, sacrificed animals when visiting the houses of the Yezidi sheykhs and pirs²¹⁵, bowed in front of the Sun, believed in the existence of different good and evil forces and feared them²¹⁶.” Another one mentioned: “Yezidis worship the Sun, which is not holy: it is just created by God²¹⁷.” There is worship of Sheykh Shams (*Şêx Şams*) in Yezidi beliefs. In religious tradition, Sheykh Shams is identified with the Sun, because of his name (Arab. *šams*, “Sun”)²¹⁸. The worship of Shams in the Yezidi religion, however, can not be regarded as a remnant of paganism and cannot be considered Sun worship.

Some converted Yezidis consider Yezidi religion to be devil-worship. This consideration is based on the wrong interpretation of the image of Tausi Malak²¹⁹ (*Tāūsī Malak*, lit. Peacock Angel) - one of the main saints of Yezidi religion. Converted Yezidis expressed thoughts like: “People in Yezidi religion worship Tausi Malak, which is the embodiment of evil²²⁰...” “...Tausi Malak, whom Yezidis worship, is the angel that fell from heaven²²¹.” “Yezidis worship Satan, fear him, make sacrifices for him... Who was Tausi Malak, whom our ancestors believed in? [Tausi Malak] was the same devil, the fallen angel²²².” It should be noted that the image of Tausi Malak

²⁰⁸ Woman, 56 years old.

²⁰⁹ Woman, 67 years old.

²¹⁰ Man, 37 years old.

²¹¹ Woman, 49 years old.

²¹² Woman, 58 years old.

²¹³ **Ամրյան Թ.**, Եզդիների կրոնական աշխարհայացքը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2016, էջ 44-52:

²¹⁴ She remarks one of Yezidi saints Tausi Malak. See below about Tausi Malak.

²¹⁵ Out of cradle of Yezidism the homes of Yezidi priests were pilgrimage sites for Yezidis (**Ավրալ Ա.**, Եզդի բողոքի հավատալիքները, Երևան, «Գիտություն», 2006, էջ 39):

²¹⁶ Woman, 53 years old.

²¹⁷ Man, 58 years old.

²¹⁸ **Arakelova V.**, Three Figures from the Yezidi Folk Pantheon // Iran and the Caucasus, Vol. 6.1-2, 2002, pp. 59, 66:

²¹⁹ Very often called Malak Taus.

²²⁰ Man, 48 years old.

²²¹ Woman, 39 years old.

²²² Man, 58 years old.

was not perceived properly by the peoples of the Near and Middle East²²³. Muslims living in the neighbourhood of Yezidis considered Tausi Malak to be the embodiment of the devil, identified him with the angel expelled from paradise²²⁴, and called the Yezidis “Devil worshippers”²²⁵. On the other hand, the peacock was a symbol of beauty, majesty, luxury in the East, and had its unique place in Sufi aesthetics²²⁶. In Yezidi beliefs, Tausi Malak is one of the incarnations/embodiments of God²²⁷.

Converted Yezidis are very often disappointed with Yezidi priests and clergymen. One of our informants said: “Many times I asked sheykhs and pirs about Yezidi religion, but none of them gave me a satisfactory answer²²⁸...” Another informant said: “My poor mother shared everything with the sheikh’s wife, who was my mother’s ‘sister of hereafter’: my poor mother believed that after the death her ‘sister of hereafter’ would intercede for her [in front of God]²²⁹...” Another informant mentioned: “In the past I gave money to the Yezidi sheykhs and pirs who did not teach anything about religion, they did not give any spiritual food”²³⁰. In my former religion, I had a ‘brother of hereafter’ who did nothing for me. Now, I have Christian spiritual brothers, and we take care of each other all the time²³¹.” One of the religious traditions of the Yezidis is to have ‘the brother (sister) of hereafter’ from families of priests. The sheykhs and pirs must take care part in important events of the layman’s (*mirîd*) life, and the laymen must from time to time give gifts and money to sheykhs and pirs. According to religious beliefs, it is the duty of a ‘brother (sister) of hereafter’ is to intercede in front of God for his/her *mirîd*, so that the soul of *mirîd* may go to paradise²³².

Obviously, many Yezidis who adopted Christianity have been dissatisfied with the attitude of Yezidi priests, their mistakes, their attitude towards their responsibilities and the community of believers. Many priests failed to properly fulfill their responsibilities as religious and spiritual teachers. One of our informants pointed out: “In the Yezidi religion, people do not communicate with God and his miracles. We are closer to God in Christianity²³³.” Another informant said: “There is a principle ‘you give something to me, then I will give something to you’ in Yezidi religion, but there is another principle in Christianity. There is the principle of taking care of each other’s souls in Christianity. The spiritual sisters and brothers of our church fasted, prayed for my soul to be revived: they suffered for my soul like a mother who suffers before her child is born. I accepted Jesus to be saved. But there was no such thing in Yezidi religion, sheikhs or pir were not careful²³⁴...” Another informant mentioned: “I remember when I was a child, the pir used to come

²²³ Joseph I., Devil Worship: The Sacred Books and Traditions of the Yezidiz, Boston, R.G. Badger, 1919, pp. 153-154:

²²⁴ Açıkyıldız B., The Yezidis. The History of a Community, Culture and Religion, London, I.B.Tauris, 2010, pp. 74- 75:

²²⁵ Աբովյան Խ., Եզդիիներ // Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր 8, Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատարակչություն, 1958, էջ 410:

²²⁶ Ամրյան Թ., Եզդիների կրոնական աշխարհայացքը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2016, էջ 37:

²²⁷ Минорский В., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, Типография В. Ф. Киршбаума, 1915, с. 24.

²²⁸ Woman, 53 years old.

²²⁹ Woman, 47 years old.

²³⁰ Yezidi religion has an oral nature, and traditionally Yezidi priests were main teachers of religion.

²³¹ Man, 42 years old.

²³² Асатрян Г., О «брате и сестре загробной жизни» в религиозных верованиях езидов // Страны и народы Ближнего и Среднего Востока, № 13, 1985, С. 262; Asatrian G., The Holy Brotherhood: The Yezidi Religious Institution of the “Brother” and the “Sister” of the Next World // Iran and the Caucasus, Vols. 3-4, 1999-2000, p. 79:

²³³ Man, 40 years old.

²³⁴ Man, 47 years old.

to our home every Spring and say: ‘Give me money and butter’. He did not tell us anything about the salvation of the soul or faith - he just came and made money for himself²³⁵.” Every Yezidi layman family is linked to a proper family of Yezidi pirs. Those pirs are called *p’irē zik’ātē* (lit: “pir of donation” Arab. zak’āt, “donation”). They visit the homes of laymen every Spring, pray, bless the salt and are given money and gifts²³⁶.

One converted Yezidi spoke about Yezidi priests in the following way: “There were shaykhs in our village who remembered us only when somebody died or when a boy was born in somebody’s family. The sheikhs organized some rituals during burials and read prayers. After a boy was born in somebody’s family, the sheikh organized a ritual called *bisk bir’in* (lit: “to cut a bunch of hair”). Only in these cases did priests remember us”²³⁷. The ritual *bisk bir’in* is held only for boys²³⁸. Family members do not cut the hair of the child till the day of the ritual. Then *the brother of hereafter* visits the family, prays and cuts a bunch of hair from the head of the child²³⁹. Family members give money and presents to the brother of hereafter. This simple ceremony symbolizes the boy’s entry into the Yezidi brotherhood²⁴⁰. Additionally, it is the duty of the brother of hereafter to read religious hymns and to hold proper rituals during burial²⁴¹.

Some Yezidis do not know about proper religious traditions, because their priests hardly talk about them. For example, one of our informants said: “I had faith in God, I believed, but I did not even know what to do, what path to follow when I have sincere faith... Christianity gave me the right path”²⁴².” Another informant mentioned: “There is no idea about salvation of human soul in Yezidi religion... After I became Christian, I am convinced that Christ will forgive my sins and will save my soul on the Day of Judgment”²⁴³.” As in many religions, there is the idea of the salvation of the soul, the paradise and the hell in Yezidism²⁴⁴. Many priests do not talk about this with the laymen. Thus, many people have no information about it and try to find it in other religions. There are many tales about the Day of Judgment, the savior, and the hereafter both in Yezidi oral tradition and religious hymns. One of the saints, Sharfadin (*Šarfadīn*) is considered to be the Messiah (*mahdī*) in the Yezidi religion. According to Yezidi beliefs, *Mahdi Sharfadin* will save pious people on the Day of Judgment²⁴⁵. It is mentioned in one of Yezidi religious hymns:

Awē rōžē Šarfadīn dē bita *mahdī*

Čil sālī mīh ži gurgī nātirsī. (Qawlē Šarfadīn)²⁴⁶

When Sharfadin comes as a Messiah,

The lamb will not be afraid of the wolf for forty years.

²³⁵ Woman, 75 years old.

²³⁶ Ամրյան Թ., Եզդիների կրոնական աշխարհայացքը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2016, էջ 78:

²³⁷ Woman, 40 years old.

²³⁸ Ամրյան Թ., Կնքելու և ծեռնադրելու ծեսերը Եզդիականության մեջ // ՀՀ սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման հիմնախնդիրները, № 3 (19), 2013, էջ 214:

²³⁹ Асатрян Г. О «брате и сестре загробной жизни» в религиозных верованиях езидов // Страны и народы Ближнего и Среднего Востока, № 13, 1985, С. 262-272.

²⁴⁰ Ամրյան Թ., Եզդիների կրոնական աշխարհայացքը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2016, էջ 184:

²⁴¹ Ամրյան Թ., նշվ. աշխ., էջ 203-210:

²⁴² Woman, 49 years old.

²⁴³ Man, 40 years old.

²⁴⁴ Arakelova V., Amrian T., The Hereafter in the Yezidi Beliefs // Iran and the Caucasus, Vol. 16.3, 2012, pp. 169-178:

²⁴⁵ Ամրյան Թ., Եզդիների կրոնական աշխարհայացքը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2016, էջ 226-232:

²⁴⁶ Bedelê Feqîr Hecî, Bawerî û Mîtologîya Êzdiyan, Çendeha têkst û Vekolîn, Dihok, Hewlêr, 2002, rûp. 109.

In Armenia, many Yezidi laymen know nothing about the concept of the Day Judgment in the Yezidi religion. So it is not surprising that Yezidis who adopt Christianity are very often attracted by the image of the Messiah in the new religion.

Thus, the Yezidis who have adopted Christianity have a vague conceptualization of the Yezidi religion. Before adopting Christianity, those people lived according to the traditions and so-called unwritten rules. Their perception (պատկերացումները) of the Yezidi religion was spoiled and depreciated due to the shortcomings of some Yezidi priests. As a result, people became disappointed with the Yezidi religion. It is, therefore, not surprising that converted Yezidis have a critical attitude towards their former religion and priests.

Conclusion

Based on the study, we can conclude that the reason conversions in the Yezidi community of Armenia occur is not only the oral and non-written nature of the Yezidi religion and the active propagandistic activity of some Christian churches, but also the inconsistent and irresponsible attitude of some Yezidi priests towards the flock of Yezidi believers. It can be said that Yezidi religion in the form practiced in Armenia sometimes does not satisfy the spiritual needs of community members. Some people try to find answers to their questions in other religions. Such conversions, however, can not change the religious perception of the Yezidis who are loyal to the Yezidi religion. Converted people do not add a new element to the religious perceptions of the community, they just stop being carriers of that religious world outlook. Nevertheless, **among converted** Yezidis another kind of identity can be formed where national self-consciousness becomes more important than Yezidi religious self-identification.

ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵԶԴԻՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

ԹԵՐԵԶԱ ԱՄՐՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի
իրանագիտության ամբիոնի դասախոս,
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Հայաստանի եզդիների շրջանում տարածվող կրոնափոխությունը: Հոդվածում ներկայացվում են Հայաստանի եզդիների շրջանում կրոնափոխությանը նպաստող հիմնական գործոնները և կրոնափոխության հետևանքները: Չնայած այն հանգամանքին, որ ավանդաբար կրոնափոխությունը բնորոշ չի եղել եզդիական համայնքին, վերջին տասնամյակներին որոշ եզդիներ հրաժարվում են իրենց կրոնից և ընդունում են քրիստոնեություն: Կրոնափոխվածները հիմնականում հոգեգալստականներ են, Ավետարանական և Մկրտական եկեղեցիների հարանվանությունների հետևորդներ, կան նաև Եհովայի վկաներ:

Հոդվածը հիմնված է եզդիական կրոնական աշխարհայացքի համապարփակ ուսումնասիրության և կրոնափոխ եղած եզդիների շրջանում անցկացված անանուն հարցումների վրա: Ուսումնասիրության ընթացքում օգտագործվել են որակական հետազոտությունների և համեմատական մեթոդները:

Հայաստանում եզդիների շրջանում կրոնափոխության երևույթի ուսումնասիրությունը հստակ ցույց է տալիս, որ ժամանակակից եզդիներից շատերը գաղափար չունեն իրենց կրոնի մասին: Դրա պատճառը ոչ միայն եզդիականության բանավոր, ոչ կանոնիկ բնույթն է, այլև որոշ հոգևորականների անտարբեր և չհամակարգված վերաբերմունքն իրենց կրոնական պարտականությունների ու

համայնքի նկատմամբ: Թեև կրոնափոխությունը չի ազդում եզդիական կրոնին հավատարիմ եզդիների կրոնական աշխարհայացքի վրա, այնուամենայնիվ կարող է կրոնափոխվածների շրջանում ձևավորել նոր տիպի ինքնություն:

Հիմնաբառեր՝ *եզդի, կրոն, եկեղեցի, հոգևորական, կրոնափոխություն, դավանափոխ, եզդիականություն, քրիստոնեություն:*

ПРОЗЕЛИТИЗМ СРЕДИ ЕЗИДОВ АРМЕНИИ

ТЕРЕЗА АМРЯН

*преподаватель кафедры иранистики факультета востоковедения
Ереванского государственного университета,
кандидат исторических наук, доцент,
г.Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является изучение прозелитизма среди езидов Армении. В статье представлены факторы, способствовавшие смене вероисповедания езидов Армении и последствия этого процесса. Хотя, как правило, прозелитизм не был характерен для езидской общины, тем не менее, на протяжении последних десятилетий некоторые езиды отказались от своей религии и приняли христианство. Новообращенные становятся в основном пятидесятниками, последователями разных конфессий евангелистских и баптистских общин, а некоторые из них – Свидетелями Иеговы.

Статья основана на всестороннем исследовании религиозного мировоззрения езидов и на анонимном опросе среди неофитов. В ходе исследования были использованы качественные и сравнительные методы анализа.

Изучение феномена прозелитизма среди езидов в Армении ясно показывает, что многие современные езиды не имеют представления о своей религии из-за устного, неканонического характера езидизма, а также непоследовательного и несистематического отношения некоторых священников к своим религиозным обязанностям и к общине. Хотя прозелитизм не влияет на религиозное мировоззрение езидов – последователей езидизма, однако он может создать новый тип идентичности среди новообращенных.

Ключевые слова: *езид, религия, церковь, священник, прозелитизм, новообращенный, езидизм, христианство.*

ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ*

ՀՏԴ 811.112.2

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍՈՐՈՍՈՆՅԱՆ

Երևանի Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի
մանկավարժության և լեզուների մեթոդիկայի ամբիոնի ասպիրանտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
Isoghomonyan@mail.ru

Հոդվածի նպատակն է քննության առնել գերմաներեն երկխոսությունների գործաբանական առանձնահատկությունները հաղորդակցային իրադրություններում՝ «Գերմաներենը որպես օտար լեզու» դասագրքերի (Beste Freunde A2. 1/A2.2, Schritte Plus neu A2) երկխոսությունների հաշվառմամբ:

Նպատակից բխում են հետևյալ խնդիրները՝ ուսումնասիրել հիմնախնդրի դրվածքը մեթոդական գրականությունում, վերլուծել դասագրքերում առկա երկխոսությունները տեսական դրույթների հիման վրա, ներկայացնել գերմաներեն երկխոսությունների հաղորդակցական-գործաբանական ռապմավարությունները:

Կիրառված մեթոդներն են՝ վերացարկում, համեմատություն, վերլուծություն, դեդուկցիա:

Հոդվածում ներկայացվում են գերմաներեն երկխոսություններին ներունակ խոսքային ակտերի գործառական առանձնահատկությունները խոսության կապակցվածության, հասցեատեր-հասցեագրող փոխապդեցության, թեմայի պարզացման տեսանկյունից:

Հաղորդակցական-գործաբանական կոմպետենցիայի շրջանակներում քննարկվում են երկխոսության մասնակիցների խոսքի փոխանակման ռապմավարությունները՝ վեր հանելով ակտիվ ու պասսիվ ունկնդիրների գործողությունները: Երկխոսությունների կառուցվածքային վերլուծության արդյունքում վերհանվում ու համակարգվում են նաև ապդակ-արծագանք հարաբերակցության տարաբնույթ դրսևորումները, ընդգծվում տարբեր հաղորդակցային նպատակներ արտահայտող նշույթների՝ որպես պրուցակապ գործիքակապի գործառույթները:

Հիմնաբառեր՝ հաղորդակցական-գործաբանական կոմպետենցիա, երկխոսության կառուցվածք, խոսույթ, խոսութային նշույթ, խոսքային ակտ, ունկնդրման ռապմավարություն:

Օտար լեզվի ժամանակակից դասին առօրյա իրավիճակներում պատշաճ, հնարավորինս ճշգրիտ հաղորդակցվելու և խոսքը հասկանալու կարողությունը

* Հոդվածը ներկայացվել է 04.03.2020թ., գրախոսվել՝ 12.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

ժամանակի հրամայականն է: Ինչպես Ֆորսթերն է նշում, օտար լեզվի ուսումնառության ժամանակ սովորողները պետք է զարգացնեն բանավոր հաղորդակցության այնպիսի հմտություններ, որպեսզի զրուցակցից, զրույցի վայրից և ժամանակից կախյալ կարողանան հաղորդակցվել օտար լեզվով, այն է՝ օտար լեզվով զրույց վարել²⁴⁷: Երիկսոնի պնդմամբ՝ երկխոսությունը բոլոր տեսակի հաղորդակցությունների հիմքն է, քանի որ երկխոսությունում ընկալողական ու վերարտադրողական իրազեկությունները միահյուսվում են²⁴⁸:

Ակներև է, որ երկխոսության արդյունավետ իրագործումը պայմանավորված է լեզվական կոմպետենցիայի առանձին ասպեկտների (քերականություն, բառապաշար, հնչյունաբանություն) և հարալեզվական գիտելիքների (թեմայի վերաբերյալ գիտելիքներ, խոսության զիտելիքներ) համակցված ուսուցմամբ:

Օտարալեզու ուսումնասիրություններն այդուհանդերձ ցույց են տալիս, որ բանավոր խոսքը ստուգելիս ու գնահատելիս մեծամասամբ առաջնահերթությունը տրվում է լեզվական գիտելիքին (հստակ ու ճշգրիտ արտահայտվել՝ ամբողջ նախադասությամբ, լեզվակրի արտասանությամբ), մինչդեռ երկխոսության ավելի բնորոշ հատկանիշները, ինչպես խոսքի հասցեագրումը, թեմայի զարգացումը, իրադրային իրավիճակներում խոսքային նմուշների կիրառումը դուրս են մղվում²⁴⁹: Այս առումով հատկանշական է Շրայթերի դիտարկումը, ըստ որի՝ լիարժեք ճշգրտությունը նախապայման չէ հաջող հաղորդակցության համար, այլ ավելի կարևոր է, որ հաղորդակցությունն ընդհանրապես տեղի է ունենում²⁵⁰: Շփոթալան ևս ընդգծում է, որ երկխոսության ստուգման, գնահատման համար կարևոր են ոչ միայն բուն լեզվական կոմպետենցիաները, այլև երկխոսություն սկսելու և ավարտելու ռազմավարությունները, խոսքի բաժանումը, փոխանակումը խոսակիցների միջև, տեղեկատվության գնահատումը, խոսության նշույթները (Diskursmarker), ունկնդրի արձագանքը, ընկալածի հաստատումը, միմիկան²⁵¹:

Գերմաներեն դիալոգ (DSD I) ծրագրի²⁵² A2/B1 մակարդակի բանավոր քննության (երկխոսության) գնահատման չափանիշների ուսումնասիրությունը ևս վկայում է, որ առաջին պլան են մղվում խոսքային միջոցները՝ բառապաշար, կառույցներ, քերականություն, արտասանություն, այնինչ երկխոսության գործաբանական, մշակութային և հաղորդակցային կոնցեպտների ճշգրտությունն անուշադրության է մասնավոր:

Գաղտնիք չէ, որ օտար լեզվի ուսումնառության գործընթացում հաղորդակցային տարբեր խնդիրների լուծումները պահանջում են գործաբանական, հանրալեզվական գիտելիքների համակցված կիրառում:

Մեթոդական գրականության մեջ գործաբանական կոմպետենցիան բնորոշվում է որպես լեզվական պաշարների գործառական կիրառում հաղորդակցման

²⁴⁷ **Forster R.**, Mündliche Kommunikation in Deutsch als Fremdsprache: Gespräch und Rede (Sprechen und Verstehen/Schriften zur Sprechwissenschaft und Sprecherziehung), Röhrig Universitätsverlag, 1997, S.13.

²⁴⁸ **Eriksson-Hotz B.**, Praxishandbuch für den Kompetenzbereich „Sprechen“ Deutsch Sekundarstufe I, Graz: Leykam, 2017, S. 17.

²⁴⁹ **McNamara T.F.**, Measuring Second Language Performance, Longman, 1996, 215, **Luoma S.**, Assessing speaking. Cambridge: Cambridge University Press. 2004, S. 92.

²⁵⁰ **Schreier I.** Mündliche Sprachproduktion. In: Helbig, Gerhard/ Götze, Lutz/ Henrici, Gert/ Krumm, Hans-Jürgen (Hrsg.): Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch. 2. Halbband. Berlin: De Gruyter Mouton, 2001, S. 911.

²⁵¹ **Schwitalla J.**, Das Verhältnis zwischen gesprochener und geschriebener Sprache. In: Krumm et. al. (s.o.), 2010, S. 429.

²⁵² Գերմաներեն լեզվի դիալոգ (DSD) ծրագիրը գործում է Երևանի չորս դպրոցներում և Արմավիրի մարզի մեկ դպրոցում:

փոխներգործուն մեխանիզմներին համապատասխան՝ առնչվելով խոսույթի ստեղծման, իմաստային կապակցվածության հետ²⁵³:

Գործաբանական-խոսության կոմպետենցիայի միջոցով իրականացվում են հաղորդակցային նպատակներ խոսքային նշույթների կամ ավելի մեծ խոսության համատեքստերի շրջանակներում գրուցակցի հետ համագործակցությամբ սեփական արտահայտությունների միջոցով²⁵⁴: Երկխոսությունն այսպիսով գործաբանական հայեցակետից հատկանշվում է որպես երկկողմ հաղորդակցական փոխներգործություն՝ ապահովելով խթան-արձագանք հարաբերակցության հերթագայող, տրամաբանական երկմիասնությունը, հաղորդակցության արդյունավետությանն ուղղված խոսքային մարտավարական գործողությունների մշակումն ու իրագործումը: Եթե ի մի բերենք մեթոդական գրականությունում արծարծված երկխոսությունների գործառնությունները տարաբնույթ տիրույթներում, ապա վերջիններս հաղորդակցական-գործաբանական հայեցակետի տեսանկյունից կարող են բնութագրվել հետևյալ առանձնահատկությունների համալիր մոտեցմամբ.

- երկխոսության կառուցման ռազմավարություններ. երկխոսության փուլեր՝ սկիզբ, ընթացք, ավարտ,
- հասցեագրող-հասցեատեր ակտիվ փոխգործունեություն. ակտիվ ունկդիր,
- երկխոսության կապակցվածություն. խոսքի փոխանակման, թեմայի զարգացման կամ փոփոխության մեխանիզմների կիրառում համապատասխան խոսքային ակտերի ու նշույթների կիրառմամբ,
- ոչ խոսքային տարրերի ընկալում ու կիրառում,
- հասարակական նորմերի պահպանում. համապատասխան ռեգիստրների կիրառում:

Ասվածի լույսի ներքո սովորողները պետք է տիրապետեն գիտելիքների ու հմտությունների, համապատասխան արտահայտչամիջոցների, որոնց միջոցով կարող են սկսել զրույց, խոսք վերցնել, փոխանակել, ավարտել զրույցը, թեման փոխել, նաև հին թեմային անդրադառնալ²⁵⁵: Այս համատեքստում որոշիչ է հաղորդակցական տիպական իրադրություններում երկխոսության փուլերի և տևողության, զրուցակիցների փոխհարաբերությունների մակարդակի (քաղաքավարության նորմեր, հաղորդակցական ռեգիստրներ) և թեմայի վրա կենտրոնանալու ռազմավարության պահպանումը:

Հարկ է նշել, որ վերը նշված գերմաներեն ծրագիրն ուսումնասիրող դպրոցներում գործող «Գերմաներենը որպես օտար լեզու» դասագրքերի երկխոսական առաջադրանքները թույլ են տալիս սովորողներին ձեռք բերելու կարողություններ ու հմտություններ հաղորդակցական գործունեության իրագործելի իրադրությունների հաղթահարման համար՝ առաջարկություն անել, քաղաքավարի ինչ-որ բան խնդրել, ճանապարհը հարցնել, ինչ-որ բան պատվիրել և այլն (Beste Freunde A2.1/A2.2, Schritte Plus neu A2):

Ստորև քննության առնենք գերմաներեն երկխոսության հաղորդակցական-գործաբանական գործառնությունները երկխոսության կառուցվածքի, հասցեատեր-հասցեագրող փոխազդեցության, ունկդիր ռազմավարության (Hörerstrategie),

²⁵³ Լեզուների իմացության/իրազեկության համաեվրոպական համակարգ. ուսումնառություն, դասավանդում, գնահատում, Ստրասբուրգ, Կրթության հարցերով պատասխանատու հանձնաժողով, Լեզվի քաղաքականության վարչություն, Թարգմանություն, խմբագրությամբ՝ **Ս. Չոյան, Ս. Աստվածատրյան և ուրիշներ**, Երևան, 2005, էջ 16:

²⁵⁴ **Becker –Mrotzek M.**, Gesprächskompetenz vermitteln und ermitteln: Gute Aufgaben im Bereich Sprechen und Zuhören. In: A. Bremsreich-Vos, G. Granzer, O. Köller (Hrsg.): Lernstandsbestimmung im Fach Deutsch. Gute Aufgaben für den Unterricht, Weinheim und Basel, 2008 (Beltz), S. 59.

²⁵⁵ **Knapp-Potthoff A.**, Fremdsprachenunterricht in Knapp et al: Angewandte Linguistik, Tübingen: Francke, 2004, S. 375.

խոսութային կապակցվածության (Diskurskohärenz) դիտանկյունից խոսութային նշույթների (Diskursmarker), խոսքային ակտերի (Sprechakte)²⁵⁶ տարաբնույթ դրսևորումների հաշվառմամբ:

Երկխոսության կառուցում

Գերմաներեն երկխոսություններում խոսողները կիրառում են զրույցը սկսելու, ավարտելու, ընթացքը կառավարելու ռազմավարություններ, որոնք նախանշում են հաղորդակցային իրավիճակում համապատասխան ինտերակտիվ նորմերի իմացություն: Ըստ այդմ, ներկայացնենք տարբեր հաղորդակցական մտադրություններ արտահայտող առավել հաճախակի գործածվող խոսքային ակտեր, նշույթներ, որոնք ապահովում են երկխոսության տարբեր փուլերի հաղթահարման համար խոսքային փոխգործունեության գործառնական կիրառումը:

Երկխոսություն սկսելու ռազմավարություններ

- Ողջույն՝ արտահայտված նաև զգացական ծայնարկություններով.

Hy, he, Hallo(ողջույն), Oje, Ey, Hey (Է՛յ,հե՛յ), Boah(պահ), Mann (զարմանք կամ բարկություն արտահայտող ձայնարկություն)

- դիմում-հաղորդում (ծայնարկությամբ սկսվող)

Wow, Du, das ist ja eine tolle Wohnung! Վառւ, Դու, ի՛նչ հիանալի բնակարան է:

- Հարց (դիմում-հարց, հարց ծայնարկությամբ)

Elina, gefällt dir...? Էլինա՛, քեզ դու՞ր է գալիս...

Na, wie schmeckt der Kaffee? Դե, ինչպե՞ս է սուրճը:

- Ներողություն-հարց

Entschuldigung? Gehört dir das Handy? Ներողություն: Զե՞ր է պատկանում հեռախոսը:

- Հորդոր *mal* եղանակավորող մասնիկով

Schau mal hier... Նայի՛ր այստեղ... Sag mal... Ասա՛ (խնդրեմ)...

- Մոդալ բայերով արտահայտված խոսքային ակտեր

Sollen (Wollen) wir in den Park gehen? Գնա՞նք այգի: (Առաջարկություն)

Können wir bestellen bitte? Կարո՞ղ ենք պատվիրել: (Հարց-խնդրանք)

- Կարծիք

*Ich glaube, dass... Կարծում եմ, որ...*²⁵⁷

Վերոբերյալ դասակարգման համաձայն՝ կարող ենք պնդել, որ գերմաներեն երկխոսության կառուցմանը բնորոշ են տարբեր զգացական ծայնարկություններ՝ միաժամանակ ապահովելով արտահայտչականություն և կառուցողականություն: Առանձնացնենք նաև այս փուլին ներուկակ *Entschuldigung! Ներողություն* խոսքային ակտը, որի միջոցով խոսողը արտահայտվելուց առաջ քաղաքավարությամբ ըմբռնում է հայցում խոսակցից՝ հարցին հաղորդելով մեղմացուցիչ երանգավորում:

Գերակայում են նաև *mal* եղանակավորող նշույթով հորդոր արտահայտող խոսքային նշույթները (*Erzähl mal...*), որոնք գլխավորապես ներկայացվելիք նյութի վրա դիմացինի ուշադրությունն ուղղելու գործառնույթ ունեն: Ընդամին, մեթոդական գրականության մեջ սույն կառույցները *he, hallo, Mensch* ողջույն արտահայտող նշույթների հետ միասին ստանձնում են միջանձնային հարաբերություններն

²⁵⁶ խոսքային ակտերի տեսությունը մշակվել է **Ջ.Օստինի** կողմից (“How to Do Things with Words”, 1962), ապա վերամշակվել **Ջ. Սթեյնի** կողմից (“Speech acts”, 1969)

²⁵⁷ Օրինակները վերցված են Beste Freunde A2.1/A2.2, Schritte Plus neu A2 դասագրքերից **Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.1 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, 2014, **Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, 2014, **Hilpert S., Niebisch D., u.a.**, Schritte Plus Neu: 3+4 Niveau A2, Hueber, 2017.

արտահայտող նշույթների գործառույթ (Interpersonalitätsmarker)²⁵⁸՝ ընդգծելով հաղորդակցության մասնակիցների փոխհարաբերությունների մակարդակը²⁵⁸ :

Երկխոսության բացման տեսանկյունից պակաս կարևոր չեն նաև խնդրանք (*Können wir...?*), առաջարկ (*Sollen wir...? Wollen wir...?*) արտահայտող մոդալ բայերով ոչ ուղղակի խոսքային ակտերը (indirekte Sprechakte): Հատկանշական է նաև կարծիք արտահայտող այնպիսի կառույցների կիրառումը, ինչպես *ich glaube, dass....*, որոնք, ապահովելով խոսքի կապակցվածությունը, տրամադրում են լրացուցիչ տեղեկություն:

Թեպետ նմանօրինակ արտահայտությունների կիրառումը, ինչ խոսք, պայմանավորված է երկխոսության թեմայով, նպատակով, իրավիճակով, բայց և այնպես փաստենք, որ դրանք, որոշակի բովանդակային փոփոխությունների ենթարկվելով, կարող են կիրառվել տարաբնույթ իրադրություններում՝ պահպանելով կոռու կառուցվածքը և ստանձնելով գրուցակազմ գործառույթի դեր:

Երկխոսության ընթացք. թեմայի պարզացում

Հարկ է նշել, որ երկխոսության այս փուլը համեմատաբար քիչ հետազոտվածներից է՝ ելնելով կառուցվածքային բարդության աստիճանից, ոչ ստանդարտ բնույթից: Այս փուլում վճռորոշ է լեզուն կիրառողների խոսքի փոխանակման մարտավարությունը (Sprecherwechsel), ինչն էլ կարգաբերում է խոսույթի կապակցվածությունը, թեմայի զարգացումը (Themenentwicklung) կամ թեմայի փոփոխումը (Thementwechsel): Հետազոտողների կողմից խոսքի փոխանակման երկու ձև է առանձնացվում²⁵⁹:

1. Խոսողը խոսքը փոխանցում է ունկնդրին (Fremdwahl)

Fabio, hey, du sollst hier mit uns Hausaufgaben machen!

Und du? Wie oft ärgerst du dich?

*Ey, hallo, sag mal, ist das mein Handy?*²⁶⁰

Ուսումնասիրությունից հետևում է, որ խոսքի ուղղակի փոխանցումը տեղի է ունենում հիմնականում մասնակիցների՝ միջանձնային հարաբերություններն արտահայտող նշույթներով (*hey, Ey, Und du?, Sag mal*)՝ միաժամանակ խթանելով խոսքի կապակցվածությունն ու արտահայտչականությունը:

Խոսքի փոխանակման այս փուլում կարևոր ենք համարում վկայակոչել ունկնդրի՝ երկար դադարով խոսք վերցնելու ռազմավարությունը:

Reiter: Und was möchtest du machen? Hast du schon eine Idee?

*Jonas: Hmm. Ich weiß nicht, es gibt ja so viel ...*²⁶¹

Սույն օրինակներում *hm, ich weiß nicht* նշույթները վարանման ազդանշան են (Verzögerungssignal) և արտահայտում են խոսակցի մտորումը:

Ընդ որում, բովանդակային կողմից զատ խոսքի փոխանցումը կարող է նաև ոչ խոսքային միջոցներով տեղի ունենալ, օրինակ՝ գլխի շարժումով, ժեստով, հայացքով²⁶²:

2. Ունկնդիրը սկսում է խոսել սեփական նախաձեռնությամբ (Selbstwahl)

²⁵⁸ Blühdorn H., Foolen A., Loureda Ó., Diskursmarker: Begriffsgeschichte – Theorie – Beschreibung. Ein bibliographischer Überblick. In: Blühdorn H., Deppermann A., Helmer H., Spranz-Fogasy Th. (Hg.): Diskursmarker im Deutschen. Reflexionen und Analysen. Göttingen: Verlag für Gesprächsforschung, 2017, S.7-48, S.24.

²⁵⁹ Brinker K., Sager S. F., Linguistische Gesprächsanalyse: Eine Einführung, Berlin, Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., 2010, S.62.

²⁶⁰ Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a., Beste Freunde: Kursbuch A2.2, Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1) 2015.

²⁶¹ Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a., Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1)2015, S.17

²⁶² J. Ossner, Sprachdidaktik Deutsch. Eine Einführung, 2. Auflage. utb Schöningh, Paderborn 2008, S.76.

Եթե համակարգենք մեթոդական գրականության մեջ այս փուլի ենթատեսակները՝ դասագրքերում առկա երկխոսությունների հաշվառմամբ, ապա այս դեպքում երևան կգան խոսք վերցնելու հետևյալ դրսևորումները.

- խոսք վերցնել *առանց ընդհատման*

>Ich denke gern an die Ferien.

<Daran denke ich auch gern.²⁶³

- խոսք վերցնել *ընդհատումով* (ունկնդիրը սկսում է խոսել, երբ դեռ խոսողը միտքը չի ավարտել կամ մի փոքր դադար է տալիս)

F. Wir können ihr alles zeigen, den Rhein, die Brücken, den Kölner Dom...

L. ...die Stadtfeste...

F. Genau, und den Kölner Dom²⁶⁴

Այսպիսի իրավիճակներ ի հայտ են գալիս, երբ խոսողը ընթացքում մտորում է, ինչպես վերոբերյալ օրինակում՝ թվարկելիս:

- խոսք վերցնել *երկար դադարով կամ լռությամբ*

A. In Köln haben wir gar nichts gesehen. Das Wetter war viel zu schlecht.

T. Oh, das ist doof!²⁶⁵

Այստեղ *oh* զգացական նշույթը դադարի նշան է:

Այսպես, երկխոսությունների՝ խոսքի փոխանակման հայեցակերպից ուսումնասիրությունը մատնանշում է, որ վարանում արտահայտող ազդանշանների շարքին են դասվում *hm, aha, weißt du, äh (ja), öh, oh ja, tja, also, na ja, na, Moment (mal), ich weiß nicht, ich glaube, warte mal, ach so, ach ja, boah* նշույթները²⁶⁶: Շթայնի հավաստմամբ՝ այս նշույթները, արտահայտելով վարանման իմաստ, մյուս կողմից նպաստում են թեմատիկ պլանավորմանը²⁶⁷: Մենք ևս հակված ենք հեղինակի կարծիքին, քանի որ երկխոսությունները դիտարկելիս ի հայտ են գալիս վերոբերյալ նշույթների՝ տեքստակազմիչ գործառնությունների դերը:

*Na, wie schmeckt der Eiskaffee?*²⁶⁸

Օրինակում *na* նշույթը զրույցը կառուցելու դեր է ստանձնում:

Այս փուլում հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև խոսողի ինքնաուղղման մեխանիզմների առանձնահատկություններին: Այս դեպքում երկար դադարից խուսափելու, իր խոսքը երկարաձգելու համար խոսողը կարող է կիրառել վերաձևակերպման կամ (ինքնա)ուղղման նշույթներ (Reformulierungsmarker, (Selbst)Reparaturmarker)²⁶⁹:

*Op. Und was machen Sie am Nachmittag, ich meine, außer im Fluss zu schwimmen?*²⁷⁰

²⁶³ Hilpert S., Niebisch u.a., Schritte Plus Neu:3+4 Niveau A2, Hueber, 2017, S. 62

²⁶⁴ Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a., Beste Freunde: Kursbuch A2.1 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1)2014, S.7

²⁶⁵ Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a., Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1)2015, S.47

²⁶⁶ Georgiakaki M., Seuthe Ch. u.a., Beste Freunde: Kursbuch A2.1, Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1) 2014, Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a., Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1) 2015, Hilpert S., Niebisch D., u.a., Schritte Plus Neu:3+4 Niveau A2, Hueber, (1) 2017

²⁶⁷ Stein St., „o leck! ich wä:ß nimme: wie das heißt“ Formulierungsflauten in der Zweitsprache. In: Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung 31, 1997, S. 33–77, S.58

²⁶⁸ Hilpert S., Niebisch D., u.a., Schritte Plus Neu:3+4 Niveau A2, (1)Hueber, 2017, S.44

²⁶⁹ Հասկացության վերաբերյալ ավելի մանրամասն տե՛ս Pfeiffer M. Über die Funktion der Reparaturmarker im Deutschen In: Blühdorn H., Deppermann A., Helmer H., Spranz-Fogasy Th. (Hg.): Diskursmarker im Deutschen. Reflexionen und Analysen. Göttingen: Verlag für Gesprächsforschung, 2017, S.259-285

²⁷⁰ Hilpert S., Niebisch D., u.a., Schritte Plus Neu:3+4 Niveau A2, (1)Hueber, 2017, S.98

Օրինակում *ich meine (նկատի ունեմ)* նշույթի միջոցով խոսողը հստակեցնում է ասածը: Այս նշույթներից են *also, eben, ich meinte, man sollte, nee, ach, oder, also, na*.²⁷¹:

Վերոբերյալ նշույթների (վարանում և մտքի վերաձևակերպում արտահայտող) կիրառման առանձնահատկությունների ուսումնասիրությամբ կարող ենք պնդել, որ թեպետ դրանց՝ առանձին տեսակների դասակարգմանը, վերջիններս նույնականացվում են՝ արտացոլելով դադարի իմաստ:

Այսպես, պարզ է դառնում, որ երկխոսությունն ընթացքի մեջ պահելու հմտությունը կախված է խոսող-խոսակից փոխազդեցությունն ապահովող ռազմավարությունների ճշգրիտ կիրառումից, որտեղ վճռորոշ է ունկնդրի ներգրավվածությունը: Հատկանշական է, որ վերջին տարիներին մեթոդիստների կողմից մեծ ուշադրության է արժանանում ակտիվ ունկնդրի դերը երկխոսության ընթացքում ²⁷²: Սակայն ոչ միայն ակտիվ ունկնդրին է բնորոշ որոշակի դեր, այլև պասսիվ ունկնդիրն է պահանջում տիպիկ երկխոսական գործողություններ: Այս դեպքում պասսիվ ունկնդրի ռազմավարություններին բնորոշ է որոշակի հետադարձ կապ, որը կարող է արտահայտվել խոսողի խոսքին զուգահեռ՝ առանց իրեն խանգարելու: Այստեղ տարբերակվում են ²⁷³:

- ուշադրություն առաջացնող ազդանշաններ, (aufmerksamkeitsbezeugende Signale), որոնք ցույց են տալիս, որ ունկնդիրը ուշադիր լսում է, օրինակ *hm, ja, nicht, jaja, ach ja, genau, eben, tja*,
- մեկնաբանող ազդանշաններ(kommentierende Signale), որոնք մատնանշում են ունկնդրի վերաբերմունքը ասվածին՝ որպես համաձայնություն(Einverstanden),կասկած(Wirklich?):

Ասվածի համաձայն՝ երկխոսությունն ընդգրկում է ոչ միայն վերարտադրողական հմտություններ, այլ նաև լսածին տարաբնույթ հաղորդակցային նպատակներով արձագանքելու հմտություններ: Քննության առնելով *Beste Freunde A2.1/A2.2, Schritte Plus neu A2* դասագրքերում առկա երկխոսությունները՝ ներկայացնենք և համակարգենք ազդակ-արձագանք փոխկապակցման հետևյալ տեսակները:

1. Ազդակ-արձագանք փոխազդեցության դասակարգում²⁷⁴

Հարց-համաձայնեցում	
Ist Bäcker dein Traumberuf? Ja,genau.	Հացթուխը քո երազած մասնագիտությունն է: Այո՛, ճիշտ է:
Կարծիք- համաձայնեցում	
Ich finde, das sieht schön aus.	Կարծում եմ՝ գեղեցիկ տեսք ունի:

²⁷¹ **Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.1 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1)2014, **Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber,(1), 2015, **Hilpert S.,Niebisch D.**, u.a.,Schritte Plus Neu:3+4 Niveau A2, Hueber(1), 2017

²⁷² **Wagner R. W.**, Mündliche Kommunikation in der Schule.Paderborn Schöningh, 2006,S.197, **Spiegel C., Berkemeier A.**,In der Schule Gesprächsfähigkeit fördern und fördern: Moderieren-Argumentieren-Zuhören, Bern, 2014,S. 126

²⁷³ **Linke A., Nussbaumer M., Portman R.P.**, Reihe Germanistische Linguistik (Book 121), Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2004,S. 305

²⁷⁴ Օրինակները՝ **Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.1 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber,(1) 2014, **Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber,(1) 2015, **Hilpert S.,Niebisch D.** u.a.,Schritte Plus Neu:3+4 Niveau A2, Hueber,(1) 2017

Ja, das finde ich auch.	Այո՛, ես էլ եմ այդպես կարծում:
Հարց-պատասխան- վերաբերմունք	
Oh, was ist das denn? Ein Zelt. Das ist aber gross!	Օ՛հ, ի՞նչ է սա: Վրան: Ի՞նչ մեծ է:
Խթան-հարց (պարզաբանելու համար)	
Aber ich will doch zum Casting! Wie bitte? Casting?	Բայց ես ուզում եմ Զասթինգի: Ինչպե՞ս: Զասթինգի՞:
Առաջարկ-զարմանք/համաձայնեցում	
Dann komm doch nächstes Jahr mit! Echt? Gern.	Ուրեմն մյուս տարի արի ինձ հետ: Իսկապե՞ս: Սիրով:
Առաջարկ-մերժում	
Gehen wir schwimmen? Nein, es ist zu kalt.	Գնա՞նք լողալու: Ո՛չ, ցուրտ է:
Պնդում- ժխտում /համաձայնում	
Du singst so gut wie Celine Dion. Nein! Ich singe sogar besser als Celine Dion. Sie mag am liebsten Hip-Hop. Ja, genau.	Դու երգում ես այնպես լավ, ինչպես Սելին Դիոնը: Ո՛չ: Ես նույնիսկ ավելի լավ եմ երգում, քան Սելին Դիոնը: Նա ամենից շատ հիփ-հոփ է սիրում: Այո՛, ճիշտ է:
Խթան-ներողություն- դրական/բացասական արձագանք	
Entschuldige, dass ich zu spät komme! Kein Problem!/Das macht nichts. Das finde ich nicht so gut.	Ներողություն, որ ես այսքան ուշ եմ գալիս: Ոչ մի խնդիր: Ոչինչ: Այդքան էլ լավ չէ:
Հարց-հարց	
Aber ist es nicht 'n bisschen eng? Wieso denn eng?	Բայց սա մի փոքր նեղ չէ՞: Ինչպե՞ս թե նեղ:

Ուսումնասիրությունից հետևում է, որ երկխոսությունները հաղորդակցային իրադրությունում միայն հարց ու պատասխանով չեն սահմանագծվում: Ավելին, երկխոսությունում խոսության կապակցվածության նախադրյալ են տարաբնույթ մտադրություն պարունակող ասույթներին (առաջարկություն, կարծիք և այլն) հաստատում, որգևորություն և այլ վերաբերմունք արտահայտող արձագանքները: Ընդ որում, խթան-պատասխան հարաբերակցումը մեծապես խթանում են տարբեր արձագանքներ հաղորդող խոսության նշույթները (*Ja, genau, Echt?*, *Schon okay*): Ինչպես նաև առանձնակի կարևորվում է եղանակավորող նշույթների (Modalpartikel)²⁷⁵ (ինչպես օրինակներում *mal, aber, denn*)՝ որպես գրուցակազմ գործիքների դերը երկխոսության կապակցվածության, թեման զարգացնելու, հասցեագրողի հաղորդակցական-

275

Գերմաներենի եղանակավորող մասնիկների տիպաբանական առանձնահատկությունները գործաբանական բնութագրերի հաշվառումով հանգամանալից քննել է Կ. Հովհաննիսյանը՝ «Գերմաներենի եղանակավորող մասնիկների տիպաբանական առանձնահատկությունները», ատենախոսություն՝ Ժ.02.07-«Գերմանական լեզուներ» մասնագիտությամբ բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար, Կ.Մ.Հովհաննիսյան, Երևան 2013, 151 էջ:

գործաբանական նպատակների համար: Վերը քննարկված *mal (Sag mal)* եղանակավոր նշույթը, հորդոր արտահայտող նախադասություններին հաղորդելով մեղմացնող, խնդրանք պարունակող իմաստ, կատարում է զրույցը սկսելու գործառնություն:

Ընդգծենք, որ ազդակ-արձագանք տարաբնույթ խոսքային ակտերը հիմք են նաև թեմայի փոփոխության համար: Ներթնշյալ օրինակում արտացոլված է թեմայի փոփոխության ռազմավարության մի ձև.

Reiter: Aha ... Ja, weißt du, Jonas, ich denke, es ist auf jeden Fall sehr wichtig, dass du zuerst einmal die Schule zu Ende machst. Nur so kannst du später auch einen guten Beruf lernen.

Jonas: Ja, ja, ich weiß schon. Das sagen meine Eltern auch immer. Aber ...

*Reiter: Pass auf, ich habe da eine Idee. Warum machst du nicht einfach ein Praktikum in den Sommerferien? So kannst du verschiedene Berufe kennenlernen. Was meinst du?*²⁷⁶

Նշված օրինակում *Pass auf*²⁷⁷, *ich habe da eine Idee* կառույցները հող են նախապատրաստում նոր ենթաթեմայի անցման համար, իսկ *Warum machst du nicht einfach ein Praktikum in den Sommerferien?* հարց-առաջարկությունը փոխում է թեման՝ շարունակելով զարգացնել և ուժգնացնել սեփական պնդումը, ինչպես *So kannst du verschiedene Berufe kennenlernen.*: Ապա արդեն նոր թեման ընթացքի մեջ պահելու և այն ընդարձակելու համար տրվում է հարց խոսակցի կարծիքն իմանալու համար. *Was meinst du?*

Երկխոսության գործաբանական առանձնահատկությունները դրսևորվում են նաև ավարտուն խոսքում՝ արտացոլելով տվյալ մշակույթին բնորոշ հասարակական նորմերը: Բացի վերը քննարկված ազդակ-արձագանք արտահայտություններում առկա համաձայնություն (*richtig, Warum nicht?, In Ordnung*), դրական (*Kein Problem*), բացասական արձագանք (*Das finde ich nicht so toll*), շնորհակալություն (*Vielen Dank!*) մատնանշող խոսքային ակտերից, գերմաներեն երկխոսությունների ավարտուն խոսքին բնորոշ են.

- Բարեմաղթանք - *Alles Gute für dich! Ամենայն բարիք քեզ:*
- Հարց- *Hier ist es doch gut, oder? Այստեղ լավ է, թե՞: Na und? Դե, հեռո՞: Verstehst du? Հասկանո՞ւմ ես:*
- Կարեկցանք/հիասթափություն- *Das tut mir so leid. Ցավում եմ: Wie schade./Schade Ի՞նչ ափսոս:*
- Առաջարկության մերժում *Ich möchte lieber... Ես կցանկանայի ավելի շուտ...*
- Ժխտում/հակադրում- *Das stimmt nicht. Եիշտ չէ:*
- Հորդոր- *Komm bald mal wieder! Արի կրկին:*
- Մտադրություն- *Ich schau mal nach. Ես կնայեմ:*
- Չզացական վերաբերմունք- *Ich freu mich schon! Ես ուրախանում եմ արդեն: Das ist aber nett. Շատ սիրալիր է:*²⁷⁸

Սույն արտահայտություններից կարելի է եզրակացնել, որ երկխոսությունն ավարտելու տարբերակները գերմաներենում բազմապիսի են՝ տարաբնույթ հաղորդակցային նպատակներ, գնահատումներ արտահայտող անփոփոխ

²⁷⁶ Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a., Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1) 2015, S.47

²⁷⁷ Pass auf-ը խոսքային նշույթի գործառնություն ունի, ավելի մանրամասն տես **Proske N.**, *Zur Funktion und Klassifikation gesprächsorganisatorischer Imperative* In: **Blühdorn H., Deppermann A., Helmer H., Spranz-Fogasy Th.** (Hg.): *Diskursmarker im Deutschen. Reflexionen und Analysen.* Göttingen: Verlag für Gesprächsforschung, 2017, S.73-101

²⁷⁸ **Georgiakaki M., Seuthe Ch., u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.1 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1) 2014, **Georgiakaki M., Seuthe Ch. u.a.**, Beste Freunde: Kursbuch A2.2 Deutsch für Jugendliche, München, Hueber, (1) 2015, **Hilpert S., Niebisch D. u.a.**, Schritte Plus Neu: 3+4 Niveau A2, Hueber, (1) 2017

արտահայտություններից (*Stimmt, tut mir leid...*) մինչև ապառնիի իմաստ՝ մտադրություն (*Ich schau mal nach*), և հարց, հորդոր պարունակող ասույթներ (*Cool, oder?, Traum weiter, Fabio!*): Պետք է նշել, որ *oder?* կառույցը, զրույցի ավարտի ազդանշան լինելով, միաժամանակ ունկնդրի համար խթան է խոսողի դերում հանդես գալու համար²⁷⁹, ինչը խոսքի փոխանակմանն է տանում:

Այսպիսով՝ հոգվածում ներկայացրինք գերմաներեն երկխոսության կառուցման, վերջինիս ընթացքը կառավարելու գործում ուրույն տեղ զբաղեցնող գործոնները: Բայց և այնպես նշենք, որ հոգվածում քննարկված բաղադրիչներից զատ երկխոսության հաղորդակցական-գործաբանական արժեքը պայմանավորված է նաև տարիքային, անձնային-հոգեբանական գործոնների հաշվառմամբ: Չէ՞ որ զրուցակիցների տրամադրվածությունը կարող է այս կամ այն կերպ ազդել զրույցի ընթացքի վրա:

Կարևոր է նաև արձանագրել, որ բերված երկխոսական նմուշները բնորոշ են առօրյա իրավիճակներին, հետևապես նշանակալից է նման խոսութային նշույթների, ակտերի ուսուցումն ու ուսումնառությունը իրադրային տարբեր իրավիճակներ հաղթահարելու, խոսույթի կապակցվածությունը, գաղափարական համագործակցությունն ապահովելու, խոսքին տարբեր եղանակավորումներ տալու, գնահատականներ տալու, մեկնաբանելու համար: Չէ՞ որ երկխոսության գործաբանական ասպեկտը հենց այս կոմպետենցիաների համալիր կիրառմամբ կարող է իրագործվել օտար լեզվով հաղորդակցման ժամանակ՝ պահանջելով համակարգված մոտեցում:

Գերմաներեն երկխոսության հաղորդակցական-գործաբանական հայեցակերպի այս վերլուծությունը կարող է հիմք լինել երկխոսության ռազմավարությունների ուսուցման նոր ուղիների մշակման, երկխոսության գնահատման չափանիշների լրամշակման համար, ասել է թե՛ երկխոսության հետ տարվող աշխատանքները, պայմանավորված արդի հաղորդակցական ուսուցման գերակայությամբ, նոր մոտեցումներով դիտարկելու համար:

CONCERNING THE PRAGMATIC PECULIARITIES OF GERMAN DIALOGUES

LUSINE SOGHOMONYAN

*Brusov State University, Pedagogy and Language Teaching Chair,
Ph.D student,
Yerevan, Republic of Armenia*

The aim of the current article is to study the pragmatic peculiarities of German dialogues in communicative situations (based on German textbooks *Beste Freunde A2.1/A2.2, Schritte Plus neu A2*).

The objectives are as follows: to study the essence of the set problem in methodical literature, to analyze dialogues in textbooks based on theoretical theses, to identify the communicative-pragmatic strategies of German dialogues.

The study was carried out with the use of the following methods: abstraction, comparison, analysis, deduction.

The article presents the functional peculiarities of German speech acts from the point of view of discourse coherence, sender-receiver interaction, topic development. Within the

²⁷⁹ Weinrich H., Textgrammatik der deutschen Sprache, Hildesheim, Georg Olms Verlag, 2007, S.

framework of communicative-pragmatic competence, the strategies for turn-taking of dialogue participants are discussed, revealing the activities of active and passive listeners. As well as as a result of the structural analysis of the dialogues various manifestations of the stimulus-response relationship is singled out and coordinated, and the functions of discourse markers, as a tool for dialogue coherence are emphasized, expressing different communicative goals of speakers.

Keywords: *communicative-pragmatic competence, structure of dialogue, speech act, discourse marker, discourse, listening strategies.*

О ПРАГМАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ДИАЛОГОВ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

ЛУСИНЕ СОГОМОНЯН

*аспирант кафедры педагогики и
методики преподавания языков ГУ им. В. Брюсова,
г.Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является изучение прагматических особенностей немецких диалогов в коммуникативных ситуациях (на материале учебников немецкого языка *Beste Freunde A2.1/A2.2, Schritte Plus neu A2*).

В задачи исследования входит: изучение поставленных задач в теории, анализ диалогов в учебниках на основе теоретических тезисов, выявление коммуникативно-прагматической стратегии немецких диалогов.

Исследование проводилось с помощью следующих методов: абстрагирование, сравнение, анализ, дедукция.

В статье представлены свойственные немецким диалогам функциональные особенности речевых актов с точки зрения дискурсивной когерентности, адресантно-адресатного взаимодействия, развития темы. В рамках коммуникативно-прагматической компетенции обсуждаются стратегии смены ролей участников диалога, выявляя действия активных и пассивных слушателей.

В результате структурного анализа диалогов представлены и скоординированы различные проявления отношений стимул-реакция, подчеркиваются функции дискурсивных маркеров как инструментария для связности диалога, выражающих разные коммуникативные цели говорящих.

Ключевые слова: *коммуникативно-прагматическая компетенция, структура диалога, речевой акт, речевой маркер, дискурс, стратегии аудирования.*

**ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՐԳԻՃԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՄԱՆ ՓՈՐՁԸ ՍԻՍՈՆ
ՍԻՍՈՆՅԱՆԻ «ԿԸ ԽՆԴՐՈՒԻ... ԽԱՀԱՃԵԼԵՆ»
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՍԵՋ***

ՀՏԴ 82-09

ԹԵՅՄԻՆԱ ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ

*Գորիսի պետական համալսարանի պրոռեկտոր,
Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման (ԱԵԳՄՄ)
անդամ, «Գիտական Արցախ» պարբերականի գլխավոր խմբագրի տեղակալ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
թ. Գորիս, Հայաստանի Հանրապետություն
tmarutyan@mail.ru*

Վերջին տասնամյակներին հայ գրականագիտությունը թեև զգալի տեղ է հատկացրել սփյուռքահայ գրողների երկերի քննությանը, այդուհանդերձ ուսումնասիրության շրջանակից գրեթե դուրս է մնացել լիբանանահայ նշանավոր արձակագիր, հրապարակախոս, խմբագիր Սիմոն Սիմոնյանի գրական հարուստ ժառանգությունը, որը բավման է ոչ միայն ժանրային ու բովանդակային ընդգրկումով, այլև երգիծանքի դրսևորման տարատեսակ ձևերով:

Հոդվածի նպատակն է Սիմոնյանի գեղարվեստական մտածողության մեջ երգիծանքի դրսևորման ձևերի վերհանումով արժևորել «Կը խնդրուի... խաչածեւեր» երկի ժանրային, կառուցվածքային, գաղափարագեղագիտական առանձնահատկությունները, որով էլ պայմանավորված է հոդվածի արդիականությունը:

Մեր խնդիրն է ներկայացնել ու վերլուծել Սիմոնյանի «Կը խնդրուի... խաչածեւեր» երկը՝ հայոց պատմության երգիծական պատկերման գաղափարական շեշտադրումով:

Ուսումնասիրվող նյութի խնդրով ու նպատակով պայմանավորված՝ հոդվածում կիրառել ենք հերմենևտիկայի ու պատմական մեթոդները:

Թեմատիկ անդրադարձով, քննվող հարցերի համակարգով և քննության հիմնական արդյունքով աշխատանքը գիտական նորույթ է:

Հիմնաբառեր՝ Սիմոն Սիմոնյան, երգիծանքի գեղարվեստական միջոցներ, թատերգություն, հայոց պատմություն, պատմափիլիսոփայություն:

* Հոդվածը ներկայացվել է 08.06.2020թ., գրախոսվել՝ 16.06.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Մուտք

Երգիծանքը Սիմոն Սիմոնյանի գեղարվեստական մտածողության էատարրերից է: Երգիծաբան չլինելով՝ նա գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում, հրապարակախոսական հոդվածներում, խմբագրականներում, նամակներում մեծ հակում է ցուցաբերել դեպի երգիծանքի գեղարվեստական արտահայտման տարբեր միջոցները՝ գրոտեսկը, այլաբանությունը, խոսքի ու դրության կոմիզմը, բառախաղը, ողբերգազավեշտական դրամատիզմը և այլն: Երգիծելու բնատուր կարողությունը, սուր դիտողականությունը օգնել են գրողին՝ գտնելու երևույթի բնութագրական հատկանիշը, բնորոշ մակդիրը, փոխաբերությունն ու համեմատությունը:

Պատահական չէ, որ Սիմոնյանի գեղարվեստական առաջին հայտը՝ «Կը խնդրուի...խաչածեւել. Զայ ժողովրդի ծննդան 10000-ամյակի տոնակատարությունը (առաջին օր)» խորագրով, երգիծանքի նախասիրության յուրօրինակ դրսևորում էր: Երկը բնորոշվել է իբրև թատերգություն, բայց կառուցվածքը դասական իմաստով դրա հիմքը չի տալիս: Առհասարակ, պետք է նշել, որ Սիմոնյանի ստեղծագործական խառնվածքին բնորոշ են որոնողականությունը, ժանրային փոխաձևումները, ստեղծագործական փորձարարությունը: Նրա գրարվեստը շատ ավելի ինքնածին է, ներքին կուտակումների ինքնաարտահայտման միջոց, իր երևակայության մեջ արդեն ձև ու մարմին առած կառուցվածքի ինքնահնար թելադրանք:

Հղացումով ու կառուցվածքային տեսանկյունից յուրօրինակ ստեղծագործություն է «Կը խնդրուի... խաչածեւել»-ը՝ բնաբանված հայկական հայտնի առածով՝ «Չէ եղեր գիշեր, որ չի լուսցեր»: Վերնագրային կառույցում, որպես երկի ժանր, նշված է՝ «Հայոց երգիծական պատմություն»: Նախքան առանձին գրքով տպագրելը Սիմոնյանն այն մաս-մաս հրապարակել է իր խմբագրած «Սփիւռք» շաբաթաթերթում՝ «նկատի ունենալով, որ մեր պատմութեան գեղարուեստական քննութիւնն է, որ կկատարուի հոն: Այս շարքին նախապէս լոյս տեսած մասերը հրատարակուեցան եւ կը հրատարակուին ամբողջովին վերամշակուած կերպով»²⁸⁰: Գրողը, ցավոք, չի իրագործել գրական ծրագիրը և չի ամբողջացրել երգիծապատումը մեկ գրքով, որում պետք է ներառվեին նաև մյուս մասերը՝ համապատասխանաբար տոնակատարության երկրորդ ու երրորդ օրերի դիպաշարային ընթացքով՝ «Չուրջ հինգ հարիւր եջ կազմող եզակի գործ մը՝ թէ որպէս գրականութիւն, եւ թէ որպէս պատմական քննութիւն»²⁸¹: Սիմոնյանը, սակայն, երկրորդ ու երրորդ օրերի առանձին հատվածներ (օրինակ՝ բանախոս Վասակ Սյունի՝ «Ինչու՞ անցայ պարսիկների կողմը», «Կը վկայէ պատմաբան, պրոֆ. Նիկ. Ադունց», որ «հայոց պատմափիլիսոփայության հոյակապ, թերեւս ամենէն գեղեցիկ էջն է»²⁸²) հրապարակել է «Սփիւռք»-ում²⁸³:

Մի անդրադարձում Սիմոնյանը տվել է երկի երեք մասերի հակիրճ նկարագրությունը. «ա – Չար եւ բարի ոյժեր(հայ եւ օտար),- ոգիներ եւ յատկութիւններ, որոնք *արգելք* կամ *խափան* եղած են հայ ժողովուրդի յաւերժութեան, կամ սատարած են անոր՝ հայ ժողովուրդի հրթիռը արձակելով դեպի յաւերժութեան (պատմութեան) երկինքը, եւ այդ հրթիռը Սասունցի Դաւիթի արձակած կամ շարտած կոտին պէս՝ դեռ կշարունակէ իր ուղին՝ երթը... բ – Հայ ժողովուրդին եւ անոր յաւերժութեան սատարող եւ *վնասող* քաղաքականութիւններ, այսինքն՝ արեւելումներ... Երկրորդ գիրքն ուրեմն պիտի տայ հետեւեալ դէմքերը, որոնք իմ ամենախոնարհ տեսակետովս՝ քաղաքականութիւն ըրած են, քաղաքական ուղղութիւն ունեցած են եւ մեր *յաւերժութեան նաւը վարած են*, վարած են՝ լաւ կամ գէշ, ճիշդ կամ անճիշդ, բայց վարած են: գ – Վերջին հատորը պիտի

²⁸⁰ «Սփիւռք», 2 մարտի, 1965թ., թիվ 8, էջ 1:

²⁸¹ Նույն տեղում, էջ 1:

²⁸² «Սփիւռք», 7 հուլիսի, 1965թ., թիվ 26, էջ 1:

²⁸³ Տե՛ս «Սփիւռք», 1965, թիվ 21, 22, 23, 24, 25, 27:

պարունակել *Հայ ժողովուրդին վերջին դատաստանը...* Սասունցի Դավիթը պիտի ըլլայ ահեղ դատաւորը, որ պիտի դատէ հայ ժողովուրդին յաւերժութեան սատարողներն ու խափանողները – անձեր, ոգիներ, շարժումներ՝ հին ու նոր, հայ թէ օտար...»²⁸⁴:

Կարապետ Փոլատյանի հետ «Զրոյց»-ում²⁸⁵ Նույնպէս Սիմոնյանը վկայել է, որ պատերազմի ընթացքում (խոսքը Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի մասին է՝ Թ.Մ.) հիմնովին վերամշակել ու ամբողջացրել է երկը երեք մասերով և պատրաստվում է հրատարակել: «Հայ ժողովրդի ճակատագրի վերլուծում մըն է, երգիծանքով ու լացով, իմաստասիրութեամբ, մտածումով, պատմական ճշգրտութեամբ,՝ նշում է Սիմոնյանը: - Ինչու՞, ինչպէ՞ս տեսած է հայ ժողովուրդը, բայց ինչու՞ չէ մեծցած, ինչու՞ միշտ «փոքր ածու» մնացած է. որո՞նք, ի՞նչ բաներ մեզ տեսել տուած են, եւ որո՞նք ու ի՞նչ բաներ մեզ մանրած են, փոշի ըրած ու ցրուած: <....> Տեսել ու չմեծնալ. ահա՛ հայ ժողովուրդը»²⁸⁶:

Պատմության գեղագիտական ընկալման ու յուրացման կերպը

Վստահաբար գնալով դեպի հայոց պատմության երգիծական պատկերման նորոպի կերպի՝ Սիմոնյանը երգիծապատումի ընդգրկումն ու ճյուղավորումները, թեմատիկ-գաղափարական հարցադրումները փորձել է արտահայտել թատերգական կառույցի ձևով, ինչը պետք է դիտարկել փորձարարության մակարդակում՝ իբրև արձակի ու դրամայի յուրատեսակ համադրում, միջժանրային ստեղծագործություն: Այլ խոսքով՝ «Կը խնդրուի... խաչաձեւել»-ը թատերգականացված պատմություն է՝ առանց ներքին ամբողջական հյուսվածքի: Լևոն Հախվերդյանի դիտարկումով՝ այն ավելի շատ «գրական, քան բեմական ստեղծագործություն»²⁸⁷ է: Հետաքրքիր է, որ Սասուն Գրիգորյանը երգիծապատումը համարում է «դրամատիկական մենախոսություն», որ հմուտ բեմադրիչը կարող է մատուցել որպես պիես-մենաթատրոն²⁸⁸:

Պատմագիտության մեջ տարբեր են պատմական անցուղարձերի մեկնաբանությունները, հաճախ՝ իրարամերժ ու տարաբեւեռ: Կոստան Չարյանի բանաձևումով՝ «Չափազանցություն պիտի չլինի ասել, որ հայոց պատմությունը դեռ չկարդացված գիրք է: Ամեն ինչ գաղտնիք է, առեղծված: Փակ պատուհան, որի ետև ինչ-որ լույսեր են թաքնված: Մեր պատմագիրներն իսկ ավելի շատ օգտագործած են ժողովրդական բանահյուսության աղբյուրները, քան իրական փաստերը»²⁸⁹:

«Հին հայ մատենագրութիւնը որպէս ենթահող արդի հայ գրականութեան մեջ» բանասիրական ուշագրավ ուսումնասիրության մեջ Սիմոնյանը, պարզաբանելով պատմության գեղարվեստական պատկերման իր ըմբռնումները, գրում է. «Ըստ մեր խոնարհի կարծիքին՝ պատմական ստեղծագործությունները – վեպ, թատերգութիւն, պոեմ, պատմութեամբ, կամ պարզ քերթութեամբ, անցեալի մը գեղարուեստական ներկայացումը ըլլալէ ետք կամ առաջ, պետք է փոխհարկաւորուի մը ունենան, անսպասելի մտածում մը, ճշմարիտ գիտ մը: Մէկ խօսքով՝ «ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԳԻՒՏ»²⁹⁰: Փիլիսոփայական գյուտ, առանց որի «պատմական գործը մը պիտի ըլլար միայն անցյալի երևակայութեամբ ուռուցում կամ ընդլայնում»²⁹¹: Սիմոնյանը

²⁸⁴ «Սփիւռք», 25 հոկտեմբերի, 1965թ., էջ 2 («Պատասխան Գուրգեն Մահարիին»):

²⁸⁵ Կարապետ Փոլատյանի և Սիմոն Սիմոնյանի «Զրոյցը» տեղի է ունեցել 1968թ.-ի հուլիսի Բեյրութում, մի հատված հրապարակվել է «Սփիւռք»-ում (1985թ. թիվ 1, էջ 18-25), ապա լույս է տեսել առանձին գրքով՝ Զրոյց Սիմոն Սիմոնեանի հետ, հտ. 2 (Պեյրութ, «Սեան» տպ., 1988, 136 էջ):

²⁸⁶ «Սփիւռք», 1985, թիվ 1, էջ 25 (Կարապետ Փոլատյան, Զրոյց Սիմոն Սիմոնեանի հետ):

²⁸⁷ Գրիգորյան Ս., Բազմաաղանդ երախտավորը, Ե., «Ուխտատուն» հրատ., 1999, էջ 25:

²⁸⁸ Նույն տեղում, էջ 26:

²⁸⁹ Չարյան Կ., Դեպի Արարատ, Ե., «Սարգիս Խաչենց» հրատ., 2001, էջ 346:

²⁹⁰ «Սփիւռք», 23 մարտի 1975, թիվ 11, էջ 6:

²⁹¹ Նույն տեղում, էջ 5:

պատմական նյութով զրկած հայ գրական ստեղծագործությունները, չհաշված մի քանի բացառություններ, հաջողված է համարում միայն անցյալը վերարտադրելու, հայրենասիրություն ներշնչելու, պատմության դասերով սերունդներին դաստիարակելու առաքելությամբ, որոնք, սակայն, զուրկ են «փիլիսոփայական նոր ու ինքնատիպ» գյուտերից:

Իր առաջին գեղարվեստական երկում դիմելով պատմական թեմատիկային՝ Սիմոնյանը փորձում է հենց պատմիչների հաղորդած տեղեկությունները, պատմագրության եզրահանգումները «սեպհական ու ինքնատիպ փիլիսոփայութեամբ», այսպես ասած «փիլիսոփայական գյուտերով» մեկնաբանել: Նա փորձել է նորովի վերարտադրել հայոց պատմությունը՝ որպես հետահայացի, ինքնասուզման, ինքնաճանաչման մի պատմություն, որ «մեզի մտածել կու տայ, եւ որ երբեմն լալու չափ կը հուզէ երգիծանքի տարագին տակ»²⁹²: Գաղափարական ուշագրավ գուգահեռներ կարելի է տանել «Կը խնդրուի... խաչածեւել»-ի և Չարենցի «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի միջև: Պատմության փիլիսոփայությունը արդիականության խնդիրներին ծառայեցնելու միտումը, ի դեմս Չարենցի, 1930-ականներին նոր սկիզբ էր նշանավորում պատմական նյութի գեղարվեստական յուրացման համապատկերում, ինչը «Գիրք ճանապարհի»-ում արտահայտվեց յուրատիպ լուծումներով: Ժողովրդի անցած ճանապարհին առասպելական Չայկից մինչև «այս հանճարեղ ներկան գալիքնափայլ» իմաստավորելու չարենցյան փորձը՝ պատմական իրականությանն առերեսվելու, «դարերի կորուստը» ժառանգելու, անցյալի նշանավոր դեմքերին դիմելու և նրանց հետ զրույցի միջոցով ազգային մտահոգություններ արտահայտելու մոտիվներով, ակնհայտ ընդհանրություններ է ձևավորում Սիմոնյանի «Կը խնդրուի... խաչածեւել» թատերգության պատմափիլիսոփայական հիմնաշերտի հետ:

Նյութի ընտրությունը, պատումի ու կերպարակերտման առանձնահատկությունները

Ուշագրավ է ինչպես գրանյութի ընտրությունը, այնպես էլ դրա գեղարվեստական յուրացումը: Հայ ժողովրդի 10000-ամյակի տոնակատարությունն է նշվում Յունեսկոյի սրահներում, ինչը նախաձեռնել է ԲՀԺՄԿ-ն՝ Բովանդակ Հայ ժողովրդի Միացյալ կազմակերպությունը՝ տոմսակ-հայտագրով խնդրելով «հայկական կուսակցական, բարեսիրական, մարդական, դպրոցական, հայրենակցական, իգական, արական, երիտասարդական, ծերական, մանկանան բոլոր կազմակերպություններն *խաչածեւել*, նոյն օրը, նոյն ժամուն եւ նոյն սրահներուն մէջ կազմակերպելով իրենց հանդիսութիւնները»²⁹³:

Սյուժեն ինքնին սիմվոլիկ-այլաբանական բնույթ ունի: Առաջին պլանում են հիպերբոլան, գրոտեսկն ու հեզնանքը: Երգիծանքի ձևերը պայմանավորված են դիպաշարի զարգացման առանձնահատկությամբ, նկարագրվող երևույթների բնույթով, կերպարների վարքագծով, ստեղծված իրադրությամբ և այլն: Հեղինակը միտումնաբար է ընտրում տոնակատարության և՛ տեղավայրը, և՛ ժամանակը, ինչը բխում է նրա պատմափիլիսոփայական ու սոցիալական կենսադիֆերոշումների գլխավոր միտումներից: «Խաչածեւել» բառը նույնպես բխում է երկի ներքին զարգացումից:

Նշված է տոնակատարության կոնկրետ ժամանակ՝ 1965 թվական, որն, ի դեպ, նաև երգիծապատումի գրության թվականն է, այսինքն՝ հեղինակի կոնկրետ ժամանակը, որը նախ և առաջ կապվում է Մեծ Եղեռնի 50-ամյա տարելիցի ոգեկոչման հետ, ինչը յուրատեսակ ուղերձ է համազգային ինքնագիտակցության վերարթնացման, պատմական ճշմարտության հետ առերեսման և հայ դատի հանրայնացման: Պետք է

²⁹² Կարենորեան Յ., «Սփյուռք», 1965, 12 նոյեմբերի, էջ 11:

²⁹³ Սիմոնյան Ս., Կը խնդրուի... խաչածեւել, «Սեւան» տպ., էջ 9:

Նկատել սակայն, որ Ներքին իմաստային պլանում քրոնոտոպը բացակայում է, գործողությունները կատարվում են, այսպես ասած, ժամանակից դուրս, պատմություն-բեմ այլաբանական տարածությունում, որտեղ հայտնվում են հայ ժողովրդի բովանդակ պատմության գլխավոր դերակատարները՝ իրական, թե միջա-արթետիկային:

Սիմոնյանը «նույն օրվան, նույն վայրին ու նույն ժամուն» սահմաններում ժողովրդի պատմության գլխավոր դերակատարներին հանում է «բեմ»՝ դատելու նպատակով, երգիծական շղարշի տակ ցույց տալիս մեր բազմադարյա երթի «մութ, անհեթեթ, տարօրինակ» ընթացքը (Չարենցի խոսքով), պատմական անցքերի երգիծական ու դիպուկ մեկնաբանություններով ճշգրտում իր վերաբերմունքը պատմության հանդեպ: Բեմն այն կետն է, որտեղ հատվում-խաչաձևվում են ժամանակային շերտերը: Որպես այլաբանական տարածություն՝ այն մտնում է երկի մտահղացման ծրագրի ու կառուցվածքի մեջ: Տարբեր ժամանակաշրջաններն ու դրանց պատմական դեմքերին դիտելով մեկ ամբողջության մեջ՝ հեղինակը ստեղծում է, այսպես ասած, ժամանակային միասնություն (այդ միտումը առկա է նաև «Անժամանորոս» վեպում²⁹⁴): Ժամանակային այդ միասնությունը կամ *խաչաձևումը* օգնում է ճանաչելու պատմությունը, կամ ինչպես Կոստան Չարյանն է ասում, «պատմության պատմությունը»²⁹⁵:

Հանձն առնելով պատմության առեղծվածները բացահայտելու առաքելությունը՝ Սիմոնյանը փորձում է կերպարների ինքնախոստովանաբանին հնարքով «շրջել» պատմական ժամանակի դեմքերն ու դեպքերը, իրենց տեղը դնել դրանք և սթափ գնահատել պատմական եղելությունները: Նա չի խնայում ոչ՝ հայ թագավորին, ոչ՝ կաթողիկոսին, ոչ՝ գրողին, ոչ՝ կուսակցական գործչին ու մեծահարուստին: Հեղինակի հայացքը կենտրոնանում է պատմության այն հանգրվանների ու կենսահանգամանքների վրա, երբ հայ ժողովրդի տառապանքների, ողբերգությունների, հոգեկան ներքին ճգնաժամերի, քայքայումների, կորուստների պատճառները շատ դեպքերում չնչին ու ծիծաղելի շարժառիթներն են եղել, հաճախ՝ ներանձնական շահերը:

Սիմոնյանի մտքի թռիչքը, երևակայության համատեղումները սահմաններ չեն ճանաչում ոչ ժամանակի, ոչ տարածության իմաստով: Տոնակատարությանը ներկա են հայոց բոլոր մեծերը՝ Հայկ Նահապետը, Արա Գեղեցիկը, Գրիգոր Լուսավորիչը, Սասունցի Դավիթը, Մեծն Թեոդոս Ա-ն, Լևոն Մեծագործը, Տրդատ թագավորը, բանաստեղծներից Վահան Տերյանն ու Եղիշե Չարենցը, մեծահարուստներից Ալեքսանդր Մանթաշովն ու Գալուստ Գյուլպենկյանը, էլի ուրիշներ:

Տոնահանդեսի առաջին օրը պիտի նախագահեն Գրիգոր Լուսավորիչը, Սահակ Պարթևը և Աշոտ Ա. Բագրատունին: Պիտի բանախոսեն Հայկ Նահապետը՝ «Ինչու՞ Արարատի երկիրը փախայ», Տիգրան Մեծը՝ «Ինչու՞ Հայաստանի սահմաններն դուրս ելայ», Տրդատ Մեծը՝ «Ինչու՞ աղջկայ մը համար դավանափոխ եղայ և Ֆրեյոյտ», Վասակ Սյունին՝ «Ինչու՞ պարսիկների կողմը անցայ»: Պիտի արտասանեն Մեսրոպ Մաշտոցը՝ ԱԲԳ-ն, Սահակ Պարթևը՝ ՕՐՈՐԸ, Ղևոնդ Ալիշանը՝ ԼՈՒՄԵՆԿԱՆ: Պիտի մեներգեն Ղևոնդ Երեցը («Անգղ գիւղի երգը») և Կիրակոս Քահանան («Անիի բանալիները»): Օրակարգում երկու կենդանի պատկեր է ներառված՝ «Ա - Ժամանակեն առաջ, Բ - Ըլլալէն ետք», զուգերգ, ուղերձ՝ Աղասի Խանջանից («Առ Լ.Բերիա») և փակման խոսք Կոմիտաս Վարդապետից («Անտունի» և «Կռունկ»)²⁹⁶:

Երգիծական այս հայտագիրն արտացոլված է երկում իբրև ծրագիր ու պատմական աշխարհայացք, որով հեղինակը փորձում է մոտենալ հայ ժողովրդի անցած ուղուն, դրա պարադոքսներին և նորովի մեկնաբանել: Նա նայում է սերունդների

²⁹⁴ Սիմոնյան Ս., Անժամանորոս, Բեյրութ, «Սեան» տպ., 1978թ., 515 էջ:

²⁹⁵ Չարյան Կ., Դեպի Արարատ, էջ 346:

²⁹⁶ Սիմոնյան Ս., Կը խնդրուի...խաչաձեւել, էջ 10:

հոգեհատակը՝ փորձելով ստագերծել առասպելներից հյուսված հայոց պատմությունը, գտնել այն «ճշմարտեալ» առասպելը, որ համահունչ է իրականությանը:

Երգծապատումի ամեն մի պատկեր ունի շատ ավելի խոր ենթատեքստ, քան կարող է թվալ առաջին հայացքից: Երկի հիմքում հայ ժողովրդի ճակատագիրն է: Ինչպես երգիծապատումի առաջին մեկնաբաններից Բեգլար Նավասարդյանն է նշել՝ «Մեծ խմորումներ ծայր առած են համամարդկային տարողությամբ»²⁹⁷:

Հանդիսությանը մասնակցում են միայն օտարները, բացակա են հայերը՝ «ցրված ըլլալով աշխարհի բոլոր վայրերը»²⁹⁸: Հրավիրված են նաև հայ ժողովրդի պատմական ախոյաններն ու բռնապետերը՝ Բաբելոնացի Բելը, Հայլե Սելասիև, Շամիրամը, Ներոնը, Սուլթան Համիդը, Բերիան, Ստալինը և այլք՝ հիմնական թեմա ունենալով հետևյալ նյութերը՝ «Ի՛նչ քրիսթ հայ ժողովուրդին, ինչպե՛ս չմեռավ հայ ժողովուրդը, ինչո՞ւ պիտի չմեռնի հայ ժողովուրդը»²⁹⁹: Եվ որպեսզի ՀԲԺՄԿ-ի հանդիսությո՜ւր կազմակերպված անցի, Սիմոնյանը մի «սպանիչ» նախապայման է դրել. «Կարգապահության պիտի հսկեն հայ կուսակցութիւնները. – Չանգակներու հսկողութիւնը յանձնուած է Հնչակեաններուն, զենքերու՝ Դաշնակցականներուն, լուռեան՝ Ռամկավարներուն, աղմուկի՝ Համայնավարներուն»³⁰⁰:

Առաջին բանախոսի՝ Հայկ Նահապետի թարգմանիչը Բելն է, որովհետև միայն նա էր հասկանում հայերեն, հետևաբար և իր հայեցակետից էլ մեկնաբանում է Հայկի՝ Արարատի երկրում հանգրվանելու դրդապատճառները՝ խորը դրամատիզմ հաղորդելով պատումին: Բելի համոզմունքով՝ եթե Հայկը չգործեր այդ խնեությունը, «Բաբելոնի մեջ կրնայինք ավարտել Աշտարակը եւ ապա այնտեղ հիմնել թագավորութիւն մը, մինչև հիմա տեւել»³⁰¹: Իր ժողովրդի մեջ պակասում էին տնելու հորմոնները, որոնցով միայն Հայկի տոհմն է օժտված, այդ պատճառով էլ իր ժողովուրդը անհետացավ, մինչդեռ Հայկի սերունդը շարունակվեց առ այսօր: Հպարտանալու առիթ, սակայն, Հայկ Նահապետը չունի, քանզի, ըստ Բելի, «գաղթականութեամբ կազմեց իր ժողովուրդը եւ գաղթականութեամբ ալ շարունակվեցաւ իր ժողովուրդը մինչև հիմա»³⁰²: Սիմոնյանն առասպելական պատումին հաղորդել է յուրատեսակ փիլիսոփայություն: Պաշարված լինելով առասպելներով՝ տասը հազար տարի հետո էլ չենք կարողանում ճեղքել հայ ժողովրդի գոյավորման իրական հիմքերը ցուցանող վարագույրը: Պատկերն ավարտվում է դրության կոմիզմի տեսարանով. Հայկը փորձում է երկրորդ նետն արձակել Բելի ուղղությամբ, սակայն «դաշնակցականները բռնեցին Հայկ Նահապետի ձեռքերեն, Հնչակեանները զարկին զանգակները, Ռամկավարները լուռօրէն ազդարարեցին եւ Համայնաւարները աւելի աղմկեցին՝ պահանջելով որ Հայկ Նահապետը ազատ ձգուի իր ազատագրական կռիւը շարունակելու»³⁰³:

Ըստ գեղարվեստական կառուցվածքի՝ Սիմոնյանի երգիծապատումը միափյուսում է երեք շերտ՝ առասպելապատմական պատում, կյանքի իրապատում հոսք՝ պատմական կոնկրետ իրադարձությունների վկայակոչմամբ և գաղափարի պատմագիտական-փիլիսոփայական նորոպի մեկնաբանություն: Ակնհայտ են նաև երգիծապատումի ոճի բանահյուսական երանգավորումները:

Երգիծական ուշագրավ ուղերձներով է հատկանշվում Շամիրամի խոսքը՝ ուղղված հայ ժողովրդին և մասնավորապես իր՝ թագուհիների թագուհու «իրավառ սիրահրավերը» մերժած Արա Գեղեցիկին: Կայծքարի պես կարծր ժողովուրդը թեև միշտ

²⁹⁷ «Սփիւռք», 1965, 28 հուլիսի, թիվ 29, էջ 3:

²⁹⁸ Սիմոնյան Ս., Կը խնդրուի... խաչածեւել, էջ 13:

²⁹⁹ Նույն տեղում, էջ 11:

³⁰⁰ Նույն տեղում, էջ 11:

³⁰¹ Նույն տեղում, էջ 15:

³⁰² Նույն տեղում, էջ 16:

³⁰³ Նույն տեղում, էջ 16:

մնաց «փոքր ածու» և չկարողացավ կայսրություն հիմնել, բայց կարողացավ ապրել, ինչը «կայսրություն հիմնելէ աւելի գերազանց կարողութիւն մըն է»³⁰⁴: Հակառակ իր բազմաթիվ Հարալէգ աստվածների՝ Ասորեստանի հզորագոր ժողովուրդը անհետացավ պատմության թատերաբեմից: Պատճա՞ռը: «Մեր Յարալէգ աստվածները կ'ապրին մեզմէ, մեր մարմինէն, մեր արիւնէն, մեր մտածումներէն, մեր կիրքերէն, մեր շունչէն, մեր վիշտերէն դուրս»³⁰⁵, միևնույն ամեն հայ իր մարմնի, արյան, մտածումների, կրքերի, իր վշտերի մեջ ունի «Հարալէգ աստված մը՝ ինքզինք լիզող, ինքզինք կենդանացնող»³⁰⁶: Շամիրամի պնդմամբ՝ ինչ որ պակասեց հայ ժողովրդին, անհշան, բայց կարևոր բան էր: «Տեւելը հրաշալի բան է, բայց կարելոր է աճիլ ու մեծնալը... Ատելութեամբ եւ ռիսով ազգ մը կրնայ տեւել, բաց սիրով միայն կրնայ մեծնալ: ... Հայը հայ կապրի՝ վրեժ մը լուծելու համար, ռիսով, ատելութեամբ, դառնութեամբ եւ մասամբ Նորին: Մեծնալու համար անհրաժեշտ է սիրել: Եվ հայը անսեր ժողովուրդ մըն է եւ չի կրնար սիրել ու մեծնալ ու պիտի չմեծնայ...»³⁰⁷: Եթէ Արան չմերժեր իր սերը, պիտի լիներ արքան երկու երկրների՝ Հայաստանի ու Ասորեստանի: Արան իր Նուարդի համար «կորսնցուց կայսրություն մը»³⁰⁸: Ավելին՝ Արան իր Նուարդի պատճառով կորցրեց ոչ միայն երկու թագավորություն, այլև «Մուսուլի քարյուղի հանքերուն ամբողջությունը»³⁰⁹: Պատումն ուղեկցվում է խոսքի ու դրության կոմիզմի դիպուկ տեսարաններով:

Թատերգության մեջ երկու շերտ են կազմում կերպարները. մի կողմում հայ ժողովրդի պատմական ախոյաններն են, մյուս կողմում՝ նրանց զոհերը: Պատմություններն զեղարվեստական տարածության մեջ ամեն մեկը հայտնվում է իր ժամանակին՝ բացելու հոգին, մտածումները. նրանք և՛ լուսաբանում են, և՛ լուսաբանվում: Սիմոնյանը նրանց տանում է դեպի հոգեբանական մերկացումները և պարտադրում խոսել: Երկու հստակ դրված է ինքնաբացահայտման ու ինքնաքննության գաղափարը, կարծես ամեն մի կերպարի մեջ դրված է երկրորդ ես-ը, որը ճշալությունն է և հակադրություն է գծում:

Տիգրան Մեծը Ներկայանում է անձնական-ներհոգեկան ապրումների տանջալից վերապրումներով. «Ես Հայաստանի սահմաններէն դուրս եկայ, որովհետեւ ուզեցի փախչել կնիկիս ձեռքէն: Ով որ իր կնիկէն կփախչի, կայսրութիւն կրնայ հիմնել»³¹⁰ - այսպէս է հայոց արքայից արքան «տասը հազար տարի ետք» իր հոգեհատակը բացում սերունդների առջև՝ խոստովանելով ինքն իրենից հաղթված լինելու դառը ճշմարտությունը, որ անկյունադարձային եղավ հայ ժողովրդի պատմական ընթացքի համար: «Կայսրութիւն հիմնեցի, բայց կառավարուեցայ կնոջմէս... Երկու մեծագոյն յանցանքներ գործեցի կնոջս պատճառաւ, բազմաթիվ մեծ յանցանքներէս ետք: *Առաջին՝* երբ աներհայրս Սիհրդատ Եպատոր պարտուեցավ Լուկուլլոսէն, փախաւ եւ եկաւ Հայաստան, փոխանակ իր երկիրը կամ Կովկաս ապաստանելու: Փորձանք եղավ իր փեսային - այսինքն ի՛մ - գլխու: Մերժելու էի: Կրնայի՞: Կնոջս հայրը կրնայի՞ մերժել: *Երկրորդ՝* երբ Լուկուլլոս Տիգրանակերտ մայրաքաղաքս պաշարեց, ես փոխանակ մայրաքաղաքս ազատագրելու, 6000 հայ երիտասարդ զինուորներ դրկեցի եւ մայրաքաղաքէս Կոլեոպատրան եւ իրենները ազատագրեցի»³¹¹: Եվ ապա՝ «Ինչու՞ մերժեցի Պոմպեոսի դէմ ճակատամարտի ելլել, եւ իմ այս ծիրու վրայ հեծած՝ գլխիկոր յառաջացայ Պոմպեոսի զինուորներու մեջէն եւ հռոմայեցի զօրավարին ոտքերուն առջեւ դրի այս թագը... Ես Պոմպեոսի դէմ չպատերազմեցայ, վասնզի անոր բանակին մեջ տեսայ

³⁰⁴ Նույն տեղում, էջ 22:

³⁰⁵ Նույն տեղում, էջ 22:

³⁰⁶ Նույն տեղում, էջ 23:

³⁰⁷ Նույն տեղում, էջ 23:

³⁰⁸ Նույն տեղում, էջ 25:

³⁰⁹ Նույն տեղում, էջ 26:

³¹⁰ Նույն տեղում, էջ 40:

³¹¹ Նույն տեղում, էջ 45:

ի՛մ, ի՛մ որդիս՝ Կրտսերն կոչուած Տիգրանը, ի՛մ երակներուն ծնունդը... Երբ ինծի լուր բերին թէ իմ զաւակս կառաջնորդէ ինծի դէմ արշաւող հռոմէական բանակները, ձեռքերս թուլցան եւ պարպուեցայ ես ինծմէ»³¹²:

Հոգեկան ներքին փորձով Տիգրան Մեծը հայ ժողովրդին հղում է յուրօրինակ հոգևոր կտակը. հայը կենդանի ու կանգուն մնաց, որովհետև կայսրություն չիմսեց: «Բոլոր կայսրութիւն հիմնող ժողովուրդները մեռան ու անհետացան պատմութեան թատերաբեմէն, ու պիտի անհետանան նաեւ այս օրերու բոլոր կայսերական ժողովուրդները, կապիտալիստական թէ սոցիալիստական կայսրութիւնները: Հայո՛ց ժողովուրդ, դուն պիտի ապրիս ծնունդէդ մինչեւ հիմա կտրած ճամբուն տարիներուն չափ, այսինքն տասնազար տարիներ եւս, Եթէ ՀԱՐԱՉԱՍՏԵՐԻ ԶԴԱԲԱՆԵՆ, այսինքն՝ ԴԻՒՆ ԵԹԵ ԶԵԶԻ ԶԴԱԲԱՆԵՍ... Արեան դավաճանութիւնը միայն մահ պիտի բերէ հայ ժողովուրդի»³¹³:

Պատմութեան մի շարք ողբերգական իրադարձությունների՝ պատմագիտության լույսի ներքո դիտված պատճառները Սիմոնյանն ընդունում է ակնհայտ կասկածով, որն արտահայտվում է երգիծապատումի տարբեր շերտերում, պատմության տարբեր դերակատարների շուրթերով՝ հասնելով ողբերգազավեշտի: Սիմոնյանը ձգտում է մեզ արթնացնել ընդարմացումից, ոգեսթափության կոչ է անում: Այս մոտիվն առաջ է բերում յուրատեսակ գաղափարական ընդհանրացում. ետ նայիր ու գնա առաջ: Այդ «առաջն» արդեն ներկայացում չէ, սկիզբ է առնում պատմության իրական զգացողությունն ու ճանաչողությունը:

Հեղինակն աստիճանաբար լայնացնում է պատմության ընկալման ու երգիծական մեկնաբանության ներքին իմաստաբանական սահմանները:

Պատմության գլխավոր դերակատարներից Սիմոնյանին առանձնապես հետաքրքել է Ներոնը, և պատահական չէ, որ Նրա ողջույնի խոսքը երգիծապատումի գաղափարական-փիլիսոփայական խտացումներից է՝ պատմական Նոր հայեցակետի առաջաջանման իմաստով:

Աղասի Հովհաննիսյանը Սիմոն Սիմոնյանին նվիրված մի հուշապատկերում («Սիմոն Սիմոնյանը Թեհրանի մեջ») հետաքրքիր դրվագ է երկրորդում: «Նոր հայտնությունը մը ըրած եմ, որ պիտի զարմացնէ բոլորիդ:

- Ի՞նչ է այդ յայտնութիւնը. - հետաքրքուած հարցրին սեղանակիցները:

- Ներոնը հայ ժողովրդի բարեկամ մըն էր...

- Ի՞նչ կ'ըսես սիրելի Սիմոնեան... ատ քո նկարագրած հայ երգիծական պատմութիւն մըն է. - միջամտեց Գարեգին Սրբազանը:

- Այո, Սրբազան Հայր, ատիկա երգիծական մասն է... Ես փաստեր կը ներկայացնեմ յոյն պատմագիրներէն, կենդանի եւ վավերական փաստեր, որ Ներոնը հայ ժողովրդի բարեկամ մըն էր՝ ան ալ աղուոր բարեկամ մը:

- Ի՞նչ էր Ներոնի հայասիրութեան դրդապատճառը. - հարցրեց ճարտ. Վ.Առաքելեանը:

- Ներոնը սիրահարուած էր հայոց թագաւորի գեղանի քրոջը եւ այդ իսկ պատճառով ալ վերաշինել տուեց մայրաքաղաքը եւ հարիւրավոր ուրիշ քաղաքներ ու ավաններ, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ կամուրջներ ու ճանապարհներ՝ Հայաստան ուղարկելով հարիւրավոր ճարտարապետներ, քանդակագործներ, կամուրջ կապողներ ու հազարաւոր բանուորներ՝ հայոց արքունիքի գեղանի արքայադուստրին սիրտը շահելու համար: Սակայն հայոց արքայադուստրը չփոխադարձեց ժամանակի մեծագոյն կայսեր

³¹² Նույն տեղում, էջ 46:

³¹³ Նույն տեղում, էջ 47:

սիրոյն, զայն տգեղ ու աննորմալ համարելով... Այս բոլորը շուտով թղթին կը յանձնեմ, որպէս պատմական իրողութիւն»³¹⁴:

Ներոնի կերպարը տնապէս հետաքրքրել է Սիմոնյանին և պատահական չէ, որ երգիծապատումում նա բավականին համաձայն դիտարկումներ է անում՝ վերաարժևորելով կայսեր պատմական դերակատարութիւնը:

Ներոնը հայ ժողովրդի ծննդան տասնհազարամյակի տոնակատարութեանն է եկել՝ «ջնջելու պատմութեան եւ պատմագրութեան մեծագոյն անարդարութիւնը եւ ապա յայտարարելու ու հաստատելու մեծագոյն ճշմարտութիւն մը»³¹⁵, որ ինքը հայ ժողովրդի ամենամեծ, ամենաանկեղծ և թերևս միակ օտար բարեկամն ու բարերարն է եղել: «Միլիոններ ու միլիառներ ծախսեցի ձեզի համար: Ձեր ո՞ր իշխանն ու թագաւորը, կամ հայազգի ո՞ր բիւզանդական կայսրը ինձմէ անելի բարիք բերաւ Յայաստանին: Ձեզ չկոտորեցի, չաթորեցի, չջնջեցի ձեր անկախութիւնը, ընդհակառակն ձեզի երեքդարեան թագաւորութիւն տուի, վերակառուցի ձեր մայրաքաղաքը՝ Արտաշատը եւ շինել տուի ձեր ամենէն շքեղ տաճարը՝ Գառնին, եւ այս բոլորին փոխարէն՝ ձեր գիրքերուն ու յիշողութեան մէջ գիս կը ճանչնաք Յռոմայեցիներու եւ Եւրոպացիներու պէս, իբրեւ անգութ եւ մարդասպան»³¹⁶: Մինչդեռ ապերախտ ու անմիտ հայ ժողովուրդը, որ բարերարներին ասել գիտի և ոչնչացնողներին՝ օրհնաբանել, պաշտեց Թեոդոս թագավորներին ու Ստալին հայրիկներին: «Իմ միակ յիմարութիւնս եղաւ հայասիրութիւնը»³¹⁷, - դառնորէն եզրակացնում է կայսրը: Արտահայտութիւնը «երկու շրջումներով» («Յիմար էի, որովհետեւ հայասեր էի: Յայասեր էի, որովհետեւ յիմար էի») տարածվում է սրահում՝ առաջ բերելով տարակարծիք քննարկումներ, որոնք խոսքի ու դրոյթան ծաղրի տպավորիչ պատկերներ են՝ կոմիկականի կարևորագոյն հատկանիշի՝ հակադրութեան(հակասութիւն) հմուտ կիրառմամբ:

Այսպէս, ամեն մեկը ձգտում է արդարադատ ու պերճախոս երևալ: Առանձին պատկեր-իրարդրութիւնների միջոցով Սիմոնյանը փորձում է տալ հայ ժողովրդի պատմութեան շարժման ու զարգացման ներքին փոխտփայլութիւնը՝ ինքնատիպ ու անսովոր իրավիճակների մէջ դնելով կերպարներին: Նրա թատերական ֆանտազիաները նոր գոյներ են բերում հայ երգիծաբանութիւն: Զաղաքական սուր ենթատեքստ ունեն Փոքր Միերին ու Սասունցի Դավթին որոշակի պայմանադրումներով տոնահանդեսին հրավիրելու դրվագները, Ստալինի ու Բելի ճեպագրույցը հայ ժողովրդի ճակատագրի շուրջ, «Ժամանակէն առաջ» կենդանի պատկերը՝ հայ չորս կուսակցութիւնների ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ, հայ ժողովրդին «հասցեագրված» բազմաթիվ հեռագրեր (Օշական գյուղի կոլխոզի բրիգադար Եզնիկ Մաշտոցյանից, հայերի աստված, Զարդգոդ Վահագն Վահեվախյանից, Դազար Փարպեցուց, Վասակ Սյունուց, Անաստաս Միկոյանից, Դավթի որդի Միերից և այլն): Այդ ամենը հեղինակը փորձում է ներկայացնել հատկապէս հեգնանքի, զավեշտի, պարողիայի ու սատիրայի միջոցով: Ստալինն ակնհայտ ափսոսանքով է մասնակցում հայ ժողովրդի գոյատևման կենսահաստատ ուժը փաստող տոնահանդեսին. «Ախ, եթէ 1953 մարտի 5-ին սպանուած չըլլայի եւ Երկու տարի եւս ապրած ըլլայի, Տասնհազարամեակ տօնելու այս յոգնութենէն ազատած կ'ըլլայի այս բազմութիւնը»³¹⁸: Դետում է ծաղրը. իր հարյուր-հազարավոր արձանների մէջ, այդուհանդերձ, «ամենէն վիթխարին շինած էին հայերը»³¹⁹, իսկ ինքն այդ բարձունքից «նաբուգոդոնսորեան ամեհի արձանիս մէջէն տիւ եւ գիշեր կը դիտէի Երեւանն ու բովանդակ Այրարատեան

³¹⁴ Զովհաննիսյան Ա., Դուշապատկերներ, Ե., «Մ.Վարանդեան» հրատ., 1993, էջ 42:

³¹⁵ Սիմոնյան Ս., Կը ինկրուի... խաչածեւել, էջ 80:

³¹⁶ Նույն տեղում, էջ 84:

³¹⁷ Նույն տեղում, էջ 84:

³¹⁸ Նույն տեղում, էջ 59:

³¹⁹ Նույն տեղում, էջ 58:

դաշտը եւ ստալինեան (պողպատեայ) լռութեամբ կը խորհէի թէ ինչպէս պիտի մաշեցնեմ հայ ժողովուրդը...: Արդէն բաւական հալեցուցեր էի հայ ժողովուրդը եւ իր թիւը մէկ միլիոնէն վար բերեր էի»³²⁰:

Սիմոնյանը Նոր, ուշագրաւ որակներ է փնտրում Տրդատ արքայի մարդկային ճակատագրում՝ այն հակադրելով պատմագիրների հաղորդած ծանոթ պատումներին: Սիմոնյանին հաջողվել է առաջ քաշել լուրջ կրոնաբանական հարցադրումներ և պատմության մեկնաբանությունը կասկածի տակ դնել: «Ինչու՞ դաւանափոխ եղայ... Ինչու՞ քանդեցի իմն աստուածները եւ աներեցի անոնց մեհեանները»³²¹ - այս հարցին է կոչված պատասխանելու Խոսրովի սեգ որդին՝ ի ցույց դնելու պատմական ճշմարտությունը, թէ «Հայոց Քրիստոնեութիւնը սիրահարութիւն մըն է՝ խօլ ու խելագար», և «Եթէ Հռիփսիմէի քիթը քիչ մը երկար ըլլար կամ հասակը՝ կարճ, ես պիտի չսիրահարէի իրեն եւ քրիստոնեայ պիտի չդառնայի: Եւ եթէ ես քրիստոնեայ դարձած չըլլայի, հայ ժողովուրդը երբե՞ք քրիստոնեայ պիտի չդառնար եւ մտար հեթանոս...»³²²: «Իմ հավատքիս մէջ չգտայ իմ սիրածս: Ատոր համար դաւանափոխ եղայ: Եղայ քրիստոնեայ: ...Ես հասայ սիրածիս իր հաւատքով»: Սիմոնյանի Նորահայաց պատմափիլիսոփայությունը երկում իր բարձրագույն մարմնավորումը գտնում է Ներքին ուժեղ դրամատիզմով ու քնարականությամբ հագեցած այս խոհածությունների մեջ:

Դիմելով հիմնականում գրոտեսկային պարոդիային՝ Սիմոնյանը փորձում է հաղթահարել անցյալի միֆականությունը, պատմականությունն ու կարծրատիպերը: «Հայ ժողովուրդը պիտի կարենա՞յ այրել *ամեն բան*, զոր պաշտած է, եւ պաշտել այն ամեն բան, զոր ատած ու Նզոված է, - Նշել է Սիմոնյանը Կ.Փոլատյանի հետ գրուցախոսելիս, - հրաշալի յետադարձ ակնարկի մը (մեր անցեալին վրայ) եւ հրաշալի հեռաւոր հայեացքի մը(մեր ապագայի վրա) պէտք ունինք՝ իսկապէս փրկուելու համար»³²³: Երգիծական հնարներով վերաիմաստավորելով Տիգրան Մեծի, Տրդատի, Գրիգոր Լուսավորչի, Մեծն Թեոդոս Ա-ի, Ներոն կայսեր և այլոց դասական կերպարները՝ Սիմոնյանը հանգել է դրանց պատմական իմաստների քայքայմանը:

«Կը խնդրուի... խաչածնել»-ը թեև երգիծապատում է, բայց հայոց պատմության տոնահանդեսը բնավ էլ կատակերգական-զավեշտական գունավորում ձևավորելու նպատակով չի հղացված: Ինչպէս հեղինակն է Նշել՝ «Գիրքին հիմնական խորքը հայ ժողովուրդին հավերժութեան տաճնապն է»³²⁴: Այն հայոց հազարամյա պատմության ինքնօրինակ դատաքնությունն է, ինչը հեղինակը զարգացրել է պատմության քարացածության, անշարժության, այսպէս ասած մեռած ձևերի ու մեկնությունների հետ ունեցած հակադրության տեսանկյունից: Այդ իմաստով երգիծապատումն ունի վերապատմական բնույթ:

«Կը խնդրուի... խաչածնել»-ը, որպէս Սիմոնյանի առաջին գեղարվեստական ստեղծագործություն, ջերմ ընդունելություն գտավ ժամանակի մամուլում, հատկապէս Սիմոնյանի խմբագրած «Սփյուռք» շաբաթաթերթի էջերում³²⁵: Անդրադարձները

³²⁰ Նույն տեղում, էջ 59:

³²¹ Նույն տեղում, էջ 130:

³²² Նույն տեղում, էջ 131:

³²³ «Սփիւռք», 1985, թիվ 1, էջ 25:

³²⁴ «Սփիւռք», 25 օգոստոսի, 1965թ, թիվ 33, էջ 3:

³²⁵ **Կարևորյան Հ.**, Նոր գրքեր(Ս.Ս.-ի «Կը խնդրուի... խաչածնել» գրքի մասին), «Սփիւռք»,

12 նոյեմբերի, 1965թ., էջ 11-12, **Միքայելյան Գ.**, Սիմոն Սիմոնյան և Հինտու փիլիսոփայությունը («Կը խնդրուի... խաչածնել» գրքի մասին), «Սփիւռք», 25 օգոստոսի, 1965թ., էջ 3-4, **Նավասարդյան Բ.**, Արիամիտ հանդգնութիւն (Ս.Ս.-ի «Կը խնդրուի... խաչածնել» գրքի մասին), 28 հուլիսի, 1965, էջ 3-10, **Ֆրանգույան Ա.**, Գրախոսություն Ս.Ս.-ի «Կը խնդրուի... խաչածնել» գրքի մասին, «Սփիւռք», 18 օգոստոսի, 1965, էջ 3, **Էսմյուրյան Տ.**, Գրադատություն Ս.Ս.-ի «Կը խնդրուի... խաչածնել» գրքի մասին, «Սփիւռք», 6 ապրիլի, 1975թ. էջ 5 և այլն:

խորքային չէին և հիմնականում կրում էին դրվագային բնույթ: Գրախոսները շտապեցին արձանագրել Սիմոնյանի գեղարվեստական հաջողությունները, ծանոթացնող խոսք ասել հեղինակի մասին: Հայրենիքից արձագանքեց Նաև Գուրգեն Մահարին, որ, ի դեպ, առանձնակի վերաբերմունք ուներ Սիմոնյանի հանդեպ: «Սրամտություն պյուս երևակայության ուժգնություն,- ահա թո գործի երկու ուժեղ թևերը, որոնք գրվածք դարձրել են իսկապես թևավոր: Անակնկալներ, ծիծաղելիորեն ողբերգական ու ողբերգական լինելու չափ ծիծաղելի դրություններ և բախումներ տվել են վարպետորեն, բանիմաց գրչով... Հիանալի է, ինքնատիպ, ... հանդուգն և համայնապատում, համայնապարփակ»³²⁶: Այդքանով հանդերձ՝ Մահարին նկատեց, որ չի երևում գործի «խարիսխը»՝ խորհուրդ տալով Սիմոնյանին կենտրոնանալ «այսօրուայ Հայաստանի» (իմա՝ խորհրդային) վրա: Սիմոնյանը պատասխանեց Մահարուն «Սփիւռք»-ի նույն թվականի հոկտեմբերի 15-ի, 22-ի, 29-ի համարներում՝ ուշագրավ պարզաբանումներ անելով երկի կառուցվածքի, գրության շարժառիթների, գաղափարական ընդհանրացումների շուրջ: «Յայտնեմ-ցաւով-որ այդ գործը գրուած է մաս առ մաս, ժամանակ առ ժամանակ, հաճախ տողաշարի արագութեամբ, ... երբ «ՍՓԻՒՐԷ»-ի մէջ նկատուած է պարապ էջ մը, զոր հարկ եղած է լեցնել...»³²⁷: Հենց դա էլ Սիմոնյանը համարում է իր գործի ինչպես «մեղքը», այնպես էլ «առավելությունը»: «Մեղքը՝ հաճախ իր ստեղծած *ոճական եկուրութեամբ*, առաւելութիւնը՝ իր ստեղծած գրգիռով, թափով ու արագութեամբ»³²⁸: Սիմոնյանը երկի միակ խարիսխը հայ ժողովրդի հավերժությունն է համարում, նրա հավերժության տաճնապը և հորդորում Մահարուն՝ փարատելու «նախաւոր երկիւղը» այդօրյա ապրող ու ստեղծագործող Հայաստանի ժխտումը տեսնելու Սասունցի Դավթի դատաստանի մեջ, քանզի «արդարները երկիւղ ունենալու պատճառ չունին»³²⁹, իսկ մեղաւորները «կրնան այժմէն տանիլ Հայոց վերջին դատաստանին սարսափը»³³⁰:

Ամփոփում

Սիմոն Սիմոնյանի «Կը խնդրուի...խաչածեւել» ստեղծագործության մեջ առանձնանում է մի կարևոր գիծ, որը կապվում է հայոց պատմության երգիծական պատկերման ու նորոպի մեկնաբանման հետ: Հանձն առնելով երգիծանքի այլևայլ միջոցներով պատմության մերժելի երևույթները ներկայացնելու, պարադոքսները բացահայտելու, միջականությունը քողազերծելու առաքելությունը՝ Սիմոնյանը փորձում է կերպարների ինքնախոստովանանքային հնարքով վերափմաստավորել հայ ժողովրդի պատմական ընթացքը՝ «*տեսելու եւ չմեծնայլու*» կանխասահմանվածությամբ: Այս առումով երկն ունի պատմափիլիսոփայական ներքին ուղղվածություն: Երգիծական միջոցների նորահնար կիրառությունները երևան են հանում Սիմոնյանի աշխարհընկալման ու լեզվամտածողության ինքնատիպությունը, տեսանելի դարձնում պատկերի կերտման գեղարվեստական յուրահատկությունները: Երկի ժանրային ու կառուցվածքային առանձնահատկությունները նույնպես Սիմոնյանի աշխարհայացքի արտահայտման դրսևորումն են: «Կը խնդրուի...խաչածեւել»-ն էականորեն տարբերվում է դասական թատերգությունից թե՛ կառուցվածքով, թե՛ աստիճանի ձևով, և իրականում գործ ունենք համադրական տեսակի հետ: Պատմության գլխավոր դերակատարներին (իրական ու միջա-արթետիպային) երգիծելիս Սիմոնյանի ծաղրը ձեռք է բերում

³²⁶ «Սփիւռք», 6 հոկտեմբերի, 1965, թիվ 39: Այնուհետև «Սփիւռք»-ի նույն թվականի 15-ի, 22-ի, 29-ի համարներում հետևում է Սիմոն Սիմոնյանի պատասխանը Գուրգեն Մահարուն:

³²⁷ «Սփիւռք», 15 հոկտեմբերի, 1965թ., էջ 1:

³²⁸ Նույն տեղում, էջ 1:

³²⁹ Նույն տեղում, էջ 2:

³³⁰ Նույն տեղում, էջ 2:

AN ATTEMPT OF SATIRICAL DEPICTION OF ARMENIAN HISTORY IN SIMON SIMONIAN'S BOOK «IT IS ASKED ... TO CROSS»

TEHMINA MARUTYAN

*Goris State University, Vice-rector,
Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA), Member,
The «Scientific Artsakh» Journal, Deputy Editor-in-Chief,
Ph.D in Philology, Associate Professor,
Goris, Republic of Armenia*

This article is devoted to the examination of famous Lebanese-Armenian writer Simon Simonian's book "It is Asked ... to Cross" with an ideological emphasis on the satirical depiction of Armenian history. By revealing the forms of satire in Simonian's artistic thinking, we have evaluated the genre, structural, ideological and artistic features of the work, which determines the relevance of the article. There is an important line in the work that is linked to the satirical depiction of Armenian history and its new interpretation. Taking the mission of presenting the reprehensible phenomena of history, revealing paradoxes, unveiling myth by other means of satire, Simonian made an attempt to give a new meaning to the course of Armenian history through the self-confession of the characters. In this regard, the book has historical and philosophical internal directions. While satirizing the main actors of history, Simonian's mockery acquires various nuances that are characterized by remarkable contextual emphasis, as well as serve to solve various aesthetic issues.

Based on the purpose and objectives of the research, hermeneutical and historical methods were applied in the article.

Key words: *Simon Simonian, artistic devices of satire, dramaturgy, Armenian history, philosophy of history.*

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԿՆ SCIENTIFIC ARTSAKH НАУЧНЫЙ АРЦАХ № 2(5), 2020

**ПОПЫТКА САТИРИЧЕСКОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ АРМЯНСКОЙ
ИСТОРИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ СИМОНА СИМОНЯНА
«ПРОСИМ... СКРЕСТИТЬ»**

ТЕЙМИНА МАРУТЯН

*проректор Горисского государственного университета;
член Объединения молодых ученых и специалистов Арцах (ОМУСА);
заместитель главного редактора журнала «Научный Арцах»;
кандидат филологических наук, доцент,
г.Горис, Республика Армения*

В статье анализируется сочинение знаменитого ливанского прозаика армянского происхождения Симона Симоняна «Просим... скрестить» и акцентируется внимание на сатирическом воспроизведении истории Армении в этом произведении.

Актуальность статьи заключается в раскрытии сатирических форм, развернутых в художественном мышлении С. Симоняна, в оценке их жанровых, структурных и идейно-эстетических особенностей. Лейтмотивом произведения становится сатирическая проекция истории Армении и ее новая интерпретация.

С. Симонян предпринял попытку с помощью различных сатирических приемов представить отвергаемые исторические факты, раскрыть парадоксы, разоблачить мифы и с помощью приема исповеди персонажей произведения переосмыслить исторический путь армянского народа. С этой точки зрения сочинение имеет внутреннюю историко-философскую направленность. В случае, когда С. Симонян высмеивает главных действующих исторических лиц, его сатира приобретает различные оттенки, которые характеризуются многозначительной подтекстуальной акцентуализацией, а также служат решению различных эстетических задач.

Исходя из цели и задач исследования, в статье были применены герменевтические и исторические методы.

Ключевые слова: *Симон Симонян, художественные приемы сатиры, драматургия, история Армении, философия истории.*

ՀՏԴ 82.09

ԱՆՆԱ ՄԻԿՈՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի
հայ բանասիրության ֆակուլտետի
հայ նորագույն գրականության ամբիոնի ասպիրանտ
«Զանգակ» հրատարակչության մեթոդիստ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն,
mikoyan.anna@mail.ru*

Հոդվածի նպատակն է առաջ քաշել այն մոտեցումը, ըստ որի՝ ֆրանսահայ գրող Զարեհ Որբունու պոետիկայի քննության և առհասարակ նրա երկերի գրականագիտական ընթերցման համար առանցքային է գրողի կերտած կերպարների անունների և ազգանունների ուսումնասիրությունը: Մեր խնդիրն է 2. Որբունու գեղարվեստական կերպարների անձնանունների օգնությամբ բացահայտել հեղինակային ասելիքը, որը հմտորեն գաղտնագրված է կերպարների անուն-ազգանուններում:

Հետապոտության իրականացման ընթացքում հիմնականում կիրառվել է նշանագիտական մեթոդը, առանձին դեպքերում այն զուգորդվել է գրական տեքստի ընթերցման հերմենևտիկական-հոգեվերլուծական մոտեցումներով:

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք այն ելրակացության, որ Զարեհ Որբունու կերպարների անունները պատահաբար չեն ընտրված. դրանք կա՛մ համընկնում են կերպարների նախատիպերի անուն-ազգանունների հետ, կա՛մ խորհրդանշական են տվյալ կերպարի կամ ստեղծագործության համար: Վերջին տարբերակը գերակշռում է գրողի երկերում: Կան հերոսի ծագումը, սեռային պատկանելությունը, կարգավիճակը, ազգությունը, բնավորությունը, արժեհամակարգը, գործունեությունը, հապվադեպ՝ նաև արտաքինը խորհրդանշող անուն-ազգանուններ, որոնցից յուրաքանչյուրը գեղարվեստական բանալի է՝ թափանցելու ստեղծագործության խորքը:

Հիմնաբառեր՝ սփյուռքահայ գրականություն, 2. Որբունի, պոետիկա, նշանագիտություն, գեղարվեստական կերպարների անձնանուններ, խորհրդանիշներ, նախատիպեր:

Ֆրանսահայ գրող Զարեհ Որբունու իրական ազգանունը Էդբյուզյան է (թուրք. նշ. Է «որբ»), որը ժամանակին գրողի ուսուցիչ Շ. Պերպերյանը, թարգմանելով հայերեն, առաջադրել է որպես իր ստեղծագործող աշակերտի գրական կեղծանուն³³¹: Ճակատագրի հեգնանքով Որբունին Եղեմի տարիներին որբացավ, և ամբողջ կյանքում իր երկերում արտացոլեց ցեղասպանության ժամանակ որբացած սերնդի ճակատագիրն ու հոգեբանությունը: Ուշագրավ է, որ նրա՝ կոտորածի ժամանակ զոհված հոր անունը **Մարտիրոս** է: Ըստ ամենայնի, իր անձնական կենսափորձից ելնելով՝ հեղինակը

* Հոդվածը ներկայացվել է 13.03.2020թ., գրախոսվել՝ 23.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

³³¹ Միաձայն զրոյց Զարեհ Որբունիի հետ // «Բագին», Պեյրուք, 1980, թ. 10, էջ 58:

հավատացած է եղել, որ մարդկային անունները թելադրող են, ճակատագրորեն որոշիչ: Օրինակ՝ հեղինակի «Չի քո է կարողություն» վեպում **Մանուկ** անունով հերոսը կարծում է, որ իր մայրը նախապես մարգարեաբար կանխագուշակել է, որ որդին ամբողջ կյանքում մանուկ է մնալու, ուստի ժամանակին խիստ հատկանշական անուն է ընտրել որդու համար³³²: Ահա այս մտայնությամբ Որբունին իր հերոսների անուններն այնպես է ընտրել, որ դրանք իր և իր կերտած կերպարների փոխարեն խոսեն ու ներգործեն:

Հեղինակը վաղ շրջանի օրագրային նշումներից մեկում խոստովանում է, որ **Լիլի** և **Լուլու** անունով կանանցից մշտապես վտանգ է զգացել³³³, բայց ուշագրավ է, որ հետագայում ամուսնացել է Էլիզաբեթ անունով կնոջ հետ, որին մտերիմները Լիլի էին կոչում: Անվան պատճառով մարդկանց հանդեպ կանխակալ վերաբերմունք ունենալու մտայնությունը հատուկ է նաև գրողի ստեղծած կերպաներին: Օրինակ՝ «Հալածուածները» վիպաշարի գլխավոր հերոս Մինասը խոստովանում է, որ **Արշալույս Աղվորիկյանին** տակավին չտեսած՝ նրա անուն-ազգանվան ներգործությամբ սիրահարվել է աղջկան, քանի որ մտածել է, որ նա և՛ վեհաշուք արտաքինով, և՛ ազնիվ հոգով օրհորդ է: Բայց իրեն հակասելով՝ հետո հիշում է, որ արշալուսային գեղեցկությամբ ևս մեկ տիկնոջ է ճանաչում, որի ազգանունը բացարձակ համաատասիան չէ տիկնոջ կերպարին. տիկնոջ ազգանունը **Լըբեռֆ** է, որը թարգմանաբար նշանակում է «**տավարի միս**»³³⁴: Այնուամենայնիվ, Որբունու գիտակցության մեջ այնքան արմատացած է եղել անունների մոգական ուժի վերաբերյալ հավատը, որ իր կերպարներից մեկն անգամ կարծում է, թե մեռած կնոջ անունը գրելով՝ կարող է նրան կենդանության բերել³³⁵:

Զննելով Որբունու երկերի անձնանունների պոետիկան³³⁶՝ նկատել ենք, որ վերջինս կամ իր կերպարներին նախատիպերի իրական անուններով է ներկայացնում, կամ նրանց համար ընտրում է խորհրդանշական անուններ: Կարծում ենք, որ գրողը խորհրդանշական անունների ընտրության հարցում որոշակիորեն ազդվել է նաև իր սիրելի Ֆ. Դոստոևսկուց, որի երկերի անձնանունների պոետիկան մշտապես եղել է գրականագետների ուշադրության կենտրոնում³³⁷: Ուստի Որբունու պոետիկայի ուսումնասիրության մեջ կերպարների անձնանունների նշանագիտական քննությունն իսկապես անհրաժեշտ և անշրջանցելի է:

Այժմ դիտարկենք Որբունու արձակում հանդիպող անձնանունների պոետիկան հետևյալ դասակարգմամբ՝ **խորհրդանշական անուն-ազգանուններ, նախատիպերի անուն-ազգանունների հետ համընկնող գեղարվեստական անուն-ազգանուններ:**

³³² Տե՛ս **Որբունի 2.**, Չի քո է կարողություն // «Կամ», Պեյրուֆ, 1982, թ. 2, էջ 56:

³³³ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Գրպանի տետրակներ // «Մենք» Բ Փուռիզ, 1931, էջ 74:

³³⁴ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հալածուածները. Թեկնածուն, Պեյրուֆ, «Սեան» տպարան., 1967, էջ

16:

³³⁵ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Չի քո է կարողություն, էջ 70:

³³⁶ Տե՛ս գեղարվեստական երկերի անձնանունների պոետիկայի վերաբերյալ սույն տեսական անդրադարձը. տե՛ս **Տինիցա Ի.**, Интерпретация онима в поэтическом тексте: оним – прецедентное имя – образ-символ, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Філологічні науки, 2015, випуск 38, с. 286-289:

³³⁷ Ֆ. Դոստոևսկու երկերի անձնանունների պոետիկայի մասին տե՛ս **Бем А.**, Личные имена у Достоевского, Сборник в честь на проф. Л. Милетич, София, 1933, С. 409-434. **Альтман М. С.** Достоевский по вехам имен, Саратов, Издательство Саратовского университета, 1975. **Коган Г.**, Загадочное имя Свидригайлова: («Преступление и наказание» и периодическая печать 1860-х годов) // Известия Академии наук СССР, Серия литературы и языка, М., Наука, 1981. Т. 40. № 5. С. 426-435. **Белов С.** Имена и фамилии у Достоевского, «Телескоп», № 6 (108), 2014, С. 42-43. **Brody E.**, Meaning and Symbolism in the Names of Dostoevsky's Crime and Punishment and The Idiot, Names, 1979, Volume 27, Issue 2, p. 117-140.

1. Խորհրդանշական անուն-ազգանուններ

1.1. Աստվածաշնչյան անուններ: «Հալածուածները» վիպաշարի առաջին իսկ վեպում՝ «Փորձում»³³⁸, պատումը գլխավոր կերպարի դիտանկյունից է ներկայացվում, և գործող անձինք հիմնականում անանուն են: Բայց հետաքրքրական է, որ երկրորդական որոշ կերպարներ հանդես են գալիս **անուններով, ընդ որում՝ աստվածաշնչյան** (օր.՝ Թովմա, Կիրակոս, Սանդորո): Առհասարակ վեպում մարդկային կյանքը ներկայացվում է քառասյին ընթացքի մեջ, իսկ սուրբգրային անունների առկայությունն իսկապես սուր հակադրություն է ստեղծում: Սկսած վիպաշարի երկրորդ հատորից՝ գլխավոր հերոսը նույնպես ձեռք է բերում աստվածաշնչյան անուն՝ **«Մինաս»**: Սակայն նախքան վիպաշարի երկրորդ հատորը ստեղծելը Որբունին վիպաշարի մեջ չմտնող «Եվ եղև մարդ»³³⁹ վեպն է գրում, որի գլխավոր կերպար **Թոմասն** ասես վիպաշարի Մինասի կրկնակը լինի: Նրանք նույնանուն են ճակատագրով, փոփոխական էությունը և մարդկանց հետ ունեցած հարաբերություններով: Հարցազրույցներից մեկում Որբունին հաստատում է, որ Մինասն ու Թոմասը նույնական են, դրա համար էլ նրանց անուններն ինքնաբերաբար համահունչ են ընտրվել³⁴⁰: Սակայն մեր կարծիքով Թոմաս անվան ընտրությունը կապված է **Թովմա** առաքյալի անվան հետ: **Թովմա նշանակում է «երկվորյակ»**³⁴¹, իսկ վիպական Թոմասը դրսևորում է հոգեկան երկվորություն, հակասական է, տատանվող ու կասկածամիտ: Բացի այդ, Որբունու սիրելի հեղինակներ Մորիս Բլանշոն և Ջյուլիա Համսունն էլ ստեղծել են նույնանուն ու նույնաբնույթ կերպարներ: Մորիս Բլանշոյի «Մուր Թովման»³⁴² վիպակի համանուն կերպարը և Ջյուլիա Համսունի «Պան» վեպի³⁴³ Թոմաս Գլանը ևս դրսևորում են երկվորություն, ուստի նրանց անվան ընտրությունն էլ է կապվում համանուն առաքյալի հետ:

Որբունին մի առիթով խոստովանել է իր վաղ շրջանի ստեղծագործությունների վրա համսունյան ազդեցության մասին³⁴⁴: «Փորձ» վեպի և Ջյուլիա Համսունի «Սով» վեպի³⁴⁵ ընդհանրություններն ակնհայտ են: Հարկ է նկատել նաև, որ Համսունի «Սով» վեպի կերպարը Որբունու «Փորձ» վեպի կերպարի պես անանուն է, սակայն հաջորդող վեպում («Պան» վեպը «Սով» վեպի շարունակությունն է, ինչպես որ «Հալածուածները» վիպաշարի մնացյալ վեպերը՝ առաջին վեպի՝ «Փորձ»-ի շարունակությունը) անանուն կերպարը անվանվում է Թոմաս, ինչպես որ Որբունու կերպարը՝ Մինաս:

Աստվածաշնչյան անուն է նաև «Սիգփոսեան տեսիլք» նորավեպի³⁴⁶ կերպարի՝ **Հակոբի անունը**: Հրեական «Հակոբ» (Jacob) անունը, ըստ Սուրբ Գրքի, նշանակում է **«խաբող»** կամ **«կրնկակոխ հետևող, կրունկից բռնող, վրա հասնող»**: Ըստ Հին Կտակարանի՝ Հակոբը ժամանակից շուտ է ծնվել, որպեսզի երկվորյակ եղբորը հասնի և կրունկից բռնի (հատ. 2): Իսկ Նորավեպի կերպարը գնացքը բաց թողնելուց հետո որոշում է անձրևի տակ համառորեն վազել՝ գնացքը բռնելու համար մյուս գյուղի

³³⁸ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Եվ եղև մարդ, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1967, էջ 13-95:

³³⁹ Նույն տեղում, էջ 99-225:

³⁴⁰ Տե՛ս «Չարեհ Որբունիի հետ» հարցազրույցը // «Սփիւռք», Պեյրուս, 1966, սեպտեմբեր 29, թ. 38, էջ 11:

³⁴¹ Տե՛ս **Աճառյան Հ.**, Հայոց անձնանունների բառարան, Եր., Պետ. համալս. հրատ., 1944, հտ. 2: Հետայսու սույն բառարանին կտրվեն հղումները փակագծով, որում կնշվի համապատասխան հատորը:

³⁴² Տե՛ս **Blanchot M.**, Thomas the Obscure, New York, State Hill Press, 1995:

³⁴³ Տե՛ս **Համսուն Կ.**, Պան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1971:

³⁴⁴ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Նամակներ կնոջս Երևանին // «Աշխարհ», Փարիզ, 1975, դեկտ. 27, թ. 927, էջ 2:

³⁴⁵ Տե՛ս **Համսուն Զ.**, Սով, Երևան, «Ապոլոն» հրատ., 1995:

³⁴⁶ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Անձրեւոտ օրեր, Փարիզ, «Ամսօրեակ» հրատ., 1958, էջ 125-130:

կայարան հասնելու որոշմամբ: Թեև հասնելն անհնար էր, Հակոբը հայտարարում է, որ կարևորը վազելն է, ոչ թե հասնելը: Պարզ է, որ Որբունին կերպարին կոչել է «Հակոբ»՝ վազելու և գնացքը բռնելու գործողության համար:

Առհասարակ Որբունու ստեղծագործություններում մի շարք անուններ հեղինակն այնպես է ընտրել, որ դրանք մատնանշեն տվյալ **կերպարի հետ կապված որևէ դիպված, հատկանշական գործողություն**: Օրինակ՝ վիպաշարի Վահագնը պատերազմի աստծո անունով է կոչվել, քանի որ «Թեկնածուն» վեպում նրա գլխավոր գործողությունը թրթասպանությունն է: Մեկ այլ հատկանշական օրինակ «Կարապին երգը» պատմվածքի³⁴⁷ պատերազմում զինվոր **Գաթունը** որոշում է չպայքարել, ընթացող կռիվը իրենը չի համարում. նա ասես օտար է իր հայրենիքում: «Գաթուն» անունը ամենայն հավանականությամբ գերմանական **«Գաստոն» (Gaston)** անունն է, որի հիմքում գերմ. «*gast*»-հյուր արմատն է³⁴⁸, որն իսկապես հատկանշական է այս պատմվածքի կերպարի ինքնադրսևորմանը:

1.2. Գործողություն կամ հատկանիշ մատնանշող անուններ: Առանձին խումբ են կազմում այն անունները, որոնք ընտրված են՝ **մատնանշելու կերպարի էությունը, բնավորության ամենահատկանշական գիծը**: Օրինակ՝ «Չի քո է կարողություն» վեպի Մանուկը, ինչպես նշվեց, կարծում է, որ իր անունը ուղիղ համեմատական է իր էությանը: Եվ, իսկապես, Մանուկը, հասուն տարիքի տղամարդ լինելով, մանկան պես կապված էր մորը, նախաձեռնող չէր, անձնական կյանքում անհաջողակ էր, ինքն իրեն «մակաբույծ» էր համարում թե՛ հոգեբանական, թե՛ սոցիալական առումով: Վ. Շուշանյանն էլ ստեղծել է **Չավեն Մանկունի** անունով նմանատիպ կերպար, որն ինքնությամբ նույնանում է հեղինակի հետ³⁴⁹: Ուշագրավ է, որ Որբունին էլ մի առիթով Գ. Մահարուն խոստովանել է, որ իր մեջ մանուկ է ապրում և ինքն իրեն այդպիսին է համարում. «Մեծ հայրիկս զմայլելի գինով մըն էր, ինծի պես մանկական հոգիի տեր (գիտե՞ս, որ քուկին ալ բարեկամո մանկական և միամիտ մեկն է)»³⁵⁰:

«Թեկնածուն» վեպում կա **Աբգար** անունով կաղ կերպար, որի անունը, օրինակ, ընտրվել է՝ ընդգծելու **թե՛ հերոսի հոգեկան, թե՛ մարմնական թերությունները**: Իզմիրից Ֆրանսիա գաղթած այս կերպարը կաղ է, որովհետև մայրն ու հայրը մանուկ ժամանակ այնքան էին ծեծել նրան, որ մի ոտքը հաշմվել էր: Հաշմված էր ոչ միայն մարմինը, այլև հոգին, քանի որ ծայրահեղ մարդատյաց էր, սադիստական հակումներ էր դրսևորում, որոնցով արտամղում էր իր մեջ կուտակված մանկական քենն ու անձնական խռովքը: Աբգարի նախատիպը մի իզմիրցի կաղ երիտասարդ է, որը Որբունուն Մարսելից Փարիզ տեղափոխվելիս դիմավորել էր և օգնել, որ աշխատանքի անցնի հենց այն պանդոկում, որում պատկերվում են «Թեկնածուն» երկի գործողությունները: Բայց ուշագրավ է, որ այդ դիպվածից մոտավորապես քսանհինգ տարի հետո Որբունին իր օրագրում կաղի մասին նշում է, որ նրա անունը ոչ մի կերպ չի կարողանում մտաբերել³⁵¹: Ուստի վեպում կաղի կերպարը ստեղծելով՝ անվանում է նրան Աբգար, որն, ըստ հայագետ Ա. Կարիերի ստուգաբանության, նշանակում է «կաղ»³⁵²:

³⁴⁷ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Կարապին երգը // «Անդաստան», Փարիզ, թ. 13, էջ 49-61:

³⁴⁸ Տե՛ս **Kohlheim R., Kohlheim V.**, Das grobe vornamen-lexikon, Berlin, Duden, 2016:

³⁴⁹ Տե՛ս **Շուշանյան Շ.**, Չավեն Մանկունիի սերերը // «Նոր-Դար», Երևան, 1996, թ. 1-2, էջ 8-56:

³⁵⁰ **Որբունի 2.**, Կենսագրական շաղակրատություն Գ. Մահարիի հետ // «Սովետական գրականություն», թ. 8, էջ 130:

³⁵¹ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Օրագրի էջեր // «Շիրակ», Պեյրուֆ, 1982, թ. 9, էջ 30:

³⁵² Տե՛ս Կարիեր Ա., Աբգարու զրոյցը Մովսես Խորենացու պատմութեան մեջ, Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 1987, էջ 64:

1.3. Գաղափար արտահայտող անուններ: Որքանու արձակում կան վիպական այնպիսի կերպարներ, որոնց հեղինակն առարկայական գծերով չի օժտել. Նրանք ասես ուրվականներ կամ սովերներ լինեն, որոնք ստեղծվել են իրենց կերպարով **որևէ գաղափար առարկայացնելու համար:** Նրանց **անուններն էլ ուղղակիորեն արտահայտում են այն գաղափարը, որը մարմնանում է նրանց կերպարում:** Այդպիսիք են՝ «Ասֆալթը» վեպի³⁵³ **Յարությունը**, «Թեկնածուն» վեպի **Արշալույսը** և «Դագաղագործը որպես մեռելներու համարատու» պատմվածքի³⁵⁴ **Պասկալը:** **Յարությունը** հայտնվում է այն պահին, երբ գլխավոր կերպար Մինասը կնոջ՝ Նիբոլի մահից հետո վերադառնում է տպարան՝ աշխատանքի: Յարությունն այնքան խորհրդավոր կերպար է, որ ասես անկյութական լինի, խոսելիս ձայնը բերանից չի դուրս գալիս: Բացի այդ, Մինասը խոստովանում է, որ իր վերադարձից հետո ասես առաջին անգամ է տեսնում ու ճանաչում Յարությունին, թեև վաղուց են իրար հետ աշխատում: Յարությունը նրան հայտնում է Խաչիկ Մանուկյանի՝ Մինասի սիրելի ընկերոջ մահվան մասին: Պատահական չէ, որ վեպում Յարությունը հայտնվում է այն ժամանակ, երբ հերոսը բախվում է երկու թանկագին մարդկանց մահվան փաստին: Կարծում ենք, որ Յարությունն իր անունով ու գործառնությամբ մարմնավորում է Մինասի հոգում իր մեռած սիրելիների վերածնության հույսը: Յարությունի մարմնավորած գաղափարը վերջնականորեն հաստատվում է Զրիստոսի հետ անուղղակի զուգորդման մեջ. ասվում է, որ այնպիսի կեցվածքով է քայլում փողոցում, ասես օվկիալիսի վրայով քայլի³⁵⁵:

Յարության գաղափարի մարմնացումն է նաև վերոնշյալ պատմվածքի **Պասկալը**, որի անունը լատ. «Paschalis» (Չատկի տոն)³⁵⁶ անվան ֆրանսերեն տարբերակն է (հմմտ. ռուս. «Пасха»), որը Զրիստոսի հարության տոնն է և սովորաբար նշվում է ապրիլին: Պասկալը հմուտ դագաղագործ է և գիտի, որ ապրիլին ո՛չ հարուստներն են մեռնում, ո՛չ էլ աղքատները: Բոլորը ուզում են ապրել, քանի որ ապրիլը ապրելու ամիս է: Նրա կարծիքով ապրելը մեռնելուն պատրաստվելու գործընթաց է, այսինքն՝ մեկի վերջը մյուսի սկզբի մեջ է, իսկ դա հանգեցնում է վերածնության գաղափարին:

Նոր սկզբի գաղափարը կա նաև «Թեկնածուն» վեպի **Արշալույսի** կերպարում: Ի սկզբանե ներկայացվում է գլխավոր հերոսի սևեռվածությունը Արշալույսի անվան վրա. Նրան չտեսած՝ մտածում է, որ աղջիկը պետք է իր անվան նման ազնիվ եղբայրն ունենա և չնայած ամուսնացած լինելուն՝ լինի անաղարտ, դեռատի օրիորդ: Եվ իսկապես Արշալույսը Մինասի ընկերոջ հետ ամուսնացել էր, բայց ամուսինը՝ Վահագնը, տակավին կնոջ հետ չկենակցած, ինքնասպան էր եղել: Դրանից հետո Արշալույսը ցանկանում էր Մինասի հետ միություն կազմել, սակայն վերջինիս կյանքում կար կին, որն արդեն փոխել էր նրա կյանքը: Ուստի Մինասը որոշում է, որ Արշալույսն իր կաղ ընկերոջ բովանդակագուրկ կյանքում կարող է բարերար դեր խաղալ: Անարգված մանկությամբ կաղի կերպարին արդեն անդրադարձել ենք՝ ընդգծելով նրա հոգեխեղման հիմնապատճառները: Բայց Արշալույսի հետ միության լուծումը հասկանալու համար հարկ է դիտարկել Աբգարի կերպարի հետ կապված վիպական որոշ մանրամասներ: Նախքան Արշալույսի հայտնվելը, կյանքի հանդեպ չարացած Աբգարը այգաբացին երկար կանգնում էր կամուրջի վրա և դիտում նոր արթնացող աշխարհը: Նրա ապրումները հետևյալ կերպ են նկարագրվում. «Ամբողջ զգայարաններովը կը վայելէր փողոցներուն անսովոր տեսարանը ճերմկող գիշերուան մեջ՝ որ օրուան կուտութիւնն է: Իրաւ որ կուտութիւնը պղծողի ցան ու վայելքը կ'ունենար»³⁵⁷: Առհասարակ մեր աչքից չի վրիպել,

³⁵³ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հալածուածները. Ասֆալթը, «Սեան» տպարան, Իսթանպուլ, 1972:

³⁵⁴ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Անձրեւոտ օրեր, էջ 131-140:

³⁵⁵ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հալածուածները. Ասֆալթը, էջ 237:

³⁵⁶ Տե՛ս **Hanks P., Hodges F.**, A dictionary of first names, Oxford University Press, 2003:

³⁵⁷ **Որբունի 2.**, Հալածուածները. Թեկնածուն, էջ 103:

որ հատկապես առավոտյան Աբգարը կերպարանափոխվում էր՝ դառնալով ավելի մեղմ, մարդամոտ ու քաղցրախոս³⁵⁸: Իսկ մի դիպվածով Աբգարի ըմբոստ ու կոպիտ դեմքին հայտնված ժպիտը համեմատվում է **ամռան արշալույսների** հետ³⁵⁹, որը վերջնականորեն հաստատում է, որ Արշալույսի հետ միությունը Աբգարի հոգու մաքրագործման, փրկության ու վերածնության խորհուրդն է բովանդակում:

1.4. Կույս կերպարների անուններ: Նկատելի է, որ Որբունին իր երկերում **չամուսնացած հայ աղջիկների անունների մի մասն այնպես է ընտրել, որ դրանցում լինի ակնարկ նրանց անաղարտության, մաքրության մասին**, ինչպես, օրինակ, **Արշալույսի** պարագայում, քանի որ անունը հուշում էր, որ չնայած Վահագնի հետ չստացված ամուսնությանը՝ մնացել էր նույն անաղարտ օրիորդը: Կամ, օրինակ, դիտարկենք «Եվ եղև մարդ» վեպի **Սրբուհու** և նրա ընկերուհի **Վերծինի** (Verginia) անունները: Սրբուհու անվան իմաստը հասկանալի է, իսկ ընկերուհու անունը ծագում է լատ. «virgo»-**կույս արմատից** (հատ. Ե): Սակայն այս կերպարների կողքին կա նաև **Ազնիվ** անունով հարսնացու («Սովորական օր մը»), որը աչքաբաց ու «պտտող» աղջիկ է, բայց նրա անունը ընտրված է՝ հակառակ իմաստով ընդգծելու աղջկա անպատշաճ ու անազնիվ վարքուբարքը:

Որբունու՝ կյանքի վերջին տարիներին գրված «Զի քո է կարողություն» վեպում էլ **Անահիտ** անունով օրիորդ կա: Ելնելով սույն վեպում հեղինակի՝ անունների հետ կապված որոշ ակնհայտ վրիպումներից և անունների ընտրության նրա հիմնական սկզբունքներից՝ կարծում ենք, որ Անահիտը, որպես չամուսնացած աղջիկ, պետք է կրեր իր մոր՝ **Հռիփսիմեի** անունը, որն ակամայից զուգորդվում է համանուն կույսի հետ, իսկ մոր՝ մայրության և գեղեցկության աստվածուհի Անահիտի անունով կոչվելը առավել տրամաբանական կլիներ: Հնարավոր է, որ հեղինակը այս հարցում էլ վրիպել է, ինչպես որ նույն վեպի այլ հերոսների անունների հարցում: Ընդ որում, վերոնշյալ օրիորդներից Սրբուհու մոր անունը **Աստղիկ** է: Մեր կարծիքով, գրողն ըստ ամենայնի մշակել է որոշակի օրինաչափություն՝ **հարսնացու աղջիկների անունները սրբերի հետ զուգորդելով**, իսկ **նրանց մայրերինը՝ աստվածուհիների**, սակայն մի տեղ շփոթել է անունները՝ իր որդեգրած օրինաչափությունը խախտելով:

Որբունու երկերում **չամուսնացած աղջիկների մյուս մասի անունները ծաղկանուններ են**: Առհասարակ, ծաղիկը խորհրդանշում է հարսնացու, կույս աղջիկ³⁶⁰: Բայց դա կարող է նաև պայմանավորված լինել նրանով, որ Որբունու առաջին սիրո՝ Գոհարիկի ազգանունը **Վարդերեսյան** է:

Դիտարկենք համապատասխան կերպարները: «Վարձու սենեակ» պատմվածքի գլխավոր հերոս Տիգրանի քրոջ անունը **Վարդանուշ** է, «Երբ գնացքները կուշանան» պատմվածքի գլխավոր հերոս Գարեգինի դեռահաս աղջկա անունը՝ **Վարդուհի**: «Փորձը» վեպում Մինասի չամուսնացած քրոջ անունը **Շուշան** է: Շուշանը սպիտակ ծաղիկ է, իսկ համանուն հերոսուհուն նրա սիրած տղան ամեն օր մեկ հատ սպիտակ վարդ էր նվիրում³⁶¹: Սպիտակ գույնով ընդգծվում է աղջկա անաղարտությունը: «Եվ եղև մարդ» վեպում Թոմասի դայակը՝ **օր. Նվարդը**, բավականին հմայիչ աղջիկ է նկարագրվում, և մանկան հոգում նրա հանդեպ նույնիսկ առաջ են գալիս թաքուն մղումներ³⁶²: «Սովորական օր մը» վեպում որպես երկրորդական կերպար հանդես է գալիս **Նվարդ** անունով աղջիկ, որի կերպարին Որբունին ծրագրել էր անդրադառնալ նույնիսկ առանձին

³⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 126:

³⁵⁹ Նույն տեղում, էջ 188:

³⁶⁰ Տե՛ս **Որբունի 2.Մ.**, Եվ եղև մարդ, էջ 77:

³⁶¹ Տե՛ս **Ֆրոյդ 2.**, Հոգեվերլուծության ներածություն, Երևան, «Զանգակ» հրատ., 2002, էջ

³⁶² Տե՛ս **Որբունի 2.Մ.**, Եվ եղև մարդ, էջ 178:

վեպով («Նուարդ») վեպը պետք է լիներ «Հալածածները» վիպաշարի հերթական հատորը): Սակայն ամենից ուշագրավը վիպաշարի Նվարդի **Վարդավառյան** ազգանունն է, քանի որ համանուն տոնը նվիրված է սիրո աստվածուհուն: Նույն վեպում կա Աշխեն անունով օրիորդ, որը, որպես հարսնացու, մրցակից է Նվարդ Վարդավառյանին: Հարկ է նկատել, որ Աշխենի կրտսեր քույրերի՝ երկվորյակ **Սյուզանի ու Վիոլեթի** անուններն էլ են ծաղկանուններ: Մի դիպվածով Մինասը խոսում է Դանայան կույսերի մասին, իսկ աղջիկների ծնողները թյուրիմացաբար շրջվում են, նայում իրենց երեք կույսերին³⁶³: Սակայն հեղինակի երկերում երկու կույսի կերպար կա, որոնց անունները ո՛չ սրբերի անուններ են, ո՛չ էլ ծաղկանուններ: Դրանք են՝ «Խօսակցութիւն սափրիչի կրպակին մէջ» պատմվածքի **Թագուհին** և «Հալածածները» վիպաշարի **Աշխենը**, որոնց անունները նույնիմաստ են, քանի որ **Աշխեն** ստուգաբանորեն նշանակում է **«իշխանուհի, թագուհի»** (հատ. Ա): Երկուսն էլ չափազանց տիրական են իրենց եղբայր, որի համար էլ ստացել են համապատասխան անուններ:

1.5. Սեռային պատկանելություն մատնանշող անուններ: Որբունու ստեղծագործությունների հիմնաթեման սեռի հարցն է, և գրողն իր երկերում կիրառել է արական ու իգական սկիզբ մատնանշող մի շարք խորհրդանիշներ, որոնցով գեղարվեստականորեն վերարտադրել է կին-տղամարդ հարաբերությունները: Նկատելի է, որ նույն օրինաչափությամբ իր շատ կերպարների համար ընտրել է այնպիսի անուններ, որոնք ուղղակիորեն **մատնանշեն կերպարների սեռային պատկանելությունը**: Օրինակ՝ **Արսեն** («Հուղարկավորութիւն») նշանակում է զնդ. «այր, տղամարդ» (հատ. Ա), **Արշավիր** («Երեւանցիին լացը»)՝ հուն. «այր մարդ» (հատ. Ա), **Աբգար** («Խօսակցութիւն սափրիչի կրպակին մէջ»)՝ ըստ հորենացու՝ հայ. «ավագ այր» (հատ. Ա), **Անդրե** («Խխունջը»)՝ հուն. «մարդ» (հատ. Ա):

Որբունին ստեղծել է մոտավորապես տասը կերպար, որոնց անվանել է **«Մարի»**: «Մարի» անունը տարածված է ամբողջ աշխարհում և ունի նաև «կին», «մայր» նշանակությունը (հատ. Գ) : Հայերենում «մարի» նշանակում է նաև «եգ թռչուն», և կարծում ենք՝ **հեղինակը կերպարների իգությունն ընդգծելու միտումով է անունն ընտրել**: Հենց իր առաջին պատմվածքում («Մառի»³⁶⁴) գրողը, ծննդավայր Օրդուի կամ Պոլսի՝ իր դպրոցական սերը պատկերելով, իր հետ նույնացող կերպարին անվանում է **Արման**, իսկ սիրած աղջկա՝ Գոհարիկ Վարդերեսյանի կամ Հերմինեի հետ նույնացող կերպարին՝ **Մարի**: «Արման» նշանակում է կարոտ (հատ. Ա), և գուցե կապված է սփյուռքահայ գրողի կարոտի հետ, իսկ աղջկա անունը՝ հավանաբար «Մարի» անվան «կին, աղջիկ» իմաստի հետ:

Դիտարկենք «Խխունջը» պատմվածքի **Մարի** անունով հերոսուհուն, որը **մայրության մարմնացում** է, իսկ խխունջը՝ որպես պատյան, գոգավորություն ունեցող կենդանի, համարվում է ծոցավոր կնոջ խորհրդանիշ: Մի տղամարդ Մարիին առաջարկում է ամուսնանալ, հայրություն անել նրա երեխային, սակայն Մարին հայտարարում է, որ իր երեխային հայր պետք չէ, քանի որ այդ-հայրը սոսկ պատահար է, պատճառ, որի միջոցով կինը հասնում է մայրանալու գերնպատակին: Մարիի անունը միանշանակ այստեղ ընտրված է «կին, մայր» իմաստով : Պատահական չէ նաև զավակի Անդրե անունը, քանի որ հուն. «անդրոս» նշանակում է «մարդ» (տե՛ս «Ադրանիկոս», հատ. Ա): Համաձայն սույն պատմվածքի գաղափարաբանության՝ կինն է մարդ ստեղծում, իսկ տղամարդը սոսկ միջոց է:

³⁶³ Տե՛ս **Որբունի 2.Մ.**, Հալածածները. Սովորական օր մը, Պեյրոպ, «Սեան» տպարան, 1974, էջ 115:

³⁶⁴ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Մառի // «Նոր հաւատք», Փարիզ, 1924, թ. 1, էջ 23-27:

Ուշագրավ է, որ բացի «Մառի» պատմվածքի հայազգի հերոսուհուց, մյուս բոլոր Մարիները օտարազգի կանայք են, որոնք ունեն կնոջական դավադիր, առեղծվածային էություն, ինչպես օրինակ՝ «խխունջը» պատմվածքի **Մարին**, որը տղամարդուն օգտագործում է մայրանալու համար, «Եվ եղև մարդ» վեպի ֆրանսուհի **Մարի-Ժոզեթը**, որը խելքից հանում է Թոմասին և հետապնդում նրան անգամ մահից հետո, «Գործազուրկ մը» պատմվածքի տիկին **Մանունլեսթեն**, որը վավաշոտ ցանկություններ է դրսևորում ամուսնու ընկերոջ նկատմամբ և իր անունով ասես զուգորդվում Մանոն Լեսկոյի («Մանոն» անունը Մարի անվան փառաբանական ձևն է) կերպարին:

Օտարազգի կանանց ազատ, հեղեղուն ու դավադիր էությունը Որբունին մշտապես զուգորդում է ծովի հետ: Ուսումնասիրելով Որբունու արձակի խորհրդանշային համակարգը՝ ծովն արդեն դիտարկել ենք որպես այլազգի ազատամիտ կնոջ խորհրդանշ³⁶⁵: Հարկ է նշել, որ լատիներեն «mare» արմատը նշանակում է **«ծով»**, այստեղից էլ լատ. «marinus», անգլ. «marine» բառերը (տե՛ս «Մարինոս», հատ. Գ), որոնք նշանակում են **«ծովային, ծովի հետ կապված»**: Հետևաբար պատահական չէ, որ **ծովի հետ զուգորդվող այլազգի կանանց անունները ստուգաբանորեն նշանակում են «ծով»**: Կնոջ՝ ծովի հետ զուգորդման լավագույն օրինակներից է «Գոհարիկ» պատմվածքի ֆրանսուհի **Ժորժեթ Մարինիեի** կերպարը, որի ազգանվան մեջ էլ կա «ծով» արմատը: Ժորժեթն անընդհատ նույնանում է ծովի հետ: Իր ամուսնու գործուղման ընթացքում ծովափին հանգստանում է՝ սպասելով սիրելեանին՝ Որբունուն: Վերջինս, նրան տեսնելով, բացականչում է. «Ու ահա Ժորժեթը: Վերջակետ: Ծո՛ւ, ծով անանցանելի»³⁶⁶:

Ֆրանսուհիների անվան հետ կապված ևս մեկ օրինաչափություն կա, որը հարկ է ընդգծել. մեծ մասամբ նրանց **անունները սկսվում են «ժ» տառով (Ժորժեթ («Գոհարիկ»), Ժանեթ («Տիտղոսի արձանը»), Ժերմեն («Անձրեւոտ օրեր»), Մարի-Ժոզեթ («Եվ եղև մարդ»))**: Առհասարակ, ֆրանսիական իրականության մեջ «ժ» տառով սկսվող անունները տիպական են: Հիշենք, որ շահնության **Նենեթի** իրական անունն էլ **Ժան** է: «Նենեթ» նրան տրված փառաբանական անունն է, որով ընդգծվում է կերպարի իգությունը: Պատահական չէ, որ Պետրոսը, Նենեթի անունը զուգորդելով սեռային խորհրդանշի վերածված նշանավոր ֆրանսուհիների անունների հետ, **մ-ն տառերի բաղաձայնությամբ** է ստեղծում. «...միշտ նոյն Նենեթը՝ Մանուններու, Նիսուններու, Նանաներու թռուռուհին»³⁶⁷: «ժ» տառով սկսվող անուններից բացի՝ Որբունու արձակում ֆրանսուհիների՝ **«մ» և «ն» տառերով սկսվող անունները** (Մարի անունով մի շարք հերոսուհիներ, վիպաշարի ֆրանսուհի քույրեր՝ Մոնիք և Նիքոլ) **ընտրված են՝ ընդգծելու անվանակիրների իգությունը, հեշտասիրությունը**:

1.6. Ազգություն մատնաշող անուններ: Կարելի է առանձնացնել նաև **անունների այնպիսի խումբ, որում դրանք ուղղակի մատնանշում են կերպարների ազգությունը՝ հիմնականում հայությունը**: Միայն մի անավարտ վեպում ներկայացվում է հայի հետ ամուսնացած ֆրանսուհի տիկին, որի «Ֆրանսուազ» (Francoise) անունը նշանակում է «ֆրանսիացի»³⁶⁸: Հայությունը մատնանշող անուններից շատ են հանդիպում **Արմեն և Արամ** անունները: Օրինակ՝ «Ապուլը» պատմվածքում՝ հայ գաղթական **Արմենակը**, «Անձրեւոտ օրեր» պատմվածքում՝ հայազգի փեսա պարոն **Արմենյանը**, «Եվ եղև մարդ» վեպում՝ ընտանիքի հայր պարոն **Արամը**, որին սպանել են Եղեռնի ժամանակ և այլք: Կյանքի վերջին տարիներին «Չի քո է կարողութիւն» վեպը գրելիս Որբունին շփոթմամբ նախորդ հատորներում **Արամ** անունով կոչած կերպարին անվանում է **Արմեն**, միևնույն

³⁶⁵ Տե՛ս **Միկոյան Ա.**, Ֆրոյդյան երազների սիմվոլները Չարեհ Որբունու արձակում // «Վեմ», Երևան, 2020, տարի 12, հունվար-մարտ, թ. 1(69), էջ 112-113:

³⁶⁶ **Որբունի 2.**, Պատմվածքներ, Պեյրուք, «Սեան» տպարարան, 1966, էջ 29:

³⁶⁷ **Շահնուր Շ.**, Երկեր, Եր., հատ. Ա, «Ազգ» հրատ., 2016, էջ 106:

³⁶⁸ Տե՛ս **Hanks P., Hodges F.**, A dictionary of first names.:

Նախորդ հատորներում հեղինակի կողմից **Արմեն** էր անվանվում **Արամի** կնոջ եղբայրը³⁶⁹: Այս վրիպումը ցույց է տալիս, որ Արմեն և Արամ անունները հեղինակի համար նույնարժեք են:

Հայ գաղթական կերպարներից շատերին հայոց թագավորների ու թագուհիների անուններով կոչելը ևս կերպարների ազգությունը ընդգծելու միտումով է: Այդպիսիք են, օրինակ, «Վարձու սենեակ» պատմվածքի և համանուն վեպի **Տիգրանը**, «Գործազուրկ մը» պատմվածքի **Աշոտը**, «Նստակցութիւն սափրիչի կրպակին մէջ» պատմվածքի **Արշակն** ու նրա որդի **Աբգարը**, «Անձրեւոտ օրեր» պատմվածքի Արմտիքյան ընտանիքի ներկայացուցիչներ **Տիգրանը**, **Չապելը**, ընտանիքի ընկեր **Երվանդը** և այլն: Հայոց թագավորների անունները խորհրդանշում են ուժացման մատնված սփյուռքահայերի ազգային ինքնագիտակցությունը: Այս առումով առավել ակնհայտ ակնարկ կա «Վարձու սենեակ» վեպի **Տիգրանի** վերաբերյալ. «... Ես՝ Տիգրան Տիգրանեան, որդի՝ ազգիս գոհուած Գարեգին Տիգրանեանի, ժառանգորդ՝ Սեւ ծովու եզերքը հաստատուած Անիէն գաղթած հայերու, Ես, որդին անոր, գաղթած Միջերկրականի եզերքը»³⁷⁰: Սև և Միջերկրական ծովերի նշումով ասես ակնարկվում է Տիգրան Մեծի օրոք հաստատված Ծովից ծով Հայաստանը: Բացի այդ, հերոսն իր ծագումով նույնանում է Որբունու հետ, քանի որ վերջինս ծնվել է Սև ծովի ափին գտնվող Օրդու քաղաքում, բայց նախնիները Անիի Բագրատունիների շառավիղներից են, իսկ Եղեռնից հետո Որբունին գաղթել է Ֆրանսիա՝ հաստատվելով Միջերկրականի ափին գտնվող Մարսել քաղաքում: Ուշագրավ է «Եվ եղև մարդ» վեպի **Փառանձեմի** կերպարը: Նա Եղեռնի ժամանակ ամուսնուն կորցնում է, բայց կարողանում է երեխաներին փրկել: Ընտանիքում ստանձնում է հանգուցյալ ամուսնու պաշտոնը, և ինչպես մի առիթով նրա ավագ որդին է ասում, Փառանձեմն ամուսնու մահից հետո ասես դադարել էր կին լինելուց³⁷¹: Կարծում ենք, որ կերպարի անվան ընտրությունը կապված է Փառանձեմ թագուհու անվան հետ, որը ևս ամուսնու բացակայության ժամանակ արժանապատվորեն փոխարինեց նրան և տիրություն արեց որբացած ժողովրդին:

1.7. Ծագում-սերում մատնանշող անուններ: Անունների պես բազմաշերտ ու բազմախորհուրդ է նաև **Որբունու կերպարների ազգանունների պոետիկան**: Ազգանուններից մի քանիսը հորինված են՝ փոխաբերաբար մատնանշելու **տվյալ կերպարի կամ ընտանիքի ծագումը**: Օրինակ՝ «Անձրեւոտ օրեր» պատմվածքում Եղեռնից մագապուրծ եղած և Ֆրանսիա գաղթած ընտանիքի **Արմտիքյան** ազգանունը, որը հորինված է ընդգծելու ավանդապաշտ հայ ընտանիքի՝ արմատներից կառչած լինելը: Այս ընտանիքի կրտսեր դուստրը՝ Վարսենիկը, այնպիսի մոլեգին սիրով է սիրում Եղեռնագարկ հորը, որ ամուսնանալուց հետո անգամ ամուսնու Արմենյան ազգանվամբ ստորագրվելը համարում է հոր հիշատակի ունևահարում: Իսկ պրն. **Արմենյանի** ազգանունը մատնանշում է կերպարի ազգությունը:

Իսկ «Հալածուածները» վիպաշարի **Ամիրյանները** վիպական գործողություններում ի սկզբանե դրսևորում են իշխելու, թելադրելու հակում: Այստեղից էլ Ամիրյան («ամիրա»՝ իշխան) ազգանունը: Ընդ որում, ինչպես արդեն նշվել է, Աշխեն նշանակում է իշխանուհի, հետևաբար Աշխեն Ամիրյան, ասել է, թե՝ «Իշխանուհի Իշխանյան»: Վիպաշարի մեկ այլ հատորում հեղինակն ազգանվան ընտրության մեկ այլ հիմնավորում է տալիս՝ Ամիրյանների ծագումը կապելով Բագրատունյաց տոհմի հետ³⁷², որից էլ բխեցնում է նրանց իշխելու մոլուցքը:

³⁶⁹ Այս մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս **Որբունի 2.**, 2ի թո է կարողությւն, էջ 43-44:

³⁷⁰ **Որբունի 2.**, Վարձու սենեակ // «Կայք», Փարիզ, 1993, թ. 3, էջ 50:

³⁷¹ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Եվ եղև մարդ, էջ 125:

³⁷² Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հալածուածները. Սովորական օր մը, էջ 65:

1.8. Գործողություն կամ հատկանիշ մատնանշող ազգանուններ: Կան ընտանիքներ կամ հերոսներ, որոնց **ազգանունները մատնաշում են նրանց էությունը, բնավորության ամենահատկանշական գիծը:** Վիպաշարի գլխավոր հերոսի՝ Մինասի ազգանունը **Երազյան** է, բանի որ ի սկզբանե դրսևորել է երազկոտ բնավորություն, որի համար մշտապես բնադատվել է հենց իր ընտանիքի անդամների կողմից. «Եթե երազատես չես բան մը չես կրնար ընել: Վա՛յ երազ չունեցողներուն: Եղած տեղերնին կը մնան: -Բայց ինչո՞վ տղաս, երազն ալ դրամով կ'ըլլա»³⁷³:

Վարոյանների ընտանիքն իր կազմով, ընտանիքի անդամների միջև հարաբերություններով նույնանում է Որբունու ընտանիքին և վիպական Երազյաններին: **Վարոյանների որդի Մանուկը** Որբունու անձի հետ լիովին կամ մասմաբ նույնացող մնացած կերպարների պես ունեցել է Էդիպյան բարդույթը հաղթահարելու, ինչպես նաև սոցիալապես կայանալու և հոգեպես ինքնուրույնանալու խնդիր: Մանուկը սկզբում սևեռուն սիրով սիրել և կապված է եղել մորը, այնուհետև այդ կապվածությունն անդրադարձրել է քրոջ վրա: Միայն հասուն տարիքում Երազյանների Շուշանին սիրահարվելով է կարողացել հաղթահարել իր ընտանիքի կանանց հետ երեխայական կապվածությունը: «Վարոս» նշանակում է «ծռած, կորցրած» (հատ. Ե): Մանուկը արտաքնապես պատկերվում է շեղ բերանով ու աչքերով: Ըստ երևույթին, հեղինակը Վարոյան ազգանունն ընտրել է թե՛ հերոսի արտաքին թերությունները, թե՛ հոգեկան շեղումներն ընդգծելու համար. «... շեղ աչքերով շիւշիւ նայելով մեր քոյրերուն՝ կը մեծնայինք, մարդ կը դառնայինք, բայց թուրքը գլխատեց մեր մանկութիւնը. . . .»³⁷⁴:

Մանուկից բացի, Որբունու արձակում հոգեբանորեն մանուկ մնացած ևս մեկ կերպար կա՝ **Խաչիկ Մանուկյանը** («Ասֆալթը»), որի բնավորության կենտրոնական գիծը խտացված է հեղինակի ազգանվան մեջ: Խաչիկ Մանուկյանը «Աղվոր մարդ մը» պատմվածքի **Խաչիկ Աթանեսյանն** է: Երկու կերպարների նախատիպն էլ Որբունու սիրելի ընկեր, ֆրանսահայ գրող **Խաչիկ Զուլֆայանն** է, որի սպանությունը Որբունին շատ ծանր է տարել և հոգին պարպելու համար որոշել գրել դրա մասին³⁷⁵: Սկզբում ըստ երևույթին համարձակություն չգտնելով՝ գրել է «Աղուոր մարդ մը» պատմվածքը³⁷⁶, անդրադառնալով Խաչիկի «մանկունակ» բնավորությանը, ոչ թե սպանության դիպվածին և հերոսի ազգանունը դրել է «Աթանեսյան», որը **նշանակում է «անմահ»** (տե՛ս «Աթանես», հատ. Ա): Իսկ տարիներ հետո գրված «Ասֆալթը» վեպում ներկայացրել է միայն Խաչիկի սպանության դիպվածը³⁷⁷ և ազգանունը դրել «Մանուկյան»: Խաչիկի կերպարը ներկայացնող երկու հերոսների ազգանուններն էլ խորհրդանշական են առաջինը հակառակ իմաստով ակնարկում է Խաչիկի ողբերգական մահվան դիպվածը և մատնանշում հեղինակի հոգում առաջ եկած դիմադրությունը սիրելի ընկերոջ կորստի համար, իսկ երկրորդը ընդգծում է կերպարի երեխայական էությունը: Հերոսի բնույթը մատնանշելու առումով ուշագրավ է նաև «Ապուշը» պատմվածքի գլխավոր հերոս Արմենակի **Սալոյան** ազգանունը: Արմենակը հոգու խորքում փափագում է սիրային կապի մեջ մտնել հասուն տարիքի ֆրանսուհու՝ տիկին Պռնայի հետ, սակայն բավականաչափ համարձակություն չգտնելով՝ փախչում է կնոջ տնից և փոշմանում: Դառնացած կինը նրան ապուշ է անվանում: **Եվ իրապես իր ապուշության, անճարակության համար է կերպարը ստացել Սալոյան ազգանունը (օր.**

³⁷³ Նույն տեղը, էջ 173:

³⁷⁴ **Որբունի 2.**, 2ի բո է կարողություն, էջ 56:

³⁷⁵ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Օրագիր // «Սփիւռք», Պեյրոպ, 1959, թ. 33, էջ 4:

³⁷⁶ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Անձրեւտ օրեր, էջ 59-79:

³⁷⁷ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հալածուածները. Ասֆալթը, էջ 164:

ժողովրդական լեզվում «դամբուլ» (սալորի տեսակ) փոխաբերական իմաստով նշանակում է «անճարակ, անշնորհք, անմիտ»³⁷⁸:

Առանձին խումբ են կազմում կերպարի **որևէ արարք, գործառույթ մատնանշելու համար ստեղծված ազգանունները**: Իսկ «Գործազուրկ մը» պատմվածքի հերոսի՝ **Աշոտ Նշանյանի** ազանունն ըստ էության նրա՝ գերիրապաշտ նկարիչ լինելու հետ է կապված:

Նույն տրամաբանությամբ են ընտրված նաև այլազգի որոշ կերպարների ազգանուններ: Դիտարկենք «Թեկնածուն» վեպի **Հորթանս Պետիեի** և «Ասֆայթը» վեպի **պարոն դը լա Ֆոսի** օրինակները: Հորթանսը հասուն տարիքի կին է, այն պանդուխտի տիրուհին, որտեղ բնակվում են վեպի գլխավոր կերպարները՝ եղեռնազարկ հայ երիտասարդները: Հորթանսը փոքրամարմին, բայց ինքնավստահ կին է, որի հետ երիտասարդ ու անփորձ հայ գաղթական Մինասը սեռային կապի մեջ է մտնում: Մինասը նրա հանդեպ երախտագիտությամբ է լցվում, քանի որ այդ կինը իրեն շատ էր հասունացրել: Հերոսի բնորոշմամբ՝ Հորթանսին հաջողվել էր ջախջախել տղայի բարոյականները, քանի որ վերջինս երիտասարդի գրկում կարողանում էր փոքրանալ և այնպիսի դիրք գրավել, ասես երեխայի պես պաշտպանության կարիք ունի: Մինասը նրա մասին խոսելիս նշում է՝ «ատ պզտիկնալ գիտցող կինը», «մկնիկի պես կինը»: **Պետիե** ազգանունը ֆրանսերեն կգրվի «Pitié», որը թարգմանաբար նշանակում է **«խղճմտանք, կարեկցանք»³⁷⁹**: Հավանաբար Որբունին ազգանունը կապել է Հորթանսի՝ Մինասի գրկում պզտիկանալով անպաշտպան կեցվածք ընդունելու հետ կամ էլ կնոջ **փոքրակազմ լինելու** (ֆր. «petite»՝ **փոքր**): Իսկ գործարար դը լա Ֆոսը («Ասֆայթը» վեպի գլխավոր կերպարի՝ Նիքոլի աշխատանքային ղեկավարն է: Նա է կազմակերպում ծնողներին վաղուց կորցրած, հայ անտուն ամուսնուց լքված Նիքոլի հուղարկավորությունը, որի ժամանակ արտասանում է դամբանական ճառ: **«Fosse»** նշանակում է **«փոս»³⁸⁰**, հետևաբար պարոնի ազգանվան ընտրությունը կապված է Նիքոլի հուղարկավորման դիպվածի հետ:

1.9. Հակառակ իմաստով որևէ բան խորհրդանշող անուններ: Կան անուններ ու ազգանուններ, որոնք ոչ թե ուղիղ, այլ հակառակ իմաստ ունեն խորհրդանշական կերպարների համար: Օրինակ՝ «Թեկնածուն» վեպում հյուրանոցի սրճարանում մատուցող աշխատող **Վանատուրի անունը**, որը, հակառակ իր անվան նշանակությանը, հյուրընկալ չի գտնվում դասընկերոջ հանդեպ³⁸¹: **Ֆրիդա** անվան մեջ հին բարձր գերմ. «fridu» (խաղաղություն, հաշտություն, պաշտպանություն գեներաց) արմատն է³⁸², բայց Որբունու պատմվածքի Ֆրիդան գերիների ճամբարի հսկիչն է³⁸³, հաջիկ Չուլֆայանը սպանվում է, բայց նրա համարժեք կերպարը անվանվում է Աթանեսյան (նշ. է «անմահ») և այլն:

Կարծում ենք, որ վերոնշյալ սկզբունքով է մտածված նաև «Հալածումները» վիպաշարի գլխավոր կերպարի՝ **Նիքոլի** անունը: Նախատիպը Որբունու կինն է, սակայն նկատելի է, որ Նիքոլի կերպարով հեղինակը փորձել է ստեղծել ֆրանսուհու հավաքական տիպ՝ խտացնելով նրա մեջ այն բոլոր հատկանիշները, որոնք խորթ են հայկական իրականությանը: Նիքոլն ունի **Մոնիք** անունով քույր, որն ասես նրա ես-ի մի բեկորը լինի, կրկնակը: «Նիքոլ» և «Մոնիք» անունները նույնարմատ են՝ «nike»-հաղթանակ (տե՛ս «Նիկողայոս», հատ. Դ, էջ 75), և մեկ հնչյունի (-մ) տարբերությամբ բոլոր հնչյունները

³⁷⁸ Տե՛ս **Աղայան Է.**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1976, հատ. 1:

³⁷⁹ Տե՛ս **Գասպարյան Ա.**, Ֆրանսերեն-հայերեն, հայերեն-ֆրանսերեն բառարան, Եր., «Արեգ» հրատ., 2013:

³⁸⁰ Նույն տեղում:

³⁸¹ Տե՛ս **Որբունի Զ.**, Հալածումները. Թեկնածուն, էջ 53-54:

³⁸² Տե՛ս **Kohlheim R., Kohlheim V.**, Das grobe vornamen-lexikon:

³⁸³ Տե՛ս **Որբունի Զ.**, Պատմածքներ, էջ 81-94:

կրկնվում են անվան մեջ, սակայն հակառակ հերթականությամբ՝ ասես հայելաձև արտացոլմամբ (**Մ Ո Ն Ի Զ-Ն Ի Զ Ո Լ**): Այս կերպարները դրսևորում են նույնասեռական հակումներ: Գրողը մերժողական վերաբերմունք է դրսևորում քույրերի հանդեպ՝ որպես պատիժ երկուսի համար էլ սահմանելով մահացու հիվանդություն: Որբունին հավատում է, որ քույրերն իրենց ոչնչացմամբ պիտի ճանապարհ բացեն նոր ու առողջ հոգեբանությամբ սերունդի համար: Չնայած նրան, որ քույրերի անունները նշանակում են «հաղթանակ», նրանք կործանման մատնված տիպեր են:

2. Նախատիպերի անուն-ազգանունների հետ համընկնող գեղարվեստական անուն-ազգանուններ

Որբունու արձակի մի շարք կերպարներ նույնանուն են հեղինակի անձի հետ, բայց կրում են ուրիշ անուններ: Սակայն մի քանի գրվածքներում հեղինակի անձի հետ նույնացող կերպարներն անվանվում են կամ **Որբունի**, կամ **Չարեհ**: Միայն վիպաշարում է, որ հեղինակի անձի հետ նույնացող բանաստեղծ Մինասի կողքին ստեղծվում է նաև **Չարեհ Որբունի անունով գրողի կերպար**, որ ընթերցողը Մինասին ամբողջապես չնույնացնի հեղինակի հետ, հասկանա, որ Մինասը հեղինակի ես-ի ընդամենը մի բեկորն է, նրա բանաստեղծական ես-ը:

Գրողը հիմնականում **իր սիրելի կանանց է իրական անուններով պատկերում**: Օրինակ՝ **«Գոհարիկ»** պատմվածքի համանուն կերպարը: Բայց գրողի երկերի առանցքային կերպարը իր բազմամյա կինն է՝ **Էլիզաբեթ Յերը**, որը վիպաշարում ներկայացվում է Նիթոլ անունով, իսկ մի շարք պատմվածքներում իր անվան կրճատ տարբերակներով՝ **Լիլի («Ժամադրավայր»)**, **Լիզա («Մարդը՝ որ անցեալ չուներ»)**, **Լիզեթ («Սև մագերը»)** և այլն: Ուշագրավ է «Եվ եղև մարդ» վեպի **Յերմինեի** կերպարը, որը Եղեռնից հետո Թումասի հետ նույն ընտանիքի կողմից էր որդեգրվել, ապա բռնաբարվել թուրքի կողմից: Որբունին օրագրային էջերից մեկում անդրադարձ ունի պոլսեցի Յերմինեին՝ իր սիրած աղջկան, սակայն չի պարզաբանում իրական Յերմինեի հե՞տ էլ է նույն ընտանիքում որդեգրված եղել, թե՞ ոչ³⁸⁴: Բայց օրագրային մեկ այլ էջում պատմում է իր որդեգրության պատմությունը³⁸⁵: Պատանի հասակում Որբունին որդեգրվել է թուրքի՝ Ահմեդ բեյի կողմից, որը ցանկացել է իր աներորդու և «Տրապիզոնի նախկին մյուլթասարը՝» **Չիա** փաշայի որդիների հետ Որբունուն ուղարկել Պոլիս՝ կրթության, սակայն վերջինս փախել է այդ տնից³⁸⁶: Բայց հետագայում «Թեկնածուն» վեպում գրողը ստեղծել Չիա անունով երիտասարդ թուրքի կերպար, որը հայերի ընկերությունը շատ է գնահատում և ուզում է առաջարկություն անել մի հայ աղջկա: Սակայն Վահագնին, որը, կոտորածի տարիներին որբանալով, որդեգրվել և սեռական բռնության էր ենթարկվել թուրք կնոջ կողմից, նույնացնում է իր խորթ մորը՝ Չիային, և իր մանկության վրեժն առնում Չիային խեղդամահ անելով:

Որոշ երկերում Որբունու ընտանիքի անդամներից ոմանց գեղարվեստական կերպարները հանդես են գալիս նախատիպերի անունների փոքր-ինչ փոփոխված տարբերակներով: Օրինակ՝ Որբունու **Մելանույշ** քույրը «Եվ եղև մարդ» վեպում **Սիրանույշ** անունով է ներկայացվում, վիպաշարում **Որբունու մոր՝ Արաքսիի գեղարվեստական համարժեքը** անվանված է **Արուսյակ**: Իրենց **իրական անուններով կամ ազգանուններով Որբունին գեղարվեստականացրել է նաև սփյուռքահայ մի քանի գրողների**: Որբունու ստեղծագործական նախաքայլերում մեծ դեր է խաղացել **Վահան Թեբեյանը**, քանի որ առաջին անգամ Թեբեյանն է իր «Ժողովրդի

³⁸⁴ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Օրագիր // «Անի», Պեյրուպ, 1954, թ. 2, էջ 81-82:

³⁸⁵ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հավածուածները. Ասֆալթը, էջ 48-49:

³⁸⁶ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Երազներու լեզուն // «Անի», Պեյրուպ, 1946, թ. 1, էջ 10:

ծայն» թերթում տպագրել Որբունու բանաստեղծությունը³⁸⁷: «Թեկնածուն» վեպում Մինասը՝ Որբունու բանաստեղծ ես-ը, Ֆրանսիայում հանդիպում է Թեթյանին, մոտենում նրան՝ շնորհակալություն հայտնելու³⁸⁸: Վիպաշարի մեկ այլ վեպում էլ պոլսահայ գրող **Մատթեոս Չարիֆյանի** անունն է հիշատակվում: Պատանի Որբունին նրան շատ է հանդիպել Պոլսում, շփվել: Չարիֆյանը եղել է պատանի բանաստեղծի մեծագույն ներշնչանքը³⁸⁹: Իսկ ահա Որբունու սերնդակից ու գրչակից գրող **Վազգեն Շուշանյանի** կերպարը, կարծում ենք, արտացոլվել է **Երեք կերպարներում**: Կյանքի վերջին տարում գրված «**Ժամադրավայր**» գրվածքում կա **հենց Վազգեն Շուշանյան անունով կերպար**³⁹⁰, իսկ վիպաշարի առաջին և երկրորդ վեպերում **Վազգեն անունով մի երիտասարդ հեղափոխական** կա, որի մասին խոսելիս հեղինակը խորհրդավոր կերպով օգտագործում է «**ներքին դաշտանկար**» արտահայտությունը³⁹¹, որը Շուշանյանի երկերից մեկի վերնագիրն է³⁹² և կարելի է ընդունել որպես ակնարկ: Բացի այդ, բավականին խոսուն ընդհանրություններ կան «**Թեկնածուն**» վեպի **Վահագնի ու Շուշանյանի** միջև: Երկուսն էլ Եղեռնի ժամանակ իրենց մայրերին կորցրել են և ամբողջ կյանքում այնքան են իդեալականացրել նրանց, որ անկարող են եղել ընտանիք կազմել: Երկուսն էլ ողջ կյանքում բանվորի աշխատանք են կատարել՝ վախճանվելով վաղաժամ³⁹³: Բայց ամենախոսուն փաստն այն է, որ «**Ժամադրավայր**» գրվածքում Վազգեն Շուշանյանը նույն մերժողական վերաբերմունքն է դրսևորում իր ընկերոջ ֆրանսուհի հարսնացուի նկատմամբ, ինչ «**Թեկնածուն**» վեպի Վահագնը իր ընկերոջ՝ Որբունու հետ նույնացող Մինասի սիրեցյալ Նիքոլի հանդեպ: Ուշարժան է, որ շահնուրյան **Չարեհն (Լոխումն)** էլ շատ ընդհանրություններ ունի Չարեհ Որբունու հետ: Որբունին էլ Լոխումի պես մենակ էր տեղափոխվել Ֆրանսիա, կարոտում էր մորը: Օրագրային էջերում գրողը պատկերում է իր ապրումները Պոլսից մոր գալստյան վերաբերյալ³⁹⁴: Որբունու դեպքում էլ հայրենիք վերադառնալը եղել է սևեռուն միտք, նույնիսկ նրա հերոսներից Տիգրանն է Լոխում-Չարեհի պես («Անձրեւոտ օրեր») ապրում հայրենիք վերադառնալու մարմաջով: Առհասարակ, անգամ շահնուրյան Չարեհի արտաքին նկարագրությունն³⁹⁵ է համապատասխանում երիտասարդ Որբունու նկարագրին³⁹⁶ կաթնաթույր մաշկով, բարակ բերանով, շիկավուն և ալիքավոր մազերով, սակայն տառապանքից գունատված, հյուժված դեմքով և ջղազար շարժվածով: Լոխումի պես Որբունին էլ է ողջ կյանքում գիտակցել մոր ներկայության կարևորությունն իր կյանքում: Նա այնքան է սիրել մորը, որ իր երկերի գրեթե բոլոր հերոսներին կերտել է Էդիպյան բարոյություն:

Այսպիսով՝ Չարեհ Որբունու պոետիկայի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ կերպարները մեծամասամբ ունեն նախատիպեր, և հեղինակը կա՛մ նախատիպերի

³⁸⁷ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Գառնուկա // Ժողովրդի ծայնը, Կ. Պոլիս 1922, հուլիսի 23, էջ 1:

³⁸⁸ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հայածուածները. Թեկնածուն, էջ 118:

³⁸⁹ **Որբունի 2.**, Կենսագրական շաղակրատություն Գ. Մահարիի հետ, էջ 132:

³⁹⁰ Տե՛ս **Որբունի 2. Մ.**, Ժամադրավայր // Միտք եւ արուեստ. 1976-1987, խմբ.՝ Գրիգոր Պըլտեան, Երեւան., «Սարգիս Խաչենց», «Փրինթինֆո», «Անտարես» հրատ., 2018, էջ 203-205:

³⁹¹ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Հայածուածները. Ասֆալթը, էջ 48-49:

³⁹² Տե՛ս **Շուշանյան Վ.**, Ներքին դաշտանկար, Երևան, Երևանի համալս. հրատ., 1995:

³⁹³ Վազգեն Շուշանյանի կյանքի մանրամասները տե՛ս **Սևան Գ.**, Վազգեն Շուշանյան. կյանքն ու ստեղծագործությունը, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968; **Շուշանյան Վ.**, Ալեկոծ տարիներ 1920-1932, Մոնթրեալ, 2014:

³⁹⁴ Տե՛ս **Որբունի 2.**, Օրագիր էջեր// Շիրակ, Պեյրուֆ, 1956, թ. 2, էջ 45:

³⁹⁵ Տե՛ս **Շահան Շ.**, Երկեր, Երևան, «Ազգ» հրատ., հտ. Ա, էջ 137-148:

³⁹⁶ 2. Որբունու կողմից իր երիտասարդության նկարագիրը տրվում է «Գոհարիկ» պատմվածքում՝ հեղինակի համանուն կերպարի կեցվածքի նկարագրությամբ. տե՛ս **Որբունի 2.**, Պատմվածքներ, էջ 9-14:

իրական անուններով է կոչում նրանց, կամ իրական անունը փոխարինում խորհրդանշական անուն-ազգանվամբ: Խորհրդանշական անունները, որոնք ուղիղ, փոխաբերական կամ հակառակ իմաստներով մատնանշում են հերոսների տիպը, գերակշռում են Որբունու արձակում: Կան անուն-ազգանուններ, որոնք մատնանշում են հերոսի ծագումը, կարգավիճակը, ազգությունը, բնավորությունը, գործունեությունը, հազվադեպ՝ արտաքինը: Սակայն խորհրդանշական անունների ծանրակշիռ մասը մատնանշում է կերպարի սեռային պատկանելությունը: Ընդ որում, հայ աղջիկների անուններն այնպես են ընտրված, որ մատնանշեն նրանց մաքուր, անպիղծ էությունը, և ի հակադրություն դրա՝ ֆրանսուհիների անուններն ընդգծում են անվանակիրների իզույթունն ու վավաշոտությունը: Փաստորեն Որբունին իր կերպարների անունները դարձնում է յուրօրինակ նշաններ, որոնցով կողավորում-բանաձևում է իր ասելիքը:

THE POETICS OF PROPER NAMES IN Z. VORBOUNI'S LITERARY WORKS

ANNA MIKOYAN

Yerevan State University,

Faculty of Armenian Philology,

Contemporary Armenian Literature Chair, Ph.D Student;

“Zangak” Publishing House, Methodologist,

Yerevan, Republic of Armenia

The purpose of this article is to highlight the approach that the study of the names and surnames of characters created by the author is central in the examination of the poetics of the French-Armenian writer Zareh Vorbouni and his literary works in general. Our main issue is to reveal author's speech with the help of proper names of fictional characters, which is skillfully encrypted in the names – surnames of characters. During the research the semantic method was mainly used; in some cases it was accompanied by hermeneutical-psychoanalytic approaches of reading the literary text. The research concluded that the names of the characters of Zareh Vorbouni were not selected accidentally; they either coincide with the prototype names and surnames, or are symbolic of a given character or literary works. The latter version dominates in the writer's works. There are names and surnames symbolizing the origin, sex, status, nationality, character, system of values, activities, and sometimes even appearance of heroes, each of which is an artistic key to penetrate the depth of the work.

Keywords: *Armenian literature of Diaspora, Z. Vorbouni, poetics, semiotics, proper names of fictional characters, symbols, prototypes.*

ПОЭТИКА СОБСТВЕННЫХ ИМЕН В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ З. ВОРБУНИ

АННА МИКОЯН

*аспирант кафедры современной армянской литературы
факультета армянской филологии
Ереванского государственного университета;
методист издательства «Зангак»,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель данной статьи - отметить подход, согласно которому для изучения поэтического творчества французского писателя армянского происхождения Заре Ворбуни и литературоведческого прочтения его произведений в целом ключевым является изучение имен и фамилий созданных писателем персонажей. Наша задача заключается в том, чтобы с помощью имен собственных Ворбуни раскрыть авторские идеи, зашифрованные в именах и фамилиях его героев.

В ходе исследования использовался в основном семантический метод, в отдельных случаях он дополнялся герменевтически-психоаналитическим подходом к чтению художественного текста. В ходе исследования мы пришли к выводу, что имена персонажей Заре Ворбуни были выбраны не случайно: они либо совпадают с именами и фамилиями прототипа, либо являются символическим для данного персонажа или произведения, причем последнее в творчестве писателя доминирует. Так, есть имена и фамилии, символизирующие происхождение героя, пол, статус, национальность, характер, систему его нравственных ценностей, деятельность и иногда даже его внешний вид. Каждый тип имени собственного является художественным ключом, позволяющим проникнуть в глубину произведения автора.

Ключевые слова: *армянская литература диаспоры, З. Ворбуни, поэтика, семиотика, собственные имена художественных персонажей, символы, прототипы.*

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԵՌՈՒՍԱՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՅԱՆՋՄՈՒՆԵՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՆԹ, ԱՐՄԵՆԻԱ ԵՎ ՀՀ ՀԵՌՈՒՍԱԿԱՆԻՔՆԵՐՈՒՄ*

ՀՏԴ 654.197

ԱՐՏՅՈՍ ԴԵՐՅԱԳԻՆ

Հայ-ռուսական համալսարանի
լրագրության ֆակուլտետի ասպիրանտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
deryagin.artiom@gmail.com

Հոդվածում փորձել ենք ներկայացնել, թե ինչ պահանջմունքներ ունի հեռուստատեսային լսարանը: Ուսումնասիրության հիմքում դրվել են ամենավարկանիշային հեռուստաալիքներն ու դրանց ամենավարկանիշային հասարակական-քաղաքական հաղորդումները:

Հոդվածի գիտական նորույթն այն է, որ վարկանիշի և տարբեր գործոնների առաջադրման հիմքով բացահայտում ենք, թե ինչ է նախընտրում հենց հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության լսարանը:

Ուսումնասիրության շրջանակն ընդգրկում է Հայաստանում գործող ամենավարկանիշային հեռուստաընկերությունները՝ Արմենիա, Շանթ և ՀՀ: Հիմնականում անդրադարձել ենք հասարակական-քաղաքական հեռուստահաղորդումներին, որոնց հիման վրա փորձել ենք բացահայտել լսարանի նախընտրություններն ու դրանց հիմքում ընկած գործոնները:

Հետազոտությունն իրականացրել ենք հիմնականում Էմպիրիկ մեթոդաբանության շրջանակներում: Բացի դրանից, ամբողջ վերլուծության հիմքում տարբեր տարրերի ու գործոնների համեմատական վերլուծության մեթոդաբանությունն է:

Հեռուստատեսության հասարակական-քաղաքական կոնտենտում արված վերլուծությունը թույլ է տալիս հասկանալ, որ հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության լսարանը ցանկանում է հեռուստատեսությամբ լսել ճշգրիտ, հավաստի և չքողարկված տեղեկատվություն, ստանալ փորձագետների գնահատականները, ինչպես նաև հասարակությանը հուլող հացերի վերաբերյալ մասնագետների կարծիքներն ու ընդհանուր մեկնաբանությունները: Լսարանի պահանջմունքների գնահատումն ու չափումը դժվար է, ավելին՝ հստակ չափող գործիք, որպես այդպիսին, չկա: Հեռուստաընկերությունների համար կողմնորոշիչն ու հիմնական ցուցիչը վարկանիշն է: Հեռուստաընկերություններն իրենց հաղորդումների թեմատիկան ընտրում են հենց այդ սկզբունքով:

Հիմնաբառեր՝ հեռուստատեսություն, հեռարձակում, հեռուստաալիք, հեռուստաեթեր, լսարան, հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսություն, վարկանիշ, լսարանի պահանջմունքներ:

* Հոդվածը ներկայացվել է 26.02.2020թ., գրախոսվել՝ 09.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Հեռուստատեսային լսարանը և պահանջմունքները

Քաղաքացիական հասարակության և իշխանական ինստիտուտների միջև փոխկապվածության ու փոխազդեցության համար կարևոր կապող օղակ են զանգվածային լրատվության միջոցները (ՉԼՄ): Այդ փոխազդեցության հիմնական խնդիրը միշտ էլ եղել է և շարունակում է մնալ գիտնականների ու հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում: Ժամանակակից աշխարհում հենց մասսայական քաղաքական տեղեկատվությունն է ապահովում քաղաքական ու սոցիալական համակարգերի միջև տեղեկատվության փոխանակման գործընթացը, իսկ ՉԼՄ-ները այդ փոխազդեցության կարևոր քաղաքական ինստիտուտներից են: Պատահական չէ ՉԼՄ-ների՝ չորրորդ իշխանություն համարվելը:

Զանգվածային լրատվության միջոցներից հեռուստատեսությունն ունի հասանելիություն, օպերատիվություն, լսարանի լայն ընդգրկում, ինչի շնորհիվ կարողանում է ձևավորել քաղաքական կողմնորոշումներ, ստեղծում է հասարակական տրամադրվածություն այս կամ այն քաղաքական երևույթի նկատմամբ: Բացի դրանից, հեռուստատեսությունը համարվում է համեմատաբար հայտնի տեղեկատվական աղբյուր նույնիսկ ինտերնետային դարաշրջանում:

Շատ կարևոր նշանակություն ունի հեռուստատեսության հենց հասարակական-քաղաքական կողմը, որը խորապես չի ուսումնասիրվել մասնագետների շրջանում: Այլ կերպ ասած՝ եթե հեռուստատեսության ժանրային, ձևաչափային կամ գործառնության ուղղությունները բավականին խորը ուսումնասիրված են և բազմաթիվ հեղինակներ ունեն դրանց վերաբերյալ թե՛ մենագրություններ, թե՛ առանձին պարագրաֆներ, ապա հեռուստատեսության հասարակական-քաղաքական տեսանկյունը բավականին հետազոտական բացեր ունի: Նախ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե գիտնականներն ու հետազոտողներն ինչ չափով են անդրադարձել այդ ուղղությանը կամ ինչպես են բնորոշել հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսությունը:

Հեռուստալրագրության ամենահայտնի հետազոտողներից մեկը՝ Գ.Վ. Կուլենցովը, նշել է, որ հեռուստատեսությունն ի վիճակի է գրավել բնակչության լայն շերտերին: Այդ կարողությունը բացատրվում է հեռուստատեսության յուրահատկությամբ՝ որպես տեղեկատվության ստեղծման ու տրամադրման միջոցի³⁹⁷:

Կուլենցովը հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության վերաբերյալ ընդգծել է հետևյալը. «Դեռևս ձևավորման առաջնային փուլերում փոքր Էկրանն ունի հասարակական-քաղաքական ազդեցության մեծ հնարավորություն: Հեռուստատեսությունը կարողանում է ստեղծել հերոսներ, կերտել նոր կերպարներ, սպանել արդեն ստեղծված կերպարներին, անգամ՝ ծնել հանցագործներ»³⁹⁸:

Այսպես, հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսությունը կարելի է բնորոշել որպես հեռուստատեսության այն «անկյունը», որը արտահայտում է հասարակական ու սոցիալական հարաբերությունները, հասարակության կենսունակության, միասնականության և համատեղ գործելու մեխանիզմների ամբողջությունը: Այլ կերպ ասած՝ հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսությունն իր հիմքում դնում է հասարակական շփումը և հասարակության պահանջմունքների բավարարումը միաժամանակ քաղաքական ու սոցիալական բնագավառներում:

Ելնելով առանձնացված սահմանումից՝ ընդգծենք հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության հիմնական խնդիրները՝

- Որոշակի սոցիալական ու հասարակական նշանակություն ունեցող իրադարձությունների վերաբերյալ տեղեկատվության ապահովումը հասարակությանը,

³⁹⁷ Кузнецов Г., Телевизионная журналистика, Москва 2002, С. 28.

³⁹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 198:

- Վերլուծության ու մեկնաբանությունների միջոցով այդ իրադարձությունների ներկայացումը,
- Իշխանության, քաղաքական ու հասարակական կուսակցությունների և քաղաքական շարժումների շահերի պաշտպանությունը,
- Զաղաքական տարածության ու քաղաքական հարաբերությունների սուբյեկտների առողջ քննադատությունը,
- Հասարակական-քաղաքական գործողությունների ու անհատների մասին հասարակական կարծիքի ձևավորումը:

Հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության առանձնահատկությունների և հիմնական օրինաչափությունների բացահայտման համար շատ կարևոր է հեռուստալսարանի պահանջմունքների բավարարումը:

Հեռուստալսարանի պահանջների ու նախընտրությունների գնահատման գործընթացի զարգացման մեջ մեծ ներդրում են ունեցել սոցիոլոգներ Ջ.Գելապը, Ա.Կրոսբին և Ա.Նիլսենը: Վերջինս հիմնավորել է լսարանի գնահատման ավտոմատացված համակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը: Երբեմն նրա հետազոտական մեթոդաբանությամբ գնահատված արդյունքներն անվանվում են Նաև «նիլսենյան վարկանիշներ»³⁹⁹: Դրան զուգահեռ՝ իրենց յուրահատուկ ներդրումն ունեցան սոցիոլոգներ Պ.Լագերֆելդը, Բ. Բերելսոնը, Է.Գոդեն: Նրանք գլխավորապես շեշտը դնում էին սոցիոլոգիական հետազոտությունների վրա:

Հեռուստատեսության ուսումնասիրությունը ցանկացած տեսանկյունից ենթադրում է հեռուստատեսային լսարանի վերլուծություն: Անհրաժեշտ է բացահայտել, թե ինչում պետք է դրսևորվեն հեռուստատեսության խնդիրները: Փորձագետների և հատկապես սոցիալական հետազոտություններ անցկացնող ինստիտուտների ուշադրության կենտրոնում են այնպիսի հարցերը, ինչպիսիք են՝ արդյո՞ք հեռուստատեսությունը պետք է ընդառաջ գնա լսարանի պահանջներին, թե՞ պետք է փոփոխի լսարանի պահանջները, ստեղծի՞ իր սեփական լսարանը, թե՞ գրավի արդեն առկա նախընտրություններով լսարանին: Սրանք այն հարցերն են, որոնք չնայած բնագավառների առաջընթացին, շարունակում են մնալ առանց միանշանակ պատասխանի: Եթե հեռուստատեսությանն ու հատկապես հեռուստածրագրերին նայելն արդեն կոմերցիոն տեսանկյունից, ապա հեռուստատեսությունները սկսում են ավելի շատ կենտրոնանալ այնպիսի գովազդային դադարների ու գովազդների վրա, որոնք առաջ կբերեն հեռուստադիտողների ադեկվատ շահագրգռվածություն: Մյուս կողմից էլ՝ չափազանց մեծ լսարանը չի կարող ունենալ միատեսակ հետաքրքրություններ ու պահանջներ: Ստացվում է, որ պետք է կենտրոնանալ միջին լսարանի ուղղությամբ: Հեռուստատեսության զարգացման համաշաշխարհային միտումները ավելի շատ ձգտում են կոնյունկտուրային հեռուստատեսության ստեղծմանը, ինչը իրականացվում է տարբեր մեթոդներով, որոնցից մեկը ինտերակտիվ հեռուստատեսությունն է: Այնուամենայնիվ, լսարանի չափման համար անհրաժեշտ է մշակել տարբեր մեթոդներ, միջոցներ և գնահատել լսարանի նախընտրություններն ու պահանջները:

Լսարանի չափման անհրաժեշտությունն առաջացել է 1920-ական թթ.-ին, երբ անհրաժեշտ էր հասկանալ, թե այս կամ այն ռադիոհաղորդման լսարանն ինչ ճանաչվածություն ու պահանջարկ ունի: Այդ ժամանակաշրջանում կազմակերպվում էին փոստային հարցումներ, որովհետև ամենաառաջադեմ մեթոդը դա էր համարվում: Որոշ ժամանակ անց՝ մասնավորապես 1930-ական թթ.-ին, սկսեցին հարցումներն իրականացնել հեռախոսով: Այդ ամենի արդյունքում սկսեցին ձևավորվել սոցիոլոգիական հետազոտական ծառայություններ, որոնք մասնագիտանում էին

³⁹⁹ **Корконосенко С.,** Социожурналистика: понятие, структура, практика, учебное пособие для студентов вузов, М., 2004, С. 63-89.

բացառապես լսարանի չափման ուղղությամբ: Այդ ժամանակաշրջանից սկսած՝ լսարանի չափման մեթոդներն անընդհատ զարգացում էին, և ի հայտ էին գալիս տվյալ ժամանակաշրջանին համապատասխան մեթոդներ: 1950-ական թթ.-ին ամերիկյան հետազոտողների կողմից ներդրվեց հեռուստալսարանի չափման ավտոմատացված մեթոդ, որը կոչվում էր «TV-metre»⁴⁰⁰: Դրանից հետո ներդրվեց նոր ծրագիր, որը կոչվում էր people meter: Վերջինս դեռևս լայնորեն կիրառվում է որոշ ամերիկյան հեռուստաընկերությունների լսարանի գնահատման համար: 1990-ական թթ.-ին առանձին հեռուստաընկերություններ սկսեցին իրենց անհատական հետազոտական ու վերլուծական ծրագրերը լսարանի գնահատման համար:

Պետք է նշել, որ փոճագետներն առանձնացնում են լսարանի պահանջմունքների գնահատման որակական ու քանակական ցուցանիշներ: Որոշ հեղինակներ էլ կարևոր են համարում հոգեբանական ասպեկտներն այս հարցում: Հասարակության մեջ մարդիկ հեռուստատեսային ծրագրերի տարբեր նախընտրություններ են ունենում: Կան մարդիկ, որոնք ամբողջ ազատ ժամանակը տրամադրում են հեռուստատեսությանը կամ որոշակի ժամանակահատված են տրամադրում և, իհարկե, կան մարդիկ, որոնք ընդհանրապես հեռուստացույց չեն նայում: Հեռուստալսարանի պահանջների ու նախընտրությունների գնահատման գործընթացի զարգացման մեջ մեծ ներդրում են ունեցել սոցիոլոգներ Ջ.Գեյլալը, Ա.Կրոսբին և Ա.Լիլսենը: Վերջինս հիմնավորել է լսարանի գնահատման ավտոմատացված համակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը: Երբեմն նրա հետազոտական մեթոդաբանությամբ գնահատված արդյունքներն անվանվում են նաև «նիլսենյան վարկանիշներ»: Դրան զուգահեռ՝ իրենց յուրահատուկ ներդրումն ունեցան սոցիոլոգներ Պ.Լագերֆելդը, Բ. Բերեյսոնը, Է.Գոդեն: Նրանք գլխավորապես շեշտը դնում էին սոցիոլոգիական հետազոտությունների վրա:

Մեդիաչափումների իրականացման հիմնական պատվիրատուն ու սպառողները հենց ՉԼՄ-ներն են: Դա բնական է, որովհետև առաջին հերթին հենց հեռուստաընկերություններին է հետաքրքրում սեփական լսարանի կամ պոտենցիալ լսարանի պահանջմունքներն ու հետաքրքրությունները:

Ծրագրավորման գործընթացի ձևավորման ու բնականոն զարգացման գործում ավելի ու ավելի է մեծանում վարկանիշավորման դերը: Այժմ դիտարկենք, թե ինչ է վարկանիշավորումը: Հեռուստաալիքների համար վարկանիշ բառը կախարդական է, այն առաջացնում է հզոր զգացմունքներ և պատճառ դառնում մի շարք գործընթացների առաջացման ու իրագործման համար: Սակայն հեռուստադիտողի համար այդքան էլ պարզ չէ, թե ինչ է վարկանիշը և ինչ կարևորություն ունի այն: Հեռուստադիտողը չի էլ մտածում այն ուղղությամբ, որ հենց իրենից է կախված այդ վարկանիշը, և որ ինքն է ձևավորում վարկանիշային աղյուսակը իր իսկ վարքագծով: Իսկ հեռուստատեսային ոլորտի աշխատակիցների համար կարևոր են հենց վարկանիշները:

Վարկանիշի վրա տարբեր գործոններ կարող են ազդել՝ ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական: Պետք է նշել, որ այստեղ արդեն կարևոր դեր են սկսում խաղալ հոգեբանական գործոնները: Օրինակ՝ որևէ թողարկման հաղորդավարը կամ ֆիլմի հերոսը ավելի մեծ ազդեցություն կարող է ունենալ լսարանի պահանջարկի վրա, քան հեռուստածրագրի բուն թողարկումը: Հայաստանում հեռուստալսարանի հետազոտությամբ տարբեր կազմակերպություններ կարող են զբաղվել, սակայն բոլոր հեռուստաընկերությունների լսարանային հետազոտությունները ներկայումս իրականացվում է «Ադմոսֆեր Արմենիա»-ի կողմից:

Հեռուստալսարանի չափումները իրականացվում են միայն քաղաքային բնակչության շրջանում հատուկ չափող սարքերի միջոցով: Ինչպես նշվեց, 2016

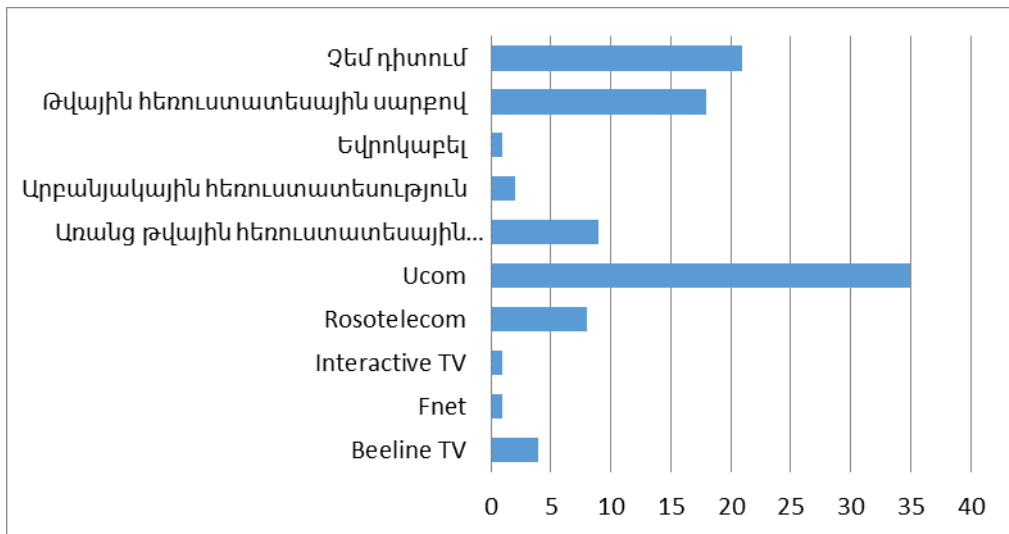
⁴⁰⁰ Корконосенко С., Социожурналистика: понятие, структура, практика, учебное пособие для студентов вузов, М., 2004, С. 63-89.

թվականից այդ չափումները իրականացնում է «Ադմոնֆեր Արմենիա» ընկերությունը: Հեռուստանախասիրությունների չափման մեթոդաբանական հիմքում ընկած է պանելային ուսումնասիրությունների մեթոդը, որը ենթադրում է միևնույն սոցիալական օբյեկտի, այս դեպքում՝ տնային տնտեսության երկարատև, պարբերական ուսումնասիրություն:

«Նիլսեն Ադմոնֆեր» ընկերությունը չափում է նաև թվային ազդանշանները, ինչպես նաև այսպես կոչված տեսագրված եթերը (time shift): Այսպիսի չափումների անհրաժեշտությունը պայմանավորված է Հայաստանում թվային հեռարձակման անցմամբ, ինչպես նաև քաղաքներում կարելային հեռուստատեսության լայն տարածմամբ⁴⁰¹:

Բացի կարելային հեռուստատեսությունից, կարևոր նշանակություն ունի նաև Ներկայումս լայն տարածում գտած IPTV-ն, որը օգտվողին տալիս է որոշակի առավելություններ ու սահմանափակումներ: Օրինակ՝ Հայաստանում ամենամրցակցային եկու IPTV-ներն առաջարկում են Յուբոմ ՄՊԸ-ն և Ջի Էն Սի ԱԼՖԱ ՓԲԸ-ն (Ռոստելեկոմ): Յոթմի բաժանորդները ունենում են Արմենիա հեռուստաընկերության և ATV հեռուստաընկերության մի քանի տարբերակներ, որոնք ունեն տարբեր ուղղություններ, սակայն Յուբոմի բաժանորդների համար Շանթ հեռուստաընկերությունն անջատված է: Իսկ ինչ վերաբերում է Ռոստելեկոմին, ապա Շանթ հեռուստաընկերության մի քանի տարբերակներն այստեղ հասանելի են: Ներկայումս լսարանի գնահատման ու դիտելիության ցուցանիշների բացահայտման վրա մեծ ազդեցություն են ունենում նաև հեռուստաընկերությունների սոցիալական էջերի բաժանորդագրությունները:

Հեռուստատեսային ձևաչափի նախընտրությունների հարցումների արդյունքում ունենք հետևյալ պատկերը (Տե՛ս գծապատկեր 1)՝

Գծապատկեր 1. Հասարակության նախընտրությունները հեռուստատեսային ձևաչափերի հետ կապված⁴⁰²

⁴⁰¹ Հայաստանի մեդիագովազդի շուկայի կառուցվածքը և ազատականացման հնարավորությունները, Զաղաքական և միջազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոն ՀԿ, Երևան 2016, էջ 7:

⁴⁰² Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից հարցումների անցկացման հիման վրա: Հարցումներն անցկացվել են առցանց:

Անցկացված հարցման վերլուծության արդյունքները վկայում են, որ հեռուստահեռարձակման ոլորտում ներկայումս հասարակության մեծ մասը նախընտրում է ՅուԹուբը: Սակայն միայն այս նախընտրությունների բացահայտումը մեզ հնարավորություն չի տալիս բացահայտելու լսարանի հիմնական պահանջմունքները:

Լսարանի գնահատման ամենաակնառու ցուցանիշը ներկայումս համարվում է վարկանիշային գնահատումը, որն իրականացվում է տարբեր ավտոմատ ու հարցումային ծրագրերի ամփոփման արդյունքում: Ինչպես արդեն նշեցինք, հեռուստատեսային ոլորտի լսարանի գնահատման գործընթացով զբաղվում է Ադմոսֆեր ընկերությունը:

Եթե ուսումնասիրության համար դիտարկենք ՀՀ առաջատար հեռուստաընկերություններից Հանրային հեռուստաընկերությունը, Արմենիա և Շանթ հեռուստաընկերությունները, ապա կարող ենք նշել, որ օրվա տարբեր ժամերին այս ընկերությունների թողարկումների դիտելիությունը տարբեր է լինում:

Վարկանիշային հետազոտությունները հնարավորություն են տալիս հասկանալու, թե ինչ նախընտրություններ ունի հեռուստադիտողը, բացահայտվում է, թե հասարակական-քաղաքական թեմատիկայի նկատմամբ ինչ պահանջմունքներ կարող է ունենալ հասարակությունը:

Տարբեր սոցիոլոգիական ու հետազոտական կենտրոնների ուսումնասիրություններ վկայում են այն մասին, որ լսարանի պահանջմունքների վրա կարող են ազդել տարբեր գործոններ՝ մասնավորապես շաբաթվա օրերը, օրվա տարբեր ժամերը: Քանի որ մեր հետազոտության կենտրոնում հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսությունն է, ապա անհրաժեշտ է բացահայտել հասարակական-քաղաքական կոնտենտի դիտելիությունը և ըստ այդմ լսարանի պահանջմունքների ու նախընտրությունների վերլուծություն իրականացնել: Հետազոտության շրջանակն ընտրվել է ըստ վարկանիշային ցուցանիշների: Ըստ դիտելիության վարկանիշի՝ Հայաստանում առաջատար են Հանրային, Արմենիա և Շանթ հեռուստաընկերությունները (տե՛ս գծապատկեր 2):

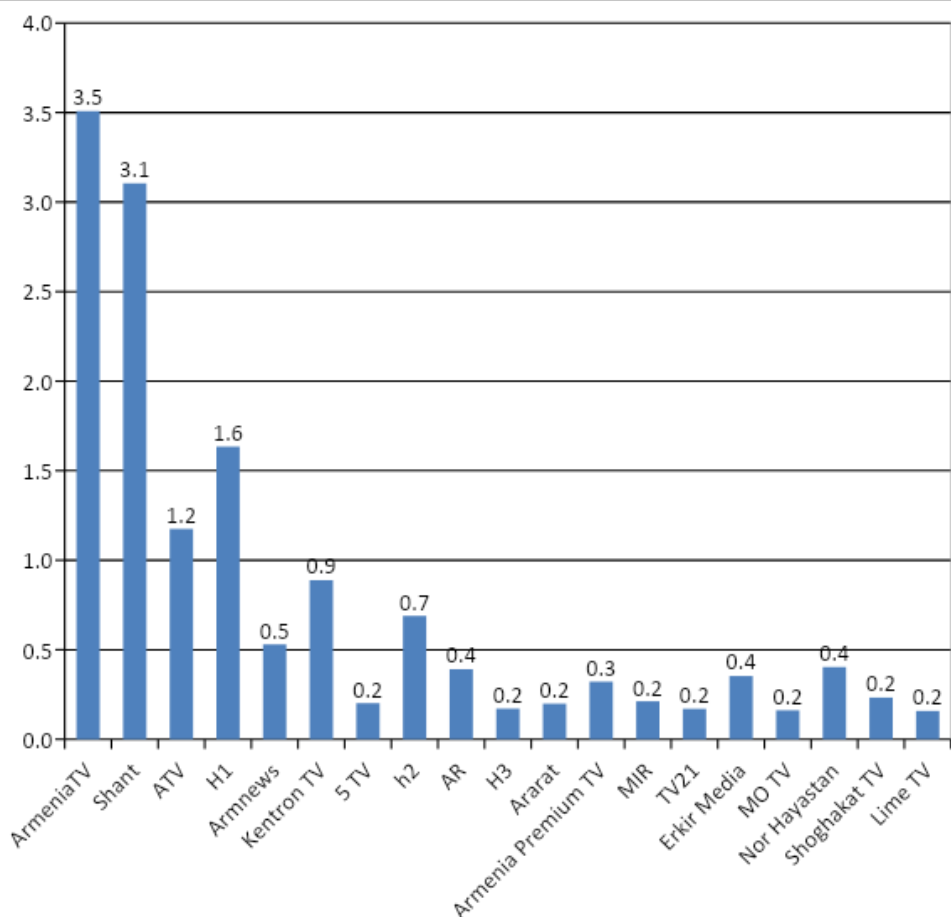
Հետազոտության համար վերցնենք Հանրային, Շանթ և Արմենիա հեռուստաընկերությունների հասարակական-քաղաքական հետևյալ թեմատիկ թողարկումները՝

1. Լուրերի թողարկումներ՝ Հորիզոն («Շանթ» հեռուստաընկերություն), Ժամը լրատվական («Արմենիա» եռուստաընկերություն), Լուրեր՝ («Հանրային» հեռուստաընկերություն)

2. «Հեռանկար»՝ Շանթ հեռուստաընկերություն (Shanttv.com)

3. «Հրապարակում», «Խաղի կանոններ», «Մեդիա դիտող», «Եկեք հասկանանք», «Հանրային քննարկում», «Խորհրդարանական շաբաթ»՝ Հ1(1tv.am)

4. Սուր անկյուն՝ Արմենիա հեռուստաընկերություն (armeinatv.am):

Գծապատկեր 2. Հայկական հեռուստաընկերությունների վարկանիշային ցուցանիշները 2015-2019թթ.-ին

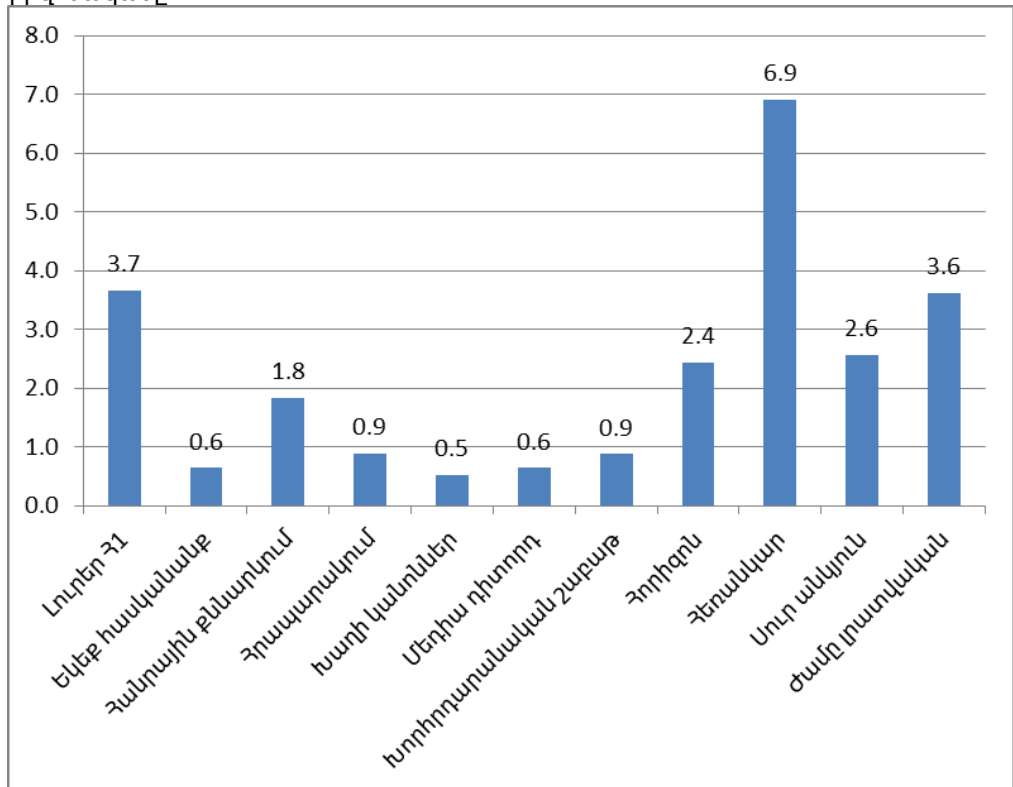
Լսարանի նախասիրությունները հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսային կոնտենտի վերաբերյալ

Հեռուստաընկերությունների հասարակական-քաղաքական կոնտենտի կառուցվածքն ու բովանդակությունը տարբեր են, հետևաբար տարբեր են նաև լսարանները և նրանց նախընտրությունները:

Հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության թեմատիկայի շրջանակներում առանձնակի տեղ ունի տեղեկատվական թեմատիկան, որն առաջին հերթին դրսևորվում է լուրերի թողարկմամբ:

Մեր ընտրած երեք հեռուստաընկերությունների լուրերի թողարկումները միջինում ունեն հավասար դիտելիություն, սակայն առաջին տեղում Հ1-ի լուրերի թողարկումն է, որին շատ քիչ զիջում է Ժամը լրատվականը, իսկ երրորդ տեղում Հորիզոնն է (տե՛ս գծապատկեր 3): Փորձենք հասկանալ, թե ինչով է պայմանավորված լսարանի նման նախընտրելիությունը: Նախ առանձնացնենք Հ1-ի լուրերը: Չնայած այն հանգամանքին, որ Հանրային հեռուստաընկերության դիտելիությունը երրորդ տեղում է, լուրերի թողարկման վարկանիշը առաջին տեղում է: Դա կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ Հանրային հեռուստաընկերությունը տարիներ շարունակ միշտ հասանելի է

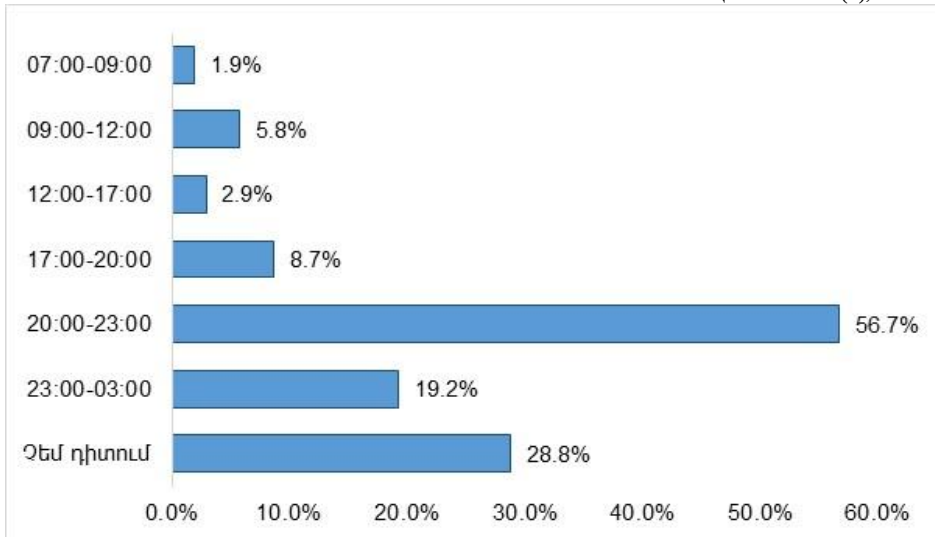
եղել Հայաստանի բոլոր քաղաքներում, և մարդիկ ուղղակի սովորության համաձայն լուրեր լսելու համար միացնում են Հ1-ը: Բացի դրանից, հանրային հեռուստաընկերության կոնտենտը, ինչքան էլ փորձի չեզոքություն պահպանել, այնուամենայնիվ հնարավորինս պետականամետ է: Դրանով պայմանավորված՝ հասարակության առավել պետականամետ զանգվածը լուրերը դիտում է Հ1-ով: Ինչ վերաբերում է Շանթ հեռուստաընկերության Հորիզոն լրատվականին, ապա դրա ցածր դիտելիությունը պայմանավորված է նրանով, որ արդեն երկու տարի է՝ Շանթը հասանելի է միայն Ռոստելեկոմ ընկերության IPTV-ով և թվային հեռուստատեսությամբ: Եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ Երևանի բնակչության մեծամասնությունը Յուբոմի բաժանորդ է, ապա դա նպաստում է Հորիզոնի դիտելիության կրճատմանը, քանի որ Հայաստանի բնակչության 1/3-ը բնակվում է Երևանում: Հետևաբար լուրերի թողարկման վարկանիշային ցուցանիշով Հորիզոնը զբաղեցնում է երրորդ հորիզոնականը:

Գծապատկեր 3. Հասարակական-քաղաքական կոնտենտ պարունակող հեռուստահաղորդումների վարկանիշային ցուցանիշները 2019թ.-ին⁴⁰³

Լսարանի նախընտրությունների վրա մեծ ազդեցություն է ունենում նաև այս կամ այն հաղորդման գլխավոր թողարկման ժամը (տե՛ս գծապատկեր 4):

⁴⁰³ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից, հաշվարկվել է 2019թ.-ի ամիսների միջին ցուցանիշը, արքյուրը՝ Ադմոսֆեր Արմենիա ՓԲԸ:

Գծապատկեր 4. Հեռուստատեսության դիտելիության ժամային գրաֆիկն՝ ըստ հարցված լսարանի նախընտրությունների

Ինչպես արդեն նշել ենք, ՀԻ-ի Լուրերի գլխավոր թողարկումը լինում է երեկոյան՝ 21:00-ին, ինչը կարելի է համարել ամենահարմար ժամը: Այդ ժամին մարդկանց մեծամասնությունն աշխատանքից վերադարձել է, ընթերել և դիտում է հեռուստացույց, իսկ ընդամենը մեկ ժամ հետո՝ 22:00-ին, հասարակության որոշակի շերտն արդեն պատրաստվում է քնելու: Ստացվում է, որ հասարակական-քաղաքական հեռուստատեսության լսարանի վրա մեծ ազդեցություն ունի թողարկման ժամը: Ինչպես նկատում ենք, դիտելիությունը հիմնականում 20:00-23:00 ընկած ժամանակահատվածում է, ինչը վկայում է, որ այդ ժամանակահատվածում հեռարձակվող հաղորդումներն ամենավարկանիշայիններն են Հայաստանում:

Ամփոփում

Եթե ամփոփենք հարցազրույցային ձևաչափի հասարակական-քաղաքական կոնտենտը և լսարանի նախընտրությունները, ապա կարելի է առանձնացնել հետևյալ գործոնները, որոնք ազդում են լսարանի նախընտրությունների վրա.

1. թողարկման ժամը և օրը,
2. ձևաչափը,
3. քննարկվող ու ներկայացվող հարցի արդիականությունը:

Լսարանի նախընտրությունների բացահայտումը և չափողականությունը բավականին բարդ պրոցես է: Բացի դրանից, հաղորդման կամ որևէ ծրագրի վարկանիշի ու դիտելիության վրա մեծ ազդեցություն է ունենում հաղորդավարը: Այսինքն՝ եթե ունենք հայտնի ու պրոֆեսիոնալ հաղորդավար, ապա այդ հանգամանքն իր ազդեցությունն է ունենում հաղորդման վարկանիշի ու դիտելիության վրա: Մասնավորապես համեմատենք «Հանրային քննարկում», «Եկեք հասկանանք», «Նաղի կանոններ» և «Մեդիա դիտորդ» հաղորդումները: Հանրային քննարկումն առաջին տեղում է, իսկ մնացած երեք հաղորդումների վարկանիշային սանդղակը միևնույն նշանովի վրա է

հիմնականում⁴⁰⁴: Այս հաղորդումներն ունեն նույն ձևաչափը՝ բանավիճային են: Եթե անդրադառնանք «Եկեք հասկանանք» հաղորդմանը, ապա լսարանի հետ հետադարձ կապն այստեղ բավականին ուժեղ է: Ուսումնասիրվում են հասարակությանը հուզող հարցերը ինչպես սոցցանցերում, այնպես էլ հարցումների միջոցով, բացահայտվում են այն խնդիրները, որոնք հասարակության համար անհասկանալի են և քննարկվում են: Այլ կերպ ասած՝ հաղորդման շրջանակներում փորձում են հասկանալ խնդիրները և հեռանկարները:

Եթե դիտարկենք լսարանի հետ հետադարձ կապի առկայությունը, ապա կարելի է դրսևորումները տեսնել սոցիալական կայքերում: Մեր հետազոտությունների արդյունքում հասկացել ենք, որ լսարանի հետ հետադարձ կապը համեմատաբար ուժեղ է ՀՀ-ի դեպքում. եթե որևէ հրապարակման տակ հարց է հնչում, ապա պաշտոնական պատասխան տրվում է: Սոցիալական ցանցերում հետևորդներ ունենալու տեսանկյունից առաջին տեղում է Արմենիա հեռուստաընկերությունը՝ 303759 մարդ, այնուհետև Շանթ հեռուստաընկերությունը՝ 213325 մարդ, իսկ ՀՀ-ը՝ 204000 մարդ: Սակայն միայն քանակային գնահատականն այս դեպքում սխալ է, որովհետև կարևոր նշանակություն ունի նաև լսարանի հետ ակտիվ կապի մեջ լինելը: Լսարանի հետ ակտիվ կապ ունենալը սոցիալական կայքերում առաջին հերթին դրսևորվում է նամակներին ու մեկնաբանություններին պատասխանելու պատրաստակամությամբ ու մակարդակով: ՀՀ-ի ֆեյսբուքյան էջն ունի հստակ ողջունող տեքստ՝ նշումով, որ յուրաքանչյուր նամակ գրող պատասխան կստանա մեկ օրվա ընթացքում: Նմանատիպ մոտեցումներն Արմենիա և Շանթ հեռուստաընկերությունների էջերում բացակայում են: Ընդհանուր առմամբ կարելի է նշել, որ նշված երեք հեռուստաալիքները լսարանի հետ կապն ապահովում են որևէ հաղորդման շրջանակներում և հաղորդման ձևաչափի համաձայն: Օրինակ՝ «Սուր անկյուն» հաղորդման մասին արդեն խոսեցինք՝ նշելով, որ լսարանի արձագանքի հիման վրա անդրադարձ է կատարվում հասարակությանն ամենաշատը մտահոգող հարցերին: Մասնավորապես կարելի է առանձնացնել 2019թ.-ի վերջին թողարկման անդրադարձը ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման հետ կապված բալային համակարգին և դրա մատչելի ներկայացումը հասարակությանը:

Լսարանի հետ կապը դրսևորվում է նաև ՀՀ-ի «Եկեք հասկանանք» և «Մեղիա դիտորդ» հաղորդումների ժամանակ, որի ընթացքում քննարկվում են նաև այս կամ այն հրապարակման մեկնաբանությունները քաղաքացիների կողմից:

RESEARCH OF THE AUDIENCE REQUIREMENTS OF PUBLIC AND POLITICAL TV ON THE EXAMPLE OF MOST ACKNOWLEDGED ARMENIAN TV CHANNELS.

ARTYOM DERYAGIN

*Russian-Armenian University,
Faculty of Journalism, Ph.D Student,
Yerevan, Republic of Armenia*

In this article, an attempt is made to find out the audience requirements of the television segment.

The research is based on the highest-rated TV channels in Armenia: Armenia TV, Shant TV and Public Channel of Armenia, with their rated socio-political programs. The novelty of the article is expressed in the fact that through the rating and various methods for calculating indicators, we reveal what preferences the audience of socio-political television has.

⁴⁰⁴

«Հանրային քննարկում» հաղորդումը վարում է Պետրոս Ղազարյանը: Այսինքն՝ Պ.Ղազարյանի՝ իր և ճանաչված քաղաքական մեկնաբան լինելն անդրադառնում է հաղորդման վարկանիշի բարձր լինելու վրա:

The research of the article is mainly focused on socio-political programs, which results in an attempt to identify the preferences of the audience. The methodology of the research is an empirical and comparative analysis.

The analysis conducted in the socio-political content of television reveals that the audience of socio-political television prefers to see truthful, reliable and objective information on television, supported by expert assessments, as well as opinions and general comments of experts on socially important issues.

For TV companies, the main benchmark and indicator of the popularity of TV programs is rating data. According to rating data, TV companies operate on a selection of thematic blocks. It should also be noted that at the time of writing the report, only one company was operating in Armenia to conduct research on the digital television audience and monitor television broadcasting - Nielsen Admosfer Bulgaria EAD.

Key words: *Television, broadcasting, television channel, television network, audience, socio-political television, rating, audience requirement.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ТРЕБОВАНИЙ АУДИТОРИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ РЕЙТИНГОВЫХ АРМЯНСКИХ ТЕЛЕКАНАЛОВ.

АРТЕМ ДЕРЯГИН

*аспирант факультета журналистики
Российско-Армянского Университета,
г.Ереван, Республика Армения*

В данной статье мы исследуем аудиторные требования телевизионного сегмента.

В основу исследования легли самые рейтинговые телеканалы Армении: Армения ТВ, Шант ТВ и Общественный канал Армении и их рейтинговые общественно-политические программы. Новизна статьи заключается в том, что посредством рейтинга и различных методов по подсчету показателей мы раскрываем, какие предпочтения имеет аудитория общественно-политического телевидения.

Исследования статьи касаются в основном общественно-политических программ, в результате чего делается попытка выявить предпочтения аудитории; методы исследования – эмпирический и сравнительный анализ.

Проведенный анализ в общественно-политическом контенте телевидения позволяет выявить, что аудитория общественно-политического телевидения предпочитает получить по телевидению правдивую, достоверную и объективную информацию, подкрепленную оценками экспертов, а также мнения и общие комментарии специалистов по общественно важным вопросам.

Для телекомпаний основным ориентиром и показателем популярности телепрограмм являются рейтинговые данные. По рейтинговым данным телекомпаниями оперируют подбор тематических блоков. Следует также отметить, что во время написания статьи в Армении действовала только одна компания по проведению исследований цифровой телевизионной аудитории и мониторинга телевизионного вещания – Nielsen Admosfer Bulgaria EAD.

Ключевые слова: *телевидение, трансляция, телеканал, телевизионная сетка, аудитория, общественно-политическое телевидение, рейтинг, требования аудитории.*

CHINESE ART WORLD IN THE CONTEXT OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ART*

UDC 7.01

ANI MARGARYAN

Nanjing Normal University, Fine Arts Faculty, Ph.D student,
Nanjing, People's Republic of China,
animargaryan1962@gmail.com

The vast diversity of works of art created amidst pandemic period of quarantine, lockdown and social distancing (considered from January 2020 up to now) due to the peculiarity of their artistic and aesthetic features, their function and intended audience reshaped the art world, providing opportunities for exploring them by the concepts and principles of art theory and aesthetics, visual, contextual and comparative analysis.

The current academic research is a scholarly attempt to introduce the overall picture, classify the subject matters and their interpretations, marking challenges and changes the Chinese art world is facing within the context of the coronavirus art characteristics. We concluded that Chinese artists preferred both visually generalised images of propagandistic content, and art pieces with the national hallmarks, portraying dualistic essence of our uncertain times. In comparison with the Western art reaction to the global disaster, Chinese artists rather represented the triumph over COVID-19, which was possible due to strong character and effective work of Chinese healthcare workers.

Keywords: coronavirus, recreation, general image, allegory, audience, propaganda, China.

Introduction

The new coronavirus (COVID-19)⁴⁰⁵ has spread to nearly every country in the world since the beginning of the year. About 5 million people are known to be infected and more than 300,000 deaths have been recorded. Art with its all possible forms and disciplines (visual and performing arts, ancient and contemporary) and without supportive intermediaries (museums, galleries, exhibition and concert halls) has leading positions in everyone's life in lockdown, as if carrying on its shoulders a mission of enlightenment, evoking humanism, sense of equality, keeping human beings spiritually and mentally healthy in these difficult times.

What happened with the art world in times of coronavirus?

- Museums are closed and seeking ways to stay on board, mostly arranging online exhibitions, virtual tours, auctions, online courses, challenges⁴⁰⁶ and contests for their followers.

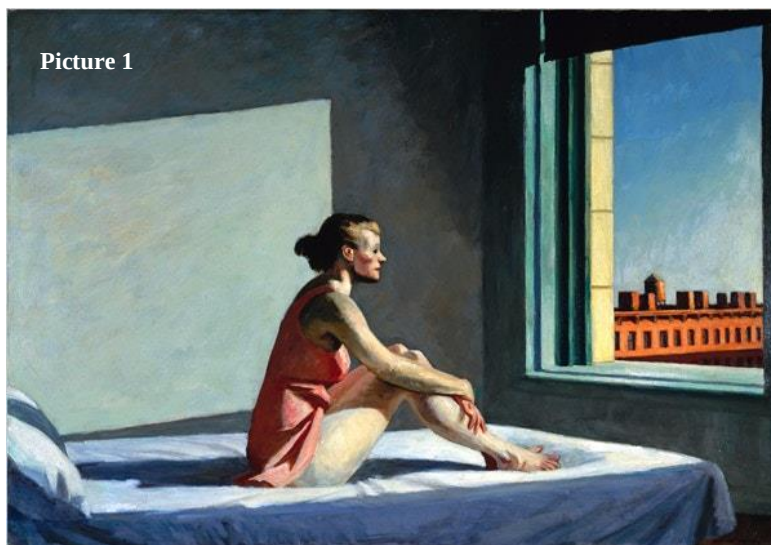
* Հոդվածը ներկայացվել է 30.05.2020թ., գրախոսվել՝ 07.06.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

⁴⁰⁵ Lauren M. Sauer, M.S., What is coronavirus, John Hopkins Medicine, <https://www.hopkinsmedicine.org/health/conditions-and-diseases/coronavirus>

⁴⁰⁶ A UK Museum Challenged Bored Curators Worldwide to Share the Creepiest Objects in Their Collections, 20 April, 2020, www.artnet.com.

- It is hard to say whether the communication between an artwork and a viewer has become closer (museums and artists opened the access of the high-resolution photos of artworks) or, the opposite, farther (the artwork could be admired only through the computer screen). Nevertheless, “digitalised art” and “art of network”, also the forms of art which could be more or less easily displayed through internet, and artists with a great number of web followers, celebrate their temporary victory.
- Artists, challenging the new reality and unwilling to create and communicate with the audience through virtual platforms, launched “Drive-By-Art” initiative, representing their creations along the roadsides throughout Los Angeles⁴⁰⁷. Meanwhile, some galleries adopted a new approach of exhibiting artworks by simply re-designing their shows to be clearly seen from the street⁴⁰⁸.
- The “online-audience” is broader, as every sort, branch or kind of art is created, photographed and displayed or broadcasted in social media and social networks, being absolutely accessible for every user. Furthermore, the reaction of the audience is prompter, more direct, laid-back, opening a horizon for the hot debates and discussions on their way to public opinion.
- People all over the world are enthusiastic in digging deeply in global art history, finding, then posting, sharing, discussing the artworks which were not well-known before, but are quite suitable and penetrating by either their form or content, either their context or historical background to express their own negative and positive feelings, their expectations in the current specific situation. Thus they feel need in rather imagery than script to proclaim and demonstrate their mixed emotional background and unrest. Among the mentioned are the still lifes with toilet paper, oil canvas with the symbolic image of a wounded angel (“The Wounded Angel”, Hugo Simberg, 1903) with the hope of recovery amounting to the thought “Mother Earth is taking a break from humans and rehabilitating amid pandemic”, Edward Munch’s “Self-portrait with the Spanish flu” (1919), and, lastly, allegories of plague, diseases and death depicted long before coronavirus occurred. Johannes Vermeer’s (1632-1675) and Vincent Van Gogh’s (1853-

1890) canvases seem to change their context fitting the interests and spiritual needs of isolated masses, nonetheless, the foremost recently revived artist is confirmed to be the American realist painter and printmaker Edward Hopper, whose late-career artworks featuring isolation, melancholy, empty cityscapes, brought forth the movement “We are all Edward Hopper

Picture 1

⁴⁰⁷ Natalie Haddad, “120 Artists Create a “Drive-by-Art” Exhibition Throughout Los Angeles, 27 May 2020, www.hyperallergic.com.

⁴⁰⁸ Half Gallery in New York has organised a show called “Under Glass,” which took advantage of the gallery’s floor-to-ceiling windows to present a window display, “Do you miss seeing art but are unable (or unwilling) to go into the gallery: These Shows are Redesigned to be seen From the Street”, 20 May, 2020, www.artnet.com.

• Arts have new predominating subject matters which could be grouped in the following way:
A. Negative representation of the situation and its effects, embodying non-acquaintance and embarrassment concerning the unknown and unseen enemy- a virus, which is keeping everyone locked at home, regardless of their status and occupation. Various characters and presentations of the anxiety, fear, despair, lack of social life, thoughts on death and meaninglessness of human life, loneliness in quarantine, compulsion of mask-wearing, call for help. The theme of the ironic and sarcastic depictions of the human greed of consuming the toilet paper⁴¹⁰ is the subject matter art history perhaps have never seen before.

B. Positive side of self-isolation, at least staying safe and healthy, having fun with family members, spending time on personal growth and self-education, reading books, watching films, getting used to the new reality.

C. Artworks accentuating idealised images of medical workers and employees of other spheres who are fighting in the frontline for the sake of people’s life and health. The implication of this subject matter either feeds the sense of general human triumph over death and evil, or unwraps the professional and personal challenges healthcare workers experience, notwithstanding winning the war due to their high-humanistic characteristics.

It is noteworthy that A, B and C reached the expression of their subjects through diverse styles and manners in figurative or objective, naturalistic or abstract, elaborate or simplified compositions.

D. Yet there are artists who seemed to escape or ignore the current global changing, as they keep on creating artworks in their studios with the same themes and inspirational sources, as they used to make before the COVID-19 outbreak, as if the virus didn’t even exist.

• Several contemporary works of art with the coronavirus theme is considered as «controversial»⁴¹¹, as according to some art critics, historians and even viewers, they contain elements of xenophobia, discrimination and racism, messaging worthless attempts to mark «guilty» of the virus spread among particular race, country and its inhabitants.

Picture 2

• In global pandemic people need more hope and faith, they want to be sure on the future, that is why the art with propagandistic function (posters, street art, animations, cartoons, illustrations, children’s drawings) is of demand and spread, highlighted much more than usual. On a par with these encouraging art, one can find a variety of artworks (mostly graffiti) with the emphasis on dissatisfaction with the measures and steps taken by the government and politicians against the spread of the disease.

By reason of the restrictions of gatherings in the streets, graffiti artists soon had to hunt for new routes of their artistic expression. UK-based Banksy used the walls of his own bathroom as a

⁴⁰⁹ Jonathan Jones, “We are all Edward Hopper paintings now”: is he the artist of the coronavirus age?, “The Guardian”, 27 March, 2020, www.theguardian.com.

⁴¹⁰ Chicago Potholes Are Filled with Pandemic Essentials in Humorous New Mosaics by Jim Bachor, 29 April 2020, www.thisiscolossal.com

⁴¹¹ China angry over coronavirus cartoon in Danish newspaper, 28 January, 2020, www.dw.com

material for comical creations⁴¹² and presented another artwork with the touching content for display at the hospital. It depicts a boy playing with his superhero doll in the form of the medical worker, while Batman and Spiderman are resting in recycle bin⁴¹³. **(Picture 2)**

- Street photography is suffering losses, instead new themes like “isolated people at home and people looking from their windows”, “still life with household objects”, “drone/air photography of empty cities and historical sites” (ghost cities) are getting more and more required.
- Balconies⁴¹⁴, windows⁴¹⁵ and doorways⁴¹⁶ were both objectively and symbolically engaged in art compositions as the “exit/entrance to the outer world”, “the only reasonable way of human communication” and at the same time forced divisional line between “inner and outer world” and between “an isolated individual and the world”.
- So-called “new art” is being created on the basis of already existed works of art - “old art” by using diversity of web programmes and applications. The masterpieces such as “The Last Supper” by Da Vinci **(Picture 3)** and the “The Birth of Venus” of Botticelli are transformed into abandoned compositions⁴¹⁷ with no humans and even anthropomorphic gods, as if manifestos to

the prevailing sense of emptiness, disadvantages of isolation and social-distancing. Some of the users anyway prefer keeping the protagonists of the world-known canvases in their positions, such as “Mona Lisa”, but closing her face with the medical mask, the item, which, beyond dispute, has become an emblem of coronavirus period. There is another group of art lovers transmuting the chef-d’œuvres of art history by making the space between protagonists farther, alluding the social-distancing mode covering almost every society in the world. A few art amateurs are detected with the principle of changing the subject matter of pop-art masterworks, such as Andy Warhol’s “The Marilyn Diptych” (1962), from the queen Monroe

into the cult of pandemic period- multiplied medical masks on bright-

⁴¹² Caroline Goldstein, Even Banksy, the Elusive Street Artist, Is Stuck Working From Home. See How He Was Reduced to Doing Street Art in His Bathroom, 15 April 2020, www.news.artnet.com

⁴¹³ New Banksy piece celebrates superhero health workers, The Guardian, 6 May 2020, www.theguardian.com.

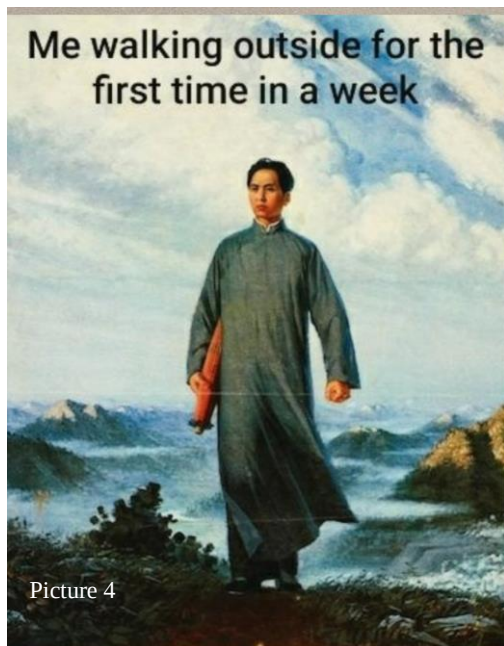
⁴¹⁴ Kate Brown, With Museums Locked Across Europe, Bored Artists in Berlin Turned Their Balconies Into Mini Art Galleries to Combat Isolation, April 14 2020, www.news.artnet.com.

⁴¹⁵ Pejac Launches Movement to Transform Home Windows into Imaginative Silhouette Art, April 10, 2020, www.thisiscolossal.com.

⁴¹⁶ Through Windows and Doorways, This Photographer Has Been Capturing Poignant Images of Isolated New Yorkers, April 23, 2020, www.news.artnet.com.

⁴¹⁷ 14 Classic Painting Recreations By German Artist Show How Characters Practice Social Distancing, 20 March 2020, www.boredpanda.com.

- Users of different social networks are employing the artworks they know or of their favourite to make posters on the specific atmosphere, messages, main ideas and measures of quarantine

regime, by firstly selecting an artwork, then writing down the message on or next to the latter, and, ultimately, creating a poster to share in online platforms, which is aimed to function as a kind of placard for informing and preventing the spread of the virus. For instance, the red-figure fragment of the Ancient Greek pottery with an athlete washing his hands could logically become a poster for claiming “Wash your hands”, and the “Chairman Mao on en route to Anyuan” (**Picture 4**) is accepted by the pandemic audience as “Walking outside for the first time after the end of quarantine”. It is notable to mention that the art of posters, following the phases of global history, used to come to light amid wartime. Anchoring on our reality with the COVID-19 as an enemy of mankind, the fight against this disease is quite identical to a war, for this reason the revival of poster-art is more than predictable.

- The most visible change in art is that

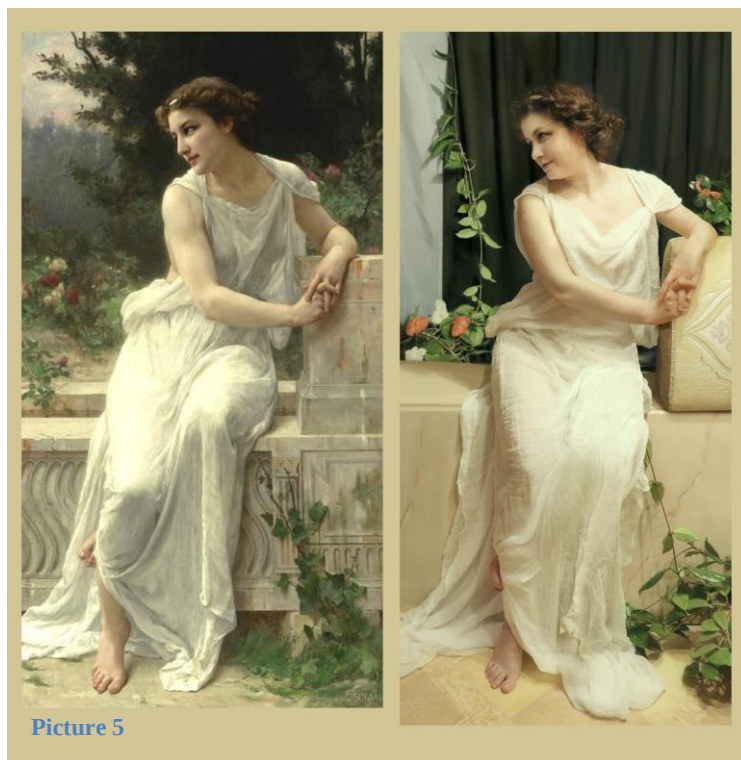
the word and term “artist” now has broader meaning. Indeed, every person who is able to recreate the compositions of the famous art pieces using daily objects, household stuff, clothes, laundry, food, fruits, vegetables, toys, pets, even family members and impress the audience in social networks, could be called an “artist”. The current statement raised more questions than answers. Nonetheless, the fact that it already caused the debate, let us avoid calling this new reality in art world “just a flash of copying artworks as a joke or a meme”. Yet the COVID-19 epidemic’s end is hard to foreshadow, we strongly believe it’s too early to make weighty conclusions from the perspective of the art history and theory, but we’re keen to the idea that all these “reconstructions” of artworks⁴¹⁸ by amateurs, art lovers, professional artists or just bored people in isolation should be studied, explored, discussed as a fact, a phenomenon, a direct and pure reflection of the specific times we’re living in, having a starting point categorising or sorting the issues this process raised:

- **Issue 1.** First of all the problem of the definition and the usage of certain terms is standing, how one should call these recreations of paintings and sculptures by human forms or household objects: “rearrangements of artworks”, “network art”, “digital recreations”, “living tableau”, “three-dimensional paintings”, “living works of art”, “reenacts”, “performing of famous paintings”, “remade artworks”, “reimagined artworks”, whether they should be classified as “interpretations”, not “imitations” and “emulations” and not “parody” or perhaps the term “performance” is the most common and essentially expose the characteristic features of these recreations? The choice of the term “performance art” is consistent as well, regarding the latter’s analogy in qualities such as being acted, the random or carefully orchestrated, spontaneous or

⁴¹⁸ People Recreate Works of Art With Objects Found at Home During Self-Quarantine, 17 April, 2020, www.mymodernmet.com.

otherwise carefully planned with or without audience participation. Considering this remaking of existed artworks a branch of photography also makes sense, because they reach the auditory through taken photos (both in good and in bad quality) or broadcasting.

- **Issue 2.** whether we need new approaches, standards, concepts and criteria to estimate and scientifically qualify these “creations”, whence the motifs and structural elements of the compositions are three-dimensional, real people, breathing organisms and real objects themselves, thereby conceivably the adopted formal, visual and contextual analysis are not responsive enough for the thorough unfoldment of the task.
- **Issue 3.** Considering the argument that these recreations maintain the component of “game”, “fun”, “amusement”, are made not always by professional artists with the artistic educational and practical background, which is on one hand an obstacle on the way of classifying them as an “artwork” or the samples of “professional” or “academic” or “high art” (though starting at least

Picture 5

from the 19th century onwards the line between the “high” and “low” art is extremely fragile), one can compare this modern tendency with the “Dada” movement⁴¹⁹ of the 20th century. The latter started as the game very soon becoming the turning point for evolution and artistic growth of surrealism. Moreover, as the evidence that this “movement of living artworks” are in the spotlight of nowadays artists and art critics the BBC article⁴²⁰, the New York-Times’s⁴²¹ and the Washington Post’s⁴²² review could be successfully brought

into play as cornerstones, and the Leonardo Da Vinci’s “Last Supper” recreation by the titans of cinematography⁴²³ could add the required portion of professionalism to this tendency.

⁴¹⁹ Dada was an artistic and literary movement that arose as a reaction to World War I and the nationalism that many thought had led to the war, its output was wildly diverse, ranging from performance art to poetry, photography, sculpture, painting, and collage.

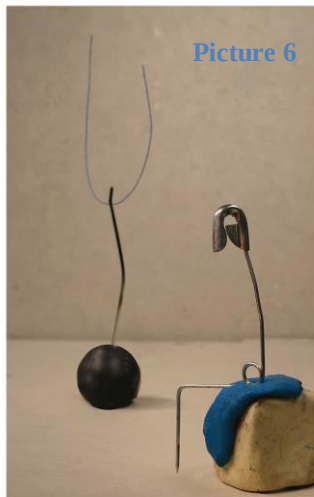
⁴²⁰ "Не имитация, а интерпретация". "Изоляция" глазами искусствоведа, 10 April 2020, www.bbc.com.

⁴²¹ Anton Troianovski, Bored Russians Posted Silly Art Parodies. The World Has Joined In., 25 April, 2020, www.nytimes.com

⁴²² People are re-creating famous artworks with their pets and whatever else is lying around, Natalie B. Compton, 3 April, 2020, www.washingtonpost.com

⁴²³ Amazing! Leonardo da Vinci’s “Last Supper” in the flesh, 10 April, 2020, www.aletcia.org

- **Issue 4.** Whether the criteria of considering the recreations as “artworks” is the high level of resemblance to the original work⁴²⁴ (**Picture 5**) or only the recreations with the individual accent

Picture 6

or intended and properly-done changes as focal points⁴²⁵ (**Picture 6**) could be categorised as “new artworks” hinting the old masters’ canvases. If we turn our gaze to the past, it’d be no need to make efforts to draw parallels with Botero⁴²⁶, Duchamp, Dali or Picasso who created some of their works at least visually relied on the Renaissance and Baroque masterpieces.

- **Issue 5.** Who was the very first initiator of this movement?: whether a Facebook group set by Russians and named “Izoizolyacia”⁴²⁷ with more than 500, 000 users or maybe the challenges started by the museums in Twitter⁴²⁸ and

Instagram or probably an Instagram initiative named “tussenkunstenquarantaine”⁴²⁹? Our investigation led us to “The Remake Project”⁴³⁰ run in 2011 by the Booooooom creator Jeff Hamada, a competition that challenged professional and amateur artists to recreate their favourite old master paintings as contemporary photographs, the same process occurred in the year 2015⁴³¹, 2014⁴³² and 2017⁴³³, but it was not surely so popular among art society and internet users, as it is nowadays, when people turned to be stuck at home self-isolated.

⁴²⁴ Some people used their own or their family members’ resemblance in physical appearance or facial expression to the protagonists of masterpieces, the others stressed the similarities in arrangement of figures or objects of the composition, imitating works of art detail by detail.

⁴²⁵ There is a group of internet users who joined the initiative but preferred not to imitate, but to interpret the masterpieces using the objects instead of figures or the figures instead of objects, some people even adding their own motifs to the recreated works, intentionally avoiding the copy of the artwork composition.

⁴²⁶ Fernando Botero is an outstanding Colombian painter and sculptor known for his volumetric stylisation of figures and objects. His oeuvre ranges in subject matter, including daily life in Colombia, art historical references like the *Mona Lisa*, and abuses of power—all unified by Botero’s exaggeratedly rotund figures.

⁴²⁷ <https://www.facebook.com/groups/izoizolyacia/>.

⁴²⁸ Sangeeta Singh-Kurtz, If You Miss Museums, Dress Up As Your Favourite Artwork, 13 April, 2020, www.thecut.com.

⁴²⁹ <https://www.instagram.com/tussenkunstenquarantaine/?hl=en>.

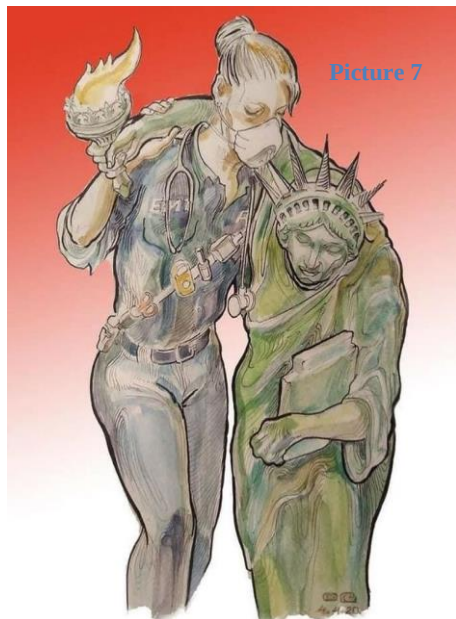
⁴³⁰ Pinar Noorata, Classic Works of Art Re-Imagined, 27 October, 2020, www.mymodernmet.com

⁴³¹ Sara Barnes, Photographers Cleverly Remake Old Master Paintings, 28 July, 2020, www.mymodernmet.com.

⁴³² Jenny Zhang, Coworkers Recreate Famous Works of Art Using Objects Found Around the Office, 17 December, 2014, www.mymodernmet.com.

⁴³³ Jessica Stewart, Gustav Klimt’s Famous Paintings Get Recreated with Live Models, 6 September, 2017, www.mymodernmet.com.

- The fact that the United States leads in coronavirus cases, was shocking not only for the American people, but for the whole international society as well. The art being created in the U.S. nowadays has the features of all the above-noted, grouped subject matters. However, an anonymous illustration (**Picture 7**) posted and shared in social network, has the power to speak

for millions of Americans, mirroring the critical situation in the country and marking a “ray of hope”: It is a two-figure allegorical composition with the neutral background and monumentality of figures, where the Statue of Liberty - the symbol of American and universal freedom, embodiment of the origin, history and might of the superpower America is portrayed sick, barely walking with the help of the healthcare female, mask-wearing worker - generalised image of the devoted people saving lives in these uncertain times. Liberty is able to hold only her tablet, the torch- sign of enlightenment and faith, is carried by the medical worker, symbolically and objectively flagging her considerable role as “helping hand for the United States”. It is remarkable that the Liberty Statue is not the first time involved as a compositional motif for propaganda campaign⁴³⁴: the posters of world wars such as “For Liberty’s sake” and “You buy a Liberty bond” serve as obvious examples. Besides, artworks of 1960s with the emblem of America

were widely used as a manifest for protests against American interference in Vietnam (See, Tomi Ungerer, “Eat”, 1967)⁴³⁵. Nevertheless, the statue has rare depictions in the current form: despaired, exhausted and in need of support.

The Image of Doctors in Pandemic Art

The complementary comparison of the freshly-created illustrations on both objective and allegorical images of COVID-19 and the confronting force- the general representations of heroic medical workers to the ancient artefacts (sculptures, reliefs, icons, oil paintings with the two-figure compositions of the battle between “good” and “evil”) with the close proximity in content-related structure, shed light on the common features in theme, at the same time stress the clue idea of continuity and development of the artistic tradition in the mankind art history.

The conflict between the dominant or major figure of the composition- the protagonist-hero-doctor and her antagonist- hostile character, rendered by allegories and personifications is reflecting the struggle between the positive and negative spirits. The theme could also be interpreted as the endeavour battle between a human hero with supernatural abilities and a powerful substance, inhuman evil creature- embodiment of foe of mankind, and considered as the focal point of these artworks. In addition, the confrontation of the positive and negative forces might be philosophically elucidated as the eternal balance and motion of life, nature, time being.

⁴³⁴ The Statue of Liberty in Recruitment and War Bonds Posters, 2007, www.nps.gov

⁴³⁵ Tomi Ungerer, 2017, www.artspace.com

Coming to the particular illustration of the Instagram artist MJ. Hiblen (**Picture 8**) with the “general image” of the brave doctor and personification of the coronavirus with its cruel and scary characteristics ready to swallow the human figure, one may ask: why the artist betook the method of allegorically stressed and detailed depiction of the disease resembling a creature with the human-like face and facial expression? The clue, most likely, lies on the purpose and goal to picture the unseen and untouchable, make the invisible visible and highly impressive and memorable for the audience accentuating the ruthless nature of the disease and, which is more significant, to spotlight the almightiness of the calm and confident character of the doctor whose

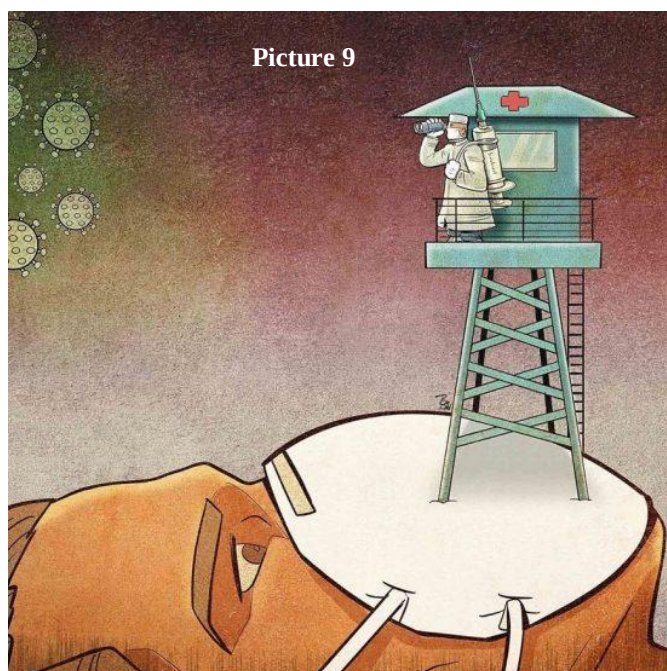

triumph over the evil substance is inevitable and fatal. With the usage of the non-personified and non-allegorical, objective image of the virus the illustration would firmly lose its expressiveness and the doctor's figure won't be much perceived by the audience as the super-heroic. This scheme was broadly used by the predecessors of the contemporary artist (see “The Plague” by Arnold Böcklin (1827–1901) to embody the threatening essence of the plague taking millions of human lives, for the most part depicting it as the allegorical image of death.

Iranian illustrator Alireza Pakdel⁴³⁶ (**Picture 9**) prefers the language of symbols and metaphors portraying the doctors in various conditions fighting the imaginary evil, day-and-night devotedly

caring for the patients, working hard to find the cure for the unknown disease. In comparison with the above discussed illustrations, the works of the Iranian artist, full of rays of hope and positiveness, focus rather on revealing the qualities and characteristics of doctors and nurses in general, than on pointing the highly emotional struggle between positive force-doctor and negative force-virus, that is why there is no exaggerated, expressive personification of the COVID-19 in his works, instead the very hub of his compositions takes the idealised and highlighted representation of medical staff. Despite the fact that his hero-doctors carry certain facial expressions, differ from each other in visual appearance, they still remain within the framework of the generalised depiction, as they are not vivid individuals and they are not even distinguished with the ethnic features. Moreover, the aim of the artist was not to underline one particular doctor, but to pay a tribute to the doctors on the whole for desperately fighting in the frontline for the lives of others.

⁴³⁶ Cartoonist Alireza Pakdel's new collection healing harms from coronavirus, 11 April 2020, www.tehrantimes.com

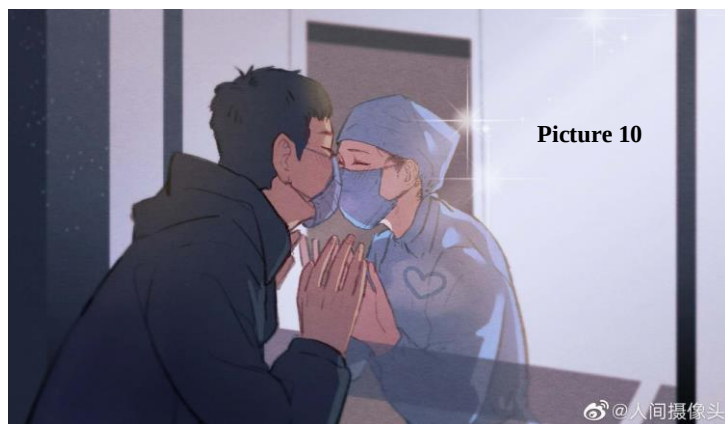
Picture 9

Chinese Perspective

The first known infected patients were recorded in 2019, in Wuhan city, Hubei province, so Chinese art world was the first to react to the total lockdown, mobilisation of the medical personnel, temporary closure of factories, schools, stores, museums. The cultural institutions instantly launched online campaigns with the images of their emblematic artefacts wearing medical masks. The government institutions commissioned considerable quantity of the broadsheets, placards, posters, all of them functioning for informing people on preventing measures, controlling the mass lockdown and restrictions and that the absolute unity in ideas

and actions is the only way to victory. Thereby, the laurel belongs to the impressive number of poster-art production with the stressed images of healthcare workers and employees of the social sector. The majority of the works carries the hidden message of the idea that China would or has already overcome the coronavirus outbreak by its own efforts, highly-prepared and organised work of its people, at the same time serving as a “help hand” for other countries with the infected people.

Despite the spread of portraiture of some well-known Chinese physicians, most of the protagonists in artworks are depicted in protective clothing, glasses, gloves, on one hand pointing the high level of the Chinese authorities and institutions’ readiness on responding the disaster. Thus, there’s no way to speak on individual characteristics and identified personages, merely general representations, symbols, metaphors and allegories to form the collective image of the virus-confronting force- heroic medical personnel. The specific difference from contemporary art

Picture 10

of Europe and United States with the pandemic subject matters, is the extensive engagement of Chinese cultural and folk elements (food, architecture, garments, masterpieces of Chinese traditional art, calligraphy). The motifs based on the images of tractors and cranes with the workers indicate the occasion of building a hospital in Wuhan in only 10 days, admired by the

international society. The theme with the doctor kissing her child or her husband through the protective glass (**Picture 10**) highlights the sacrifice and the high price medical staff is paying for prevailing the pandemic, at the same time hinting the case that they are not supernatural beings with special attributes, but humans with all the best human characteristics such as devotion, deep knowledge and experience, bravery and patience. Even if they are comprised in compositions with metaphoric structure they are still portrayed with humanly traits, emitting the concept that real heroes of pandemic period are not imaginary almighty superheroes (one can see in European and American nowadays cartoon production), similar to the personages of computer games or fantasies, but real, ordinary, recognisable “next-door people”, confronting the real threat with the strength of their heart and mind to fight till the very end.

The illustration with the rows of medical workers forming the burning candle (**Picture 11**) on the dark background is noteworthy for the peculiar arrangement of details in centralised composition with the best traditions of symbolism which could provide a number of contextual interpretations.

1. A tribute to the medical staff who sacrificed their lives- burned as a candle, for the sake of people's health and safety.

2. Medical workers forming the “living fortification” in front of the virus, and the fire as the symbol of desperate fight, the extreme level of pressure and tension.

3. The burning candle as the symbol of life on the Earth, based on the shoulders of healthcare workers.

The watercolours on paper by Zhang Mu (**Picture 12**) vary with their apply of principles of surrealism, symbolism and metaphysical art, having withal his peculiar signature, for the first glance weird creatures in weird actions, as weird as the unknown disease. With a ration of irony he repels the dark side of the pandemic times with his gloomy palette of cold greys, black and white and impression of dynamism due to the floating strokes. Some of his characters are wearing not the recognisable medical mask of our times, but the beaked-mask of the 14th century bubonic plague⁴³⁷, drawing the analogical lines between the past and the present. Some figures are dancing on the background of generalised

⁴³⁷ See Copper engraving of Doctor Schnabel (i.e., Dr. Beak), a plague doctor in seventeenth-century Rome, circa 1656, Johannes Ebert and others, *Europas Sprung in die Neuzeit, Die große Chronik-Weltgeschichte*, 10 (Gütersloh: Wissen Media, 2008), p. 197

industrial landscape (echoing “Dance Macabre”- medieval tale of the “dance with the death”) or taking part in bizarre processions and mystical ceremonies, as if the virus has already been defeated, while others are in hysteria and discomfiture, such as the weary strange beaked-masked figure fishing in the bathroom or the melancholic masked male accompanied by “Doctor Schnabel”, dying rather from tedium of isolation than from the infection itself. These interpretations are in strong contrast with the conveying of self-isolation idea in particularly Italian art world, with its depictions of enjoyable pastime in balconies.

Another interpretation of coronavirus outbreak by Liu Xiu Lin (柳秀林) (**Picture 13**) with the close-up view, physical distortions done on purpose, feeling of incompleteness, emotionally drawn lines and strokes of expressive faces and radiating eyes on us profoundly affect the audience with the mixture of feelings: we do not know them, and perhaps we won't ever recognise them, but the pain, confusion, strength in their eyes and facial features are a source of empathy for us-viewers. They are indelible from the memory for long, as insignia of the humans going through pandemic.

Effectively using the social media platforms of WeChat, Weibo, TikTok, QQ, Chinese cartoonists are distributing their own vision of the pandemic, some of them have an exciting narrative behind. The crowded compositions of Chen Xiao-Tao (**Picture 14**) tell the story of the start of the outbreak, cure and victory over the virus with the

detailed allegorical figurines in the form of Chinese cuisine most representative dishes of different provinces, missioned to support Wuhan city with the idea that all the corners of this vast country jointly fought the disease with no despair. Among the crowd one can notice the general images of medics, military figures, workers side by side showing their care to the infected patient. There is also a petite but significant detail, uncovering typical Chinese manner: the small figure of the doctor is intendedly depicted from the back, so that the eyes of the audience could catch the flowers on her protective cloth. It is the reflection of the real story, when in one of Wuhan hospitals an elderly patient expressed her gratitude to her doctor by painting floral ornaments on the latter's medical uniform.

Conclusion

Regardless of its comparatively short-time existence, the COVID-19 has solidly influenced the world of arts shaping it with the new sophisticated directions, styles, manners, function and context, accordingly creating a vast range of materials for art historians, which is beyond the bounds of possibility to include and analyse in one single article. Taking this statement into account, the current survey on

the pandemic art could be considered as fresh and of great flexibility, but still only “a drop in the ocean”. The overall picture is specified with the notable perspective of continuity and we do not except even the radical alterations in our further studies.

Anchoring on the materials analysed and categorised in the current article, we witnessed the fact that a part of the artworks of coronavirus pandemic made people closer to it, its impact and circumstances, the others led the eyes of the audience to the positive effects or made them forget the reality at all. Chinese artists amidst pandemic do not stash their peculiar feature- devotion to the roots, using the rich materials from their past, creating artworks entirely corresponding to the coronavirus outbreak, at the same time emphasising the specificity of their traditional culture capable to serve as a source for inspiration even in the period of the global disaster. Thus, Chinese art of pandemic, remaining in the framework of global tendencies of poster-production with propagandistic and encouraging function, artistic language of symbols and metaphors, variety of general images and embodiments of poignant ideas, does not loose its originality, serving as a “spiritual lifebuoy” for people of China and abroad.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀԸ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ ՀԱՄԱՃԱՐԱԿԻ ԱՐՎԵՍՏԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ԱՆԻ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Չինաստանի Նանկինի մանկավարժական համալսարանի գեղարվեստի

ֆակուլտետի ասպիրանտ,

ք.Նանկին, Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետություն

Կորոնավիրուսի համաճարակի հետևանքով կիրառված կարանտինի, արգելափակումների և սոցիալական հեռավորության պայմաններում ստեղծված արվեստի գործերի բազմազանությունը (2020 թվականի հունվարից մինչև օրս), շնորհիվ գեղարվեստական ու գեղագիտական որակների, ինչպես նաև թիրախային լսարանի ու գործառնությունների, փոխել է արվեստի աշխարհը՝ հնարավորություն ընձեռելով դրանք ուսումնասիրելու արվեստի ու գեղագիտության տեսության սկզբունքների, վիզուալ, բովանդակային ու համեմատական վերլուծության շրջանակներում:

Մեր ակադեմիական հետազոտությունը արվեստի աշխարհում այս նոր իրականության համընդհանուր պատկերն ուրվագծելու, թեմատիկ նյութը դասակարգելու և դրա մեկնաբանությունները ամբողջացնելու գիտական փորձ է՝ մատնանշելով այն խնդիրներն ու փոփոխությունները, որոնց առջև կանգնած է չինական արվեստի աշխարհը կորոնավիրուսային արվեստի բնութագրական հատկանիշների համատեքստում: Մենք եկանք այն եզրակացության, որ չին արվեստագետները նախապատվություն են տվել ինչպես տեսողականորեն ընդհանրացված պատկերներով քարոզչական բովանդակությամբ, այնպես էլ ազգային տարրերով կոմպոզիցիաներին՝ պատկերելով մեր անորոշ ժամանակների դուալիստական էությունը: Արևմտյան արվեստի՝ համաշխարհային աղետին արձագանքելու ոճի հետ համեմատած՝ չին արվեստագետներն առավել հակված են ներկայացնելու հաղթանակը COVID-19-ի նկատմամբ, ինչը հնարավոր դարձավ չին առողջապահության աշխատողների ուժեղ բնավորության և արդյունավետ աշխատանքի շնորհիվ:

Հիմնաբառեր՝ կորոնավիրուս, վերստեղծում, ընդհանուր պատկեր, այլաբանություն, հանդիսատես, քարոզչություն, Չինաստան:

АНИ МАРГАРЯН

*аспирант факультета изобразительных искусств
Нанкинского педагогического университета,
г.Нанкин, Китайская Народная Республика*

Огромное разнообразие произведений искусства, созданных в период пандемии карантина, блокировки и социального дистанцирования (рассматриваемый с января 2020 года по настоящее время) благодаря их художественным и эстетическим особенностям, их функции и предполагаемой аудитории, изменило мир искусства, предоставив возможности для их изучения по понятиям и принципам теории искусства и эстетики, визуального, контекстуального и сравнительного анализа.

Наше академическое исследование представляет собой научную попытку обозначить общую картину, классифицировать темы (subject matter) и их интерпретации, указать проблемы и изменения, с которыми сталкивается мир китайского искусства в контексте характеристик искусства коронавируса. Мы пришли к выводу, что китайские художники предпочли как визуально обобщенные изображения пропагандистского содержания, так и художественные произведения с национальными признаками в изображении дуалистической сущности нынешних неопределенных времен. По сравнению с реакцией западного искусства на глобальную катастрофу, китайские художники скорее представили триумф над COVID-19, что стало возможным благодаря сильному характеру и эффективной работе китайских работников здравоохранения.

Ключевые слова: *коронавирус, воссоздание, общий образ, аллегория, аудитория, пропаганда, Китай.*

СИМФОНИЯ КОНСТАНТИНА ОРБЕЛЯНА*

УДК 78.072

НАИРА МЕЛИКЯН

соискатель отдела музыки Института искусств НАН РА;
преподаватель Ереванского государственного колледжа
эстрадно-джазового искусства (специальное фортепиано),
г. Ереван, Республика Армения
naira.melikyan11@gmail.com

Цель статьи - дать целостную характеристику Первой симфонии Константина Агапароновича Орбеляна. Представить и описать симфонию как одно из ярких и значимых произведений автора в жанре классических произведений. Изучить процесс становления, адаптации и эволюции творчества К.Орбеляна в контексте музыкальной культуры Армении середины XX века. Его место, значение и высокая оценка на всесоюзном конкурсе молодых композиторов 1962 года.

Определены следующие задачи: изучить материалы газет, статей, записи исполнения, отзывы и интервью современников композитора посвященных данному произведению. Описать историю создания на основе имеющихся материалов, провести анализ партитуры всех частей симфонии. С учетом контекста поставленных целей и задач избран метод исследования музыкальной семантики и целостного анализа. Задействованы труды отечественных музыковедов.

В результате исследования было сделано заключение. Сопоставление черт академической, национальной и джазовой музыки в Первой симфонии дает основание рассмотреть проблему существования «двух стилей» в творчестве К.Орбеляна.

Ключевые слова: Константин Агапаронович Орбелян, Симфония, Оган Дурян, лауреат премии всесоюзного конкурса молодых композиторов 1962 года.

«...И еще одна симфония молодого композитора. На этот раз автора популярных песен, мастера импровизации, человека, чуть ли не вся жизнь которого проходит в гастрольях руководимого им Государственного эстрадного оркестра. Речь -о Константине Орбеляне. О его музыке. Талантливой. Такой, что будит воображение, заставляет думать, размышлять, а в чем-то и спорить. Джаз и симфонизм, их «взаимоотношения», их своеобразная борьба в душе и творчестве музыканта».⁴³⁸ Так писала высокая критика из Москвы в 1962 году о произведении, которое на всесоюзном конкурсе молодых композиторов получила премию. А для К.Орбеляна создание симфонии это - «Самое счастливое событие в моей композиторской жизни»⁴³⁹.

Симфония, как известно, самый сложный и многообразный жанр, где наиболее остро и отчетливо выявляются тенденции современности вместе со степенью традиционности. Круг образов, бытовавший в ранних классических произведениях К.Орбеляна и черты стиля с особой силой и убежденностью выражаются именно в симфонии. В период создания симфонии К.Орбелян переживал глубокое увлечение творчеством Д.Д.Шостаковича,

* Հոդվածը ներկայացվել է 16.04.2020թ., գրախոսվել՝ 21.04.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

⁴³⁸ Л. Генина. Опус первый, «Советская музыка» 1962г., №11, С. 21.

⁴³⁹ Берко М. Константин Орбелян. Ереван, «Луйс», 1990, С. 18.

внимательно изучал партитуры А.И.Хачатуряна. Его любимыми произведениями стали также Полифоническая соната и трио А. Бабаджаняна, квартет Э. Мирзояна, инструментальная музыка А.Арутюняна, симфония Д.Тер-Тадевосяна. В этих произведениях, по признанию самого композитора, его привлекали смелость поисков, яркость творческих результатов⁴⁴⁰. Симфония Орбеляна тем не менее не затерялась среди многочисленных симфоний его современников. Она исполнялась в Ереване, Москве, за рубежом, была отмечена премией на всесоюзном конкурсе была издана в 1965 году в Москве издательством «Музыка» и записана на пластинку. Симфония по праву занимает первое место в ряду классических жанров в творчестве Орбеляна. Связь композитора со временем, в котором он жил, была многообразной, включая в себя дедуктивные и индуктивные черты: ощущение художником того времени, которое выражает и место его произведения на фоне других явлений музыкального творчества. Чтобы яснее выявить значение данного произведения, надо обязательно вспомнить тот период времени, эпоху когда создавалась симфония. Это период, который стал уникальным в истории армянской музыки. «В конце пятидесятых - начале шестидесятых годов армянская симфония сделала такой мощный рывок, что стала явлением, далеко выходящим за рамки национальной школы.непохожесть одного произведения на другое, парад индивидуальностей, разность тематики, смелое решение проблем симфонической формы привлекло к армянской симфонии всеобщее внимание. Вместе с тем отмечалось, что при самобытности каждого автора, их объединяла принадлежность к армянской музыке, национальному музыкальному языку. Хотя и сами подходы к фольклору были неодинаковы»⁴⁴¹.

В течение 3-4 лет, друг за другом стали появляться симфония для литавр Э.Мирзояна, две симфонии Дж.Тер-Тадевосяна, Первая симфония А.Арутюняна, симфония №1 Э. Оганесяна, симфония Г. Егизаряна «Раздан» и, конечно, симфония К. Орбеляна. Все они прочно вошли в историю современной музыки и определили во многом дальнейшие успехи армянского музыкального творчества. Как уже говорилось выше, симфония как самый сложный жанр - это свидетельство подлинной зрелости композиторской школы, потому что симфоническое мышление – высший вид творчества, требующий от автора быть во всеоружии не только профессионально, а также требует быть способным понять и обобщить значительные события в жизни общества, будь то история или современность. Симфония явилась яркой и неожиданной ветвью армянского симфонизма. Как пишет М.Рухкян: «Неожиданная, потому что к жанру симфонии обратился композитор, творчество и деятельность которого прочно связаны с эстрадной музыкой»⁴⁴².

В послевоенные годы многие молодые композиторы совмещали в своем творчестве легкую и серьезную музыку. Примеров достаточно: А.Бабаджанян, А.Арутюнян, А.Аджемян, А. Эшпай, Г. Свиридов, В. Дюкельский и мн. др. Константин Орбелян широкой общественности в большей степени был известен как композитор эстрадной музыки. Именно эстрадной музыкой он начал свой творческий путь и до конца жизни с любовью продолжал заниматься этим жанром, руководя Государственным эстрадным оркестром Армении, сочиняя музыку и песни в этом жанре. Яркая, впечатляющая мелодия, острый и живой ритм, искusstная, нешаблонная гармония – вот отличительные черты наилучших песен и эстрадных произведений К.Орбеляна, которые очевидно свидетельствуют о серьезном и профессиональном подходе к этому жанру. К сожалению, многие современники композитора имели предвзятое к его творчеству отношение: «....мы еще не научились, как должно относиться к эстрадной музыке. Не найдете, например, ни одну серьезную статью про эстрадные произведения К. Орбеляна. Наоборот, кто хочет ни за что, просто так,

⁴⁴⁰ Там же.

⁴⁴¹ Там же, стр. 28.

⁴⁴² **Рухкян М.** Армянская симфония. Исследовательские очерки. Ереван, Издательство АН Арм. ССР, 1980, стр. 60.

может упрекнуть автора или с укором похлопать по плечу. Это принятое дело, считается естественным»⁴⁴³.

Исключительную роль в судьбе Орбеляна сыграл Эдвард Михайлович Мирзоян, который во многом поддержал и повлиял на становление молодого композитора и в его планомерной профессиональной учебе. Благодаря огромной жажде знаний и незаурядным способностям Орбелян с отличием и экстерном окончил музыкальное училище и поступил в консерваторию.

Впервые К.Орбелян к серьезной музыке обратился своим струнным квартетом. И это абсолютно не было удивительным. Многие композиторы так начинали свой творческий путь. Обращение к камерному ансамблю было хорошим «стартом», здесь начинающий композитор мог попробовать свои силы, а в дальнейшем воплощать в жизнь широкие симфонические полотна. Обращаясь к серьезной музыке впервые, К. Орбелян сразу проявил такой высокий уровень профессионализма, что могли бы позавидовать даже более опытные и более известные композиторы современности. Квартет обратил на себя внимание прежде всего совершенством строения, гармоническим соотношением всех элементов. Музыка течет естественно и плавно, очаровывая красотой музыкальных персонажей, теплотой и искренностью лирических всплесков души. Высокие достоинства квартета были оценены в 1957 году на состоявшемся в Москве VI Всемирном конкурсе фестивале молодежи и студентов, где этому произведению была присвоена Первая премия и золотая медаль. Это был грандиозный триумф, где председателем жюри был Д. Шостакович, а само произведение вошло в репертуар квартета им Комитаса. Большой успех молодого композитора был очевиден: Орбелян показал, что свободно владеет всеми навыками классической формы письма, что более важно, органичное их применение и создание ярких образов национального характера. Он своим квартетом сразу поднялся на тот общий уровень, где в то время находилась наша музыка. По своим масштабам для первого значимого произведения это было очень много. Но вместе с тем это было неудовлетворительно, квартет свидетельствовал о высоком профессионализме К.Орбеляна, его ярких музыкальных способностях, но в этом произведении композитор еще не проявил себя как независимый художник с присущим только ему особым мышлением и композиторским письмом. «Насколько бы высоко не ценился квартет, который будет иметь еще долгую концертную жизнь, в общем смысле он имеет проходное значение и для истории армянской музыки и даже для творческого пути самого композитора»⁴⁴⁴.

После квартета Орбелян начал писать симфонию. «Почти год он не занимался эстрадным оркестром и посвятил его созданию Симфонии, в 1961 году она была представлена в качестве дипломной работы при окончании консерватории, которая затянулось из-за большой занятости делами оркестра»⁴⁴⁵.

Симфония писалась долгое время, перерывами. «Композитор отказался от первого почти уже законченного варианта симфонии. Музыка этого варианта, в обычном стиле уже звучала в квартете, который, видимо, не удовлетворял композитора. Он продолжал настойчиво искать новые возможности и новый стиль. Результатом стал новый вариант симфонии, который автор представил Ереванской слушательской аудитории, а чуть позже и Таллинским слушателям. Симфония ожила...»⁴⁴⁶.

К. Калантар в своей статье «Наши славные друзья» писал: «Потом (после квартета-от авт.) снова было много песен. Музыки к кинофильмам. Много эстрады. Руководство Эстрадным оркестром требовало массу времени.... И все же... Симфония рождалась

⁴⁴³ **Геодакян Г.** Симфония К.Орбеляна. Журнал «Советакан арвест», 1962, №10, стр. 36 (на арм. языке).

⁴⁴⁴ Там же.

⁴⁴⁵ **Берко М.** Указ. соч., стр. 18.

⁴⁴⁶ **Геодакян Г.** Указ. статья, стр. 36.

медленно Полтора года упорного труда ... наконец-то написан последний такт. В 1962 году на всесоюзном конкурсе молодых композиторов симфония Орбеляна получила премию. А несколько месяцев назад К.Орбелян был в Праге. Его симфонией заинтересовались чехословацкие музыканты. К сожалению, ереванцы познакомились с ней совсем недавно: спустя три года после создания она впервые была исполнена у нас на ереванском туре Закавказской музыкальной весны»⁴⁴⁷.

Первая симфония К. Орбеляна для большого симфонического оркестра в трех частях впервые была исполнена 1 февраля 1962 года в Ереване оркестром Армянской филармонии под управлением Огана Дуряна. Сложно словами передать содержание симфонии. Будучи «самой лирической из всех музыкальных форм» (П.И. Чайковский), симфония включает в себя самые преданные мысли и чувства композитора. Если мы на конкретном языке понятий, терминов передадим мысли и чувства композитора, персонажи, которые воплощают сложность психики «лирического героя» симфонии, то они потеряют свое наиболее существенное качество, т.е. свою особую выразительную силу. Очень образно и красиво заметил Г. Геодакян: «Грубые прикосновения мгновенно уменьшат всю яркую красоту почти невидимых красочных переходов, тонкого сочетания огней и пыли с крыльев бабочки. Останется грубый скелет, голая схема». И это естественно, если бы возможно было бы все передать словами, то не было бы музыки. Это верно для каждой симфонии, для симфонии Орбеляна особенно. Композитор отошел от традиционной схемы принятия четырех обязательных частей симфонии. И не просто формально, а на самом деле. «Неистовый динамизм современной жизни так захватил воображение композитора, что он первоначально сочинил симфонию в двух частях, которые прямо-таки состязались в нагнетании «внутренней лихорадки». Однако присущее Орбеляну чувство формы подсказало ему необходимость выхода в иную сферу. Между частями появилось небольшое лирическое отступление, вторая часть - короткий вздох между бегом на большие дистанции в этом «безумном, безумном мире»⁴⁴⁸.

Это талантливое и оригинальное воплощение традиций классического симфонизма на национальной почве, с современным мышлением, ярким самобытным почерком, свежестью музыкальных идей. Напряженность, динамичность века, века сверхмощных скоростей, ускоренного темпа – вот подтекст симфонии. «Написанная для большого симфонического оркестра, насыщенная живописными образами, пронизанными динамикой, эта симфония продолжает традиции хачатуряновского симфонизма и в то же время стремление к камерности, прозрачности звучания, к обнаженности полифонической ткани, к линейности выявляет тенденции, столь ярко выраженные в последнее время в армянской симфонической музыке, связанные с новым прочтением традиций Комитаса и с глубоким творческим осмыслением музыки Шостаковича»⁴⁴⁹.

В большинстве армянских симфоний форма жанра занимает видное место с особым акцентом на содержание музыки. В своей симфонии Орбелян отказался от использования скерцо, жанровых и танцевальных персонажей. Он сосредоточил все свое внимание на выявлении внутреннего драматического конфликта. Одной из важных особенностей симфонии является ее высококонцентрированное проявление лирико-драматического содержания. Использование лейтмотивизма в симфонии напрямую связано с этой особенностью. Принцип лейтмотивизма широко используется в инструментальной музыке, однако Орбелян применяет этот принцип органично и очень интересным образом. В симфонии Орбеляна есть два главных мотива. Первый мотив представлен в самом начале симфонии, во вступительном разделе первой части. В исполнении альтов, виолончелей и контрабасов эта тема звучит сдержанно и слегка мрачно. Спокойный неспешный ритм

⁴⁴⁷ Калантар К. Наши славные друзья. Газета «Коммунист», 30 июня, 1965, №89.

⁴⁴⁸ Берко М. Указ. соч., стр. 30.

⁴⁴⁹ Рукхян М. Указ. соч., стр. 61.

сопровождается мелодической линией с выраженной неустойчивостью и звучанием мрачного колорита. Это создает образ глубоких раздумий, раздумий, которые сдержанны в проявлении, но внутренне напряжены и взволнованы. Мелодия не имеет четких границ и кажется, что ни где не заканчивается. Мысль работает постоянно, унося нас через секреты сознания, восстанавливая в нашей памяти то нужное, важное, незабываемое. Тему вступления М.Рухян сравнивает с армянским церковным пением. «Естественно, это очень древняя и традиционная область армянской музыки. Однако архаичность мелодики, ее строгий, аскетичный колорит сочетаются с острым по-современному, даже несколько урбанистическим стилем ее развития. Это стиль всего тематического развития симфонии, который как бы соединяет в себе прокофьевскую остроту интонирования и аскетический профиль армянской духовной музыки»⁴⁵⁰.

И вот картина стала проясняться, очертания стали более определенными, стала звучать тема главной партии. Эта тема (росо а росо ассел.), которая непосредственно связана с темой вступления, является одной из преобразований лейтмотива. Но то, о чем можно было только догадываться во вступлении, уже вспыхивает здесь с полной силой. Мощное и взрывное tutti воинственной главной партии обрывается на септимовом скачке. Атмосфера сразу накаляется. Музыкальная речь становится тревожной и живой, с признаками трагического отчаяния и разочарования. В партии кларнетов и фагота появляется как отголосок, неполная фраза темы вступления вновь с остановкой на септимовом скачке. Солирующие «размышляющие» мелодии деревянных инструментов в то же время прерывают драматизм. И вновь новая часть (*Andante con moto, rubato*), новая картина. С появлением темы побочной партии становится ясным весь процесс возникновения тем. Тема побочной партии в поэтическом сочетании первых скрипок и флейт (новая трансформация лейтмотива вступительной темы) звучит лирично и мечтательно. Драматические воспоминания, кажется, пытаются погасить «искру» острого лирического ощущения. Тема поднимается все выше и выше, очаровывая нас своим свободным и широким дыханием, теплотой живых человеческих эмоций. Но музыкальный колорит постепенно становится мрачным, и звучание оркестра нарушается трубой. Эта тема со своим образно-смысловым значением контрастирует с предыдущими музыкальными темами. Это второй лейтмотив симфонии (после темы вступления), который играет главную роль в драматургии симфонии. Она наполнена огромной внутренней силой, в ней звучит воля к жизни и борьбе. И хотя второй мотив в экспозиционном разделе еще не достиг значительного развития, соло медных инструментов возвращает нас в сферу размышлений. Тем не менее, в нашей памяти сохраняется то, что оригинальный, своеобразный «призыв к жизни» и музыкальное «действие» становятся активными и целенаправленными. Таким образом, экспозиционный раздел первой части раскрывает симфонический стиль Орбеляна и характерную музыкальную драматургию. Выражаются они в уловке композитора, которую можно сравнить с уловкой «кроссовера»⁴⁵¹, которая используется в кинопроизводстве. Воспоминания о прошлом, кажется, внезапно становятся жизненно важными и конкретными, события воскрешаются, затем действие возвращается к внутреннему плану, к сфере мыслей и размышлений автора, затем снова к новому живому образу, который снова прерывается кадром «отражения» автора. В роли «авторских размышлений» солируют деревянные инструменты. Музыкальное «действие» здесь, кажется, постоянно развивается двумя способами: внутренним и внешним. Но ошеломляет размышление автора, что он так настойчиво ищет смысл и значение живых образов, которые он воплотил в жизнь. Быстрое чередование резких контрастных музыкальных «кадров», что естественно в такой музыкальной драматургии, могло привести к грубой

⁴⁵⁰ Там же, стр. 62.

⁴⁵¹ Кроссовер — сюжет или событие фильма или сериала, в которых оказываются вместе персонажи нескольких различных фильмов.

обрывчатости в композиции. Но благодаря использованию лейтмотивной системы, Орбелян во многом избежал опасности. Контрастные музыкальные образы, порожденные одним и тем же мотивом вступления, естественно воспринимаются как звенья в той же цепочке, что и логическое развитие ведущей музыкальной идеи. При таком сочетании тематического материала музыкальное повествование становится твердым и завершенным. Это и является тем органично примененным принципом лейтмотивизма симфонии, где мотив не является диктаторской схемой, «модным» атрибутом в композиции, а естественным и необходимым средством, без которого воплощение данной художественной идеи было бы невозможно и без которого композиция этой симфонии была бы подорвана. Хотя не все идеально: «.....Следует отметить, что в первой части симфонии, ...в разработке, ощущается некоторая фрагментация музыкального материала. Не всегда ясна логика связи между отдельными музыкальными эпизодами, а некоторые из них даже кажутся случайными. Это снижает художественную ценность этого раздела I-ой части»⁴⁵².

Но и в этом разделе также есть страницы, которые были мастерски сделаны: в конце раздела разработки, со «страшным» звуком тромбонов и труб, тема вступления становится более зловещей и агрессивной. Создается сильное впечатление хорошо подготовленной трагической кульминации, где главный конфликт I-ой части достигает чрезвычайно резкого и драматического звучания.

Вся симфония – это грандиозная трехчастность, вбирающая в себя сонатность I и III частей и сквозное развитие II. Вторую часть даже можно назвать лирическим эпизодом между частями, где сонатная I часть является расширенной экспозицией тематического материала всей симфонии, а II и III части – локальные разработки основных образов I части. Продолжая развиваться в «двойном плане», музыка второй части в отличие от первой, кажется написанной тонкими акварельными красками. «Разные персонажи проходят сквозь друг друга как серия воспоминаний: порой грустные и печальные, порой нежные и мечтательные, с внутренней теплотой и яркостью. В этом уникальном лирическом интермеццо, воспоминания иногда приобретают силу непосредственного, живого события, а иногда оказываются в тумане и теряются далеко в душе.»⁴⁵³.

Сквозное развитие II части приводит к рождению новой темы в исполнении флейты: легкого, аморфного ощущения воздуха. Это предвещение III части, где воспоминания теряют свое приоритетное значение. Жизнь становится доминирующей, с жестким циклом контрастных событий, неослабевающей борьбы страстей. Музыка III части своей динамикой, темпом и выразительностью является уникальным, дерзким и смелым явлением, особенно, для своего времени и не имела аналогов по своему характеру в армянской симфонической музыке. Орбелян здесь в полной мере раскрывает свои способности как симфонист. Он использует динамические возможности оркестра с удивительным мастерством для молодого композитора, здесь наверняка сказался опыт работы дирижером в эстрадном оркестре. Оркестр демонстрирует всю свою силу, мощь, свободно и гибко реагируя на каждые намерения автора, очень ярко и хорошо выражая как острую драму, так и напряженную динамику быстро развивающегося музыкального действия. Это впечатление жизненной силы и мощи также является результатом создания автором многочисленных полифонических текстур с богатым разнообразием ритма и богатой фактуры подголосочной полифонии. Последнее, как справедливо указывает А. Григорян, действительно производит большое впечатление⁴⁵⁴.

У Орбеляна необыкновенно острое чувство ритма. Тематические трансформации мотивов продолжают развиваться в III части. Особенно широкой обработке подвергается

⁴⁵² Геодакян Г., Указ. статья, стр. 38.

⁴⁵³ Там же.

⁴⁵⁴ Григорян А., Симфоническая музыка. Журнал «Советакан арвест», 1962, № 6, стр. 25 (на арм. языке).

второй мотив, который, как уже говорилось, призывает к жизни и борьбе. Мотив здесь становится доминирующим, и в конце III части он мастерски утверждает себя в победном звуке трубы на фоне играющих барабанов. Как заметила М.Рухян, «драматургия всей III части симфонии строится на динамических переходах из одной ритмической сферы в другую, например, переход с восьмых на синкопированные шестнадцатые». Отсюда и джазовый колорит в симфонии, ритмы, являющиеся «пружиной» действия. Но именно эта джазовость и является неотъемлемой чертой, лицом и подчерком Орбеляна. Даже предостережения и наставления А.И.Хачатуряна в письме композитору не смогли отвести его от жанра: «Если можно будь еще острее в своем гармоническом языке и помни, чтобы джазовые звучности не отразились бы в твоих сочинениях». Конечно гармонический язык в симфонии острый, богатый, напряженный и очень разнообразный. Джазовые приемы голосоведения (прямолинейные параллели) хоть и отсутствуют, но дух и царство джаза в произведении выдает темперамент, ритм, импровизационная свобода некоторых эпизодов. Все звучит очень органично, естественно и современно. Заключительный раздел симфонии, финал, - это яркий, пафосный кульминационный момент всей симфонии, который по своей природе контрастирует с трагическим кульминационным моментом I части и завершает все развитие произведение. Г. Геодакян так трактует концовку: «...герой симфонии, пройдя сквозь драматические, порой даже трагические потрясения, смог снова вернуться к жизни, теперь перед ним открылось прекрасное будущее». Это автобиографическое откровение (учитывая многие факты биографии композитора) в музыке выражается так: ярко и лирично звучит второй мотив у медно-деревянных инструментов, затем струнные внезапно подхватывают эту мелодию и дают ей широкое песенное дыхание. Сверкающее, оптимистически настроенное позитивное чувство углубляется, расширяется и достигает большого энтузиазма и вдохновения. Вот он, долгожданный свет!! Так заканчивается музыкально-драматический рассказ композитора середины XX века современным музыкальным языком о современной ему действительности.

В армянской музыке этой эпохи достаточное количество симфоний проводят параллели со временем, с действительностью. Но большей частью страницы этих произведений связаны или с трагическим прошлым Армении (А.Хачатурян, Дж.Тер-Тадевосян (I симф.), А. Степанян, Г.Егиазарян, А. Арутюнян, Э. Оганесян и др. симф.-ии), или с Великой Отечественной войной (А.И. Хачатурян, Дж. Тер-Тадевосян 2симф.). К. Орбелян, как и его учитель Э.Мирзоян в своей симфонии, пробует все произведения посвятить современной действительности, без взгляда на прошлое. История жизни, которую изобразил Орбелян в своей симфонии, передает жизнеутверждающий пафос, героический дух, но вместе с тем этот герой, прошедший тяжелый путь, преодолел большие, порой даже трагические препятствия. Автор стремится понять и дать смысловую оценку явлениям современной действительности. Показать всю сложность и противоречие реальности вместе с достижениями и ошибками, с великими делами и с серьезными иллюзиями. В этом стремлении видно и осуждение культа личности, несправедливость, переживание яркого периода и бурного расцвета нашего искусства. Новое время, новая тема требует новых выразительных средств. Используя широкий опыт современной музыки, особенно в творчестве Д.Шостаковича, который в своих симфониях ярко отображал тему «становления личности», Орбелян нашел свой, принципиально своеобразный язык «орбеляновского» сочинительства. Композиционный язык Орбеляна гибок и богат, довольно национален и способен проявить взрывной динамизм века, и сложный внутренний мир современника. Критика в свое время обвиняла Орбеляна в отсутствии «органичности» языка⁴⁵⁵, может язык был недостаточно «окрепшим», но именно несмотря на сложный и непривычный язык, своей волнующей непосредственностью,

⁴⁵⁵ Там же.

образностью адресован широкому слушателю. Истинная ценность симфонии – это непосредственная связь с духом своего времени, которая даже может быть актуальной и в наши дни. «Всякий успех – испытание для человека. В тридцать с небольшим лет быть заслуженным артистом своей республики, популярным гастролером, композитором, тепло привечаемым на киностудиях, – все это не так мало, не правда ли? А тут еще Симфония. Не прошло несколько месяцев после создания, как уже исполняется в Москве (и прекрасно; она этого заслуживает). Словом, многое в творческой биографии композитора складывается в последнее время благополучно. И так легко поверить, что уже достиг всего! Что теперь только и дел развивать найденное, закреплять успех, шагать по обретенной дороге. А на самом деле дорога – вот она, только начинается...»⁴⁵⁶ Автор был прав: впереди был балет «Бессмертие», незабываемые песни, ставшие шлягерами, музыка для кино, ставшие стандартом джазовые произведения и долгий, яркий путь на посту руководителя Государственного эстрадного оркестра Армении.

ԿՈՆՍԱԼՏԻՆ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ ՍԻՄՖՈՆԻԱՆ

ՆԱԻՐԱ ՄԵԼԻՔՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱՎ արվեստի ինստիտուտի երաժշտության ֆակուլտետի հայցորդ, Երևանի
Էստրադային և ջազային արվեստի պետական բոլեջի դասախոս
(մասնագիտական դաշնամուր),
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Հոդվածի նպատակն է տալ Կ.Օրբելյանի Առաջին սիմֆոնիայի ամբողջական բնութագիրը, ներկայացնել ու նկարագրել սիմֆոնիան որպես դասական ստեղծագործությունների ժանրում հեղինակի ամենավառ ու նշանակալից գործերից մեկը, ուսումնասիրել Կ. Օրբելյանի ստեղծագործության ձևավորման ու զարգացման ընթացքը XX դարակեսին Հայաստանի երաժշտական մշակույթի համատեքստում: Առաջադրված են հետևյալ խնդիրները՝ 1. ուսումնասիրել մամուլի նյութերը, հոդվածները, ձայնագրությունները, կոմպոզիտորի ժամանակակիցների հարցազրույցները, 2. նկարագրել երկի ստեղծման պատմությունը՝ հիմնվելով առկա նյութերի վրա, 3. վերլուծել սիմֆոնիայի բոլոր մասերը: Հաշվի առնելով նպատակն ու խնդիրները՝ ընտրվել է երաժշտական իմաստաբանության և համապարփակ վերլուծության մեթոդը: Ներառվել են հայրենի երաժշտագետների գործերը:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք եզրակացության. ակադեմիական, ազգային ու ջազային երաժշտության առանձնահատկությունների համեմատությունը Առաջին սիմֆոնիայում հիմք է տալիս դիտարկելու «երկու ոճերի» գոյության խնդիրը Կ.Օրբելյանի ստեղծագործության մեջ:

Հիմնաբառեր՝ Կոնստանտին Աղապարոնի Օրբելյան, Սիմֆոնիա, Օհան Դուրյան, 1962թ. երիտասարդ կոմպոզիտորների համամիութենական մրցույթի դափնեկիր:

⁴⁵⁶ Л. Генина. Опус первый, «Советская музыка», 1962г., №11, С. 21

KONSTANTIN ORBELIAN'S SYMPHONY**NAIRA MELIKYAN***National Academy of Sciences, Institute of Arts,**Music Department, Applicant;**Yerevan State College of Pop and Jazz Art (special piano), Lecturer**Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to give a holistic description of the First Symphony of K.Orbelian, to present and describe the symphony as one of the brightest and most significant works of the author in the genre of classical works as well as to study the process of formation, adaptation and evolution of K.Orbelian's creativity in the context of the musical culture of Armenia. The following tasks are defined: firstly, to study the materials of newspapers, articles, recordings of performance. Secondly, to describe the history of creation based on available materials. Thirdly, to analyze the Symphony. Taking into account the context of the goals and objectives set, the method of studying musical semantics and holistic analysis was chosen.

A comparison of the features of academic, national and jazz music in the Symphony gives reason to consider the problem of the existence of "two styles" in the work of K. Orbelian.

Keywords: *Konstantin Orbelian, Symphony, Ohan Duryan, winner of the 1962 All-Union Competition for Young Composers.*

БЕДНОСТЬ И НЕРАВЕНСТВО ДОХОДОВ В АРМЕНИИ*

УДК 330.59, 331 (479.25)

МАРИАМ ВОСКАНЫЯН

*заведующая кафедрой экономики и финансов
Российско-Армянского университета,
доктор экономических наук, доцент,
г.Ереван, Республика Армения
mariam.voskanyan@rau.am*

Армения относится к числу стран с достаточно высоким уровнем бедности, чему способствует множество причин и факторов. При этом в последние годы ситуацию усугубляет неравномерное распределение как доходов, так и капитала в стране.

Статья посвящена анализу и оценке проблемы бедности и неравномерного распределения доходов и богатства на примере экономики Армении.

Основная цель статьи - выделить ключевые критерии определения уровня доходов населения и уровня бедности применительно к Армении.

В ходе исследования были использованы методы сравнительного и системного анализа, методы дедукции и индукции, графический метод, механизмы эконометрического и статистического анализа и другие методы сбора и обработки информации.

В результате исследования мы пришли к выводу, что международные стандарты и критерии определения уровня доходов населения и бедности недостаточно отражают реальную ситуацию в транзитной экономике, каковой считается экономика Армении. Искажения рынка, которые присутствуют в странах с переходной экономикой, должны быть учтены при расчетах уровня доходов населения и уровня бедности в стране.

Ключевые слова: бедность, неравенство, уровень доходов, ВВП на душу населения, заработная плата, расходы населения, благосостояние населения, экономика Армении.

Постановка проблемы

Современный мир отличается резкой контрастностью: от наличия высоких технологий до голодающего населения. Неравномерное распределение доходов и богатств в мире наблюдается не только с точки зрения глобальной проблемы Север-Юг, когда концентрация капитала сосредоточена в странах с высоким уровнем дохода, но также на уровне отдельных слоев населения и даже отдельных людей.

* Հոդվածը ներկայացվել է 29.04.2020թ., գրախոսվել՝ 04.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

На фоне переизбытка финансовых ресурсов на мировых фондовых биржах мы наблюдаем высокий уровень смертности от голода и болезней в странах с низким уровнем подушного дохода.

Бедность и неравенство доходов – проблема, остро стоящая в течение многих десятилетий в мировой экономике. Множество исследований посвящено этому вопросу. Правительства многих стран различными методами пытались разрешить эту проблему в своих экономиках. Однако мир сегодня характеризуется гораздо большим расслоением доходов населения как между странами, так и внутри стран.

Множество исследований посвящено выявлению причин, которые обуславливают тот или иной уровень бедности в стране. С начала XVIII века к этой теме обращались самые известные экономисты мира (А. Смит, Д. Рикардо, Т. Мальтус, Г. Спенсер, Ж. Прудон, К. Маркс, С. Раунтри, Ф.А. Хайек, П. Таунсенд).

Многолетние исследования позволили разработать определенные подходы к вычислению уровня бедности, в основе которых по большей части лежал уровень семейного бюджета, который при определенных параметрах отражался на расчетах критериях уровня бедности. Современные авторы также не мало внимания уделяют проблемам бедности в мире⁴⁵⁷. Большая часть авторов, конечно, рассматривает определённый опыт стран или групп стран, встречаются также исследования, посвященные проблеме бедности в мире в целом. Во многих⁴⁵⁸ из них сопутствующим фактором бедности отмечается неравномерное распределение доходов и капитала в мире, напрямую связывая этот фактор с увеличением уровня бедности в мире.

Данные, опубликованные в *World Inequality Report, 2018*⁴⁵⁹ свидетельствуют о все большем увеличении неравенства среди распределения доходов и капитала в мире.

Как показывает статистика, на сегодняшний день больше 20% мирового дохода сосредоточено в руках 1% населения, при том, что 50% населения обладает долей меньше 10% от общего мирового дохода (см. рис. 1). В случае концентрации мирового богатства наблюдается схожая картина. Иными словами, сегодняшняя картина мира отличается значительным разрывом доходов среди различных групп стран, причем такой разрыв усиливается с каждым годом. При этом, рассмотренная выше динамика числа стран, включенных в ту или иную группу уровня доходов, указывает на сокращение стран с низким доходом и увеличение количества стран с высоким доходом.

Данная статистика основана на существующих критериях ВБ об уровне дохода. Пересмотр критериев привел бы к повышению уровня концентрации как мирового дохода, так и богатства. Таким образом, проблема Север-Юг сегодня стоит гораздо острее, чем на это указывают нынешние критерии оценки. Следует отметить, что в развивающихся странах, уже на локальном уровне, проблемы бедности и неравномерного распределения доходов стоят еще острее. В этой связи следующим этапом нашего исследования стало рассмотрение случая Армении в контексте упомянутой проблемы.

⁴⁵⁷ Green, Duncan (2012) *From Poverty to Power: How active citizens and effective states can change the world*, 2nd ed. Rugby, UK: Practical Action Publishing and Oxford: Oxfam International; *Poverty: Its Causes and Solutions*. Alex Hou Hong Ng, Abdul Ghani Farinda, Fock Kui Kan, Ai Ling Lim, Teo Ming Ting. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences Vol:7, No:8, 2013; Sharon Alvarez, Jay B. Barney, Arielle Newman. The poverty problem and the industrialization solution. Asia Pacific Journal of Management 32(1) · March 2015.

⁴⁵⁸ Felix Naschold. Why Inequality Matters for Poverty. Briefing Paper No 2 (2 of 3). March 2002; Keeley, B. (2015), *Income Inequality: The Gap between Rich and Poor*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264246010-en>; Ravallion, Martin. 2001. "Growth, Inequality, and Poverty: Looking Beyond Averages," Working Paper No. 2558, Washington D.C.: The World Bank. и многие другие.

⁴⁵⁹ <https://wir2018.wid.world/executive-summary.html>

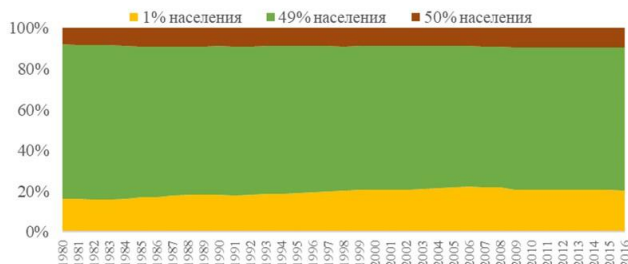

Рис. 1. Распределение мирового дохода, 1980-2017гг.

Источник: World Inequality Report 2018 - <https://wir2018.wid.world/>

Ситуация в Армении

Экономика Армении в последнее десятилетие характеризуется рецессией и стагнацией, что, безусловно, не могло не отразиться на уровне благосостояния населения. Отметим, что за основу определения уровня в стране берутся признанные международные стандарты. Рассматривая уровень бедности в стране, мы можем видеть две тенденции (см. рис. 2).

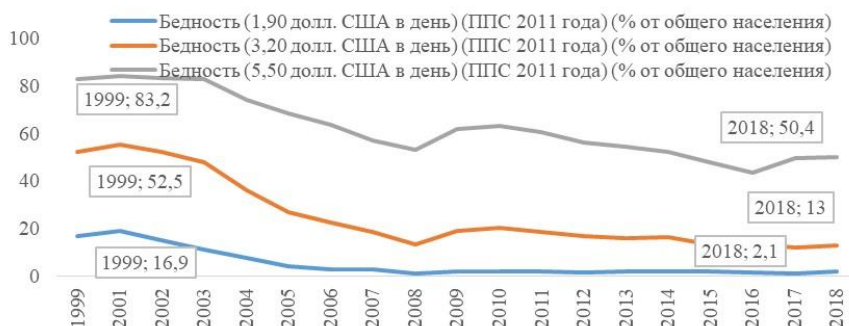

Рис. 2. Уровень бедности в Армении, %.

Источник: База данных Всемирного Банка - <http://databank.worldbank.org>

Уровень бедности (5,5 \$ США и 3,2 \$ США в день) сократился с 62,1% и 19,2% в 2009г. до 43,5% и 13% в 2018г., что можно считать положительной тенденцией. Однако показатели, характеризующие наиболее низкий расход в день на человека, не претерпели существенных изменений и остаются на уровне 2,1%.

Тем не менее, проблема бедности в Армении стоит гораздо острее, чем можно заключить из представленного выше графика. Рассматривая структуру занятости населения в стране, мы можем утверждать, что около 30% населения заняты в сельском хозяйстве (см. рис. 3). Второе место по доле занятых занимает государственный сектор. Наименьшее число людей заняты в сфере финансов и информационных технологий, где эта цифра едва достигает нескольких процентов.

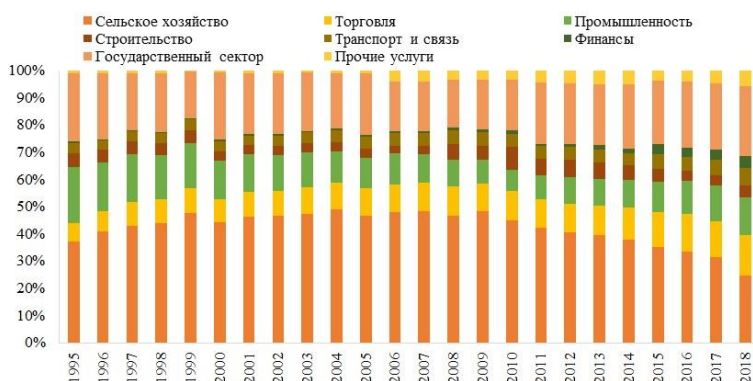

Рис. 3. Доля занятых по отраслям экономики в Армении.

Источник: Национальная статистическая служба Армении – www.armstat.am

Однако распределение доходов между этими секторами очень сильно отличается (см. рис. 4). Так, между заработными платами в секторах «Финансы» и «Сельское хозяйство» распределение доходов разнится в 4 раза. При этом, такая картина не меняется и в средних значениях за последние 20 лет. Иными словами, относительно высокий уровень доходов в Армении присутствует лишь в нескольких секторах, где занята очень небольшая доля населения в стране.

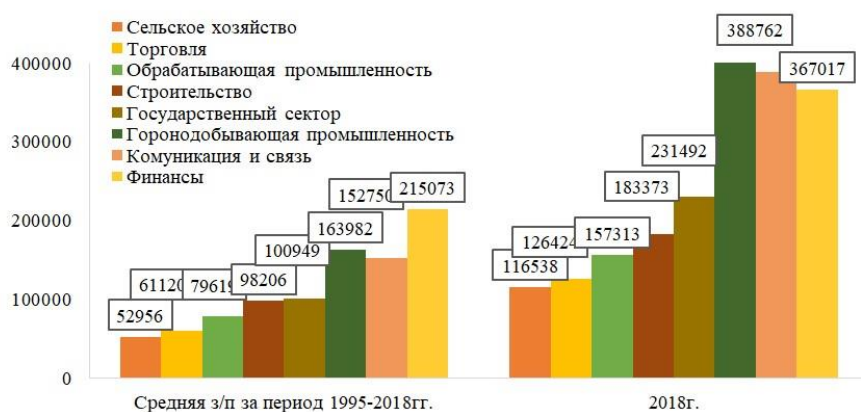

Рис. 4. Среднемесячная заработная плата по отраслям, в тыс. AMD.

Источник: Национальная статистическая служба Армении – www.armstat.am

Важно также отметить, что средние показатели заработных плат по секторам экономики за последние двадцать лет и к настоящему моменту выросли лишь в два раза. Это достаточно низкие показатели, что в целом отражает соответствующий уровень жизни в стране.

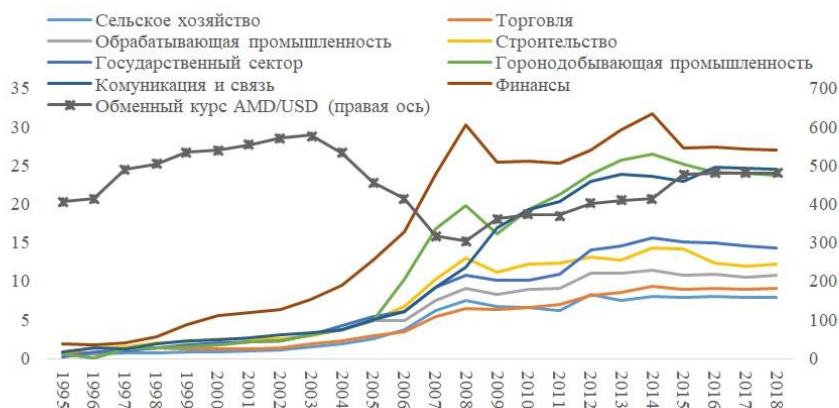

Рис. 5. Ежедневный расход населения по отраслям экономики, в \$ США и обменный курс USD/AMD.

Источник: расчеты авторы

С другой стороны, как было сказано выше, одним из показателей уровня бедности считается средний ежедневный расход. В рамках исследования нами был рассчитан средний расход населения из учета каждого из секторов экономики отдельно (см. рис. 5). Допущением в данном случае стало, что уровень сбережений находится на нулевом уровне, а значит, весь заработок был распределен на потребление. Таким образом, мы получаем не фактический, а потенциальный размер ежедневных расходов населения по секторам.

Как мы можем видеть на рисунке 5, разрыв между потенциальным расходом различных секторов усиливается с каждым годом. Более того, темпы роста расходов, а значит, и, соответственно, доходов по представленным на рисунке секторам очень различны. При этом высокие темпы роста расходов наблюдаются в тех секторах экономики, где задействована наименьшая доля населения (например, «Финансы», «Горнодобывающая отрасль»), тогда как в секторе, где на сегодняшний день занято больше 30% населения, рост уровня расходов незначителен.

Таким образом, в экономике Армении наблюдается сильная диверсификация доходов населения, неравномерное распределение доходов и капитала, которое, в свою очередь, приводит к повышению уровня бедности.

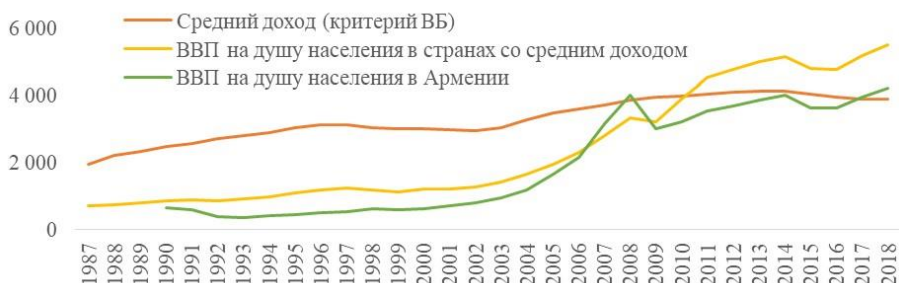

Рис. 6. ВВП на душу населения, Армения, в \$ США.

Источник: База данных Всемирного Банка - <http://databank.worldbank.org>

Рассматривая уровень ВВП на душу населения, мы также можем выделить несколько интересных тенденций. Во-первых, показатели подушного дохода в Армении последние несколько лет сравнивались с установленными международными критериями для стран со

средним доходом. С другой стороны, если рассматривать средние значения ВВП на душу населения в данной группе стран, то можно наблюдать обратную картину. Если до середины 2000-х Армения была очень близка по своим показателям подушного дохода с фактическим показателем в странах со средним доходом, то уже к концу 2008-2009гг. уровень подушного дохода в Армении отстает от них с каждым годом все больше.

Во-вторых, подушный доход Армении за последние десять лет практически не изменился, какой-либо рост отсутствует, что, несомненно, увеличивает уровень бедности в стране. В этом смысле экономика Армении также выделяется из общей тенденции, характерной для стран со средним доходом за последнее десятилетие.

Выводы

Обобщая вышесказанное, можно заключить, что бедность и неравномерное распределение доходов остается актуальной и все еще неразрешенной проблемой как в мире, так и в Армении. Кроме того, существующие критерии оценки уровня доходов, и, как следствие, степени равномерности распределения доходов в мире требуют существенного пересмотра, и, возможно, разработки новых подходов к рассмотрению данной проблемы.

Анализ подходов к определению уровня дохода, которые на сегодняшний день используют международные организации, очевидно не до конца оценивает реальную картину распределения доходов мира. На наш взгляд, критерии высокого и среднего дохода нуждаются в существенном пересмотре, как минимум, с точки зрения приближения к средним показателям в каждой из групп. Скажем, подход, основанный на принципе среднего ВВП на душу населения в группе дохода, и определенного коридора, в рамки которого вписывается страна, позволил бы более реалистично оценить распределение стран, исходя из подушного дохода, и четко указывал бы на динамику развития мировой экономики в целом и каждой отдельной страны в частности. Такой подход позволил бы также более объективно проводить сравнительную характеристику стран, поскольку он не предполагает слишком большого разброса в уровне ВВП на душу населения между странами в одной и той же группе.

ԱՂՔԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԱՆՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՍԱՐԻԱՍ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

*Հայ-ռուսական համալսարանի
տնտեսագիտության և ֆինանսների ամբիոնի վարիչ,
տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Հայաստանը դասվում է աղքատության բավականին բարձր մակարդակով երկրների շարքին: Դրան նպաստել են մի շարք պատճառներ ու գործոններ: Ընդ որում, ինչպես եկամուտների, այնպես էլ կապիտալի անհամաչափ բաշխումը երկրում ավելի է խորացնում իրավիճակը վերջին տարիներին: Հոդվածը նվիրված է աղքատության և եկամուտների ու հարստության անհամաչափ բաշխման հիմնախնդրի վերլուծությանն ու գնահատմանը Հայաստանի տնտեսության օրինակով:

Հոդվածի հիմնական նպատակն է ընդգծել բնակչության եկամուտների մակարդակը և աղքատության մակարդակի որոշման հիմնական չափանիշները Հայաստանում:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համեմատական ու համակարգային վերլուծության մեթոդներ, նվազեցման ու ներդրման մեթոդներ, գրաֆիկական մեթոդ, էկոնոմետրիկ ու վիճակագրական վերլուծության մեխանիզմներ և տեղեկատվության հավաքման ու մշակման այլ մեթոդներ:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ բնակչության եկամուտների մակարդակի և աղքատության որոշման միջազգային չափորոշիչները և չափանիշները բավարար չափով չեն արտացոլում տրանզիտային տնտեսության իրական վիճակը: Բնակչության եկամուտների և երկրում աղքատության մակարդակի հաշվարկման ժամանակ պետք է հաշվի առնել շուկայական աղավաղումները, որոնք առկա են անցումային տնտեսություններ ունեցող երկրներում:

Հիմնաբառեր՝ *աղքատություն, անհավասարություն, եկամուտների մակարդակ, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ, աշխատավարձ, բնակչության ծախսեր, բնակչության բարեկեցություն, Հայաստանի տնտեսություն:*

POVERTY AND INEQUALITY OF INCOME IN ARMENIA

MARIAM VOSKANYAN

*Russian-Armenian University,
Department of Economics and Finance, Head,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

Armenia is among the countries with a high level of poverty. This was facilitated by many reasons and factors. At the same time, in recent years, the situation in the country has been aggravated by the uneven distribution of both income and capital. This article is devoted to the analysis and assessment of the problem of poverty and the uneven distribution of income and wealth in the framework of modern realities, as well as the example of the Armenian economy.

The main purpose of the article is to highlight the key criteria for determining the level of income of the population and the level of poverty in Armenia.

In the course of the study, methods of comparative and system analysis, methods of deduction and induction, a graphical method, econometric and statistical analysis mechanisms, and other methods for collecting and processing information were applied.

As a result of the study, the conclusion was drawn that international standards and criteria for determining population income levels and poverty do not sufficiently reflect the real situation in the transit economy, which is considered to be the economy of Armenia. Market distortions that are present in countries with transitional economies should be taken into account when calculating the level of income of the population and the level of poverty in the country.

Keywords: *poverty, inequality, income level, GDP per capita, wages, expenses of the population, welfare of the population, the economy of Armenia.*

ՀՏԴ 338.2

ՖԼՈՐԱ ՍՈՐՈՅԱՆ

*«Ամերիաբանկ» ՓԲԸ ակտիվների, պարտավորությունների և
կապիտալի կառավարման կենտրոնի մասնագետ,
Երևանի պետական համալսարանի
տնտեսագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտ,
թ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
Fsoghoyan@gmail.com*

**Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ինովացիոն պարզացման ներուժը
Հայաստանի Հանրապետությունում, ինչպես նաև բացահայտել ինովացիոն
գործունեության իրականացման խոչընդոտները հաղթահարելուն ուղղված
համակարգային լուծումները պարզացող երկրների տնտեսական մոդելներում:**

**Հոդվածի արդիականությունը բխում է համաշխարհային ռեսուրսների
սահմանափակությամբ պայմանավորված դրանց առավել արդյունավետ
օգտագործման հրամայականից, ինչը համաշխարհային տնտեսության առջև
ծառացած առաջնային հիմնախնդիրներից է:**

**Աշխատանքի իրականացման ընթացքում կիրառվել են համակարգային,
տնտեսա-վիճակագրական վերլուծության, ինչպես նաև գործոնային,
համեմատական ու մենագրային մեթոդները:**

**Հետազոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ ինովացիոն
արդյունավետ քաղաքականության մշակումն ու կիրառումը կարևոր նախապայման
է տնտեսական գործընթացների կազմակերպման արդյունավետության
ապահովման, արտադրական ծախսերի նվազեցման և տնտեսական ռեսուրսների
առավել արդյունավետ օգտագործման համար:**

**Վերոնշյալից ելնելով՝ առաջարկվում է նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառման
վրա հիմնված տնտեսության փոխակերպման մոդելի կառուցում՝ հիմքում ունենալով
տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից ինովացիոն գործունեության իրականացման
տեսլականը: Միևնույն ժամանակ շոշափելի արդյունքների հասնելու համար
առաջարկել ենք տնտեսությունում իրականացնել համակարգային բարեփոխումներ,
որոնք պետք է հիմնված լինեն պետական կառավարման մարմինների և գործարար
սուբյեկտների սերտ համագործակցության վրա՝ ուղենիշ ունենալով
տեխնոլոգիապես պարզացած երկրներում ձևավորված փորձը:**

Հիմնաբառեր՝ պարզացող երկրներ, ինովացիոն քաղաքականություն,
տնտեսավարող սուբյեկտ, կրթություն, պետական կարգավորում, միջապգային փորձ,
օտարերկրյա ներդրումներ:

* Հոդվածը ներկայացվել է 05.05.2020թ., գրախոսվել՝ 11.05.2020թ., տպագրության
ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Ինովացիոն քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները զարգացող երկրներում

Համաշխարհային տնտեսությունում ընդունված դասակարգմամբ՝ Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է զարգացող երկրների շարքում, որոնք ընդհանուր առմամբ բնութագրվում են ոչ արդիական տնտեսությամբ և բնակչության ցածր կենսամակարդակով: Ի տարբերություն զարգացած երկրների՝ զարգացող երկրներում հիմնականում առկա են արտադրողականության ցածր և եկամուտների ոչ բավարար մակարդակներ, գործազրկության և արտազաղթի բարձր ցուցանիշներ, արտաքին պարտք/ՀՆԱ ոչ ցանկալի հարաբերակցություն, գնաճի դժվար կառավարելի տատանումներ, ինչպես նաև զարգացած երկրներից տնտեսական ընդգծված կախվածություն: Թեպետ զարգացող երկրներում բնակվում է աշխարհի բնակչության մոտ 85%-ը, և ստեղծվում է համաշխարհային համախառն ներքին արդյունքի գրեթե 47%-ը, հարկ է նշել, որ ինովացիաներին ուղղվող համաշխարհային ծախսումների (R&D expenses) մոտ 20%-ն է իրականացվում զարգացող երկրներում⁴⁶⁰: Այս փաստը վկայությունն է այն բանի, որ այդ երկրների տնտեսական զարգացման մոդելները դեռևս գտնվում են ձևավորման փուլերում, որոնք ռեսուրսների խիստ սահմանափակության պայմաններում փորձում են անցում կատարել տնտեսական միջոցների առավել արդյունավետ օգտագործման:

Չարգացող երկրներում տնտեսական ցանկացած գործունեություն նվազագույն ծախսերով իրականացնելու և դրա հետ կապված գործընթացները արդյունավետ կազմակերպելու հիմնախնդիրներն առանցքային են՝ ուղղորդված տնտեսական զարգացմանը խոչընդոտող մի շարք հանգամանքներով: Դրանք մասնավորապես պայմանավորված են համապատասխան ենթակառուցվածքների բացակայությամբ կամ թերզարգացվածությամբ, անհրաժեշտ ռեսուրսների անբավարարությամբ, կառավարման հետ կապված հիմնախնդիրներով և այլ ինստիտուցիոնալ ու տնտեսական սահմանափակումներով: Համաշխարհային մրցունակության զեկույցի համաձայն՝ տնտեսական գործունեության իրականացման հիմնական խոչընդոտները զարգացող երկրներում մասնավորապես պայմանավորված են պետական կառավարման ոչ բավարար արդյունավետությամբ, հարկային վարչարարության, տնտեսա-իրավական հարաբերությունների կարգավորման ոչ բավարար մակարդակներով, ինչպես նաև ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության դժվարամատչելիությամբ: Չարգացող երկրների տնտեսական զարգացման մոդելներին բնորոշ այս և նման այլ խոչընդոտները լուրջ սահմանափակումներ են հանդիսանում տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից գործընթացների արդյունավետ ու նվազագույն ծախսերով կազմակերպման ու կառավարման համար՝ նվազեցնելով այդ երկրներում տնտեսական զարգացման քաղաքականությունների իրականացման արդյունավետությունը: Միևնույն ժամանակ այդ խոչընդոտներն արգելք են կառավարման ու վերահսկողության գործուն մեխանիզմների միջոցով տնտեսական գործընթացների կարգավորման համար և նվազեցնում են կարգավորող ազդակների ազդեցության ուժը: Նշված հիմնախնդիրների լուծումը պահանջում է ոչ գծային մոտեցում, որի հիմքում պետք է դրված լինի «պետություն – կրթություն – գործարար» շղթայում գործող սուբյեկտների սերտ համագործակցությունը:

⁴⁶⁰ The World Bank, “Innovation Policy, a Guide for Developing Countries, p. 159.

Ինովացիոն քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման ուղիները զարգացող երկրներում

Համաշխարհային տնտեսությունում ինտեգրացիոն միտումների ուժգնացման պայմաններում տնտեսական առաջընթացն ուղղորդվում է զարգացած ու զարգացող երկրների փոխներգործությամբ, ինչի արդյունքում վերանում են աշխատուժի, կապիտալի և ֆինանսական միջոցների՝ դեպի առավել արդյունավետ օգտագործման ուղղությամբ շարժի հետ կապված սահմանափակումները: Այդ առումով հարկ է նշել, որ վերջին 30 տարիների ընթացքում միջազգային առևտրի ծավալները համաշխարհային ՀՆԱ-ի կառուցվածքում աճել են շուրջ 20 տոկոսային կետով՝ 2018 թվականի դրությամբ կազմելով համաշխարհային ՀՆԱ-ի մոտ 59 տոկոսը⁴⁶¹: Չարգացող երկրներն, ունենալով բնական ռեսուրսների զգալի պաշարներ և տնտեսական զարգացման լուրջ ներուժ, մշտապես գտնվել են զարգացած երկրների ուշադրության կենտրոնում, որոնք ներդրումային համալիր ծրագրերի միջոցով ներթափանցում են զարգացող երկրներ՝ իրականացնելով ակտիվ տնտեսական գործունեություն: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ տնտեսության ժամանակակից ուղղությունների, ինչպես նաև ինովացիոն գործունեության զարգացման կարևորագույն ուղղություններից մեկը պետք է լինի միջազգային փորձի արդյունքների տեղայնացումը զարգացող երկրներում, ընդ որում՝ ակնհայտ է, որ այդ ուղղությամբ ցանկալի արդյունքները մեծապես կախված են միջազգային տնտեսական համագործակցությունից: Չարգացող երկրներում ինովացիոն արդյունավետ քաղաքականության իրականացումն առաջին հերթին պետք է պայմանավորված լինի սեփական գիտական ներուժի առավելագույն օգտագործմամբ, ինչպես նաև միջազգային փորձի տեղայնացմամբ: Բնականաբար, այդպիսի մոտեցումը կպահանջի համեմատաբար ավելի քիչ ռեսուրսներ, կլինի առավել նվազ ռիսկային, քան այդ ուղղությամբ Նոր մոդելների ստեղծումն ու փորձարկումն է: Բարենպաստ ներդրումային դաշտի ստեղծումը՝ ուղղված օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ծավալների աճի ապահովմանը, լավագույն մեկնարկն է այդ ուղղությամբ առաջընթաց ապահովելու գործում: Կարգավորող ու վերահսկող մարմինների կողմից իրականացվող միջոցառումներն ուղղված են ֆինանսական շուկաների ազատականացմանը, կապիտալի ազատ շարժի հետ կապված սահմանափակումների վերացմանը, ինչպես նաև դրանց կողմից տնտեսավարման ուղղությամբ բարենպաստ իրավական ու հարկային դաշտերի ստեղծումը մրցունակ պայմաններով օտարերկրյա ներդրումների ազատ ներթափանցման համար լավագույն խթաններն են: Հարկ է նաև նշել, որ միջազգային ֆինանսավորման ներգրավմամբ Նորարարական ծրագրերում ներդրումների իրականացումը կարող է ենթադրել արտաքին վերահսկողության բարձր մակարդակ, ուստի՝ նվազագույնի համոզող ծախսեր ու կորուստներ, արդյունքում՝ ներդրումային ծրագրի օպտիմալ հետզնման ժամկետ և բարձր եկամտաբերություն: Ֆինանսավորման տեսանկյունից ինովացիոն ծրագրերը, լինելով համեմատաբար բարձր ռիսկային, սովորաբար դուրս են մնում բանկերի և ավանդական այլ ֆինանսական կազմակերպությունների թիրախային վարկավորման ծրագրերից: Ուստի այս առումով հատկապես կարևորվում է ներդրումային բարենպաստ պայմանների ստեղծումն օտարերկրյա վենչուրային կազմակերպությունների համար (venture capitalists), որոնք նպատակաուղղված ներդրումներ են իրականացնում սկսնակ և համեմատաբար բարձր ռիսկային ներդրումային ծրագրերում: Այդ առումով բարձր եկամտաբերություն հետապնդող, ուստի՝ բարձր ռիսկային ծրագրերում ներդրումներ իրականացնող կազմակերպությունները, հետամուտ լինելով շահույթաբերության միջինից բարձր մակարդակի ապահովմանը, կարող են ֆինանսավորման լավագույն աղբյուր

⁴⁶¹ **Trade % of GDP**, World Bank National Accounts Data and OECD National Accounts Data Files, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS> ; last visit – 11 May, 2020.

հանդիսանալ նորարարական ներդրումային ծրագրերի իրականացման գործում: Վեճնորային կապիտալի ներգրավման բարդությունները հանրապետությունում հիմնականում պայմանավորված են առևտրայնացման ներուժ ունեցող գիտական գաղափարների ոչ բավարար ներհոսքով, շուկայի պահանջների ոչ բավարար ըմբռնումով, ինչպես նաև սկսնակ կազմակերպությունների՝ միջազգային խմբերից հեռու գտնվելու հանգամանքով:

Ինովացիոն զարգացման ուղին հարթելու նկատառումներ հետապնդող զարգացող երկրներից շատերը, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետությունը, նաև և առաջ պետք է հետամուտ լինեն միջազգային ստանդարտների պահանջներին համապատասխան մրցունակ մասնագետների պատրաստմանը: Բարձրորակ մասնագետների սակավությունը, որը բնորոշ է զարգացող երկրներից շատերին, մասնավորապես բխում է կրթական համակարգի ոչ բավարար զարգացվածությունից, ինչպես նաև մրցունակ մասնագետների զգալի արտահոսքից՝ պայմանավորված միջազգային շուկայի համեմատ ոլորտում ոչ մրցունակ վարձատրությամբ: Չարգացման բարձր մակարդակ ունեցող երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ նորարարական համակարգերի ներդրումը և արդյունավետ ինովացիոն քաղաքականության վարումը նախնառաջ պետք է ենթադրի կրթական համակարգի բարելավում ու գիտելիքահենք տնտեսության ձևավորում: Մարդկային կապիտալի՝ տնտեսության արդի ուղղությունների հետ համահունչ զարգացումը մեծապես կարող է նպաստել տնտեսավարման գործընթացներում առկա խնդիրների լուծման արդյունավետ ուղիների բացահայտմանը, ինչպես նաև աշխատանքային ռեսուրսների՝ իրական հատվածի կարիքներին համապատասխան ձևավորմանն ու տեղաբաշխմանը: Չարգացած երկրներում բարձրագույն կրթական հաստատությունները լայնորեն ներգրավված են իրական բիզնես խնդիրների լուծման գործընթացներում, ինչը հնարավորություն է տալիս մեծապես նպաստելու տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը: Գիտակրթական ու գործարար օղակների միջև արդյունավետ համագործակցությունը զարգացած երկրներում դարձել է իրական պահանջարկի բավարարմանն ուղղված նորարարական լուծումների բացահայտման լավագույն ուղիներից մեկը: Միևնույն ժամանակ նման համագործակցությունը արդյունավետ ձևով խթանում է պահանջվող հմտություններով աշխատուժի ձևավորման հիմնախնդրի լուծումը՝ արդյունքում նպաստելով կառուցվածքային գործազրկության մակարդակի կրճատմանը: Այլ կերպ ասած՝ գործարար միջավայրի հետ արդյունավետ համագործակցությունը գիտակրթական ոլորտում բուռն զարգացման նախադրյալներ կարող է ստեղծել կրթական այն ուղղությունների համար, որոնք լավագույն ձևով են իրականացնում գործարար միջավայրի պահանջներին բավարարող հմտություններով մասնագետների պատրաստումը: Ակնհայտ է, որ գիտական համայնքի ու գործարար աշխարհի միջև սերտ համագործակցությունը կարևոր երաշխիք է ինովացիոն գործունեության խթանման և ժամանակակից տեխնոլոգիաների մշակման ու ներդրման համար: Այդ իսկ պատճառով տեխնոլոգիապես առաջատար երկրներում գիտական ու տեխնոլոգիական զարգացումը մշտապես գտնվում է ուշադրության կենտրոնում՝ կրթական ու գիտահետազոտական աշխատանքների համար հատկացնելով լուրջ ֆինանսական միջոցներ: 2018 թվականի դրությամբ գիտակրթական գործունեության ֆինանսավորման ուղղությամբ պետական ծախսումների ծավալը ԵՄ-ում կազմել է ՀՆԱ-ի 4.6%-ը⁴⁶²: Համեմատության համար նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունում 2018 թվականի դրությամբ կրթության ֆինանսավորման ուղղությամբ իրականացվել են մոտ 122 միլիարդ դրամի ծախսումներ, որը կազմել է պետական բյուջեի ծախսերի մոտ 8%-ը

⁴⁶² **Government Expenditure on Education, total (% of GDP)**; Eurostat Statistics Explained;

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_education;

last visit – 17 May, 2020

(ՀՆԱ-ի 2.1%-ը)⁴⁶³, մինչդեռ զարգացած երկրներում ցուցանիշը միջինում գերազանցում է 4.5-5%-ը: Վերոգրյալը փաստում է, որ զարգացող երկրների տնտեսություններում ինովացիոն գործունեությունը խթանելու և այդ ուղղությամբ ցանկալի արդյունքների հասնելու համար առաջնայինը պետք է դառնա գիտության ֆինանսավորումը և ներդրումների ուղղումը կրթական ու գիտահետազոտական, հատկապես նորարարական տեխնոլոգիաների ոլորտ: Միևնույն ժամանակ զարգացող երկրների տնտեսություններին բնորոշ առանձնահատկություններով հանդերձ՝ Հայաստանի Հանրապետությունը տիրապետում է մասնագիտական բարձր պատրաստվածություն ունեցող աշխատանքային ռեսուրսների, ինչպես նաև ունի տեղեկատվական և բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտը զարգացնելու և ընդլայնելու հսկայական ներուժ: 2018 թվականի դրությամբ Հայաստանի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և հեռահաղորդակցության ոլորտում զբաղվածների թիվը հասել է մոտ 20,000-ի, ինչը մոտ 27%-ով գերազանցում է ցուցանիշի նախորդ տարվա մակարդակը⁴⁶⁴: Ընդ որում՝ կանխատեսվում է, որ, եթե SS ոլորտը համալրող աշխատուժի վերջին 10 տարիների միտումը պահպանվի, ապա 2030 թվականին ոլորտի համախառն հասույթը կաճի 3.5 անգամ՝ հասնելով 2.6 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի⁴⁶⁵: Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ ինովացիոն ծախսումները (R&D expenses) 2018 թվականի դրությամբ կազմել են Հայաստանի ՀՆԱ-ի ընդամենը 0.3%-ը, բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտը հանրապետությունում ունի զարգացման հսկայական ներուժ և կարող է մեծ ներդրում ունենալ Հայաստանի տնտեսության աճի և զարգացման գործում⁴⁶⁶: Չարգացման այդ հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործումը և ճիշտ կառավարումը երկրի տնտեսական զարգացման համատեքստում կարող են լուրջ խթան հանդիսանալ առկա ռեսուրսների առավել նպատակային օգտագործման և միջազգային տնտեսական հարաբերություններում մրցակցային առավելությունների ձեռքբերման համար: Կարելի է ենթադրել, որ տնտեսական հարաբերությունների՝ այս ուղղությամբ ձևավորումն ու զարգացումը երկրի տնտեսության զարգացման ինովացիոն մոդելի սաղմնավորման, ինչպես նաև աշխատանքի արտադրողականության և միջազգային շուկաներում ազգային մրցունակության բարձրացման հզոր խթաններ են:

Ինովացիոն զարգացման առանցքային ուղղություններից հաջորդն ինովացիոն զարգացման ուղղությամբ բարենպաստ պայմանների ստեղծումն է, ինչը, անշուշտ, կնպաստի տնտեսավարող սուբյեկտների նորարարական ծախսումների ընդլայնմանը: Ինովացիոն քաղաքականության՝ այս ուղղությամբ բարելավման համատեքստում չափազանց մեծ է պետական կառավարման մարմինների դերը, որոնց նպատակաուղղված գործունեությամբ է պայմանավորված այդ քաղաքականության իրականացման արդյունավետությունը: Կարևոր է նշել, որ տնտեսավարող սուբյեկտների նորարարական ծախսումների ընդլայնման գործում կարգավորող ու վերահսկող մարմինների դերը հատկապես պետք է լինի տնտեսական հարաբերություններում մրցակցային դաշտի ստեղծումը, այն է՝ խթանվի նոր տնտեսավարող սուբյեկտների մուտքը տնտեսության տվյալ ոլորտ, իսկ գործողների համար սահմանվեն հավասար

⁴⁶³ Պետական ֆինանսների հիմնական ցուցանիշներ, ՀՀ պետական բյուջեի ծախսերն ըստ ծախսերի գործառնական դասակարգման խմբերի, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե: https://armstatbank.am/pxweb/hy/ArmStatBank/ArmStatBank_1%20Economy%20and%20finance_14%20Government%20Finances/EF-GF-3-2018.px/?rxid=c9d15bb6-3d3b-4418-b16e-619902e10c86, վերջինն այցելությունը՝ մայիսի 11, 2020 թ.:

⁴⁶⁴ **Ձեռնարկությունների Ինկուբատոր Հիմնադրամ**, «Հայաստանում Տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների ոլորտի հետազոտություն, 2018», էջ 37:

⁴⁶⁵ **EV Consulting**, Հայաստանի Ազգային Մրցունակության զեկույց, 2019 «Աշխատատեղերի ապագան Հայաստանում», էջ 65:

⁴⁶⁶ **K. Schwab**, The World Economic Forum, The Global Competitiveness Report, 2018, p. 73.

մրցակցային պայմաններ: Մրցակցային խիստ պայմաններում, երբ գոյատևման հիմնական նախապայմանը կղաճառ ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործման ուղիների բացահայտման միջոցով մրցակցային առավելության ձեռքբերումը, մրցակից տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից նորարարություններին ուղղված ծախսումների կատարումը կղաճառ անխուսափելի: Արդյունքում ինովացիոն գործունեությամբ զբաղվող տնտեսավարող սուբյեկտները հնարավորություն կունենան առաջ անցնել մրցակիցներից, նորարարական լուծումներով ձեռք բերել նոր հաճախորդներ՝ շուկայից դուրս մղելով ոչ արդյունավետ գործող տնտեսավարող սուբյեկտներին:

WAYS TO INCREASE INNOVATION POLICY EFFICIENCY IN DEVELOPING COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF RA)

FLORA SOGHOYAN

*«Ameriabank» CJSC, Capital Management Center,
Specialist of Assets, Liabilities;*

*Yerevan State University, Faculty of Economics, Ph.D Student,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of this article is to explore the potential of innovation development in the Republic of Armenia, as well as to identify systemic solutions to overcome the barriers to the implementation of innovative activities in the economic models of developing countries.

The urgency of the analysis stems from the imperative of their more efficient use due to the limited global resources, which is one of the priority issues facing the world economy.

Systematic, economic-statistical analysis, as well as factor, comparative and monographic methods were used while performing the research.

The research concluded that the development and implementation of an effective innovation policy is a precondition for ensuring the efficiency of the organization of economic processes, reducing production costs and more efficient use of economic resources.

Based on the above, it is proposed to build a model of economic transformation with the use of the latest technologies. At the same time, in order to achieve tangible results, it is proposed to implement systemic reforms in the economy, which should be based on close cooperation between government agencies and business entities, guided by the experience gained in technologically advanced countries.

Key words: *developing countries, innovation policy, business, education, state, regulation, efficiency, international experience, foreign investments.*

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԿՆ SCIENTIFIC ARTSAKH НАУЧНЫЙ АРЦАХ № 2(5), 2020

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ (НА ПРИМЕРЕ РА)

ФЛОРА СОГОЯН

*специалист центра управления активами, обязательствами и
капиталом ЗАО «Америабанк»;
аспирант экономического факультета
Ереванского государственного университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью статьи является изучение потенциала инновационного развития в Республике Армения, а также выявление системных решений для преодоления препятствий на пути реализации инновационной деятельности в экономических моделях развивающихся стран.

Актуальность анализа обусловлена необходимостью их более эффективного использования в связи с ограниченными глобальными ресурсами, что является одной из приоритетных проблем, стоящих перед мировой экономикой.

В работе использованы системный, экономико-статистический анализ, а также факторный, сравнительный и монографический методы.

В результате проведенного исследования автор пришел к выводу, что разработка и реализация эффективной инновационной политики является предварительным условием обеспечения эффективности организации экономических процессов, снижения себестоимости продукции и более эффективного использования экономических ресурсов.

Исходя из вышеизложенного, предлагается создать модель экономических преобразований, основанную на использовании новейших технологий и на видении экономических субъектов для реализации инновационной деятельности. В то же время для достижения ощутимых результатов предлагается провести системные реформы в экономике, которые должны основываться на тесном сотрудничестве между государственными органами и субъектами предпринимательской деятельности и опираться на опыт, накопленный в технологически развитых странах.

Ключевые слова: *Развивающиеся страны, инновационная политика, хозяйствующий субъект, образование, государственное регулирование, международный опыт, иностранные инвестиции.*

ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՀԻՄՆԱԶԱՐՑԸ ԳԻՏԱԿԱՆ ԻՄԱՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՈՒ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ*

ՀՏԴ 165.5

ԳԵՎՈՐԳ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի փիլիսոփայության և հոգեբանության
ֆակուլտետի փիլիսոփայության պատմության, տեսության և
տրամաբանության ամբիոնի ասպիրանտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
gevorg.hakobyan82@gmail.com

Հոդվածում դիտարկվում և համեմատական վերլուծության է ենթարկվում ճանաչման հիմնախնդիրը մի կողմից՝ գիտական իմացության, մյուս կողմից՝ իրավունքի ու քաղաքականության ոլորտներում: Արձանագրվում են նույնություններ, տարբերություններ և այլ փաստեր: Հեղինակը կիրառել է համեմատության, վերլուծության, համադրության, ընդհանրացման և այլ մեթոդներ: Հոդվածում փաստարկվում է, որ ճանաչման՝ որպես քաղաքական ակտի հիմնախնդրին առնչվող խոչընդոտներն առավել կանխատեսելի ու կառավարելի են, քան գիտության ոլորտում հանդիպողները, հակառակ նրան, որ կա չհիմնավորված համոզմունք, որ գիտությունն առավել ռացիոնալ, անկողմանակալությանն ու օբյեկտիվությանը հակված ոլորտ է, քան քաղաքականությունը: Վերլուծության եզրակացություններն առնչակցվում են Արցախի ճանաչման հիմնահարցին: Փաստարկվում է, որ հոդվածում վերլուծված ճանաչման գործընթացն անհարկիորեն արգելափակող, սուբյեկտային երեք «ֆոն»-երն էլ գործում են Արցախյան հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացում: Դրանք հարուցում են մի շարք դժվարություններ, և գործընթացը մղում փակուղի: Այդ պայմաններում հայկական կողմը ստիպված է իր պայքարի միջոցները փնտրել խոշոր տերությունների շահերի ընդհանրության դաշտում և տեղեկատվական պատերազմի ասպարեզում: Հոդվածը եզրափակվում է այն գաղափարի մատնանշումով, որ եթե Մոդեռնի շրջանում հակամարտող կողմերից առավելության էր հասնում տեխնիկական միջոցների տիրապետող կողմը, ապա ներկայում առավելության կարող է հասնել հակամարտության այն կողմը, որն ունի տեղեկատվական, փաստարկման և վերլուծական ոլորտների հմուտ մասնագետներ:

Հիմնաբառեր՝ գիտություն, իրավունք, քաղաքականություն, ֆոն, սուբյեկտ, խոչընդոտ, ճանաչման հիմնախնդիր, ճանաչման գործընթաց:

Վերլուծության նպատակն ու հիմնախնդրի էությունը

Արդի միջազգային հարաբերություններում կենտրոնական տեղ ու դեր ունի ճանաչման իրավաքաղաքական ակտը: Վերջինս կարող է հավասարապես վերաբերել ինչպես նորանկախ պետությունը որպես այդպիսին որակելուն, այնպես էլ պատմական

* Հոդվածը ներկայացվել է 05.05.2020թ., գրախոսվել՝ 11.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

ինչ-որ դեպքի եղելությունն ընդունելուն կամ ինչ-որ գործողություններ ու տարածքներ գնահատականի արժանացնելուն և այլն:

Ճանաչումը (ընդունել/մերժելու իմաստով) կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում նաև գիտության մեջ, որում ունի գրեթե նույն նշանակությունը, ինչ իրավաբաղաքականում, այն է՝ հաշվի առնել ինչ-որ իրադրություն, այն որակել, գնահատել, արժեքավորել, արտահայտել վերաբերմունք դրա մասին և այլն: Քանի որ գիտական գործընթացները մեծապես կախված են գիտական հանրույթի կողմից ձեռք բերված արդյունքների ճանաչումից, ուստի դրան վերաբերող հարցերն էլ լուրջ քննարկումների ու բանավեճերի առիթ են դարձել մետագիտական հարթության վրա՝ էպիստեմոլոգիայի ու մեթոդաբանության մեջ:

Սույն վերլուծությամբ ցույց են տրվում գիտական տեսությունների ընդունման (այդ իմաստով՝ նրանց ճանաչման) և իրավաբաղաքական ոլորտներում ճանաչման ակտի որոշ նմանություններ ու տարբերություններ՝ փաստարկելու, որ **իրավաբաղաքական ոլորտում տեղի ունեցող զարգացումները պակաս ըմբռնելի ու կառավարելի չեն, քան գիտական ոլորտում ծավալվող գործընթացները:**

Ճանաչման հիմնախնդրի այսօրինակ վերլուծության անհրաժեշտությունը պայմանավորված է առօրեական ու մասնագիտական շրջանակներում լայն տարածում ունեցող այն համոզմունքով, ըստ որի՝ իրավաբաղաքական գործընթացներն այնքան բարդ ու խճճված են, որ հասու չեն ըմբռնման, ուստի դրանց հետագա զարգացումներն անկանխատեսելի և/կամ անկառավարելի են: Այս ազնուստիկական մտայնությունն իրավաբաղաքական գործողներին կարող է մղել (հանցավոր) անգործության, իսկ գործընթացները հանգեցնել արատավոր շրջապատույտ կատարող, ինքնանպատակ ու ապարդյուն ընթացքի: Խնդիրն ավելի է կարևորվում և դառնում հրատապ, երբ սույն մտայնությունը տեղ է գտնում Արցախի հիմնախնդրի կարգավորման բանակցությունների շրջանակներում: Ուստի կարիք է զգացվում քննադատելու և գնահատելու այդպիսի համոզմունքները:

Ի հակադրություն վերը նկարագրված դրության՝ առօրեական ու մասնագիտական շրջանակներում առկա է խիստ լավատեսական մի մտայնություն, ըստ որի՝ գիտական ոլորտը ռացիոնալ հիմքերի վրա կազմակերպված ու գործառույթի համակարգ է, որում տեղի ունեցող գործընթացները և՛ կանխատեսելի են, և՛ կառավարելի⁴⁶⁷:

Անհերքելի փաստ է, որ գիտությունն արձանագրել է նվաճումներ, բայց, ինչպես կտեսնենք, դրանք բնավ չեն հիմնավորում գիտական ոլորտի բացառիկությանը վերաբերող անհարկի լավատեսական համոզմունքները: Ուստի կարելի է ասել, որ գիտության նկատմամբ չափավոր լավատեսությունն ընդունելի է, իսկ իրավաբաղաքական ոլորտի նկատմամբ առկա իմացաբանական չափազանցեցված հոռետեսությունը՝ ոչ: Սի շարք բարդություններ, որոնք առկա են իրավաբաղաքական գործընթացներն ըմբռնելու հարցում, մատնանշելի են նաև գիտական գործընթացների առումով: Եթե այդ բարդությունների (որոնց կանդիդատնալք ստորև) առկայությունից կարելի է բխեցնել, որ իրավաբաղաքական գործընթացներն իսպառ անըմբռնելի են, ապա նույնը պետք է պնդել նաև գիտության վերաբերմամբ: Իսկ այս դեպքում անհրաժեշտաբար պետք է համաձայնել Ժ. Բոդրիարի հետ, ըստ որի՝ այլևս չկա նստված, որպեսզի տարբերի յուրայիններին, չկա Վերջին դատաստան, որով կեղծը կառանձնացվեր ճշմարտից, իրականը՝ արհեստականորեն հարություն առածից, որովհետև ամեն ինչ արդեն իսկ մեռած և կանխավ, մինչև մեռնելը հարություն առած է: Ներկայումս գոյություն չունեն ո՛չ իրականը, ո՛չ էլ իրականին վերաբերող առասպելն ու նշանները: Առկա

⁴⁶⁷ St' u Kuhn Th., The Function of Dogma in Scientific Research, Scientific Change, Alistair C. Crombie, Ed. (1963), pp. 347-369. © 1963 by Heinemann Educational Books, Ltd. Reprinted by permission of Basic Books, Inc., publishers, P. 302. <http://classes.matthewjbrown.net/teaching-files/hps/kuhn-dogma-revolutions.pdf/>.

օբյեկտիվությունները, վավերականությունները կամ ճշմարտությունները բացառապես երկրորդային են՝ վերարտադրված ու վերամշակված: Այս պայմաններում, երբ իրականությունը վերածվել է հիպերիրականության, սիմուլյակրներն այլևս գոյություն ունեցող օբյեկտների պատկերումները չեն, այլ այնպիսի օբյեկտների, որոնք գոյություն չունեն: Ուստի սիմուլյակրները նշաններ են, որոնք չունեն նշանակվողներ: Սիմուլյակրներն ամենուր են և և ամեն ինչ սիմուլյակր է⁴⁶⁸: Այսինքն՝ իրականացել է Ռ. Բարթի «մարգարեությունը», և մահացել է Յոզեֆինա⁴⁶⁹: «... ռացիոնալ կարգավորությունը, գիտությունը, օրենքը»⁴⁷⁰: Իսկ ներկայիս բոլոր ինստիտուտները, այդ թվում՝ իրավաբաղադրականներն ու գիտականները, ամեն գնով փորձում են դուրս պրծնել անպատասխանատու և մեռելային իրավիճակից⁴⁷⁰: Հետևաբար ոչ մի իմաստ չունի ինչպես գիտությամբ, այնպես էլ իրավաբաղադրական գործունեությամբ զբաղվելը, ինչպես որ իմաստ չունի հույս կապելն այս ոլորտների և/կամ դրանց գործողների հետ:

Գիտական գործընթացներն իրավաբաղադրական գործընթացներից առավել ըմբռնելի ու կանխատեսելի լինել/չլինելու հանգամանքի պարզաբանումը ցույց կտա, որ իրավաբաղադրական գործընթացների ճանաչողության հարցում առկա ազնուստիկական հայացքներն անհիմն են: Այս պարզաբանումը կարող է իրականացվել գիտության մեջ նոր արդյունքների ընդունման, դրանք որպես գիտական ճանաչելու և միջազգային հարաբերություններում ճանաչման՝ որպես իրավաբաղադրական ակտի համեմատելու միջոցով:

Գիտական գործընթացների առավել ըմբռնելի լինելու տեսակետի սխալ հիմքերը

Ի տարբերություն իրավաբաղադրական ճանաչման ակտի՝ գիտական ճանաչման գործընթացն առավել ըմբռնելի լինելու մտայնության օգտին կարող են խոսել հետևյալ փաստերն ու դրանց վերաբերյալ կարծիքները: Գիտության մեջ նոր օրենքների, տեսությունների, հայեցակարգերի ընդունման (այլ կերպ՝ դրանց ճանաչման) հիմնահարցը համակողմանի քննության է ենթարկվել և՛ անցյալում, և՛ ներկայում՝ ոչ միայն մեթոդաբան-էպիստեմոլոգների, այլև մասնավոր գիտակարգերի ներկայացուցիչների կողմից: Պայմանավորված այս քննարկումների և ուսումնասիրությունների ընթացքներով ու արդյունքներով՝ ձևավորվել են համապատասխան ինստիտուտներ, որոնց շրջանակներում հստակ կարգավորվում ուն կառավարվում է գիտականի կողմից իրագործված հետազոտության՝ որպես գիտության մեջ ընդունելի (մերժելի) արդյունքի ճանաչմանը վերաբերող հարցերի ամբողջությունը: Դրա համանմանությամբ իրավաբաղադրական հարաբերություններում ճանաչման ակտի հիմնահարցը նույնպես ենթարկվել է լուրջ քննարկումների և ուսումնասիրությունների, առկա են բազմաթիվ ու բազմապիսի ինստիտուտներ, սակայն ճանաչման ո՛չ գործընթացը, ո՛չ էլ կայացումը (միտումնավոր և/կամ պատահականորեն) հստակ կանոնակարգման չեն ենթարկվել: Ներկայումս գոյություն չունի միջազգային ճանաչման չափանիշներն ամրագրող իրավական մի փաստաթուղթ, որի վրա հիմնվելով հնարավոր լինել իրավաբաղադրական գնահատականի արժանացնել լեզալ ու լեզուիմ ինքնիշխանության հավակնող գործողներին: Ընդհակառակը, հանրահայտ փաստ է, որ անհասկանալի ու անորոշ հիմունքներով որոշ ժողովուրդների թույլ է տրվում իրացնել ինքնորոշման ակտ, իսկ որոշներին նույն՝ անհասկանալի ու անորոշ հիմունքներով մերժվում:

Եթե գիտական իմացության արդյունքների ճանաչման (գիտության մեջ դրանց ընդունման, ներառման) շրջանակներում միշտ մատնանշվում է, թե ինչպիսի հիմքեր ունի

⁴⁶⁸ Տե՛ս **Бодрийяр Ж.**, Симулякры и симуляция, Тула, Текст, 2013, С. 23-32.

⁴⁶⁹ **Барт Р.**, Смерть автора, Избранные работы: Семиотика: Поэтика, М.: Прогресс, 1989, С.

⁴⁷⁰ Տե՛ս **Бодрийяр Ж.**, Симулякры и симуляция, Тула, Текст, 2013, С. 41.

տվյալ ճանաչումը, ապա իրավաբաղաբականի դեպքում գրեթե միշտ լուրջության կամ անորոշության են մատնվում ճանաչման բովանդակային կողմերը (հիմքերը, պատճառները, չափանիշները): Իրավաբաղաբական ճանաչման ձևը (de jure, de facto, ad hoc) միշտ կախված է ճանաչողի կամքից ու քաղաքական իրադրությունից: Վերջինս կարող է իրականացնել ճանաչման ակտ, կարող է նաև չիրականացնել այդ ակտը: Կախված քաղաքական և այլ իրադրություններից՝ իրավաբաղաբական գործորը կարող է հայտարարություն տարածել ճանաչման ակտի վերաբերյալ, սակայն կարող է նաև իսպառ չանդրադառնալ ինչպես ճանաչման ակտի իրագործմանը, այնպես էլ դրա մերժմանը:

Միջազգային իրավունքի մի շարք տեսաբաններ պետականության ճանաչման չափանիշներն արդի աշխարհում կապում են ՄԱԿ-ին անդամակցելու պրակտիկայի հետ, որի դեպքում ճանաչումը կարող է ընդունել և՛ խմբային, և՛ միանձնյա քաղաքական ակտի ձև, ուստի այստեղ չկա ոչ մի նույնաձևություն, և առկա պրակտիկայից ոչ մի հստակ եզրակացություն անել հնարավոր չէ: Մասնագետները, ընդհանրացնելով ճանաչման ակտի տարբեր գործընթացները, եզրակացնում են, որ հիմնական չափանիշների շարքին են պատկանում քաղաքական ռեալ իշխանության լեգիտիմ կազմակերպվածությունը, մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների նկատմամբ հարգանքի առկայությունը, հակամարտությունների լուծման խաղաղ ճանապարհի նախընտրությունը, տնտեսական ինքնուրույնությունը, միջազգային հարաբերություններ հաստատելու ունակությունը և այլն: Սակայն այս և այլ չափանիշների իմաստները խիստ անորոշ են, և համապատասխան գրականության ու գործնական քննության բանաձևումներում առկա չէ ինչ-որ օրինաչափություն: Ի տարբերություն սրա՝ գիտության մեջ նոր արդյունքների ճանաչմանը վերաբերող բոլոր չափանիշները համակողմանի քննարկվում են, սահմանվում են դրանց նշանակությունները, որոշարկվում հասկացությունները և այլն: Այսինքն՝ գիտական ոլորտում առկա է առնվազն հարաբերական համաձայնություն ընդհանուր հասկացությունների, հայեցակետերի, հայեցակարգերի և այլ բանաձևումների վերաբերյալ:

Քաղաքական ճանաչման դեստինատորի վերացումից հետո վերանում է պետության ճանաչման խնդիրը⁴⁷¹: Լավագույն դեպքում իրողությունն արձանագրվում է պատմագիտական գրականության մեջ, որին կրկին անդրադառնում են ընտրողաբար՝ կախված հարցի վերաբարձրման նպատակից: Ի տարբերություն սրա՝ գիտության մեջ, վերապահորեն ասած, չկա «վերացած» խնդիր. գիտական հիմնախնդիրները երբեք չեն վերանում: Դրանք լուծվում ու փակվում են միայն ժամանակավորապես և, պայմանավորված նոր հայտնագործություններով, կրկին ներբերվում են գիտական խոսույթ: Նույնիսկ այնպիսի խնդիրներ, որոնք համարվում են ակնհայտորեն լուծված, երբեմն-երբեմն վերաբացվում են և արմատապես վերանայվում: Այսինքն՝ չի կարող լինել գիտական նախկին մի հիմնախնդիր, որն իսպառ դուրս մնա գիտական խոսույթից:

Այսպիսով, ինչպես վերն էլ արձանագրվեց, առաջին հայացքից գիտության մեջ ճանաչման հիմնահարցը ճշգրտության ու պարզության առումներով մեծ առավելություններ ունի իրավաբաղաբականից: Սակայն այդպիսի պնդումն իրականում միակողմանի է: Կան մի շարք դժվարիարժեհարելի խնդիրներ, որոնք առկա են և՛ իրավաբաղաբական ճանաչման, և՛ գիտական ճանաչման դեպքերում, բայց դրանք, ի տարբերություն իրավաբաղաբականի, գիտականի դեպքում շատ ավելի բարդ են:

⁴⁷¹ Իրավաբաղաբական ճանաչման հիմնախնդրի վերաբերյալ այս և այլ մանրամասներ, տե՛ս Александровна Х. Е., Формы и критерии признания государств, Пробелы в российском законодательстве, 3/2012, Cyberleninka, С. 219-222, <https://cyberleninka.ru/article/v/formy-i-kriterii-priznaniya-gosudarstv/>:

Գիտական գործընթացների արտագիտական և իռացիոնալ բնույթը

Սկսած նոր ժամանակներից՝ փիլիսոփայական միտքն առավելապես կենտրոնացավ իմացաբանական, մեթոդաբանական, էպիստեմոլոգիական հիմնահարցերի վրա: Այդ հիմնահարցերը քննարկվել ու քննարկվում են և այսօր էլ շարունակում են մնալ փիլիսոփայական մտքի կենտրոնում: Գիտելիքի ճշմարտության, օբյեկտիվության, անհակասականության և նմանատիպ այլ չափանիշների հիմնահարցերն առավել ինտենսիվորեն սկսեցին քննարկվել արդեն մեր ժամանակներում, որովհետև գիտական հայտնագործությունները, տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի նվաճումները նոր մարտահրավերներ նետեցին մարդկությանը: Իսկ սուբյեկտիվիզմը, սկեպտիցիզմն ու ագնոստիցիզմը սկսեցին առավել հիմնավոր հարձակումներ իրականացնել ինչպես գիտության, այնպես էլ հոգևոր մշակույթի բոլոր ոլորտների նկատմամբ: Ուստի բոլոր ոլորտների՝ լավատեսական կողմնորոշում ունեցող մտավորական գործիչները, այդ թվում՝ փիլիսոփաները փորձեցին ու ներկայումս էլ փորձում են դիմագրավել այդ մարտահրավերներին:

Գիտական ճանաչման մի շարք չափանիշներ (օբյեկտիվություն, անկողմնակալություն, ճշմարտություն և այլն) «արդարացնելու» նպատակով Կ. Փոփերը զարգացրեց մի հայեցակետ, ըստ որի՝ գոյություն ունեն երեք «աշխարհներ». առաջինը ֆիզիկական օբյեկտների աշխարհն է, երկրորդը մտայնության, մտածողության աշխարհն է, իսկ երրորդը մտքի օբյեկտիվ բովանդակության, մասնավորապես՝ գիտական և պոետիկ մտքերի ու արվեստի գործերի ինքնուրույն աշխարհն է: Ըստ փիլիսոփայի՝ այս երրորդ աշխարհի բովանդակությունը խիստ յուրահատուկ է. այն գիտելիք է՝ առանց ճանաչող սուբյեկտի: Հեղինակը պնդում է, որ այդ երրորդ աշխարհի բովանդակությունը (հայեցակարգեր, տեսություններ, փաստարկներ և այլն) շատ նման է պլատոնյան էյդոսներին և հեգելյան համաշխարհային ոգուն, որն անտարբեր է իմացության սուբյեկտի նկատմամբ: Հեղինակը գտնում է նաև, որ չնայած երրորդ աշխարհը ստեղծում է մարդը, սակայն միևնույն է, այն ինքնուրույն է, որովհետև ստեղծում և ի հայտ է բերում այնպիսի նորույթներ, ինչպիսիք մարդը չի հեղինակել: Դրանք ազդում են երկրորդ և նույնիսկ առաջին աշխարհների վրա⁴⁷²:

Այս նկարագրությունից երևում է, որ Փոփերը, գիտնականների համայնքը հայտարարելով անդեմ, ջանում է հող նախապատրաստել օբյեկտիվության համար: Սակայն ինչպես փաստարկում է պրոֆեսոր Յ. Ա. Գևորգյանը, դա Փոփերին չի հաջողվում, որովհետև իմացության օբյեկտը, ինքնին վերցրած, խնդիրներից զերծ է: Օբյեկտային խնդիրները, որոնց արմատներն իրականում սուբյեկտի մեջ են, ստեղծվում են հենց սուբյեկտի գործունեության ընթացքում ու արդյունքում: Ուստի անկախ բովանդակությունից՝ «... անհեթեթ է խոսել իրականությունից դեպի մարդկային գիտակցություն չմիջնորդավորված և ուղղակի ձևով պարզ «փոխանցման» մասին»⁴⁷³: Այսինքն՝ գիտելիքի չափանիշների հիմնահարցը հնարավոր չէ լուծել՝ գիտնականների համայնքն անդեմ հայտարարելու միջոցով:

Ի հակադրություն Փոփերի՝ Թոմաս Կունը ոչ միայն արձանագրեց սուբյեկտիվության անխուսափելիությունը, այլև «լեգիտիմացրեց» այն՝ բացատրելու գիտական հեղափոխությունների կառուցվածքը: Ըստ Կունի՝ յուրաքանչյուր գիտության գիտակարգային մատրիցան՝ հարացույցը, որի շրջանակներում գործառնում է «նորմալ գիտությունը», բաղկացած է մի շարք տարրերից: Կունը հանգամանորեն անդրադառնում

⁴⁷² Տե՛ս **Popper R.K.**, Objective Knowledge, An Evolutionary Approach, Oxford, Clarendon Press, 1994, P. 06-119.

⁴⁷³ **Геворкян Г.**, К вопросу о признании в нукле утверждений и теорий, Философия. Наука. Культура., Ер., Гитутюн, С. 68.

Ե դրանցից չորսին՝ «Նշանային ընդհանրականներին», «մետաֆիզիկական հարացույցին», «արժեքին» և «նմուշին»:

«Նշանային ընդհանրականներին» արտահայտվում են նշանների միջոցով և ընդունելությունն գտնում գիտականների համայնքում: Գիտականները սրանց օգնությամբ կառուցում են հասկացության հարաբերություններ, որոշարկում սիմվոլները և դրանք կիրառում որպես օբյեկտներ: Գիտակարգային (դիսցիպլինար) մատրիցայի երկրորդ տարրը «մետաֆիզիկական հարացույցն է կամ հարացույցի մետաֆիզիկական մասերը», որոնք պայմանավորում են գիտականների գոյաբանական նախընտրությունները հայեցակարգային մոդելի վերաբերյալ: Երրորդ տարին «արժեքն» է, որի էությունից է կախված, թե ինչ վերաբերմունք ունի գիտականների տվյալ համայնքը գիտության, վերջինիս նպատակների, արդյունքների վերաբերյալ: Իսկ չորրորդ՝ ամենաեական տարրը «նմուշն» է, որովհետև ըստ ամենայնի սրանից է մեկնարկում և սրան է հանգում գիտականների տվյալ համայնքի մասնագիտական գործունեությունը⁴⁷⁴:

Ինչպես տեսանք, ըստ Թ. Կունի՝ գիտությունը միշտ շրջապատված է արտագիտական մի շարք իրողություններով, որոնք ուղեկցում են գիտական տեսությանը: Այդ արտագիտական իրողությունները կարող են լինել ռացիոնալ ու իռացիոնալ, գիտակցական ու անգիտակցական, հայեցողական և այլն: Սրանց ցանկացած համադրական ամբողջն իր հերթին խմբային մակարդակում միշտ ինչ-որ մշակույթի և/կամ ենթամշակույթի ազդեցության տակ է, այդ թվում՝ մոդայի: Իսկ անձի մակարդակում այս ամենից զատ առկա են նաև խառնվածքի, բնավորության, դաստիարակության, նեղ-անմիջական միջավայրի գործոնները և այլն: Հասկանալի է, որ Թ. Կունի այս տեսության բոլոր դրույթներն էլ կարելի է դնել հարցականի տակ, բայց որ գիտության ընթացքը հսկայական ազդեցություններ է կրում արտագիտական (կամ նույնիսկ հակագիտական) երևույթներից, ամեն կասկածից վեր է:

Գիտության վրա ունեցած արտագիտական և իռացիոնալ երևույթներին վերաբերող էպիստեմոլոգիական խոսույթն իր լրմանը հասցրեց Պ. Ֆայերաբենդը, որն իր հիմնադրած մեթոդական անարխիզմի շրջանակներում գիտությունը լիովին հավասարեցրեց դիցաբանությանը, կրոնին, մարմնավաճառությանը, ձեռներցությանը և մարդկային գործունեության այլ ընդունելի կամ անընդունելի ձևերին: Ֆայերաբենդը հստակ ցույց տվեց արտագիտական, մասնավորապես քաղաքական ուղղակի և անուղղակի ահռելի ազդեցությունները, որոնք կրել ու կրում է գիտությունը: Մեթոդական անարխիզմի հիմնադիրը, ի թիվս այլնի, փաստարկում է նաև, որ կրոնը և/կամ միջը, հարաբերած գիտությանը, ոչ մի պակասություն չունեն: Իսկ որոշ հարցերում վերջիններս ավելի մեծ բարձունքներ են նվաճել, քան գիտությունը՝ չնայած գիտության մեծ, բայց անհիմն հեղինակությանը⁴⁷⁵:

Կատարված նկարագրությունները լիովին պարզորոշում են, որ գիտական գործընթացները ոչ միայն լիովին ռացիոնալ ու ճանաչելի չեն, այլև շատ հաճախ ուղղորդվում են հենց իռացիոնալ խթանիչներից:

Վերադառնալով իմացության արդյունքների՝ գիտության մեջ ընդունելու, դրանք որպես գիտական ճանաչելու գործընթացին՝ նշենք, որ, ի թիվս այլոց, հիմնախնդիրը բազմակողմանիորեն բնեւել ու իր հարաբերական լրմանն է հասցրել պրոֆեսոր Հ. Գևորգյանը: Պրոֆեսորը, ընդհանրացնելով դրան առնչվող մի շարք էական գաղափարներ, պնդում է, որ ճանաչողության օբյեկտը չի կարող պարունակել խնդիրներ, եթե այն հարաբերված չէ ճանաչողության սուբյեկտին: Ըստ հեղինակի՝ գիտությունը ոչ միայն անդրադարձ է, այլև՝ ստեղծագործություն: Գիտությունն իր խնդիրների և դրանց ստեղծման մասնակիցն է: Ուստի գիտելիքի (օրենք, տեսություն, հայեցակարգ և այլն)

⁴⁷⁴ Տե՛ս Кун Т., Структура Научных Революций, М., Прогресс, 1977, С. 237-244.

⁴⁷⁵ Տե՛ս Фейерабенд П., Против метода. Очерк анархистской теории познания, М., Аст Москва, Хранитель, 2007, С. 24-26.

ճանաչման համար էական են ոչ միայն դրա տրամաբանական ու փորձնական հիմնավորվածությունը, հավանականությունն ու օբյեկտիվությունը, այլև գործնական արդարացվածությունը, նպատակն ու գործառնությունը: Այս ամենից բացի, առկա է նաև բացառապես սուբյեկտիվ ներհատուկ՝ անձնային-սուբյեկտային հարաբերականություն, այսինքն՝ մեկից ավել անհատներ միևնույն փաստարկին կարող են վերագրել համոզական տարբեր գործություններ: Այս իրողությանը, որը Դ. Պոյան անվանում է «մարդու ֆոն», պրոֆեսոր Յ. Գևորգյանը հավելում է ևս մեկը՝ ժամանակաշրջանի «ֆոն»-ը, որոնք ապացուցողականության հետ կազմում են ճանաչման հիմնախնդրի երեք հիմնարար գործոնները: Այս ամենը խիստ դժվարացնում է ճանաչման իրացումը, և եթե ինչ-որ գաղափար, այնուամենայնիվ, ճանաչվում է, ապա նշանակում է, որ ճանաչողության սուբյեկտը դրան լուրջ է վերաբերվում: Այն ենթակա է ուսումնասիրման և հետազայում հերքման կամ հաստատման⁴⁷⁶: Այսինքն՝ գիտության մեջ նոր արդյունքների ճանաչումը գերծ չէ այն բոլոր արտագիտական և իռացիոնալ խնդիրներից, որոնք առկա են մարդկային կենսագործունեության այլ ոլորտներում:

Վերը նկարագրված խնդիրների դժվարահղթահարելի կամ անհաղթահարելի լինելը էպիստեմոլոգիայի համար սովորական խոսույթ է, սակայն փաստն այն է, որ գիտությունը կարիք է զգում, որպեսզի այս ամենը ժամանակ առ ժամանակ ի ցույց դրվի և ապացուցվի (կամ հերքվի): Գոյություն ունի տարածված անհիմն համոզումը, իբր անհարկի մերժողականությունը, քարացած մտայնությունները, հեղինակությունների առաջ ընկրկելը դուրս են գիտության շրջանակներից: Այս համոզումները տիրապետող է ոչ միայն գիտությունից դուրս գտնվող «գիտության երկրպագուների», այլև հենց գիտնականների շրջանում, որոնք շատ հաճախ համոզված են, որ իրենք գերծ են նախապաշարումներից և լիովին անաչառ կերպով հետամտում են ճշմարտությանը: Սակայն ինչպես պնդում է Թ. Կունը, «կան մի շարք վկայություններ», որոնք փաստում են ճիշտ հակառակը: Գիտնականը մինչև իր հետազոտությունը սկսելը գիտի, թե ինչ արդյունք պետք է ունենա: Եթե ակնկալած արդյունքը շուտով ի հայտ է գալիս, ապա լավ է, իսկ եթե ոչ, ապա նա այնքան է պայքարում սարքավորումների ու հավասարումների դեմ, մինչև ստացվի կանխատեսված նմուշը: Սրա պատճառն այն է, որ ինչ-որ բան պետք է գիտնականին ասի, թե նա որտեղ և ինչ փնտրի: Գիտության այսպիսին լինելը Թ. Կունը բացատրում է ավանդույթների պահպանման, կրթության կազմակերպման և այլ նմանատիպ արտագիտական գործոններով՝ փաստարկելով, որ գիտությունը դոգմատիկ է⁴⁷⁷:

Այսպիսով, ինչպես ակնհայտորեն երևում է, գիտության կազմակերպումն ու հնարավոր զարգացումները մեծապես պայմանավորված են արտագիտական և իռացիոնալ գործոններով: Սակայն այս պարագայում հարցն այն չէ, թե ինչպիսի արտագիտական կամ հակագիտական տարրեր են մասնակցում գիտության զարգացման ընթացքին, այլ այն, որ **գիտությունը կա՛մ չգիտի իր այդպիսի բաղկացուցիչների մասին, կա՛մ գիտի, բայց ձևացնում է, թե դրանք չկան:**

Միջանկյալ եզրակացություններ

Առաջին մոտեցմամբ կարելի է ենթադրել, որ քաղաքական ճանաչման հիմնախնդիրը թերևս լինի ավելի խնդրահարույց, քան գիտականը, որովհետև բացի վերը նշված խնդիրներից, իրավաքաղաքական ճանաչումը բախվում է նաև իրեն հատուկ բարդությունների, որոնք չկան գիտական ճանաչման դեպքում: Սակայն այդպես չէ:

⁴⁷⁶ Տե՛ս Գևորգյան Գ., К вопросу о признании в науке утверждений и теорий, Философия. Наука. Культура., Ер., Гитутюн, С. 79-88.

⁴⁷⁷ Տե՛ս Kuhn Th., The Function of Dogma in Scientific Research, Scientific Change, Alistair C. Crombie, Ed. (1963), pp. 347-369. © 1963 by Heinemann Educational Books, Ltd. Reprinted by permission of Basic Books, Inc., publishers, էջ 301-310, e <http://classes.matthewjbrown.net/teaching-files/hps/kuhn-dogma-revolutions.pdf/>.

Իրավաբաղաբական հարաբերության սուբյեկտը գլխավորապես առաջնորդվում է շահով և, ի տարբերություն գիտական ճանաչողության սուբյեկտի, կարիք չունի բողոքելու իր շահադիտական նպատակները, եթե հնարավոր բողոքումը տեղի չի ունենում մարտավարական նկատառումներով: Սեփական շահին հետամուտ լինելը լիովին լեգիտիմ իրողություն է իրավաբաղաբական շրջանակներում, որը հիմնավորվում է ինչպես գործնական, այնպես էլ տեսական-հիմնարար խոսույթների մակարդակներում⁴⁷⁸: Իսկ սա նշանակում է, որ իրավաբաղաբական գործընթացները, մասնավորապես ճանաչման ակտի իրականացումը, լիովին կախված է վերը հիշատակված սուբյեկտային ֆոներից: Եվ այս հանգամանքը ո՛չ գաղտնիք է, ո՛չ էլ նորություն: Այսպիսով՝ վերը կատարված համեմատությունից կարելի է եզրակացնել.

ա) միևնույն արգելակիչներն առկա են և՛ գիտության մեջ նոր արդյունքների ճանաչման, և՛ իրավաբաղաբական ճանաչման ոլորտներում, սակայն իրավաբաղաբական խոսույթը «գիտի» դրանց մասին, իսկ գիտականը՝ ոչ,

բ) գիտականների հանրությունը՝ իմացության սուբյեկտը (ճանաչողը), անդեմ է, հետևաբար զերծ է պատասխանատվությունից, իսկ բաղաբական ճանաչման սուբյեկտը լիովին դիմավորված է (պետություն, կազմակերպություն և այլն), ուստի՝ պատասխանատու: Բաղաբական սուբյեկտը պատասխանատու է ոչ միայն ճանաչման (դրական հայտարարության) համար, այլ նաև լռություն պահպանելու դեպքում,

գ) քանի որ գոյություն ունեն վնասակար այնպիսի երևույթներ, որոնք առկա են և՛ գիտության, և՛ իրավաբաղաբական ոլորտներում, ապա գիտության շրջանակներում քննարկված ու պարզաբանված այդ երևույթները կարելի է արտարկել նաև իրավաբաղաբական գործընթացների վրա: Այս դեպքում խոսքը վերաբերում է գիտական ճանաչման ակտն անհարկիորեն խաթարող ֆոներին, որոնց ելությունները բավականաչափ պարզաբանված են, որպեսզի հնարավոր լինի վերջիններիս քննարկումը իրավաբաղաբական ճանաչման համատեքստում:

Ճանաչումը խաթարող սուբյեկտային ֆոները Արցախյան հիմնախնդրում

Ինչպես տեսանք, իրավաբաղաբական գործընթացներն ըմբռնելու և կանխատեսելու առումով գտնվում են հարաբերականորեն ավելի բարենպաստ պայմաններում, քան գիտական գործընթացները, ուստի ասվածն առնչելով Արցախյան հիմնախնդրին՝ կարելի է ասել, որ Արցախի միջազգային ճանաչման խոսույթը սկզբունքորեն հնարավոր է վերլուծել ու ըմբռնել: Այս հնարավոր ըմբռնումից էլ կարող են մեկնարկել խելամիտ կանխատեսումներ, և որ ամենակարևորն է՝ ուղղորդիչ միջամտություններ:

Արցախի հիմնահարցի կարգավորման գործընթացում հայկական կողմը բախվում է մի շարք խնդիրների, որոնցից առաջնայինը, թերևս, հայկական ներքին անհամաձայնություններն են (տեսաբաններ-գործորդներ, զիջումների հակվածներ-պահանջատերեր և այլք): Այս խիստ կարևոր ու ծավալուն խնդիրը կարոտ է հատուկ ուսումնասիրությունների և ամենաբարձր մակարդակի լուծումների, որին այստեղ չենք անդրադառնում: Իսկ արտաքին բաղաբականության էական հարցն այն է, թե ի՞նչն է խանգարում միջազգային հանրությանը (որը հարատևորեն շեշտադրում է համամարդկային արժեքները)՝ իրականացնելու արդարության մեկ մասնավոր ակտ, այն է՝ ճանաչել ու սատարել Արցախի ժողովրդի ազատ ինքնորոշման իրավունքը: Այլ կերպ ասած՝ սուբյեկտային ո՞ր ֆոնին են բախվում հայկական դիվանագիտական գործիչները Արցախյան հիմնահարցի շրջանակներում՝ ապացուցողական, մարդու, թե՛ ժամանակաշրջանի:

⁴⁷⁸ Տե՛ս, օրինակ, **Аристотель**, Политика, Сочинения в четырех томах. Том 4, М., 1984, С. 376.

Հայկական գործորդները նախևառաջ բախվում են ապացուցողական ֆոնին: Ինչպես արդեն ասվեց, հայկական կողմն ունի ներքին հակասություններ և Արցախյան հիմնահարցի վերաբերյալ, այն է՝ նպատակի, միջոցների, գործիքների և այլ նմանատիպ եական հարցերի շուրջ չունի մեկ միասնական հայեցակարգ: Ուստի այս պայմաններում ոչ միայն ծագում է այն հարցը, թե ինչպե՞ս և ու՞մ ապացուցել, այլև՝ ի՞նչ ապացուցել: Խնդրով զբաղվող առանձին մտավորականներ, հոգուտ հայկական կողմի, ջանք ու եռանդ չեն խնայում՝ բացահայտելու և կառուցարկելու անկասելի փաստարկներ ու հակափաստարկներ, որոնք պետք է ներկայացվեն և՛ պաշտոնական Բաթլին, և՛ համաշխարհային հանրությանը (ի դեմս, ասենք, Միևսկի խմբի համանախագահների): Մտավորականությունը հարատևորեն մատնացույց է անում այն հզոր փաստարկները, որոնք կարող են լուրջ հակահարվածներ հասցնել թուրքամետ բանախոսներին, իսկ հայկական քաղաքական գործիչները անհասկանալի պատճառներով ականջալուր չեն լինում անշահախնդիր ու սրտացավ այդ մտածողներին: Նրանք կարծես շարունակաբար կատարում են կառավարման դասական սխալը՝ մտածելով, թե գոյություն ունի միայն երկու կարծիք. մեկն իրենցն է, մյուսը՝ անմտություն:

Նկարագրվածը ներքին խնդիրների միայն մի չնչին մասն է արտացոլում, սակայն այս քննարկումը շարունակելու ո՛չ հնարավորություն կա, ո՛չ էլ առավել ևս կարիք, որովհետև այս մասին շատ լավ գիտեն և՛ տեսաբանները, և՛ պատասխանատու գործիչները:

Հայկական կողմը բախվում է նաև մարդու ֆոնին առնվազն մի քանի առումներով: Առաջինը թուրքերի զուտ նվաճողական և կոլկասյան թաթարների հայատյաց մտայնությունն է, որի իրացման գործում գործուն մասնակցություն են ունեցել Արևելյան Անդրկովկասում իշխանություն ունեցած բոլոր գործորդները՝ ցարական ու բոլշևիկյան Ռուսաստանները (ցարականը՝ առաջին հերթին), գերմանական, անգլիական և այլ ուժեր: Մյուսը համաշխարհային հանրության անտեղյակությունն է, որը հայ-թուրքական կոնֆլիկտում, չունենալով ուղղակի շահ, հավանաբար կցուցաբերեր անկողմանակալ ու մարդասիրական մոտեցումներ, եթե տեղյակ լիներ կոնֆլիկտի իսկությանը: Այս առումով տիպիկ է Կ. Փոփերի այն պնդումը, որ «... չարության դեմ պայքարելն առավել դժվար է, քան չափավոր հիմարության, որովհետև բարի մարդը, ով շատ խելամիտ չէ, հաճախ շահագրգիռ է սովորելու»⁴⁷⁹: Եթե փոփերյան այս ասույթի «չարություն» և «հիմարություն» բառերը փոխարինենք իմաստով դրանց շատ մոտ «ծավալապաշտական բռնատիրություն» և «տեղեկացվածություն» բառերով, ապա կստացվի ներկա իրականության ճշգրիտ պատկերը, որովհետև հայկական դիվանագիտական գործորդները բախվում են թուրք-թաթարական ծավալապաշտական ու հափշտակիչ քաղաքականության և համաշխարհային (հավանական) անկողմանակալ հանրության անտեղյակությանը: Լայն հանրության անտեղյակության («հիմարության») բուն մեղավորը ո՛չ թուրք-ադրբեջանական հզոր քարոզչամեքենան է, ո՛չ էլ այդ մեքենայի արտադրանքն անքննադատաբար կլանող հանրույթը: Այդ իրադրության ստեղծման իրական մեղավորը հայկական կողմն է, որը տեղեկատվական պատերազմում վաղուց ի վեր մատնված է հանցավոր անգործության: Ինչպես Աղդամի (անթույլատրելիորեն հայտնի է՝ Խոջալուի) դեպքերի կապակցությամբ, այնպես էլ մի շարք հարցերում հայկական գործիչները դրսևորում են պարզամտության հասնող լավատեսություն՝ «... մտածելով, թե «ինչ ուզում են՝ թող ադրբեջանցիները ասեն, միևնույնն է՝ ճշմարտությունը մեր կողմն է»»⁴⁸⁰: Մինչդեռ անվիճելի է այն փաստը, որ ներկայումս բոլոր տիպի պարտություններին նախորդում է տեղեկատվականը:

⁴⁷⁹ **Popper K.**, Conjectures and Refutations, The Growth of Scientific Knowledge, Manufactured in the United States of America, 1962, P. 365-366.

⁴⁸⁰ **Մանասյան Ա., Ղևոնդյան Ա.**, Լեռնային Ղարաբաղ. ինչպես է դա եղել..., Ե., Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն, 2011, էջ 146:

Իսկ ինչ վերաբերում է հենց բուն թուրք-թաթարական վարքածին, ապա այստեղ ո՛չ փաստարկման, ո՛չ էլ պատմական դեպքերը հիշատակելու կարիք չկա: Ծավալապաշտությունը, ցեղասպանություններն ու հափշտակությունները թուրքական դասական քաղաքականության անկապտելի մասն են, որոնց գործադրմամբ էլ 1918թ.-ին ստեղծվեց «Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետություն» կոչված քաղաքական նորագոյացությունը: Սա «... Թուրքիայի կողմից իր սահմաններից դուրս բնիկ ժողովրդի ցեղասպանության ճանապարհով թուրքական նոր պետություն հիմնելու առաջին փորձն էր, որը նախորդել է միջազգային հանրության կողմից մինչ օրս ճանաչում չստացած Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետության ստեղծմանը»⁴⁸¹: Իսկ պաշտոնական Բաքուն, թունավորված լինելով պանթուրքիզմի գաղափարներով⁴⁸² և կովկասյան թաթարների ինքնության գիտակցությունը կառուցած լինելով հայատյացության վրա⁴⁸³, շարունակում է հայկական կողմին տարածքային և այլ անսիրտք պահանջներ ներկայացնել: Այսինքն՝ այս վերջին առումով հայկական արտաքին դիվանագիտությունը բախվում է պաշտոնական Բաքվի հափշտակիչ ու ցեղասպան քաղաքական կեցութաձևին և, այսպես կոչված, Ադրբեջանի Հանրապետության շարքային քաղաքացի՝ նախկին կովկասյան թաթարի տգիտության հետ: Մի մարտնչող տգիտություն, որը թերևս երբեք էլ թույլ չի տա, որ կրողը գիտակցի, թե ինքը ոչ թե թուրք է, այլ հավանաբար պարսիկ, իսկ հայերի դեմ իրեն թշնամացրել են ցարական ու թուրքական գործակալները⁴⁸⁴:

Վերջապես հայկական կողմը բախվում է ժամանակաշրջանի ֆոնին, որը, կարելի է ասել, որոշիչ դեր ունի Արցախյան հիմնախնդրի կարգավորման հարցում: Չնայած բոլոր ժամանակաշրջաններն էլ միմյանցից տարբեր են, սակայն արդի ժամանակներն ունեն մի շարք յուրահատկություններ, որոնք ներկա ու անցյալ ժամանակաշրջանների տարբերությունները ահռելիորեն մեծացնում են: Ներկայումս խոսվում է հետխորհրդային, տեղեկատվական, գլոբալացման, պոստմոդեռնի և սոցիալական այնպիսի ժամանակաշրջանների մասին, որոնք իրենց նախադեպը չունեն և չեն էլ կարող ունենալ: Ուստի այս հանգամանքները կրկին պարտադրում են, որպեսզի իրավաքաղաքական գործողները քաջատեղյակ լինեն մասնագիտական ուսումնասիրություններին և ամենայն լրջությամբ հաշվի նստեն դրանց հետ: Մի հրամայական, որի իրացումը լայն տարածում ունի առաջադեմ աշխարհում և, իհարկե, թուրք-ադրբեջանական ճամբարի որոշ շրջանակներում: Սրանք բավական լավ են յուրացրել արևմտյան քաղաքական տեխնիկա-տեխնոլոգիաները և հաջողությամբ կիրառում են ինչպես հայկական, այնպես էլ հենց արևմտյան կողմերի դեմ: Ներկայումս թուրք-ադրբեջանամետ գործողները «... Ֆրանսիային, Մեծ Բրիտանիային, ԱՄՆ-ին, Ռուսաստանին և այլ պետություններին վախեցնում են՝ սպառնալով Կորսիկայի, Բասկերի Երկրի, Շոտլանդիայի և Նոյնիսլ

⁴⁸¹ **Մանայան Ա.**, Ադրբեջան-Արցախ հարյուրամյա հակամարտության փոխակերպումները իրադարձային հենքի և իրավաքաղաքական արդյունքների դիտակետից // Բանբեր ԵՊՀ, Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն մատենաշար, 2018, թիվ 2(26), էջ 5:

⁴⁸² Տե՛ս **Մանայան Ա., Ղևոնդյան Ա.**, Լեռնային Ղարաբաղ. ինչպես է դա եղել..., Ե., Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն, 2011, էջ 44-45:

⁴⁸³ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Սարգսյան Տ.**, Հայ-թաթարական բախումները ռուսական կայսրության ազգային քաղաքականության համատեքստում // Բանբեր Երևանի Համալսարանի, Հայագիտություն, Հասարակական գիտություններ, № 3 (30), Ե., Երևանի Պետական Համալսարանի Հրատարակչություն, 2019, էջ 64-67:

⁴⁸⁴ Տե՛ս **Մանայան Ա.**, Ադրբեջանահայությունը Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման և Հայոց ցեղասպանության ճանաչման համատեքստում // «Գլոբուս», Նորավանք հրատ., N 8-9, 2014, էջ 113:

ամերիկյան նեգրերի անջատողականությամբ»⁴⁸⁵: Վերջիններս էլ այս շանտաժի ճնշման ներքո մոռացության են մատնում ներկայիս (և անցյալի) Ադրբեջանի Հանրապետության՝ տրամաբանությունից զուրկ երևույթ, իրավական զավեշտ⁴⁸⁶ ու տիպիկ հակաօրինական կազմավորում լինելու⁴⁸⁷ փաստը և նմանատիպ մի շարք էական փաստեր:

Այսինքն՝ և՛ թուրք-ադրբեջանական կողմը, և՛ աշխարհաքաղաքական գործորդները, գտնվելով ժամանակաշրջանի ֆոնում և հաշվի առնելով այն, իրականացնում են անարդար, բայց լեգիտիմացված գործողությունների շարք: Այստեղից էլ (ի թիվս նավթային քաղաքականության և այլնի) սևվում է ազգերի ազատ ինքնորոշման և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների հակադրման զուտ շահադիտական պրակտիկան, որին հավելվում է Ադրբեջանի Հանրապետության կորցրած տարածքների կեղծ ու անհեթեթ խոսույթը, և Արցախյան հիմնահարցի կարգավորման գործընթացը մղվում է փակուղի:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ սույն վերլուծության արդյունքում կարելի է պնդել, որ իրավաքաղաքական ոլորտում ճանաչման ընթացքն առավել կանխատեսելի ու կառավարելի է, քան գիտության մեջ նոր գիտելիքի ընդունման ընթացքը: Գալով Արցախի միջազգային ճանաչման հարցին՝ կարելի է եզրակացնել, որ ներկայումս պարզապես հնարավոր չէ հասնել խնդրի արդար կարգավորմանը, եթե վերջինիս նկատմամբ չի ցուցաբերվում համակարգային այնպիսի մոտեցում, որում հաշվի կառնվեն փոխհատվածական ու հումանիտար գիտակարգերի ներկայիս նվաճումները: Վերջիններիս շրջանակներում կարող է հայտնաբերվել, թե ինչպես է հարկավոր վարել բանակցությունները, ձևակերպել համապատասխան մտակառույցները, դասավորել փաստարկների շարքը և այլն, որպեսզի համաշխարհային մեծ գործորդները Արցախի ճանաչման ակտում շահերի հակասություն չտեսնեն:

Բազմիցս է նշվել, որ Մոդեռնի շրջանում իրական հաղթանակին հասնում էին գիտահետազոտական լաբորատորիայում, իսկ մարտադաշտում պարզապես հռչակում էին այն: Ի տարբերություն Մոդեռնի՝ ներկայիս ժամանակներում իրական մարտադաշտերը բանակցությունների սեղաններն ու տեղեկատվական հարթակներն են, ուստի ներկայումս հաղթանակին հասնում են իրավաքաղաքական գործորդի մտքում, իսկ բանակցային սեղանի շուրջ հանրահռչակում են այն: Հետևաբար հայկական կողմը պետք է խորապես գիտակցի և ընդունի, որ Արցախյան հիմնախնդրի արդար կարգավորման հարցում կարող է հասնել հաջողությունների, եթե (և միայն) «պատերազմեն» մտավորականները: Ընդ որում՝ ո՛չ միայն և ո՛չ այնքան պատմաբանները, այլև տեղեկատվության, փաստարկման տեսության ու վերլուծական գիտակարգերի մասնագետները:

⁴⁸⁵ Барсегов Ю. Г., Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарий, Том II, М., Мелихово, 2009, С. 401.

⁴⁸⁶ Տե՛ս **Հարությունյան Ա.**, «ԼՂՀ Հռչակման Մասին» հռչակագրի իրավագիտական արժեքն ու նշանակությունը // ԼՂՀ դատական իշխանություն, No 3, 2011, էջ 126-127:

⁴⁸⁷ Ներկայիս Ադրբեջանի Հանրապետության՝ լիովին հակաօրինական կազմակերպություն լինելու մասին մանրամասն և ապացուցված տե՛ս **Մանասյան Ա.**, Ադրբեջանական հանրապետության սահմանների լեգիտիմության խնդիրը // Վեմ համահայկական հանդես, Բ (Ը) տարի, 2010, թիվ 4 (32) հոկտեմբեր-դեկտեմբեր:

THE PROBLEM OF RECOGNITION IN THE SPHERE OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE, LAW AND POLITICS

GEVORG HAKOBYAN

*Yerevan State University, Faculty of Philosophy and Psychology,
Chair of History and Theory of Philosophy and Logic, Ph.D Student,
Yerevan, Republic of Armenia*

Article reviews and compares the recognition problem by scientific knowledge on the one hand and in the sphere of rights and politics, on the other. Identities, differences, and other facts are recorded. The author used comparison, analyze, synthesis, generalization, and other methods. The article argues that the obstacles of the political recognition are more predictable and manageable than those in the field of science, despite the unreasonable belief that science is more rational, impartial and objective than politics. The conclusions of analysis are referred to the problem of recognition of Artsakh. Thus, it is argued that all three subjective “backgrounds” analyzed in the article, which needlessly block the recognition process, act in the process of resolving the Artsakh problem. They cause a number of difficulties and drive the process to a standstill. In these circumstances, the Armenian side is forced to seek means to fight in the area of overlapping interests with the great states and in the field of information warfare. The article concludes by pointing out that if during the period of Modernism the party of the conflict, which had advantage in the field of natural science and technic could take privilege, then at present the dominating will be the side which has skilled experts in the field of information, argumentation, and analytics.

Keywords: *science, law, politics, background, subject, obstacle, problem of recognition, process of recognition.*

ПРОБЛЕМА ПРИЗНАНИЯ В СФЕРЕ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ, ПРАВА И ПОЛИТИКИ

ГЕВОРГ АКОПЯН

*аспирант кафедры истории, теории и логики философии
факультета философии и психологии
Ереванского государственного университета,
г.Ереван, Республика Армения*

В статье рассматривается и подвергается сравнительному анализу проблема признания, с одной стороны, в области научного знания, а с другой – в области права и политики. Отмечаются тождества, различия и другие факты; автор использует методы сравнения, анализа, синтеза, обобщения и другие методы. В статье утверждается, что препятствия на пути к проблеме политического признания являются более предсказуемыми

и управляемыми, чем в области науки, несмотря на то, что существует необоснованное мнение о том, что наука более рациональна, беспристрастна и объективна, чем политика. Выводы анализа можно соотнести с проблемой признания Арцах. Доказывается, что проанализированные в статье три субъективных «фона», которые так или иначе блокируют процесс признания, действуют и в процессе урегулирования арцахской проблемы. Они вызывают ряд трудностей и загоняют процесс в тупик. В этих условиях армянская сторона вынуждена искать инструменты борьбы в плоскости совпадений интересов с крупными державами и в сфере информационной войны. В заключении статьи указывается, что если в период Модерна преимущество имела конфликтующая сторона, обладающая техническим превосходством, то в настоящее время победу может одержать та сторона конфликта, которая имеет экспертов в сфере информации, аргументации и анализа.

Ключевые слова: *наука, право, политика, фон, субъект, препятствие, проблема признания, процесс признания.*

**ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴՄԱՆ ՈՐԱԿՆԵՐԻ
ՓՈԽԿԱՊԱԿՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ***

ՀՏԴ 355:159.9

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

*ՀՀ պաշտպանության նախարարության Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական
համալսարանի պետ, ռազմական գիտությունների թեկնածու, գնդապետ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*
vavag00@mail.ru

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

*ՀՀ պաշտպանության նախարարության Վ. Սարգսյանի անվան
ռազմական համալսարանի ՍԱՂ և ՌԻՊ ամբիոնի ռազմական
մանկավարժության և հոգեբանության ցիկլի դասախոս, մայոր,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*
hrachja@gmail.com

**ՀՀ պաշտպանության նախարարության Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական
համալսարանում իրականացվում են պայմանագրային պինձառայողների
վերապատրաստման սպայական դասընթացներ:**

**Աշխատանքի նպատակն է՝ ուսումնասիրել խառնվածքի ու առաջնորդման
որակների միջև փոխկապակցվածությունը ռազմական համալսարանում
ուսուցանվող պայմանագրային պինձառայողների շրջանում:**

**Աշխատանքի խնդիրներն են՝ ուսումնասիրել փորձարարական խմբերում
ընդգրկված պայմանագրային պինձառայողների խառնվածքի տիպերը և առաջնորդ-
ման որակները, բացահայտել խառնվածքի տարբեր տիպեր ունեցող
պայմանագրային պինձառայողների առաջնորդման որակների դրսևորման
մակարդակը:**

**Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել է սոցիոմետրիայի մեթոդը, որի
արդյունքում փորձարարական խմբերում հայտնաբերվել են ինչպես առաջնորդման
բարձր որակներ ունեցող անձինք, այնպես էլ խմբերի շփման շրջանակներից դուրս
մնացած անձինք:**

**Զինձառայողների խառնվածքի գերակշռող տեսակը որոշելու համար կիրառվել
է Բեյովի թեստը:**

**Առաջնորդական որակների ուսումնասիրման նպատակով օգտագործվել է
«Լիդեր» թեստը, որի արդյունքում առանձնացվել են բարձր, միջին ու ցածր
առաջնորդման որակներով պինձառայողներ:**

* Հոդվածը ներկայացվել է 02.04.2020թ., գրախոսվել՝ 16.04.2020թ., տպագրության
ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Հետազոտության ընթացքում հաստատվել է այն վարկածը, որ զինծառայողների շրջանում առաջնորդման որակների ու խառնվածքի գերակշռող տիպի միջև կա փոխկապակցվածություն:

Ցույց է տրվել, որ սոցիոմետրիայի մեթոդի և «Լիդեր» թեստի արդյունքները գրեթե համարժեք են: Վերոհիշյալ թեստերի կիրառումը առաջնորդման ցածր որակներ ունեցող ունկնդիրների բացահայտման արդյունավետ միջոց է:

Հիմնաբառեր՝ առաջնորդում, հեղինակություն, հոգեբանական անհատական առանձնահատկություններ, սոցիոմետրիայի մեթոդ, խառնվածքի տիպեր:

Ներածություն

Ստորաբաժանման հրամանատարի կառավարչական ու անհատական առանձնահատկությունների հետազոտությունը և այդ որակների միջև եղած կապերի բացահայտումը կարևոր խնդիրներ են, քանի որ ստորաբաժանման գործունեության արդյունավետությունն և մարտունակության ապահովումը կախված են հրամանատարական կազմի հոգեբանական անհատական որակներից:

Ռազմաուսմանական հաստատություններում կրթություն ստացող պայմանագրային զինծառայողներն ուսումնառության ընթացքում ձեռք են բերում մասնագիտական գործունեության համար անհրաժեշտ գիտելիքներ, կարողություններ ու հմտություններ: Սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ ամենալավ պատրաստված, փայլուն գիտելիքներով օժտված սպան երբեմն չի կարողանում իրեն դրսևորել ու ինքնահաստատվել որպես հրամանատար, որի արդյունքում ենթակաների գործողությունները ղեկավարելիս հանդիպում է մի շարք բարդությունների:

Որպես կանոն, զինվորական ծառայությունը փոփոխության է ենթարկում անձի բնավորության շատ որակներ ու կողմեր, սակայն հայտնի են այնպիսի անհատական հոգեբանական առանձնահատկություններ, որոնք որևէ իրավիճակում փոփոխության չեն ենթարկվում: Այդպիսի առանձնահատկություններից է մարդու խառնվածքը, որի փոխկապակցվածությունը լիդերության (առաջնորդման) որակների հետ կոդիտարկվի ստորև:

Հայտնի է, որ հրամանատարական կազմի դրդապատճառային համակարգից և անհատական հոգեբանական առանձնահատկություններից է կախված ինչպես ստորաբաժանման կառավարման որակը, այնպես էլ մարտական պատրաստականության մակարդակը: Հետևաբար հրամանատարի անհատական հոգեբանական առանձնահատկությունների հետազոտումն անհրաժեշտ է ստորաբաժանման կառավարման խնդիրների արդյունավետ լուծման համար:

Սույն աշխատանքի արդիականությունը պայմանավորված է ստորաբաժանման կառավարման արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությամբ, ինչից ելնելով առաջադրվել է այն վարկածը, որ զինվորական կոլեկտիվում առկա է խառնվածքի ու առաջնորդման որակների միջև որոշակի փոխկապակցվածություն:

Հայտնի է, որ առաջնորդումը, որպես երևույթ, մշակութային ֆենոմեն է⁴⁸⁸, հետևաբար դրա տեսակը, պատկերն ու բնութագիրը ինքնատիպ են յուրաքանչյուր ազգի մշակույթի համար:

Առաջնորդման երևույթը⁴⁸⁹ վերլուծվել է շատ հոգեբանների, ինչպես նաև սոցիոլոգների կողմից: Հասարակության զարգացման ընթացքում մարդկանց մեջ կառավարչական որակներ ունեցող անձինք միշտ էլ եղել են ուշադրության կենտրոնում, հետ-

⁴⁸⁸ Военная психология. Учебник для вузов/ Под ред. А.Г. Маклакова.— СПб: Питер, 2007, С. 236-240.

⁴⁸⁹ Лидерство / пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2006, С. 24.

ևաբար այս ֆենոմենի⁴⁹⁰ ուսումնասիրումն ու բացահայտումը եղել է շատերի հետաքրքրությունների տեսադաշտում:

Գերմանացի հոգեբան Կ. Լևինը բազմաթիվ գիտափորձերի արդյունքում առանձնացրել է կառավարման 3 ոճ՝ ավտորիտար, դեմոկրատական և լիբերալ: Ընդհանրացնելով գիտափորձերի արդյունքները՝ առաջնորդումը որպես երևույթ կարելի է սահմանել հետևյալ կերպ. «*Առաջնորդը նա է, ով իշխանություն ունի որոշ թվով մարդկանց նկատմամբ, հմուտ է այն գործունեության մեջ, որի խմբային կատարումը նա պետք է կառավարի, ունի վճիռներ կայացնելու և իրագործելու պարզացած ընդունակություն և այլ անձնային հատկանիշներ, որոնք անհրաժեշտ են մարդկանց կառավարելու համար*»⁴⁹¹:

Չինվորական ծառայության մեջ առաջնորդ (լիդեր) երևույթի հետ հաճախ օգտագործվում է *հեղինակություն*⁴⁹²: Հեղինակությունը փոխհարաբերությունների ինքնատիպ ձև է: *Հեղինակությունը մեկ անձի կողմից մյուսներին սոցիալ-հոգեբանական ապդեցության ենթարկելու միջոց է*⁴⁹³: Չինվորական ստորաբաժանումում այն կարող է հանդես գալ թե՛ որպես հրամանատարի կողմից ենթակաների կամքի ճնշում (ավտորիտար կառավարման ոճի դեպքում) և թե՛ որպես համագործակցության, հարգանքի դրսևորում (կառավարման դեմոկրատական ոճի դեպքում)⁴⁹⁴: Ստորաբաժանման անձնակազմի հավատը հեղինակավոր հրամանատարի նկատմամբ հանգեցնում է ընդհանուրի զգացողության ձևավորման, ինչն անհրաժեշտ է զինվորական ստորաբաժանման գործունեության արդյունավետության համար, առավել ևս արտակարգ ու ռիսկային պայմաններում: Միայն հեղինակությունն ու հավատ վայելող հրամանատարը կարող է համախմբել, ուղղորդել իր ենթակաների գործողությունները:

Ներկայացնենք անձի հոգեբանական անհատական առանձնահատկություններից մեկը՝ խառնվածքը՝ բացահայտելով առաջնորդման որակները յուրաքանչյուր խառնվածքի տիպի մոտ:

Խառնվածքը յուրահատուկ վարքագիծ է, որը բնորոշ է տվյալ մարդուն⁴⁹⁵: Այն ներկայացնում է անհատի ամբողջ հոգեբանական արտահայտումները և ազդում է հույզերի ու մտածողության հատկանիշների, ինչպես նաև խոսքի տեմպի ու ռիթմի վրա⁴⁹⁶:

Խառնվածքի մասին ուսմունքներն առաջ են եկել դեռևս մ.թ.ա V դարում՝ Հիպոկրատի աշխատություններում⁴⁹⁷: Սակայն մարդու խառնվածքի ուսումնասիրման ամենահաջող փորձն իրականացրել է ռուս հայտնի ֆիզիոլոգ Ի. Պավլովը⁴⁹⁸: Ըստ Պավլովի՝ խառնվածքի հիմքում ընկած է այլևայլ տվյալների յուրահատկությունների հարաբերությունը, որը անվանվել է *նյարդային գործունեության բարձրագույն տեսակ*⁴⁹⁹:

⁴⁹⁰ Смит Дж., Лидерство в сфере профессиональных услуг /пер. с англ/ Дж.Смит. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005, С. 15.

⁴⁹¹ **Ջամայան Դ. Վ.**, Ռազմական հոգեբանության հիմունքներ, մաս 2, Երևան, «ԼԻՆԳՎԱ» 2008, էջ 42-52:

⁴⁹² **Նալչաջյան Ա.**, Հոգեբանության հիմունքներ, Երևան, 1997, 632-640:

⁴⁹³ Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / **Налчаджян А. А.** 2-е изд., М.: Эксмо, 2010, С. 132-140.

⁴⁹⁴ **Корчемный П.А. и др.**, Военная психология: методология, теория, практика - М. Издательство: Воениздат., 2010, С. 216-219.

⁴⁹⁵ **Արզումանյան Ս. Զ.**, Հոգեբանություն, Երևան, 2003, էջ 12:

⁴⁹⁶ **Маклаков А. Г.**, Общая психология. СПб.: Питер, 2001, С. 551-564.

⁴⁹⁷ Военная психология. Учебник для вузов / Под ред. **Маклакова А.Г.**,— СПб: Питер, 2007, С. 116-118.

⁴⁹⁸ **Немов Р.С.**, Психология: М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003, Кн. 1. Общие основы психологии, С. 398-405.

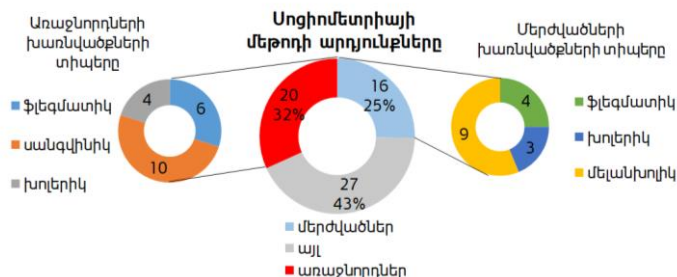
⁴⁹⁹ Общая психология: учебное пособие / под общ. ред. **Н.П. Ансимова**. — Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2013, С. 357-386.

Ներկայումս ամենաշատը հանդիպում են խառնվածքի չորս հիմնական տիպեր՝ սանգվինիկ, ֆլեգմատիկ, խոլերիկ ու մելանխոլիկ: Նպատակահարմար է խառնվածքի վերոնշյալ տիպերն ունեցող զինծառայողների շրջանում բացահայտել առաջնորդման որակները, դրանց ուժեղ կամ թույլ դրսևորումները:

Հետազոտությունն անցկացվել է 3 փուլով, ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանում 2020 թ.-ի հունվար-փետրվար ամիսներին հինգամսյա սպայական դասընթացներում ընդգրկված ընդհանուր թվով 63 պայմանագրային զինծառայողների չորս խմբերում:

Հետազոտության 1-ին փուլում կիրառվել է *սոցիոմետրիայի մեթոդը*⁵⁰⁰: *Սոցիոմետրիայի* մեթոդի⁵⁰¹ կիրառման արդյունքում առաջնորդին բնորոշ հեղինակությամբ աչքի են ընկել 20 ունկնդիրներ, ընդ որում, 16 ունկնդիր կամ տարբեր պատճառներով դուրս էին մնացել շփումից (անհարմարվողականություն, նոր միջավայրում ինքնահաստատման թերություն⁵⁰² և այլն), կամ մերժված էին խմբերի անդամների կողմից (նկ. 1):

Խմբերում հեղինակությամբ աչքի ընկած ունկնդիրներից 14-ն ունեին ծառայության բավականին մեծ փորձ (8-ից 12 տարի) և հիմնականում զինվորական ծառայության անցկացրել էին մարտական հերթապահություն իրականացնող զորամասերում, ինչը նախադրյալ էր հանդիսացել կառավարչական, ինչպես նաև առաջնորդին բնորոշ որակների ձևավորման համար:

Նկ. 1: Սոցիոմետրիայի մեթոդի և Բելովի խառնվածքի գերակշռող տիպը ախտորոշող մեթոդիկայի արդյունքները:

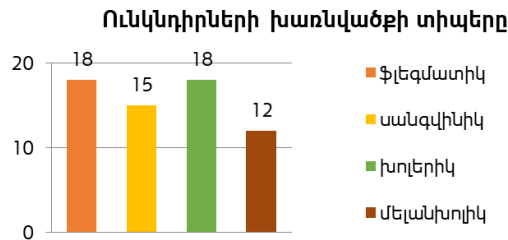
Հետազոտության 2-րդ փուլում կիրառվել է *Օ. Վ. Բելովի խառնվածքի գերակշռող տիպը ախտորոշող մեթոդիկան*⁵⁰³, որի նպատակն էր պարզել հետազոտվող ունկնդիրների խառնվածքի գերակշռող տիպը: 63 զինծառայողների շրջանում հետազոտության արդյունքում ստացվեց հետևյալ պատկերը՝ սանգվինիկ՝ 15, խոլերիկ՝ 18, ֆլեգմատիկ՝ 18 (հարկ է նշել, որ 4 մերժվածներն այս խմբում էին), մելանխոլիկ՝ 12 (նկ. 2): Ընդ որում, պարզվել է, որ վերոհիշյալ 20 հեղինակավոր ունկնդիրներից 6-ը ֆլեգմատիկ են, 10-ը՝ սանգվինիկ, 4-ը՝ խոլերիկ (նկ. 1):

⁵⁰⁰ Սոցիոմետրիան փոքր խմբերի ոչ պաշտոնական կառուցվածքի սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրության առավել արդյունավետ մեթոդներից է: Չինվորական կոլեկտիվի պարագայում փոքր խումբ կարելի է համարել ջոկը, դասակը: *Սոցիոմետրիա* տերմինը բառացի թարգմանությամբ նշանակում է խմբի անդամների փոխհարաբերությունների չափում: Այն գիտական շրջանառության մեջ առաջին անգամ ներմուծել է անվանի ամերիկյան հոգեբույժ և սոցիալական հոգեբան Ջեկոբ Մորենոն: Սոցիոմետրիա նա անվանում էր իր ստեղծած մեթոդը, որով հնարավոր է բացահայտել ներխմբային հարաբերությունների որոշ կողմեր՝ դրանց տալով քանակական արտահայտություն:

⁵⁰¹ Караяни А.Г., Сыромятников И. В., Прикладная военная психология, СПб, 2006, С. 104-115.

⁵⁰² Նալչաջյան Ա., Սոցիալական հոգեբանություն, Երևան, 2004, էջ 225-229:

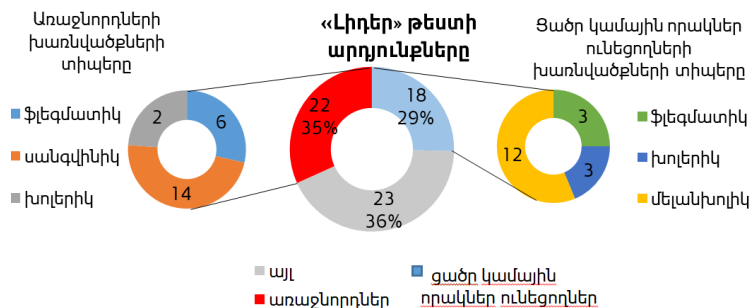
⁵⁰³ Основы психологии. Практикум. Столяренко Л. Д.: Феникс, 2006, С. 180-183.

Նկ. 2: Բելովի խառնվածքի գերակշռող տիպը ախտորոշող մեթոդիկայի արդյունքները:

Մերժվածներից կամ հաղորդակցումից դուրս մնացածներից 9-ը մելանխոլիկ են, 4-ը՝ ֆլեգմատիկ, 3-ը՝ խոլերիկ (Նկ. 1): Պարզվել է նաև, որ 3 խոլերիկներն էլ ունեն խիստ ցուցադրական վարք, ինչը բացատրվում է ինքնահաստատման խնդիրներով:

Հետազոտության 3-րդ փուլում անցկացվել է առաջնորդման որակները բացահայտող «Լիդեր» թեստը⁵⁰⁴, ինչի արդյունքում 22 ունկնդրի շրջանում (ընդհանուր թվի 35 %-ի մոտ) դրսևորվեց առաջնորդման բարձր ցուցանիշ (Նկ. 3), որոնցից 19-ը հետազոտման առաջին փուլում՝ սոցիոմետրիայի փուլի կիրառման ժամանակ, արդեն առանձնացվել էին որպես առաջնորդին բնորոշ հեղինակությամբ ունկնդիրներ:

Նկ. 3: «Լիդեր» թեստի միջոցով առաջնորդման որակների բացահայտման արդյունքները:

23 ունկնդրի շրջանում (36%) դրսևորվեց առաջնորդման միջին ցուցանիշ, 18 ունկնդրի շրջանում (29%)՝ ցածր ցուցանիշ: Այս 18 ունկնդիրներից 16-ն արդեն առաջնորդին բնորոշ ցածր որակներով առանձնացվել էին սոցիոմետրիա մեթոդի կիրառման ժամանակ: «Լիդեր» թեստի արդյունքում առանձնացված 22-ից 14-ը սանգվինիկներն էին, 6-ը՝ ֆլեգմատիկները, 2-ը՝ խոլերիկները: Հետազոտության այս փուլում առաջնորդման ցածր որակներ ունեցող 18 ունկնդիրներից 12 մելանխոլիկներն էին, 3-ը՝ խոլերիկները, 3-ը՝ ֆլեգմատիկները:

Հետազոտում ավելացնելով անցկացված փորձերի քանակը (կիրառվող թեստերի քանակը հասցնելով մինչև 5-8) և ընգրկված ունկնդիրների քանակը (մինչև 100 և ավելի)՝ հնարավորություն կստեղծվի կիրառելու հավանականության ու մաթեմատիկական վիճակագրության տեսությունների մեթոդները, ինչը հնարավորություն կտա մաթեմատիկորեն նկարագրելու առաջնորդման երևույթի դրսևորման օրինաչափությունները:

⁵⁰⁴ Семечкин. Н.И. Социальная психология: учебник для вузов / СПб.: Питер, 2004, С. 73-77.

Եզրակացություն

1. Հետազոտությամբ պարզվեց, որ՝

ա) սանգվիկներն անխտիր դրսևորել են առաջնորդման բարձր որակներ,

բ) բոլոր մեխանիկները ցուցաբերել են առաջնորդման ցածր որակներ, ինչից պետք է եզրակացնել, որ նման խառնվածքի տեր անձինք խնդիրներ կունենան հրամանատարական պաշտոններ զբաղեցնելիս,

գ) Սոցիոմետրիայի մեթոդի և «Լիդեր» թեստի արդյունքները գրեթե համարժեք են,

դ) Վերոհիշյալ թեստերի կիրառումը դասընթացներին ընդգրկված առաջնորդման ցածր որակներ ունեցող ունկնդիրների բացահայտման արդյունավետ միջոց է:

Առաջարկություն

1. Չինվորական ստորաբաժանումների կառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար նպատակահարմար է ապագա հրամանատարների ընտրության ժամանակ ռազմաուսումնական հաստատություններում ախտորոշել նրանց անհատական առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ խառնվածքը:

2. Նմանատիպ հետազոտություններ անցկացնել նաև զորային օղակում՝ հրամանատարական պաշտոններում այս կամ այն անձին նշանակելիս:

3. Վերոհիշյալ հետազոտությունների արդյունքներն անհրաժեշտ են զորամասի հրամանատարի բարոյահոգեբանական գծով տեղակալին և սպա-հոգեբանին՝ հրամանատարական պաշտոնների նշանակման հարցում զորամասի ղեկավարությանը աջակցելու համար:

THE RELATIONSHIP BETWEEN INDIVIDUAL FEATURES AND LEADERSHIP QUALITIES OF CONTRACT ENLISTEES

KHACHATUR KHACHATRYAN

*The Military University after V. Sargsyan, MOD, RA, Head,
Ph.D in Military Sciences, Colonel,
Yerevan, The Republic of Armenia*

LUSINE SAHAKYAN

*The Military University after V. Sargsyan MOD, RA, Units Daily Command and Military Legal
Training Chair, Ph.D in Psychology, Major, Lecturer,
Yerevan, The Republic of Armenia*

At the Military University after V. Sargsyan officer courses for retraining of contract servicemen are held.

The purpose of the work is to study the relationship between temperament and leadership qualities of contract servicemen studying at the military university.

The objectives of the work are: to study the types of temperament and leadership qualities of contract servicemen involved in experimental groups; to identify the level of leadership qualities of contract servicemen with different types of temperament.

During the research the method of sociometry was used, in the result of which the groups were identified as individuals with high leadership qualities and those who remained outside the framework of group communication.

In order to study the prevailing type of military personnel the Belov's test was used and for leadership qualities investigation, the "Leader" test was applied, in the result of which the military personnel with different leadership qualities were identified.

The study confirmed the hypothesis that military personnel have a relationship between the type of prevailing temperament and leadership qualities.

It is shown that the results obtained by the method of sociometry are almost equal to the results of the "Leader" test. Using the above tests is an effective way to identify and further filter of course participants with low leadership qualities.

Keywords: *leadership, authority, individual psychological characteristics, sociometry method, temperament types.*

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ИНДИВИДУАЛЬНЫМИ ОСОБЕННОСТЯМИ И ЛИДЕРСКИМИ КАЧЕСТВАМИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ КОНТРАКТНОЙ СЛУЖБЫ

ХАЧАТУР ХАЧАТРЯН

*начальник Военного университета им. В. Саргсяна
Министерства обороны Республики Армения,
кандидат военных наук, полковник,
г.Ереван, Республика Армения*

ЛУСИНЕ СААКЯН

*преподаватель кафедры повседневного управления подразделениями и
военно-правовой подготовки Военного университета им. В. Саргсяна
Министерства обороны Республики Армения,
кандидат психологических наук, майор,
г.Ереван, Республика Армения*

В военном университете МО РА им. В. Саргсяна проводятся офицерские курсы переподготовки военнослужащих-контрактников.

Цель работы – изучить взаимосвязь между темпераментом и лидерскими качествами у военнослужащих-контрактников, обучающихся в военном университете:

Задачами работы являются: изучить типы темперамента и лидерские качества военнослужащих-контрактников, вовлеченных в экспериментальные группы; выявить уровень проявления лидерских качеств у таких военнослужащих, имеющих разные типы темперамента.

В ходе исследования был использован метод социометрии, в результате чего в группах были выявлены как лица, имеющие высокие лидерские качества, так и лица, оставшиеся вне рамок общения групп.

Для изучения преобладающего типа темперамента военнослужащих был применен тест Белова, а с целью изучения лидерских качеств был использован тест «Лидер», в результате которого были выделены военнослужащие с разными лидерскими качествами.

В ходе исследования была подтверждена гипотеза о том, что у военнослужащих наблюдается взаимосвязь между типом преобладающего темперамента и лидерскими качествами.

Показано, что результаты, полученные методом социометрии, почти соответствуют результатам применения теста «Лидер». Применение вышеуказанных тестов является эффективным способом выявления и дальнейшей фильтрации числа слушателей с низкими лидерскими качествами.

Ключевые слова: *лидерство, авторитет, индивидуальные психологические особенности, метод социометрии, типы темперамента.*

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКЛОННОСТИ К ПРОЯВЛЕНИЮ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ УЧЕРЕЖДЕНИЯХ*

УДК 159.922.2

АЛЛА ШАБОЛТАС

декан факультета психологии
Санкт-Петербургского Государственного Университета,
доктор психологических наук, доцент
г. Санкт-Петербург, Российская Федерация
alla.shaboltas@gmail.com

КНАРИК АРАКЕЛЯН

аспирант факультета психологии
Санкт-Петербургского Государственного Университета,
г. Санкт-Петербург, Российская Федерация
arakelyan.knarik@gmail.com

Цель статьи - представление основных результатов исследования гендерной специфики проявлений виктимного поведения у девушек и юношей, относящихся к уязвимой группе населения, которые проживают в специализированных учреждениях при наличии обоих или одного из родителей, опекунов. Задачами данной работы стали анализ отечественных и зарубежных работ, посвященных исследованиям в области виктимизации личности (теоретическая задача); выявление уровня и типа предрасположенности к проявлению виктимного поведения у подростков из неблагополучных семей, которые проживают в специализированных учреждениях Республики Армения (эмпирическая задача).

В ходе эмпирического исследования был использован метод тестирования с последующим статистическим анализом полученных данных.

В результате исследования было сформулировано следующее заключение: для юношей более характерен активный тип виктимного поведения, а для девушек - пассивный. Принимая во внимание тот факт, что особенности проявления виктимного поведения у подростков из неблагополучных семей, которые проживают в специализированных учреждениях, носит гендерный характер, профилактические мероприятия и программы, направленные на превенцию виктимизации, должны разрабатываться с учетом гендерных особенностей предрасположенности к проявлению виктимного поведения.

Ключевые слова: виктимность, виктимное поведение, виктимизация, виктимология, факторы риска, юноши и девушки, специализированное учреждение, неблагополучная семья.

* Հոդվածը ներկայացվել է 18.05.2020թ., գրախոսվել՝ 19.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

Ввиду различных обстоятельств жизни в современном мире люди часто попадают в ситуации, которые могут носить явно преступный и/или виктимогенный характер. Особенно рискованными подобные ситуации становятся для лиц, которые, в силу личностных особенностей, специфики развития и предыдущего опыта более вероятно могут становиться жертвами. Несмотря на то, что исследования особенностей личности потенциальной жертвы у лиц, которые пережили тот или иной травмирующий опыт, в настоящее время бурно развиваются как в нашей стране, так и за рубежом, накопленный массив данных показывает недостаток работ, посвященных изучению механизмов формирования виктимности личности как повышенной уязвимости в ситуациях, потенциально рискованных для психологического и физического благополучия.

Анализ литературных данных показывает, что факторы риска, которые способствуют тому, что человек в виктимогенных ситуациях становится жертвой, могут быть разнообразными и разноуровневыми. Термин «фактор риска» в зарубежной литературе стал обычным явлением для психологических и социологических исследований в области психологического и физического благополучия человека и общества. За последние 50 лет накоплены значительные данные исследований, посвященных выявлению факторов риска проявления виктимного поведения среди подростков в различных ситуациях межличностного взаимодействия..

В научной литературе широко используется разделение факторов виктимизации личности на внешние и внутренние, объективные и субъективные. Согласно предложенной классификации, по мнению *А. Мудрик, к внешним факторам* виктимизации относятся в той или иной степени зависящие от субъекта микро- и макро - социальные факторы: семья, референтная группа сверстников, ближайшее социальное окружение, тип поселения, включая общество, государство, а также абсолютно независящие от субъекта природно-климатические условия и катастрофы.

Внутренними факторами, или субъективными предпосылками того, будет ли человек характеризоваться повышенной уязвимостью к тому, чтобы стать жертвой в той или иной ситуации, согласно Мудрику, являются, в первую очередь и главным образом, его индивидуальные особенности как на индивидуном, так и на личностном уровнях⁵⁰⁵.

Эти факторы во многом определяют и субъективное восприятие человеком себя жертвой. На индивидуальном уровне виктимность человека в тех или иных обстоятельствах может детерминироваться биологически обусловленными качествами, включая темперамент и некоторые другие характерологические свойства и даже генетические факторы риска развития предрасположенности к саморазрушительному или отклоняющемуся поведению⁵⁰⁶.

В рамках этой статьи авторами более детально рассматриваются результаты изучения взаимосвязи гендерных особенностей с проявлениями виктимного поведения личности. В данной работе гендерные особенности рассматриваются как один из субъективных факторов риска возникновения повышенной уязвимости в виктимогенных ситуациях.

О. Андронникова отмечает, что формирование и трансформация гендерных ролей на протяжении онтогенеза детерминируются различными внешними факторами. На основании наблюдений за родителями и значимыми взрослыми ребенок учится быть похожим на

⁵⁰⁵ Мудрик А. Социализация человека. учеб. пособие для студ. высш. учеб. за- ведений – 3-е издание, исп. и доп. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2011, 736 ст. // С. 696-702.

⁵⁰⁶ Мудрик А. Социализация человека. учеб. пособие для студ. высш. учеб. за- ведений – 3-е издание, исп. и доп. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2011, 736 ст. // С. 705-708.

людей определенного социального пола или гендера. Культура современного человеческого общества обуславливает определенные стереотипы женственности и мужественности, необходимые для успешного взаимодействия в социальной реальности. Взрослый человек принимает свою гендерную роль или конфликтует с ней, выбирая определенный жизненный сценарий^{507 508}.

Гендерные различия в факторах риска виктимности мало изучены, но бытует мнение, что множество внешних обстоятельств влияют на юношей и девушек одинаково, но в то же время некоторые из них влияют по-разному и, следовательно, можно сделать вывод о гендерной специфике в формировании виктимности.

По результатам отечественных и зарубежных исследований было выявлено, что жертвами различных проявлений насилия более вероятно становятся представители женского пола. Женщины и девушки чаще подвергаются домашнему, в частности, сексуальному насилию, чаще подвергаются изнасилованиям, чаще становятся жертвами торговли людьми, чаще попадают в сексуальное рабство, некоторые преступления на почве ненависти также чаще бывают направлены больше на женщин, чем на представителей мужского пола^{509 510 511}.

Многочисленные зарубежные исследования, например, исследования А. Герсона, Дж. Левеского и др., которые были проведены среди жертв различных преступлений, показывают, что для мужчин значимо чаще характерна физическая виктимизация, т.е. мужчины чаще, чем женщины, становятся жертвами преступлений, связанных с применением физического насилия^{512 513}.

Результаты исследований также показывают, что характер сексуального насилия также связан с полом пострадавших. Представители мужского пола чаще становятся жертвами насильственных оральных или анальных половых сношений, а также такого вида сексуального насилия, которое не предполагает прямого контакта, например, экспозиция порнографии. Девушки и женщины чаще страдают от сексуального насилия, включающего вагинальный половой акт. Гендерная специфика также проявляется в опыте насилия, пережитого в детстве. Мужчины значимо чаще в детстве подвергаются физическому насилию, а женщины – сексуальному насилию, что очень часто становится фактором, способствующим их вторичной виктимизации и развитию виктимности.⁵¹⁴

Представители мужского пола, как взрослые, так и несовершеннолетние, чаще становятся жертвами убийств, чем женщины. Несмотря на эти различия в распространенности и специфике различных форм виктимизации, существует недостаток исследований, посвященных изучению гендерных или половых различий переживаний последствий виктимизации. Некоторые исследования показывают, что после виктимизации

507 Андронникова О. Гендерная дифференциация в психологии / О. О. Андронникова. – М.: Вузовский учебник: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 264 с.// С.26.

508 Андронникова О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков: дис. ... канд. психол. наук. Новосибирск, 2005, 213 с.

509 Виктимологические проблемы борьбы с преступностью / ред. кол. Н.И.Трофимов (отв.ред.) и другие, Изд-во Иркутского ун-та, Иркутск, 1982, 135с.

510 Levesque J.R. Roger Sex Differences in the Experience of Child Sexual Victimization, Journal of Family Violence, Vol.9, No.4, 1994, p. 357 – 369.

511 Miller Mitchel J. Gender and Victimization Risk Among Young Women in Gangs, Journal of Researches in Crime and Delinquency, Vol. 35, No. 4, November, 1988, p. 429 – 453.

512 Zaykovski H., Whitney D. Gunter Gender Differences in Victimization Risk: Exploring the Role of Deviant Lifestyles / Violence and Victims, Volume 28, N2, 2013, p. 341 – 356.

513 Gershon A., Minor K., Hayword C. Gender, Victimization and Psychiatric Outcomes // Psychological Medicine. 2008. № 38. P. 1377–1391.

514 Калинина С. Факторы риска в формировании виктимного поведения подростка // Вестник ТвГУ, серия: Педагогика и психология (5), 1999, С. 94 – 100.

женщины могут быть более психологически ранимыми, чем мужчины, другие исследования показывают, что это обусловлено не столько половыми различиями, сколько характером виктимизации.⁵¹⁵

Гендерные различия также проявляются в особенностях взаимоотношений в диаде «преступник – жертва». Исследования Г. Зайковского, Л. Муфтика, Морено и др. выявили, что представители мужского пола чаще подвергаются насильственной виктимизации со стороны незнакомого человека, а представители женского пола чаще становятся жертвами в результате действий, совершаемых знакомыми им людьми, членами семьи, партнерами и т.д.. Эта тенденция проявляется как в случаях насилия сексуального характера, так и убийствах. Девочки значимо чаще становятся жертвами насилия со стороны своих сводных отцов, а мальчики – со стороны знакомых, например, друзей, клубных лидеров и т.д., но не со стороны родственников^{516,517}.

Существуют также некоторые данные о том, что жертвы женского пола чаще употребляют наркотические и/или алкогольные вещества в виктимогенных ситуациях, по сравнению с жертвами мужского пола⁵¹⁸.

При анализе литературных источников, посвященных исследованиям факторов риска, которые способствуют проявлению виктимного поведения у представителей разных полов, мы практически не обнаружили исследований, которые бы описывали именно гендерные различия проявлений того или иного вида виктимного поведения, в частности, у представителей наиболее уязвимых социальных групп.

Цель и задачи исследования

Цель данного исследования заключалась в изучении гендерной специфики проявлений виктимного поведения у девушек и юношей, относящихся к уязвимой группе населения (проживание в специализированных учреждениях при наличии обох или одного из родителей, опекунов).

Задачами данной работы стали анализ отечественных и зарубежных работ, посвященных исследованиям в области виктимизации личности (теоретическая задача); выявление уровня и типа предрасположенности к проявлению виктимного поведения у подростков из неблагополучных семей, которые проживают в специализированных учреждениях (эмпирическая задача).

Методы и процедуры

Участники исследования

В качестве участников исследования выступили подростки мужского и женского пола, проживающих в специализированных учреждениях Армении (Ереван, Гавар, Ванадзор), имеющие опыт проживания в неблагополучных семьях, отобранные для участия случайным образом и выразившие добровольное согласие. Общее количество участников составило 70 человек в возрасте 15–18 лет, из них 35 девушек, (средний возраст 15,3 лет) и 35 юношей (средний возраст 15,8 лет). При наборе участников учитывались различные показатели текущего состояния родительской семьи, включая семейное положение, уровень образования, доход членов семьи и т.д. В качестве критериев неблагополучия в семье были

515 Dussich J.P. Victimology – Past, Present and Future // 131 ST. International Senior Seminar Resource Material, No.70, 2003, Pp. 116 – 129; Muftic L. R., Moreno R. D. Juvenile Homicide Victimizaion: Differences and Similarities by Gender // Youth Violence and Juvenile Justice. 2010. Vol./№ 8 (4), P. 386–398.

516 Gershon A., Minor K., Hayword C. Gender, Victimization and Psychiatric Outcomes // Psychological Medicine. 2008. № 38. P. 1377–1391.

517 Zaykovski H., Whitney D. Gunter Gender Differences in Victimization Risk: Exploring the Role of Deviant Lifestyles / Violence and Victims, Volume 28, N2, 2013, p. 341 – 356.

518 Miller Mitchel J. Gender and Victimization Risk Among Young Women in Gangs, Journal of Researches in Crime and Delinquency, Vol. 35, No. 4, November, 1988, p. 429 – 453.

выделены следующие: наличие в семье асоциальных явлений и нездорового поведения, такого, как злоупотребление психоактивными веществами, наличие насилия как физического, так и психологического и экономического, низкий социально-экономический статус семьи, наличие судимости у родителей в прошлом или во время исследования и т.д., а так же такая характеристика семьи, как неполная семья, то есть наличие только одного из родителей.

Методики исследования

В исследования была использована «Методика диагностики склонности к виктимному поведению» О. О. Андронниковой. Данная методика является стандартизированным тестом-опросником, состоящим из набора специализированных психодиагностических шкал, направленных на измерение предрасположенности к реализации отдельных форм виктимного поведения. Объектом приложения методики являются социальные и личностные установки. Методика разрабатывалась для обследования лиц старшего подросткового и юношеского возраста⁵¹⁹.

Участие в исследовании носило добровольный и анонимный характер.

Все процедуры осуществлялись после подписания информированного согласия с каждым участником. Сбор данных осуществлялся в рамках индивидуального интервью. После обработки все полученные анкеты были уничтожены. Для анализа полученных данных были использованы процедуры количественного и качественного математического анализа с использованием программы статистического анализа IBM SPSS21.

Результаты исследования

В ходе анализа полученных данных значимые различия между девушками и юношами были установлены в склонности к виктимному поведению. Как видно из полученных данных (см. табл. 1), статистически значимые различия, во - первых, проявляются по шкале *склонность к самоповреждающему и саморазрушающему поведению* ($t=2,46$, $p<0,01$).

Показатели по данной шкале у респондентов мужского пола оказались значимо выше ($M=11,1$, $StDev=1,96$), чем у респондентов женского пола ($M=9,7$, $StDev=2,65$). Данная картина говорит о том, что у респондентов мужского пола виктимность (жертвенность) связана с активным поведением личности, которое носит либо провоцирующий, либо самопричиняющий характер. Именно данная активность влияет на ситуацию виктимности. Для человека, у которого есть предрасположенность проявлять данный вид виктимного поведения, характерно то, что он не осознаёт последствия своих действий в надежде, что всё обойдётся.

Таблица №1. Результаты методики исследования склонности к виктимному поведению

Показатель	Среднее значение респондентов мужского пола	Среднее значение респондентов женского пола	Уровень значимости, p
<i>Склонность к самоповреждающему и саморазрушающему поведению</i>	11,1	9,7	$p < 0,01$
<i>Склонность к зависимому и беспомощному поведению</i>	7,9	9,1	$p < 0,01$

$df=68$, $p^{**}<0.01$

⁵¹⁹Андронникова О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков: дис. ... канд. психол. наук. Новосибирск, 2005. 213 с.

Немного по-другому обстоят дела у респондентов женского пола, т.к. для них характерна повышенная забота о собственной безопасности, стремление оградить себя от ошибок, неприятностей. У них данная предрасположенность может приводить к пассивности личности по принципу «лучше ничего не делать, чем ошибаться». Для них также характерна повышенная тревожность, мнительность, подверженность страхам.

Статистически значимые различия наблюдаются и по шкале *склонность к зависимому и беспомощному поведению* ($t=2,20$, $p<0,01$) (см. табл. 1).

У респондентов женского пола данная склонность выражается на более высоком уровне ($M=9,1$, $StDev=2,29$), чем у респондентов мужского пола ($M=7,9$, $StDev=2,16$). Данное различие проявляется в том, что у респондентов женского пола преобладает модель пассивного виктимного поведения, это приводит к тому, что лица с данной моделью поведения не оказывают сопротивления, противодействия преступнику. Такое поведение может иметь различные причины, например, возраст, физическая слабость, беспомощное состояние, трусость, страх ответственности за свои собственные противоправные или аморальные действия и т.д. У таких лиц может проявляться установка на беспомощность, низкая самооценка. Для них характерна робость, скромность, сильная внушаемость, конформность, склонность к зависимому поведению, склонность оправдывать чужую агрессию и всех прощать.

А вот для респондентов мужского пола, у которых данная субшкала менее выражена, чем у респондентов женского пола, характерна склонность к независимости, обособленности. Они всегда стремятся выделиться из группы сверстников, иметь на всё свою точку зрения. У них может проявляться авторитарность, конфликтность, повышенный скептицизм. Для них также характерна внутренняя ранимость, которая, в свою очередь, может приводить к повышенному желанию обособиться от окружающих.

Обсуждение и выводы

Анализ литературных источников показал, что факторы риска, которые способствуют тому, что человек в виктимогенных ситуациях становится жертвой, могут быть различными и разноуровневыми. Пол человека является значимым фактором риска возникновения виктимизации. Гендерные различия обнаруживаются в разных сферах, в характере виктимизации, в особенностях взаимоотношений в диаде «преступник – жертва», в распространенности и специфике видов насилия и т.д.

В результате анализа полученных данных собственного эмпирического исследования была выявлена значимая гендерная специфика типа предрасположенности к проявлениям виктимного поведения. Для респондентов мужского пола более характерна предрасположенность к проявлению активного виктимного поведения, то есть для них более характерен активный тип виктимного поведения. Для девушек более характерным является развитие пассивного типа виктимного поведения. Для юношей более характерной оказалась склонность к самоповреждающему и саморазрушающему поведению, для девушек — склонность к зависимому и беспомощному поведению.

Таким образом, профилактические мероприятия и программы, направленные на превенцию виктимизации подростков из неблагополучных семей, которые проживают в специализированных учреждениях и являются представителями наиболее уязвимой группы, должны разрабатываться с учетом гендерных особенностей предрасположенности к проявлению виктимного поведения. Проведение подобных профилактических программ становится все более актуальным в свете государственной стратегии масштабного внедрения эффективных интервенций, направленных на возвращение подростков, проживающих в специальных учреждениях, в родительские семьи.

ԱԼԼԱ ՇԱԲՈՆՏԱՍ

*Սանկտ Պետերբուրգի պետական համալսարանի հոգեբանության ֆակուլտետի
դեկան, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ,
ք.Սանկտ Պետերբուրգ, Ռուսաստանի Դաշնություն*

ԵՆԱՐԻԿ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

*Սանկտ Պետերբուրգի պետական համալսարանի
հոգեբանության ֆակուլտետի ասպիրանտ,
ք.Սանկտ Պետերբուրգ, Ռուսաստանի Դաշնություն*

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել զոհայնության առավել ռիսկային խմբի ներկայացուցիչ հանդիսացող, հատուկ հաստատություններում բնակվող (այն դեպքերում, երբ ունեն խնամակալ, կենսաբանական ծնողներ կամ ծնողներից որևէ մեկին) դեռահասներին բնորոշ զոհային (վիկտիմային) վարքի դրսևորման գենդերային առանձնահատկությունները: Հոդվածի խնդիրներն են՝ վերլուծել անձի զոհայնության սոցիալ-հոգեբանական բնագավառին վերաբերող հայրենական ու արտասահմանյան հեղինակների աշխատությունները (տեսական խնդիր), ուսումնասիրել Հայաստանի Հանրապետության հատուկ հաստատություններում անապահով ընտանիքներից բնակվող անչափահասների շրջանում զոհային վարքագծի հակավածության դրսևորման տեսակներն ու մակարդակները (փորձառական խնդիր):

Հետազոտության փորձառական մասն իրականացնելու համար կիրառվել է թեստավորման մեթոդը, որին հաջորդել է արդյունքների վիճակագրական վերլուծությունը:

Հետազոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ տղաներին բնորոշ է զոհային վարքի ակտիվ տեսակը, իսկ աղջիկներին՝ պասիվ տեսակը: Ուստի հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ անապահով ընտանիքներից հատուկ հաստատություններում բնակվող դեռահասների շրջանում զոհային վարքի դրսևորման առանձնահատկություններն ունեն գենդերային բնույթ, զոհայնության դրսևորման հավանականության չեզոքացմանն ուղղված բոլոր կանխարգելիչ ծրագրերն ու միջոցառումները պետք է մշակել՝ հաշվի առնելով զոհային վարքի նախատրամադրվածության գենդերային առանձնահատկությունները:

Հիմնաբառեր՝ *զոհայնություն, զոհային վարք, զոհայնացում, զոհաբանություն, ռիսկի գործոններ, տղա, աղջիկ, հատուկ հաստատություններ, անապահով ընտանիք:*

GENDER FEATURES OF THE TENDENCY TO MANIFEST VICTIM BEHAVIOR IN TEENAGERS RESIDING IN SPECIALIZED INSTITUTIONS

ALLA SHABOLTAS

*Saint Petersburg State University, Faculty of Psychology, Dean,
Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Saint Petersburg, Russia*

KNARIK ARAKELYAN

*Saint Petersburg State University,
Faculty of Psychology, Ph.D Student,
Saint Petersburg, Russia*

The purpose of the article is to present the main results of the study of the gender specifics of manifestations of victim behavior in girls and boys, belonging to a vulnerable group of the population, who live in specialized institutions in the presence of both or one of the parents, guardians. The tasks of this work were the analysis of Russian and foreign works devoted to research in the field of victimization of a person (theoretical task); identification of the level and type of predisposition to manifest victim behavior in adolescents from unfavorable families, who live in specialized institutions of Republic of Armenia (an empirical task).

In the course of the study, as part of an empirical study, a testing method was used, followed by a statistical analysis of the data obtained.

As a result of the study, the following conclusion was formed: for boys, is more characteristic an active type of victim behavior, and for girls, a passive one. Taking into account the fact that the peculiarities of the manifestation of victim behavior in adolescents from unfavorable families, who live in specialized institutions, is gender-specific, preventive measures and programs aimed to prevent victimization should be developed taking into account the gender characteristics of predisposition to the manifestation of victim behavior.

Key words: *Victim behavior, victimization, victimology, risk factors, girl, boy, specialized institutions, unfavorable family.*

ՉՏԴ 005.32

ՎԱՐԴՈՒՅԻ ՊԱՊՈՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի փիլիսոփայության և հոգեբանության
ֆակուլտետի ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի և
Հայ-ռուսական համալսարանի հումանիտար գիտությունների ինստիտուտի
հոգեբանության ամբիոնի դասախոս,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, պրոֆեսոր,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
vpapoyan63@gmail.com*

ՏԻԳՐԱՆ ՏՈՆԻԿՅԱՆ

*Հայ-ռուսական համալսարանի հումանիտար գիտությունների ինստիտուտի
հոգեբանության ամբիոնի 4-րդ կուրսի ուսանող,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
tigrantonikyan7@gmail.com*

Արդի հասարակության փոխակերպման պայմաններում բարձր պահանջներ է ներկայացվում կառավարման գործընթացին: Հետապոտության նպատակն է ուսումնասիրել կառավարչական գործունեության արդյունավետության օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոնները, դրանց փոխապդեցության արդյունքները: Հետապոտության մեջ կիրառվել են տեսական ընդհանրացումների և կոնտենտ վերլուծության մեթոդները: Կոնտենտ վերլուծության միավորներ են հանդիսացել կառավարչի մասնագիտական կոմպետենցիաները, սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև կառավարչական գործունեության արտաքին պայմանները: Նպատակին հասնելու համար առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝ վերլուծել կառավարչական գործունեության արդյունավետության օբյեկտիվ գործոնները, ուսումնասիրել կառավարչական գործունեության սուբյեկտիվ ներքին գործոնները, մասնավորապես մասնագիտական ինքնիրացումը, մասնագիտական առողջությունը, կոմպետենցիաները, սոցիալ-հոգեբանական գործոնները:

Համապատասխան հոգեբանական որակների առկայության դեպքում կառավարչական գործունեությունը նպաստում է անձի լիարժեք ինքնիրացմանը, որը դրսևորվում է մոտիվացված ու արդյունավետ աշխատանքով:

Հետապոտության արդյունքների վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում ելրակացնել, որ կորպորատիվ մշակույթը նշանակալի դեր ունի կազմակերպության գործառնության բոլոր մակարդակներում: Հայտնաբերված է, որ կազմակերպության կորպորատիվ մշակույթի ձևավորումը առավել պայմանավորված է վերին օղակի ղեկավարների գործունեության առանձնահատկություններով: Բացահայտված է, որ կառավարչի գործունեության արդյունավետությունը ապահովող հիմնական անձնային որակներն են ինքնավստահությունը, հուլական հավասարակշռվածությունը, սթրեսակայունությունը, կրեատիվությունը,

* Հոդվածը ներկայացվել է 25.04.2020թ., գրախոսվել՝ 28.04.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

ձեռքբերումների ձգտումը, նախաձեռնողականությունը, պատասխանատվությունը, ինդիքների լուծման հուսալիությունը, անկախությունը, հուզական ինտելեկտը, սոցիալական ինտելեկտը: Կազմակերպության կորպորատիվ մշակույթը դիտարկվում է որպես կառավարչական գործունեության արդյունավետության անուղղակի գործոն և արտահայտվում է մարդկանց փոխհարաբերություններում և ընդհանուր գործի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի մեջ:

Հիմնաբառեր՝ կառավարում, կորպորատիվ մշակույթ, ղեկավար, հոգեբանական առանձնահատկություններ, մասնագիտական կոմպետենցիաներ, մասնագիտական առողջություն, արդյունավետություն, պարզացում:

Արդիականություն: Ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող արագ փոփոխվող պայմանները բարձր պահանջներ են ներկայացնում կազմակերպությունների կառավարման համակարգին: Կառավարման հիմնահարցը միշտ եղել և մնում է տարբեր գիտակարգերի հետազոտության օբյեկտ, մասնավորապես տնտեսագիտության, սոցիոլոգիայի, հոգեբանության և այլն: Ամեն մի գիտակարգի շրջանակներում ուսումնասիրվում է կառավարչական գործունեության ուրույն ասպեկտը: Այսպես, տնտեսագիտության տեսանկյունից ուսումնասիրվում են կառավարչական գործունեության արդյունավետությունն այն դեպքում, երբ հոգեբանության տեսանկյունից ուսումնասիրվում են կառավարչական գործունեության հիմքում ընկած հոգեկան գործընթացները, հատկություններն ու վիճակները: Կառավարման հոգեբանության մեջ ուսումնասիրվում են այնպիսի հիմնահարցեր, ինչպիսիք են՝ աշխատակազմի մոտիվացիան, որոշումների ընդունումը, մասնագիտական ընտրությունը՝ որպես կառավարչական գործառնություններ: Ուսումնասիրվում է նաև կառավարիչների անձնային ու մասնագիտական առանձնահատկությունների դերը կառավարչական գործունեության մեջ: Այսպես, ըստ Գ. Էմերսոնի՝ կառավարման արդյունավետությունը մեծապես պայմանավորված է կազմակերպչական կառուցվածքով, Լ. Ուրվիլը և Դ. Մունին կառավարման արդյունավետությունը կապում են կառավարման ընդհանուր սկզբունքների ձևավորման հետ: Միևնույն ժամանակ Ռ. Լայկերտը, Ա. Մալլուն կառավարման արդյունավետության հիմքում դիտարկում են հոգեբանական բաղադրիչը, մասնավորապես ինքնիրացման ու ինքնազարգացման միտումները^{520, 521}:

Եվ չնայած հիմնախնդրի կարևորությանն ու այժմեականությանը՝ համակողմանի ուսումնասիրված չեն կառավարչի անձնային, սոցիալ-հոգեբանական ու մասնագիտական հատկությունների դերը կառավարչական գործունեության մեջ:

Խնդրի մշակվածություն: Հայտնի է, որ կառավարչական գործունեության, ինչպես և յուրաքանչյուր գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է արտաքին օբյեկտիվ ու ներքին սուբյեկտիվ գործոններով, դրանց փոխազդեցությամբ^{522, 523}: Այսպես, Դ. Սինկը և Ֆ. Դուրկերը կառավարման արդյունավետության արտաքին

⁵²⁰ Дмитриева Ю. В., Критерии оценки эффективности управленческой деятельности промышленного предприятия. // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, 2012, С. 111-114, <http://cutt.us/hhnEJ>., дата обращения 04.04.2020.

⁵²¹ Աղուզումյան Ռ., Պետրոսյան Լ., Պողոսյան Ս., Խաչատրյան Ա.. Կառավարչական գործունեության առանձնահատկությունների հոգեբանական նկարագիր, Ուս, ձեռն., Ե.: 2015, ՀՀ ՊԿԱ, էջ 232:

⁵²² Սահակյան Մ. Կառավարման հոգեբանության մի բանի հարցեր // Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Ե.: Հեղ. հրատ., 2015, 140 էջ:

⁵²³ Бодалев А.А. Об объективных и субъективных факторах, определяющих достижение акме человеком. // Мир образования. М., 2002, №4, С.17-23.

գործունեների շարքում դիտարկում են շուկայական ու սոցիալական պայմաններին հարմարվելը, վարքի ճկունությունը, փոփոխվող պայմաններում արագ արձագանքման և ռեսուրսների ճիշտ բաշխման ունակությունը, կազմակերպության մրցունակությունը: Միաժամանակ նրանք նշում են, որ կազմակերպության արդյունավետության ներքին չափանիշներն են ֆինանսական ցուցանիշները, ինֆորմացիայի հուսալիությունը, հաճախականությունը, վերահսկողությունը, արտադրանքի չափը⁵²⁴: Իհարկե, պետք է նկատի ունենալ, որ կառավարման արդյունավետության օբյեկտիվ չափանիշները, կազմակերպության տեսակից կախված, կարող են լինել տարբեր: Ըստ այդմ, ֆինանսատնտեսական գործունեություն ծավալող համակարգի համար մշակվել են կառավարման արդյունավետության չափանիշների հատուկ համակարգ, որը թույլ է տալիս ղեկավարին կենտրոնանալ տվյալ պահի համար կարևոր ու առաջնահերթ գործունեության վրա: Այսպիսով՝ այդպիսի համակարգերում կառավարչական գործունեության արդյունավետության օբյեկտիվ չափանիշներն են բիզնես-պլանի իրագործումն ամբողջ ծավալով, բյուջեի համապատասխանությունը, պրոյեկտների որակը, թույլ տված սխալները և, ինչը շատ կարևոր է, աշխատակիցների փոխադրեցության որակը, ժամանակի արդյունավետ կառավարումը, աշխատակիցների նախաձեռնողականությունը, նրանց մասնագիտական աճը, ուսուցման համար արվող ծախսերը, վերապատրաստումներ անցած աշխատակիցների քանակը, կադրերի հուսունությունը⁵²⁵:

Կառավարչական գործունեության արդյունավետությունն ապահովող հոգեբանական գործոնների համալիրի դուրս բերումը, դրանց ձևավորման ու զարգացման պատճառահետևանքային կապերի հայտնաբերումը կարող են նպաստել ղեկավարի ու անձնակազմի փոխհարաբերությունների բարելավմանը, որի վերջնական նպատակը թիմի գործունեության արդյունավետության բարձրացումն է, ինչն էլ իր հերթին ապահովում է կազմակերպության գործառնության արդյունավետությունը: Կազմակերպական համակարգի գործառնության արդյունավետության ցուցանիշներից է նաև ձևավորված կազմակերպական կամ կորպորատիվ մշակույթը, որը մի կողմից՝ ձևավորվում է կազմակերպության գործառնություններից ելնելով, մյուս կողմից՝ կազմակերպության վերին օղակի ղեկավարի հոգեբանական ու մասնագիտական կոմպետենցիաների ազդեցությամբ:

Կառավարչական գործունեության արդյունավետության չափորոշիչներից են կառավարչի հոգեբանական ու մասնագիտական կոմպետենցիաները, որոնք կանխորոշում են կառավարչական գործունեության ուղղվածությունը և արդյունավետությունը: Կառավարչական գործունեության արդյունավետության պահանջներից է կառավարչի մասնագիտական կարողությունների, ինչպես նաև հոգեբանական կոմպետենցիաների զարգացվածության բարձր աստիճանը: Ընդ որում, իարկ է նշել, որ առավել գնահատվում են ոչ այնքան նեղ մասնագիտական կարողությունները, հմտություններն ու գիտելիքը, որքան ընդհանրական կոմպետենցիաները, որոնց շարքում կարելի է նշել հուզական կոմպետենցիաները, ժամանակի կառավարումը, ինքնազարգացման, ինքնիրացման հմտությունները: Ռ. Լ. Կրիչևսկին առանձնացրել է կառավարչի գործունեության արդյունավետությունն ապահովող հիմնական անձնային որակներ՝ դոմինանտություն, ինքնավստահություն, հուզական հավասարակշռվածություն, սթրեսակայունություն, կրեատիվություն,

⁵²⁴ Лобанова Т. Н., Система ключевых показателей эффективности деятельности банка.

// Аналитический журнал «Управление в кредитной организации» №4, 2008.
<https://www.lawmix.ru/bux/45583>.

⁵²⁵ Бодалев А. А., Об объективных и субъективных факторах, определяющих достижение акме человеком // Мир образования. М., 2002, №4, С.17-23.

ծեռքերումների ձգտում, նախաձեռնողականություն, պատասխանատվություն, խնդիրների լուծման հուսալիություն, անկախություն, շփվողականություն⁵²⁶:

Այսպիսով՝ կառավարչի արդյունավետությունը գնահատվում է որոշակի հոգեբանական որակների առկայությամբ, որոնց մի մասը ենթակա է զարգացման, իսկ մյուսները անձի հիմնարար անհատական որակներն են:

Հետազոտության մեթոդները: Հետազոտության մեջ կիրառվել են տեսական ընդհանրացումների և կոնստենտ վերլուծության մեթոդները: Կոնստենտ վերլուծության միավորներ են հանդիսացել կառավարչի մասնագիտական կոմպետենցիաները, սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև կառավարչական գործունեության արտաքին պայմանները:

Հետազոտության արդյունքները և դրանց վերլուծությունը: Իրականացված վերլուծական աշխատանքի արդյունքում առանձնացրել ենք կառավարչի՝ զարգացման ենթակա հետևյալ որակները՝ հուզական ինտելեկտ, հաղորդակցման հմտություններ, ինքնակարգավորման, իրավիճակը վերահսկելու կարողություններ, վերլուծական մտածողություն, ստեղծարարություն: Սրանք անձնային այն որակներն են, որոնք կարևոր են ցանկացած մակարդակի կառավարչի արդյունավետ գործունեության իրականացման համար⁵²⁷:

Կառավարիչներին բաժանում են երեք խմբի՝ ելնելով նրանց կողմից կազմակերպությունում իրականացվող գործառնություններից՝ ստորին մակարդակի կառավարիչներ, միջին մակարդակի կառավարիչներ, բարձր մակարդակի կառավարիչներ: Տարբեր մակարդակների կառավարիչների գործունեությունն առանձնանում է բնորոշ գործառնությունով: Ցածր օղակի կառավարիչների գործունեությանը բնորոշ առանձնահատկություններն են՝ լարվածությունը, տարաբնույթ գործողությունները, շարունակ մի խնդրից մյուսին անցումը, որոշումների ընդունման ու իրականացման համար սեղմ ժամանակը, ղեկավարության ու գործընկերների հետ անընդհատ շփումը: Միջին օղակի կառավարիչների գործունեությունը պայմանավորված է ցածր օղակի կառավարիչների գործունեության համակարգմամբ, վերահսկմամբ, բարձր օղակի կառավարիչների որոշումների ընդունման համար տեղեկատվության պատրաստմամբ, բարձր ու ցածր մակարդակի կառավարիչների միջև կապերի ապահովմամբ: Բարձր օղակի կառավարիչների գործառնությունն են՝ կազմակերպության ռազմավարական կառավարումը, կորպորատիվ մշակույթի ձևավորումը, ընդհանուր կառավարումը: Այս կերպով կարծես պատասխանատվությունը հավասարաչափ է բաշխված, թեև առավել մեծ չափով այն ընկած է բարձր կարգի կառավարիչների վրա: Սակայն գոյություն ունեն նաև ընդհանուր պահանջներ, որոնք ներկայացվում են ցանկացած մակարդակի կառավարչի: Այդ պահանջներն են՝ խթանել աշխատակիցներին, խրախուսել համագործակցությունը խմբի ներսում և դրանից դուրս, խմբում ստեղծել բարենպաստ բարոյահոգեբանական մթնոլորտ, լուծել խնդիրները և ընդունել որոշումներ, խրախուսել աշխատակիցների նախաձեռնողականությունը, տեսադաշտում պահել նրանց հայացքները, կարծիքները, գաղափարները, աշխատանքի համար ստեղծել պայմաններ, ստեղծել կարգուկանոն⁵²⁸: Կարելի է ասել, որ բարձր օղակի ղեկավարների գործունեության արդյունքը ձևավորված կորպորատիվ մշակույթն է, որով որոշվում են մյուս օղակների ղեկավարների, ինչպես նաև աշխատակիցների

⁵²⁶ **Кричевский Р. Л.**, Если Вы – руководитель...Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. М.: Дело. 1993, С. 352.

⁵²⁷ **Кричевский Р. Л.**, Если Вы – руководитель...Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. М.: Дело. 1993, С. 352.

⁵²⁸ **Աղուզումյան Ռ., Պետրոսյան Լ., Պողոսյան Ս., Խաչատրյան Ա.**, Կառավարիչների հոգեբանական ընտրության գործընթացի առանձնահատկությունները, Ուս. ձեռն., Ե., Կառավարման ակադեմիա, 2016, 208 էջ:

գործունեության առանձնահատկությունները, նրանց միջև փոխհարաբերությունները, կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը, ընդհանուր գործի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը: Կ. Պլատոնովը սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը համարում է խմբի ներքին կառուցվածքի տարրերից մեկը, որը պայմանավորված է խմբում միջանձնային այն հարաբերություններով, որոնք ստեղծում են խմբի կայուն տրամադրությունները: Դրանից էլ կախված է նպատակներին հասնելու ակտիվության աստիճանը⁵²⁹: Կազմակերպության արդյունավետության և՛ որպես ցուցանիշ, և՛ որպես ուղենիշ դիտարկվում է կորպորատիվ մշակույթը՝ ազդելով կազմակերպության երկարաժամկետ հեռանկարի վրա: Յուրաքանչյուր կազմակերպության կորպորատիվ մշակույթը նրա այցեքարտն է, որը դժվար է կրկնել, փոխել, որը ապահովում է տվյալ կազմակերպության ինքնատիպությունն ու մրցունակությունը: Արդյունավետ կորպորատիվ մշակույթը ազդում է առանձին մարդկանց բարոյական հատկությունների, գործին նվիրվածության, մասնագիտական ու ֆիզիկական առողջության, ինչպես նաև ամբողջ կոլեկտիվի հուզական բարեկեցության վրա: Արդյունավետ կորպորատիվ մշակույթը կազմակերպության « հուզական վառելիքն » է, որը դարձնում է կազմակերպությունը կառավարելի, ճկուն, վերակառուցում է կազմակերպության բոլոր օղակների փոխհարաբերությունները⁵³⁰:

Ամփոփելով վերոնշյալը՝ կարելի է եզրակացնել, որ կազմակերպության արդյունավետությունը որոշվում է գործունեության արդյունքների ու ծախսերի հարաբերությամբ: Սակայն որպես արդյունավետության անուղղակի ցուցանիշներ հանդես են գալիս աշխատակիցների հարմարումը, ինտեգրումը, նպատակներին հասնելու կարողությունը: Կազմակերպության գործառնության հիմնական նպատակներից է աշխատակիցների գործունեության բարձր արդյունավետությունը, որի հետևանքն է կազմակերպության գործունեության արդյունավետությունը:

Այսպիսով՝ կառավարչական գործունեության արդյունավետության հիմնահարցի վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում խոսելու կառավարչական գործունեության մեջ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ ցուցանիշների մասին:

Սուբյեկտիվ գործոնների շարքին են դասվում կառավարիչների անձնային ու սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, մասնագիտական կոմպետենցիաները: Կառավարչի գործունեության առանձնահատկություններից ելնելով՝ կարևորվում են անձի պերցեպտիվ, կոգնիտիվ ու հուզական հատկությունները, ինչպիսիք են՝ վերլուծական ու համակարգային մտածողությունը, ուշադրության ու հիշողության ծավալը, ընտրողականությունը, տեղափոխման արագությունը, հուզական կայունությունը, հուզական ինտելեկտը, ինքնատիրապետումը, նպատակաուղղվածությունը, նախաձեռնողականությունը, ինքնուրույնությունը, համառությունը, վճռականությունը, ինքնավստահությունը, ռիսկի գնալու պատրաստակամությունը, համարձակությունը, ինքնակարգավորումը: Ինքնակարգավորման հիման վրա կարելի է կառավարել սեփական վիճակն ու վերահսկել այն, ինչը շատ կարևոր է կառավարչական գործունեության մեջ⁵³¹:

⁵²⁹ Մեխիթյան Լ., Կոլեկտիվի «Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտ» հասկացության մասին: // Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1986, N9, էջ 21-27.
https://arar.sci.am/dlibra/publication/41255/edition/36960/?language=այցի_ժամկետը_05.04.2020

⁵³⁰ Асаул А.Н., Асаул М. А., Ерофеев П. Ю., Ерофеев М. П.,
 Культура организации: проблемы формирования и управления
 СПб.: Гуманистика, 2006, С. 201.

⁵³¹ Ավանեսյան Յ. Մ., Կազմակերպության աշխատակազմի ընտրության հոգեբանական չափորոշիչների մշակման ռազմավարություն: // ԶՊՄՐ, WISDOM, 2019, էջ 164-166:
https://cyberleninka.ru/article/n/strategy-to-develop-the-psychological-criteria-for-staff-selection_այցի_ժամկետը_05.05.2020

Կառավարչի գործունեության մեջ առավել շատ դրսևորվում է գործնական մտածողությունը⁵³²։ Քիչ կարևոր չէ նաև կրեատիվության դերը ենթակաների համար նոր խնդիրներ ձևակերպելիս։ Այն դրսևորվում է նաև արդեն առկա խնդիրների լուծման գործընթացում։ Կոնկրետ խնդիրներ լուծելիս ու կոնկրետ իրավիճակներ կառավարելիս շատ կարևոր են ղեկավարի կամային այնպիսի հատկությունները, ինչպիսիք են՝ ինքնուրույնությունը, վճռականությունը, նպատակասլացությունը։ Ղեկավարի ինքնուրույնությունը խոսում է նրա սոցիալ-հոգեբանական հասունության մասին, այսինքն, երբ իր առջև դրված խնդիրը լուծում է՝ ելնելով սեփական գիտելիքներից, համոզմունքներից, տվյալ խնդրի մասին ունեցած պատկերացումներից։ Ղեկավարը հաճախ ստիպված է լինում արագ, առանց ավելորդ տատանումների, վճիռներ կայացնել։ Այս իրավիճակում վճռականությունը ղեկավարի համար հաջողության գրավական է, քանի որ այն նպաստում է հեշտությամբ լուծելու ներքին ու արտաքին կոնֆլիկտները և արագ կողմնորոշվելու դրդապատճառների պայքարում։ Իսկ նպատակասլացությունն օգնում է ղեկավարին ոչ միայն ընտրել, հստակեցնել իր նպատակը, այլ նաև անշեղորեն ձգտել իրագործելուն։ Կառավարման խնդիրների արդյունավետության ապահովման գործում շատ մեծ է ինքնատիրապետման դերը, որը ենթադրում է զայրույթ, վախճ, հուսահատությունը, բավականին ուժեղ մղումներն իրեն ենթարկելու, զսպելու կարողությունը⁵³³։

Այսպիսով՝ կառավարչական գործունեության համար պահանջվող հոգեբանական որակները մի կողմից՝ լուծում են գործունեության արդյունավետության խնդիրը, մյուս կողմից՝ կառավարչի անձնային ու մասնագիտական զարգացման խնդիրը։ Համապատասխան հոգեբանական որակների առկայության դեպքում կառավարչական գործունեությունը նպաստում է անձի լիարժեք ինքնիրացմանը, որը դրսևորվում է մոտիվացված ու արդյունավետ աշխատանքով։

Մի շարք հեղինակներ անդրադառնում են ղեկավարի մասնագիտական առողջության հիմնախնդրին՝ որպես կազմակերպության գործառնության արդյունավետության գործոն։ Ժամանակակից ուսումնասիրություններում շեշտը դրվում է կառավարչական գործունեության բարդության, ղեկավարի վրա սթրեսածին գործոնների ազդեցության վրա, որոնք կարող են մասնագիտական սթրեսի, մասնագիտական այրման, հոգեբանական ու ֆիզիկական առողջության վատթարացման պատճառ հանդիսանալ։ Որպես այդպիսին՝ ժամանակակից հոգեբանական գիտության մեջ՝ ղեկավարի մասնագիտական առողջությունը՝ հասկացությունը մեկնաբանվում է որպես օրգանիզմի անհրաժեշտ կոմպենսատոր և պաշտպանական մեխանիզմների պահպանում, որը մասնագիտական գործունեության բոլոր իրավիճակներում ապահովում է մասնագիտական հուսալիությունը և ղեկավարի գործունեության արդյունավետությունը։ Ա. Գ Մակլակովը նշում է, որ ղեկավարի մասնագիտական առողջությունը առողջության բնութագրերի որոշակի մակարդակն է, որը պատասխանատու է մասնագիտական գործունեության և դրա բարձր արդյունավետության համար։ Մարդու ունակությունն է դեստրուկտիվ պայմաններում ապահովել անձի ներքին պոտենցիալի և արտաքին ուժի հավասարակշռությունը⁵³⁴։

⁵³² **Սահակյան Մ.**, Կառավարման հոգեբանության մի քանի հարցեր, Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Ե.։ Հեղ. հրատ., 2015, 140 էջ։

⁵³³ **Սահակյան Մ.**, Կառավարման հոգեբանության մի քանի հարցեր, Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Ե.։ Հեղ. հրատ., 2015, 140 էջ։ 48. What Are the Most Important Qualifications of Managers, <http://cutt.us/dTnK5>, այդ ժամկետ՝ 07.04.2020.

⁵³⁴ **Зинченко Ю. П., Бусыгина И. С.**, Психологическое здоровье и профессиональная самореализация руководителя. // Национальный психологический журнал, 2013.- №1(9)- С.89–95, <http://cutt.us/lqLhn> дата обращения: 04.04.2020.

Հետազոտությունները ցույց են տվել, որ մասնագիտական առողջության բարձր ցուցանիշ ունեցող ղեկավարների շրջանում ինքնիրացումը բնութագրվում է մասնագիտական ակտիվությամբ, անկախությամբ, կառավարչական աշխատանքի և ընդհանրապես կյանքի իմաստավորմամբ, նպատակասլացությամբ, նպատակներ դնելու կարողությամբ, կանքով և մասնագիտական գործունեության բավարարվածությամբ, ինքնավերահսկողությամբ, ինքնաընդունմամբ, հարմարվողականությամբ, էմպատիայի կարողությամբ, կրեատիվությամբ, նորի նկատմամբ լայնախոհությամբ: Փորձառու կառավարիչները ձգտում են ձևավորել աշխատունակ ու համերաշխ կոլեկտիվ, ընդգրկել դրանում որակյալ ու ակտիվ աշխատողներ, ամրապնդել նրանց իրենց տեղերում և կանխել հոսունությունը⁵³⁵:

Եզրակացություն: Վերոնշյալ տեսական վերլուծության արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ գոյություն ունեն կառավարչական գործունեության արդյունավետությանը նպաստող ուղղակի և անուղղակի գործոններ: Պարզ դարձավ, որ անուղղակի՝ սուբյեկտիվ գործոններից են կառավարչական գործունեություն իրականացնող անձի հոգեբանական որակները: Կառավարչի գործունեության արդյունավետությունն ապահովող հիմնական անձնային որակներն են՝ ինքնավստահությունը, հուզական հավասարակշռվածությունը, սթրեսակայունությունը, կրեատիվությունը, ձեռքբերումների ձգտումը, նախաձեռնողականությունը, պատասխանատվությունը, խնդիրների լուծման հուսալիությունը, անկախությունը, շփվողականությունը, հուզական ինտելեկտը, սոցիալ-հաղորդակցման բանիմացությունը, կամային ինքնակարգավորումը, մտածողության կերպը: Սրանք այն անձնային որակներն են, որոնք կարևոր են ցանկացած մակարդակի կառավարչի արդյունավետ գործունեության իրականացման համար: Միևնույն ժամանակ կազմակերպության կորպորատիվ մշակույթը, որը էական դերակատարություն ունի աշխատակիցների մոտիվացվածության, նվիրվածության մեջ, դիտարկվում է որպես կառավարչական գործունեության արդյունավետության անուղղակի գործոն և արտահայտվում է մարդկանց՝ միմյանց նկատմամբ դրսևորած հարաբերություններում և ընդհանուր գործի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի մեջ:

⁵³⁵ **Հախվերդյան Ս. Ե., Հովհաննիսյան Վ. Հ.** և ուրիշներ/ Մենեջմենթի հիմունքներ: Երևան: Հեղ.իրատ., 1998, 228 էջ: <http://armunicat.nla.am/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=520921>, այցի ժամկետ՝ 08.04.2020.

THE ANALYSES OF DIRECT AND INDIRECT INDICATORS OF EFFICIENCY OF MANAGEMENT

VARDUHI PAPOYAN

Yerevan State University, Faculty of Philosophy and Psychology,
Chair of General Psychology, Lecturer;
Armenian-Russian University, Institute of Humanities,
Chair of Psychology, Ph.D. in Psychology, Professor,
Yerevan, Republic of Armenia

TIGRAN TONIKYAN

Armenian-Russian University, Institute of Humanities,
Chair of Psychology, 4th Year Student,
Yerevan, Republic of Armenia

In the conditions of transformation of the modern society, strong demands are presented to the management process. The aim of the research is to study the objective and subjective factors of the efficiency of managerial activity, the results of their interaction. The research used methods of theoretical generalizations and content analysis. The points of contact analysis were the professional competencies of the manager, the social-psychological features, as well as the external conditions of the managerial activity. To achieve this goal, the following tasks were proposed: to analyze the objective factors of the effectiveness of administrative activities, to study the subjective internal factors of administrative activities, in particular, professional self-realization, occupational health, competencies and socio-psychological factors.

In the presence of appropriate psychological qualities, management activities contribute to the full self-realization of the person, which is manifested in motivated and effective work.

The analysis of the research results gives an opportunity to conclude that corporate culture plays a significant role in all levels of the organization's operations. It has been found that the formation of the corporate culture of the organization is more conditioned by the peculiarities of the activities of the leaders of the upper echelons. It is revealed that the main personal qualities that ensure the efficiency of the manager's activity are: self-confidence, emotional balance, stress resistance, creativity, aspiration for achievement, initiative, responsibility, reliability, independence, emotional intelligence, social. The corporate culture of the organization is seen as an indirect factor in the effectiveness of management activities and is reflected in people's attitudes towards each other and their attitude towards the common cause.

Keywords: *management, corporate culture, leadership, psychological characteristics, professional competencies, professional health, efficiency, development.*

АНАЛИЗ КОСВЕННЫХ И НЕКОСВЕННЫХ ФАКТОРОВ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ВАРДУИ ПАПОЯН

преподаватель кафедры общей психологии факультета философии и
психологии Ереванского Государственного университета и
кафедры психологии Института гуманитарных наук
Российско-Армянского Университета,
кандидат психологических наук, профессор,
г. Ереван, Республика Армения

ТИГРАН ТОНИКЯН

студент 4 курса кафедры психологии Института гуманитарных наук
Российско-Армянского Университета
г. Ереван, Республика Армения

В условиях трансформации современного общества предъявляются высокие требования к процессу управления.

Целью данного исследования является изучение объективных и субъективных факторов эффективности управленческой деятельности и результатов их взаимодействия. В исследовании использованы методы теоретических обобщений и контент-анализа. Точками контактного анализа стали профессиональные компетенции менеджера, социально-психологические особенности, а также внешние условия управленческой деятельности. Для достижения цели были предложены следующие задачи: проанализировать объективные факторы эффективности управленческой деятельности, изучить субъективные внутренние факторы управленческой деятельности, в частности, профессиональную самореализацию, гигиену труда, компетенции, социально-психологические факторы.

При наличии соответствующих психологических качеств, управленческая деятельность способствует полной самореализации личности, что проявляется в мотивированной и эффективной работе.

Анализ результатов исследования дает возможность сделать вывод о том, что корпоративная культура играет значительную роль на всех уровнях деятельности организации. Выявлено, что формирование корпоративной культуры организации в большей степени обусловлено особенностями деятельности руководителей высших эшелонов. Выявлено также, что основными личностными качествами, обеспечивающими эффективность деятельности менеджера, являются уверенность в себе, эмоциональное равновесие, стрессоустойчивость, креативность, стремление к достижениям, инициативность, ответственность, надежность, независимость, эмоциональный интеллект, социальность. Корпоративная культура организации рассматривается как косвенный фактор эффективности управленческой деятельности и отражается в отношении людей друг к другу и их отношении к общему делу.

Ключевые слова: менеджмент, корпоративная культура, лидерство, психологические характеристики, профессиональные компетенции, профессиональное здоровье, эффективность, развитие.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛЕЙ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ЗНАЧИТЕЛЬНОГО СНИЖЕНИЯ ЗАТРАТ В СФЕРЕ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ РЕКЛАМНЫХ КАМПАНИЙ*

УДК 007.51

АЛЕКСАНДР СИМОНЯН

магистрант кафедры управления, бизнеса и туризма

Института экономики и бизнеса

Российско-Армянского университета,

г.Ереван, Республика Армения

aleksandrsimonyan1996@gmail.com

Целью данного исследования является выявление возможностей снижения затрат при привлечении потребителей посредством машинного обучения. В данной научной работе были рассмотрены возможности использования моделей машинного обучения в сфере привлечения новых пользователей, проведен анализ агрегированных данных платформ, занимающихся привлечением новых пользователей, выявлены основные шаги по привлечению пользователей традиционными методами, показаны основные недостатки традиционных методов по привлечению пользователей с помощью рекламных кампаний. На основе проведенного исследования автором предлагается выделить основные элементы по использованию методов машинного обучения для достижения большей эффективности и значительных экономий затрат в сфере привлечения клиентов. В итоге была предложена новая совокупность процессов привлечения клиентов, показаны основные шаги по автоматизации данных процессов. Главными достоинствами предложенной модели по сравнению с традиционными методами привлечения клиентов с помощью рекламных кампаний является высокая скорость, эффективность, значительное снижение расходов, простота имплементации и полная автоматизация.

Ключевые слова: *большие данные, машинное обучение, решение, снижение затрат, рекламная кампания, эффективность.*

Данная исследовательская работа актуальна в силу резкого увеличения объемов инвестиций различных фирм в кампании по привлечению новых пользователей и потребителей. Часто такие инвестиции не приносят желаемого результата и становятся провальными. Различные технологии больших данных позволяют собирать и агрегировать терабайты информации относительно деятельности потребителей и пользователей. Применение и модификация соответствующих алгоритмов машинного обучения способно

* Հոդվածը ներկայացվել է 20.03.2020թ., գրախոսվել՝ 23.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

значительно оптимизировать структуры затрат относительно рекламных кампаний по привлечению клиентов и существенно повысить эффективность деятельности фирм.

Содержание и характеристика традиционного процесса привлечения новых пользователей посредством рекламных кампаний

Рассмотрим обыкновенный процесс привлечения новых пользователей для интернет-компаний. Обычно у крупных интернет-фирм всегда имеется свой сегмент рынка. Так, например, для самой крупной компании фоторедактирования Instagram сегментом является пользователи, которые постоянно делятся фотографиями с общественностью; для крупнейшей бизнес-платформы в мире, Linkedin, сегментом является люди, которые хотят расширить круг своих профессиональных знакомств. Безусловно в обоих случаях мы имеем дело с крайне успешными компаниями, у которых число активных пользователей превышает десятки миллионов. Естественно, эти фирмы разработали различные процессы по привлечению новых пользователей. Такие компании научились анализировать огромный рынок интернета и привлекать именно тех пользователей, которые, по их мнению, станут для них успешными (потенциальными) клиентами.

Очень часто крупные фирмы заключают между собой договоры по обмену определенной информацией и запуску рекламных кампаний, которые приводят пользователей одной фирмы в другую. Например, в Facebook очень часто можно увидеть компании TikTok. Люди, нажавшие на рекламу, будучи пользователями Facebook, получают возможность установить приложение TikTok. Естественно, Facebook получает за такую услугу деньги от TikTok. Причем деньги поступают за каждую показанную рекламу (Impression) и, естественно, TikTok хочет минимизировать свои расходы и максимизировать количество пользователей, которых привлекут рекламные кампании. Для этого Facebook проводит анализ данных пользователей и показывает рекламу только тем пользователям, которые наиболее склонны к тому, чтобы стать пользователями TikTok. Часто Facebook делится информацией с TikTok для того, чтобы последний провел свой анализ и удостоверился в правдивости происходящего.

В действительности TikTok сотрудничает не только с Facebook, но и с десятками других компаний. Каждая из них проводит свои рекламные акции, в результате чего проходят десятки тысяч рекламных кампаний. Для того, чтобы крупные интернет - компании класса TikTok могли следить за всем происходящим, они обращаются за помощью к обслуживающим фирмам (third party platform)

Существуют множество различных обслуживающих фирм, но одной из самых известных является AppsFlyer. Эта компания представляет различные данные относительно аналитики разных фирм по привлечению пользователей. Информацию о партнерах получить довольно просто: необходимая информация заключается в разделе Partners Integrated Reports⁵³⁶.

Теперь мы можем подробно рассмотреть процесс привлечения пользователей с помощью рекламных кампаний традиционными методами. Необходимо отметить, что, хотя отдельные этапы этого процесса могут варьироваться у разных фирм, его основные элементы являются общими для всех, так как зачастую фирмы обращаются за привлечением клиентов к одним и тем же компаниям, а аналитику получают от обслуживающих фирм.

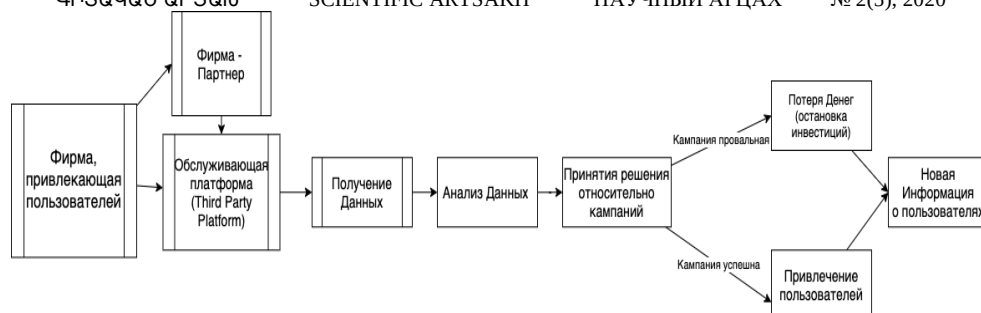

Рисунок 1. Процесс привлечения новых клиентов традиционными способами⁵³⁷

На рисунке 1 изображен стандартный процесс привлечения новых пользователей. На первом этапе фирма заключает договор с организациями-партнерами, с помощью которых она будет привлекать новых пользователей, и обслуживающими фирмами, с помощью которых искомая организация будет получать необходимые данные. Так называемая “Third party platforms” предоставляет всю необходимую информацию о деятельности интернет-компаний, на основе чего фирма, привлекающая пользователей, решает, отставить ли рекламные кампании или удалить их. Естественно, чем дольше действуют рекламные кампании, тем больше денег фирма должна заплатить. Так как же фирма решает, успешна ли рекламная кампания в привлечении пользователей или нет?

Ответ находится в информации, полученной от обслуживающих фирм. После того, как рекламная кампания была запущена, а деньги инвестированы, фирма тщательно следит за результатами рекламных кампаний, а именно, сколько новых пользователей реклама привела, сколько пользователей увидели рекламу, нажали ли они на рекламу, сколько прибыли эти пользователи принесли и т.д. Другими словами, фирма следит за динамикой рекламных кампаний и на основе этого решает оставить кампанию или нет. Обычно процесс анализа, во время которого компания инвестирует в интернет-рекламу, длится две недели.

Изучение и предварительная обработка различных данных и показателей кампаний, полученных с помощью обслуживающих фирм

Мы разобрались с традиционным процессом анализа динамики привлечения новых пользователей и теперь задаемся вопросом, существуют ли методы машинного обучения, которые сделают данный процесс гораздо более эффективным и менее затратным? И если они есть, сможем ли мы их применить?

Для ответа на этот вопрос нам необходимо воспользоваться помощью самого популярного языка программирования в сфере науки данных Python и проанализировать реальную информацию о рекламных кампаниях, полученную с сайта обслуживающей платформы AppsFlyer.

country	platform	country_code	revenue	cost	install_day	media_source	campaign	impressions	clicks	installs	purchases	trials
ROW	android	vg	0.0000	0.0	2020-02-01	Organic	None	0	0	1	0	0
ROW	android	my	33.1755	0.0	2020-02-01	Organic	None	0	0	4366	1	75
ROW	ios	dz	0.0000	0.0	2020-02-01	Organic	None	0	0	180	0	0
ROW	ios	is	0.0000	0.0	2020-02-01	Organic	None	0	0	30	0	1

Рисунок 2. Первоначальная информация о результатах различных кампаний⁵³⁸

⁵³⁷ Составлено автором на основе информации с обслуживающих платформ

На рисунке 2 показаны примеры различных метрик, полученных с обслуживающей платформы. Здесь представлена следующая информация: страна, в которой была показана реклама, платформа (ios/android), сколько была потрачено на рекламу, сколько денег было заработано, количество инсталляций, дата, название рекламы, количество показанных реклам, количество покупок, сколько раз пользователям удалось зайти в платную версию и т.д.

После этого начинается процесс анализа и переработки данных. Целью нашего анализа является выяснить, возможно ли спрогнозировать, что кампания станет успешной через определенной промежуток времени на основе только первых восьми дней ее запуска, а не четырнадцати, как было в традиционном процессе. Таким образом мы сэкономим затраты на 6 дней, и, если наша гипотеза подтвердится, мы сможем сэкономить примерно 42% наших расходов. Важно отметить, что эффективность мы будем рассчитывать, как соотношение дохода к расходам, а кампанию будем считать успешной в том случае, если доход превышает расход.

```
In [28]: op= dff.groupby(['campaign', 'retargeting', 'media_source', 'agency', 'country', 'platform'], as_index = False)
        .agg({'install_day': np.min}))

In [29]: op['minimum_date'] = pd.to_datetime(op['install_day'])### minimum day

In [30]: op['minimum_date+8'] = op['minimum_date'] + timedelta(days = 8 )

In [31]: op = op.drop(['install_day'], axis =1)

In [32]: ### getting all the data we need
mmm = pd.merge(dff, op, how = 'inner', on = ['campaign', 'retargeting', 'media_source', 'agency', 'country', 'platform'])

In [33]: mmm['install_date'] = pd.to_datetime(mmm['install_day'])

In [34]: ##### filtering only first 7 days performance
temp = mmm[mmm["install_date"]<=mmm["minimum_date+8"]]

In [35]: campaign', 'retargeting', 'media_source', 'agency', 'country', 'platform'], as_index = False).
        ,cost': np.sum, 'impressions':np.sum, 'clicks': np.sum, 'purchases':np.sum, 'installs': np.sum, 'cohord7r': np.sum))

In [36]: final_training_data.head()
```

Рисунок 3. Манипуляция первоначальной информации с помощью Python⁵³⁹

На рисунке 3 изображен процесс переработки данных. На первом этапе мы фильтруем только ту информацию, которая показывает агрегацию результатов первых 8 дней действия кампаний. Мы повторяем этот процесс для первых дней, чтобы выяснить возможно ли на основе первых 8 дней предугадать успех дальнейших 100 дней. После этого начинается процесс анализа информации.

На рисунке 4 показано количество компаний, сгруппированных по различным странам мира. Мы видим, что США и остальной мир (ROW) занимают первые места и в США показано почти столько же компаний, как и в остальном мире. В остальных крупных странах показано почти одно и тоже количество компаний.

⁵³⁸ AppsFlyer SDK example on GitHub. <https://github.com/AppsFlyerSDK/segment-appsflyer-ios>

⁵³⁹ Составлено автором на основе информации, полученной из AppsFlyer Open Source Data, <https://github.com/AppsFlyerSDK/segment-appsflyer-ios>

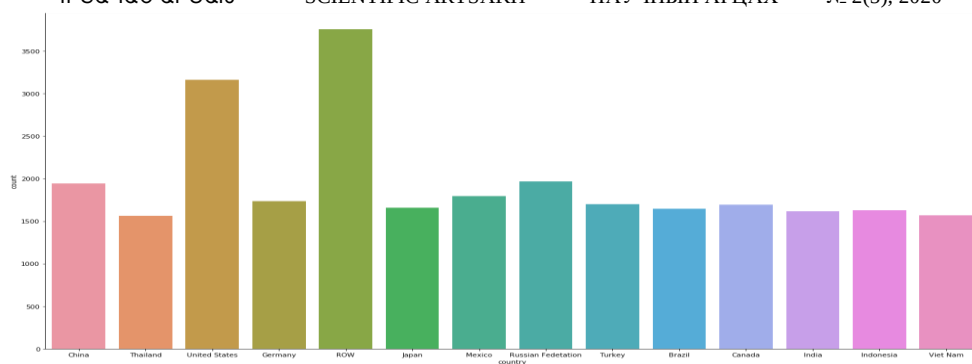

Рисунок 4. Количество показанных компаний, сгруппированных по различным странам мира ⁵⁴⁰

На рисунке 5 мы видим, что, несмотря на то, есть корреляция между расходами и доходами, она не ярко выражена и вложенные деньги далеко не единственный фактор, влияющий на успех компании.

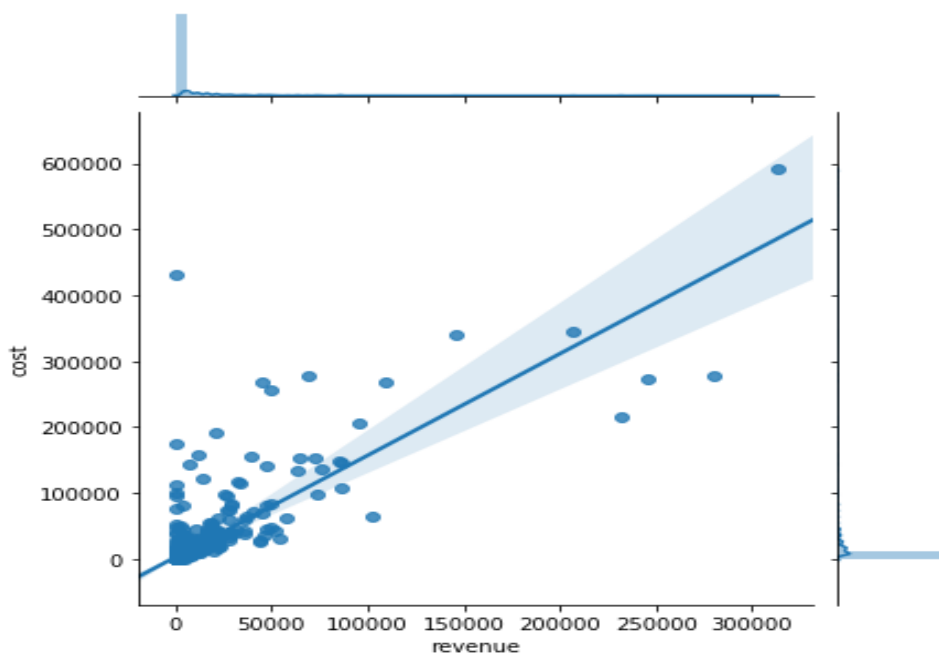

Рисунок 5. График зависимости между расходами и доходами рекламных кампаний ⁵⁴¹

Для достижения лучшего понимания того, с какой информацией мы имеем дело, мы определим новую метрику, ROAS, как соотношение между доходом компании и ее расходом, после чего проведем подробный анализ данной метрики.

⁵⁴⁰ Составлено автором с помощью пакетов визуализации Питона

⁵⁴¹ Составлено автором с помощью пакетов визуализации Питона.

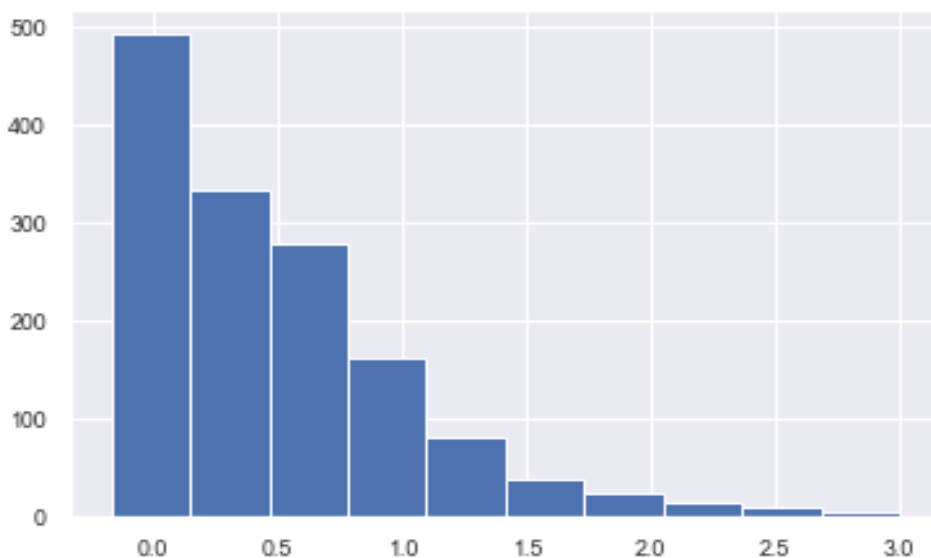

Рисунок 6. Гистограмма количества компаний по метрике ROAS⁵⁴²

На рисунке 6 показано количество компаний по ROAS. Мы видим, что чем выше ROAS, тем меньше число компаний, попавших в соответствующую группу. Тем не менее, более половины компаний смогли пройти ROAS в 50%. Безусловно, информация подается классификации и может быть оптимально прогнозируема.

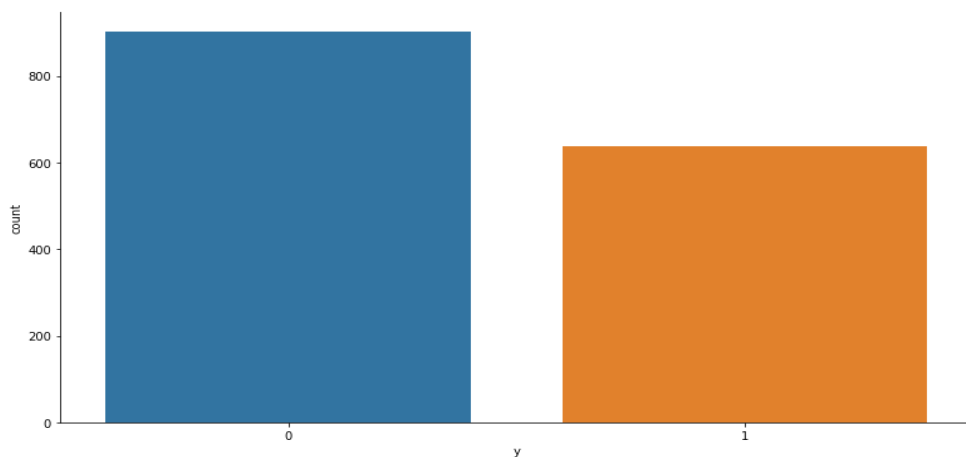

Рисунок 7. Соотношение успешных и провальных рекламных кампаний⁵⁴³

На рисунке 7 показано соотношение успешных и провальных рекламных кампаний. 0 показывает количество провальных. Видно, что провальные рекламы значительно превышают по количеству успешные.

⁵⁴² Составлено автором с помощью пакетов визуализации Питона.

⁵⁴³ Составлено автором с помощью пакетов визуализации Питона.

Построение модели машинного обучения для оптимизации кампаний и анализ полученных результатов

Мы закончили анализировать информацию, которая у нас имеется, теперь мы с помощью алгоритма машинного обучения построим и получим результаты того, как модель будет прогнозировать течение кампании только на основе первых 8 дней. Мы используем мощную модель машинного обучения XGBoost, которая успешно справляется с проблемами классификации. XGBoost справляется с проблемами и overfitting и с underfitting, именно поэтому она считается успешной⁵⁴⁴.

После построения модели, ее оттачивания и использования самых точных параметров, мы получили следующие результаты.

```
In [166]: print(classification_report(predict,y_test))
```

	precision	recall	f1-score	support
0	0.90	0.81	0.85	317
1	0.66	0.79	0.72	146
accuracy			0.81	463
macro avg	0.78	0.80	0.79	463
weighted avg	0.82	0.81	0.81	463

Рисунок 7. Classification Report, построенной на основе модели XGBoost⁵⁴⁵

Из рисунка 7, видно, что мы получили довольно хорошие данные и в среднем с точностью до 80% можем прогнозировать, будет ли кампания успешна или нет, только на основе первых 7-8 дней. Безусловно, этот подход поможет компаниям, работающим на привлечение пользователей, сэкономить около 40% дополнительных расходов, а также предоставит дополнительное время для нового маневра по привлечению пользователей.

Важно также осознавать, какие факторы влияют на успех кампании. С помощью оценки независимых переменных мы можем дать ответ на этот вопрос.

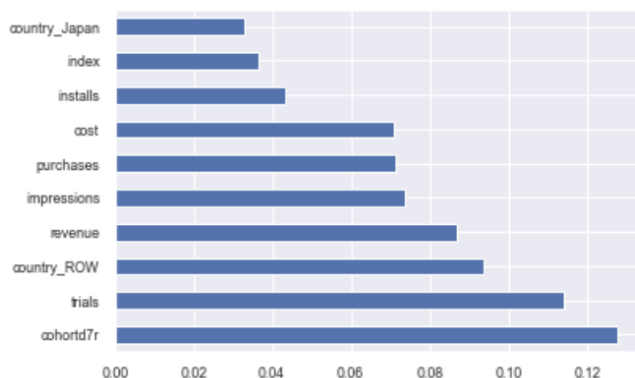

Рисунок 8. Относительная важность независимых переменных построенной модели XGBoost⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ A Gentle Introduction to XGBoost for Applied Machine Learning, <https://machinelearningmastery.com/gentle-introduction-xgboost-applied-machine-learning/>.

⁵⁴⁵ Scikit Learn: Classification Report, https://scikit-learn.org/stable/modules/generated/sklearn.metrics.classification_report.html.

На рисунке 8 представлена сравнительная важность переменных. Самым важным фактором является прибыль, полученная в первые семь дней начала рекламы. Однако следует заметить, что разница между сравнительной важностью элементов не является высокой, и было бы неправильно выделять отдельные элементы в прогнозировании успеха; вместо этого нужно смотреть на совокупность факторов и на то, как эта совокупность взаимодействует.

Современные технологии позволяют повысить эффективность традиционных бизнес-процессов самых разных направлений и сфер. Привлечение пользователей на основе интернет-рекламы не является исключением. На сегодняшний день инновационные подходы меняют традиционное представление операций. Используя большие данные, компании могут прийти к оптимальному решению и использовать все возможности, которые открыты перед ними.

ՄԵՔԵՆԱՅԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՍՈՂԵԼՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԳՈՎԱԶԴԱՅԻՆ ԱՐՇԱՎՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՂՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ԾԱԽՍԵՐԸ ԷԱԴԵՍ ԿՐՃԱՏԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍԻՍՈՆՅԱՆ

*Հայ-ռուսական համալսարանի քիմիկոսի և տնտեսագիտության ինստիտուտի
կառավարման, քիմիկոսի և զբոսաշրջության ամբիոնի մագիստրանտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Հոդվածի նպատակը մեքենայական ուսուցման միջոցով սպառողների ներգրավման ծախսերի նվազեցման հնարավորությունների բացահայտումն է: Աշխատանքում դիտարկվել են Նոր օգտատերերի ներգրավման ոլորտում մեքենայական ուսուցման մոդելների կիրառման հնարավորությունները, կատարվել է Նոր օգտատերերի ներգրավմամբ զբաղվող հարթակների ագրեգացված տվյալների վերլուծություն, բացահայտվել են ավանդական մեթոդներով օգտատերերի ներգրավման հիմնական քայլերը, մատնանշվել են գովազդային արշավների միջոցով օգտատերերի ներգրավման ավանդական մեթոդների հիմնական թերությունները: Կատարված հետազոտության հիման վրա հեղինակի կողմից առաջարկվում է ընդգծել մեքենայական ուսուցման մեթոդների օգտագործման հիմնական տարրերը՝ հասնելու առավել մեծ արդյունավետության և հաճախորդների ներգրավման ոլորտի ծախսերի շոշափելի կրճատման: Արդյունքում առաջարկվել է հաճախորդների ներգրավման գործընթացների Նոր ամբողջություն, ցուցադրվել են տվյալ գործընթացների ավտոմատացման հիմնական քայլերը: Հաճախորդների ներգրավման առաջարկված մոդելի գլխավոր արժանիքներն են բարձր արագությունը, ծախսերի էական նվազեցումը, իմպլեմենտավորման պարզությունը և ամբողջական ավտոմատացումը՝ գովազդային արշավների միջոցով հաճախորդների ներգրավման ավանդական մեթոդների հետ համեմատությամբ:

Հիմնաբառեր՝ մեծ տվյալներ, մեքենայական ուսուցում, որոշում, ծախսերի նվազում, գովազդային արշավ, արդյունավետություն:

USING MACHINE LEARNING MODELS TO SIGNIFICANTLY REDUCE COSTS IN ATTRACTING USERS THROUGH ADVERTISING CAMPAIGNS

ALEKSANDR SIMONYAN

Russian-Armenian University,

The Institute of Economics and Business,

Management, Business and Tourism Department, Master Student,

Yerevan, Republic of Armenia

The aim of the scientific work is to identify opportunities to reduce the cost of attracting consumers through machine learning. In this scientific work, the possibilities of using machine learning models in the field of attracting new users are examined, the aggregated data of platforms engaged in attracting new users are analyzed, the main steps to attract users by traditional methods are identified, and the main disadvantages of traditional methods for attracting users using advertising campaigns are shown. Based on the study, the author proposes to highlight the main elements on the use of machine learning methods to achieve greater efficiency and significant cost savings in attracting customers. As a result, a new set of processes for attracting customers is proposed, the basic steps for automating these processes are shown. Thus the main advantages of the proposed customer acquisition model are high speed, efficiency, significant cost reduction, ease of implementation and full automation compared to traditional methods of attracting customers through advertising campaigns.

Keywords: *Big Data, Machine Learning, decision, cost decrease, advertising campaigns, efficiency.*

CORE INFLATION AND KALMAN FILTER*

UDC 004.852+338.57

TIGRAN KARAMYAN

Yerevan State University, Faculty of Economics and Management,
Master's Degree Program,
Yerevan, Republic of Armenia
tigran-met@mail.ru

DAVIT KARAMYAN

Yerevan State University, Information Technologies Educational and
Research Center of YSU, Master's Degree Program,
Yerevan, Republic of Armenia
davitkar98@gmail.com

One of the fundamental provisions of the modern economic theory is that long-term price stability in the economy is an important prerequisite for sustained economic growth as it creates healthy expectations among the household and business representatives about the price trends, which enables them to plan the future course of their future operations. In RA as well as in a number of other countries the main objective of the Central Bank is to ensure price stability, so they tend to use the rate of core inflation instead of actual inflation in their analyses and models in order to develop and implement effective monetary policy.

Here we represent an estimation of core inflation in RA from 2006 to 2019 with Kalman filter. The main objective of this article is to represent an estimation of core inflation with Kalman filter with the appropriate efficiency criteria and to compare the results with the officially published core inflation which is calculated by "Seasonal exclude and external shocks adjustment" (SEESA) and simple "Seasonal exclude" (SE) methods. The proposed method was evaluated with the appropriate efficiency criteria and the obtained results were compared with the officially published core inflation indicators. The Kalman filtered indicator of core inflation is closely correlated with monetary aggregates and interest rates and is at most matched to the actual inflation trends.

This paper is aimed to show that Kalman filtering can be a good alternative to the SE and SEESA methods developed by CBA.

Keywords: CBA, price stability, core inflation, State – Space models, Kalman filter, SE, SEESA.

Introduction: Ensuring price stability in the economy is the most important prerequisite for sustained long-term economic growth. However, many monetary and non – monetary supply and demand factors have their impact on short – term and mid – term inflation. Therefore, it is important to choose an accurate indicator that identifies the level of actual inflation, which gives a clear idea of price trends in economy. In turn, for sustained economic growth a certain "normal" rise in price levels are required, that is called core inflation.

* Հոդվածը ներկայացվել է 22.04.2020թ., գրախոսվել՝ 23.04.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

In RA inflation is measured by Consumer Price Index⁵⁴⁷ (CPI), which estimates changes in the overall price level of households' market basket, but the use of CPI to characterize inflation is inappropriate in some cases, as CPI trends are affected by significant volatility caused by seasonality of production and consumption of certain goods and services or other various temporary and arduously predictable supply and demand shocks. Also note that CPI, as a weighted average indicator, can be a summary estimate of the overall price level change if the distribution of CPI is normal, whereas studies have shown⁵⁴⁸ that CPI from 1996 to 2006 follows positive skewed log normal distribution.

For efficient monetary policy core inflation is mainly used instead of CPI that reflects long-term price trends and is a stable component of inflation, which is characterized by low volatility in time. It is relatively free from the influence of exogenous shocks that are typical of our economy at this stage of development and at this level of dollarization.

In this paper an implementation of Kalman filter is shown to estimate core inflation in RA. Another use of this filter in developing efficient monetary policy is the estimation of GDP gap. The model was built with Python⁵⁴⁹ programming language and the 2006-2019 real sector indicators were used as a database. This period was chosen because since 2006 the Central Bank of Armenia (CBA) has switched to a inflation targeting strategy. Among a ton of inflation calculating indicators CBA targets the 12-month⁵⁵⁰ inflation indicator, as of end-period. In addition, the distribution of CPI from 2006 to 2019 is close to normal, as there is barely positive skewness and high kurtosis as opposed to the 1996-2006 CPI.

The proposed alternative method of core inflation calculation will allow to efficiently estimate the real price changes in the economy, although, in some cases, the Kalman filtering may be not so accurate in compare with the methods⁵⁵¹ currently used by CBA. But one of the advantages of Kalman's approach is that it can estimate the real price changes of all products and services included in consumer basket without excluding the ones with high volatility.

Literature review: There are three main methods of calculating core inflation: *excluding methods*, *econometric methods* and *statistical methods*. An effective method is considered the one that is strongly correlated with monetary aggregates (cash in circulation, money base, money supply) and its trends are close to the official inflation trends. The idea of *excluding methods* in calculation of core inflation is to exclude price indices of some goods and services or to eliminate the impact of certain macroeconomic indicators and state regulation mechanisms on prices. According to common excluding methods goods and services with relatively high volatility are excluded from the market basket. However, the application of this method is difficult because it is practically impossible to clearly distinguish the impact of all such factors on prices. Currently in Armenia the core inflation is estimated according to the methodologies described below:

⁵⁴⁷ The basic formula used to calculate price indices is the Laspeyres index – $I_L = \frac{\sum P_i^{t_n} Q_i^{t_0}}{\sum P_i^{t_0} Q_i^{t_0}} \times 100$,

where $P_i^{t_n}$ and $P_i^{t_0}$ represents the prevailing price of i in period t_n and, $Q_i^{t_0}$ represents the quantity of i sold in period t_0 .

⁵⁴⁸ Աֆյան Դ., ԶԶ ԿԲ, Տնտեսական վիճակագրության զարգացման բաժին. «Բնականոն գնաճի հաշվարկման մեթոդաբանությունը Հայաստանի Հանրապետությունում. Արտաքսման և ճշգրտման եղանակ», , Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի բանբեր, Երևան, 2008թ., 41-63:

⁵⁴⁹ All codes are available at Github.com with the following link <https://github.com/TK666/Kalman-Filter-and-Core-Inflation>.

⁵⁵⁰ Each month the CBA targets the 12-month inflation indicator against the same reference month of the previous year in order to maintain the 12-month inflation within the confidence band of 4 percent $\pm$ 1.5 percent.

⁵⁵¹ “Seasonal Exclude & external shocks adjustment” and “Simple Seasonal Exclude”.

- Simple Seasonal Exclude – goods (“Fruits”, “Vegetables” and “Eggs”) positions in consumer basket, which production have seasonal nature and services, which tariffs are controlled by the government (housing, communication, transportation services in consumer basket) are excluded from the core inflation calculation.

- Seasonal Exclude & external shocks adjustment – according to this approach the consumer basket is divided into three groups. The first group consists of seasonal goods and services controlled by the government (that are described above). Imported⁵⁵² goods are included in the second group. The remaining goods are included in third group. To calculate the core inflation second and third groups are used.

In the case of *econometric methods*, core inflation is considered to be the part of the actual inflation which does not affect the real volumes of production in the long run. There are a great amount of articles that represent calculation of core inflation with econometric method. Quah and Vahey represented a work where the calculation was carried out with the help of two – dimensional vector autoregression (also VAR/SVAR) model with the indices of real GDP growth and inflation as variables.

Statistical methods for calculating core inflation are mainly used to reduce the volatility of the CPI. Common statistical methods that were used by CBA are median, weighted average, trimmed means, Hodrick – Prescott filter and etc.

- Calculation of core inflation with median suggests usual estimation of individual price indices median for each month.

- The essence of weighted average methods is to rescale the official weights of goods and services included in market basket. Here, unlike excluding methods, all goods and services participate in the estimation of the core inflation index, but the impact of certain goods and services with high volatility on core inflation is diminished by given weights.

- In a number of countries, it is assumed to calculate core inflation by trimmed means⁵⁵³. A trimmed mean is a method of averaging that removes a small designated percentage of the largest and smallest values before calculating the mean. After removing the specified outlier observations, the trimmed mean is found using a standard arithmetic averaging formula. According to this method, price indices of goods and services that included in market basket are put in ascending or descending order and then the indices of some goods and services are trimmed from each end of ordered set of goods and services. Note, that cumulative weights of trimmed goods and services from each end of ordered set are equal.

Today the core inflation in RA is calculated with the “Seasonal exclude and external shocks adjustment” method (developed by CBA), which corresponds to almost all efficiency criteria and has a clear economic interpretation. The advantage of this method over simple Seasonal exclude method is that in case of first the market basket includes adjusted indices of imported goods and services. In this way the influence of possible external shocks connected with the imported goods (services) and their prices (tariffs) is eliminated, whereas their trends are included in the calculation of core inflation.

The indicator of core inflation should meet certain efficiency criteria. The appropriate criteria are given below:

- First, the calculated and officially published indicator of core inflation should be closely correlated with monetary aggregates and interest rates.

- Second, the core inflation trend should be at most matched to the actual inflation trend.

⁵⁵² Here we consider a good imported if the import volumes of those goods exceed the domestic production by more than 50% and the weight of that good in consumer basket is at least 0.2%. Tukey’s method for extreme outliers is used for this group and the outliers are replaced by the average of the previous 5 years.

⁵⁵³ From June, 2004 to March, 2008 CBA calculated and officially published the core inflation rate with the method of 15% trimmed means.

• Third, the calculated indicator should be understandable and acceptable to the people and it should have some clear economic insight.

• Fourth, the calculated indicator should be comparable, applicable and should correspond to the maturity principle.

The main objective of this article is to represent an estimation of core inflation with Kalman filter with the appropriate efficiency criteria and compare the results with the officially published core inflation which is calculated by “Seasonal exclude and external shocks adjustment” and simple “Seasonal exclude” methods.

State – Space Models: Before switching to Kalman filter, let’s get some intuition about State – space models. A State – space model is a system of linear equations given as a set of input, outputs and state variables related by first – order differential equations. State variables’ values evolve through time in a way that depends on the values they have at any given time and also depends on the externally imposed values of input variables. Output variables’ values depend on the values of the state variables⁵⁵⁴.

Consider a dynamic process described by an nth order difference equation of the form

$$y_{i+1} = a_{0,i}y_i + \dots + a_{n-1,i}y_{i-n+1} + u_i, i \geq 0,$$

where u_i is a zero – mean white noise process with autocorrelation $E(u_i, u_j) = R_u = Q_i \delta_{ij}$, and initial values $\{y_0, y_{-1}, \dots, y_{-n+1}\}$ are zero – mean random variables with a known $n \times n$ covariance matrix $P_0 = E(y_{-j}, y_{-k}), j, k \in \{0, n-1\}$. Note that there is no correlation between initial values and u_i white noise process (or they are statistically independent)

$$E(u_i, y_i) = 0 \text{ for } [-n+1 \leq j \leq 0 \text{ and } i \geq 0] \text{ or } i \geq j \geq 0.$$

Taking into consideration some other conditions⁵⁵⁵ n^{th} order difference equation given above can be rewritten as

$$\dot{x}_{i+1} \equiv \begin{bmatrix} y_{i+1} \\ y_i \\ y_{i-1} \\ \vdots \\ y_{i-n+2} \end{bmatrix} = \underbrace{\begin{bmatrix} a_0 & a_1 & \dots & a_{n-2} & a_{n-1} \\ 1 & 0 & \dots & 0 & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 & 0 \end{bmatrix}}_A \begin{bmatrix} y_i \\ y_{i-1} \\ y_{i-2} \\ \vdots \\ y_{i-n+1} \end{bmatrix} + \underbrace{\begin{bmatrix} 1 \\ 0 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix}}_G u_i, \quad (1.1)$$

From equation (1.1)

$$\dot{x}_{i+1} = A\dot{x}_i + Gu_i, \quad (1.2)$$

$$\dot{y}_i = H_i \dot{x}_i, \text{ where } H_i = [1, 0, \dots, 0]. \quad (1.3)$$

Equation (1.2) represents that a new state $\dot{x}_{i+1}$ is a linear combination of the previous state $\dot{x}_i$ and some process noise u_i . Equation (1.3) shows the way of derivation of $\dot{y}_i$ observations from the internal state $\dot{x}_i$. These equations serve as the basis for Kalman filter represented below.

Kalman filter: Kalman filter⁵⁵⁶ is a set of mathematical equations that uses a series of measurements observed over time, containing statistical noise or other irregular fluctuation, and produces estimates of unknown variables that is optimal in the sense that it minimizes the estimated error covariance – when some presumed conditions are met.

The main problem that Kalman filter trying to solve is to estimate the state $x \in \mathbb{R}^n$ process that is governed by the linear stochastic difference equation

$$x_k = Ax_{k-1} + Bu_k + w_{k-1},$$

with a measurement $z_k \in \mathbb{R}^m$ where

⁵⁵⁴ **Kailath, T.,** Sayed, A., H., & Hassibi, B. (2000). Linear Estimation. Upper Saddle River, NJ USA: Prentice Hall.

⁵⁵⁵ **G. Welch** and G. Bishop. 1995. “An Introduction to the Kalman Filter,” University of North Carolina, Department of Computer Science, TR 95-041.

⁵⁵⁶ **M. Laaraiedh.,** (2012). “Implementation of Kalman Filter with Python Language”, IETR Labs, University of Rennes 1, arXiv:1204.0375.

$$z_k = Hx_k + v_k,$$

$A_{(n \times n)}$ – The state at the previous time step $k - 1$ to the state at the current step k (without driving function or process noise),

$B_{(n \times l)}$ – optional control input $u \in \mathbb{R}^l$ to the state x ,

$H_{(m \times n)}$ ⁵⁵⁷ – The state to the measurement z_k ,

w_{k-1} and v_k – random variables that represent the process and measurement noise. These variables are assumed to be independent of each other, white and with normal probability distribution: $p(w) \sim N(0, Q)$, $p(v) \sim N(0, R)$, where Q and R are process and measurement noise covariances that might change with each time step or measurement.

The Kalman filter estimates the process state at some time and then obtains feedback in the form of noisy measurement. So the Kalman filter process has two steps: time update equations and measurement equations (Fig 1). The time update equations are responsible for projecting forward (in time) the current state and error covariance estimates to obtain the a priori estimates for the next time step. The measurement update equations are responsible for the feedback – i.e. for incorporating a new measurement into the a priori estimate to obtain an improved a posteriori estimate.

TIME UPDATE (“PREDICT”)

(1) Project the state ahead

$$\hat{x}_k^- = A\hat{x}_{k-1} + Bu_k$$

(2) Project the error covariance ahead

$$P_k^- = AP_{k-1}A^T + Q$$

Where:

○ $\hat{x}_k^-$ and $\hat{P}_k^-$ are the predicted mean and covariance of the state, respectively, on the time step k before seeing the measurement.

○ $\hat{x}_0^-$ and P_0^- are initial estimates

⁵⁵⁷ In practice A and H matrices might change with each time step, but here they are assumed to be constant.

MEASUREMENT UPDATE (“CORRECT”)

(1) Compute the Kalman gain

$$K_k = P_k^- H^T \left(\overbrace{H P_k^- H^T}^{S_k} + R \right)^{-1}$$

(2) Update estimate with measurement z_k

$$\hat{x}_k = \hat{x}_k^- + K_k \overbrace{(z_k - H \hat{x}_k^-)}^{V_k}$$

(3) Update the error covariance

$$P_k = (I - K_k H) P_k^-$$

Where:

- $\hat{x}_k$ and P_k are the estimated mean and covariance of the state, respectively, on time step k after seeing the measurement.
- K_k is the filter gain, which tells how much the predictions should be corrected on time step k .
- V_k is the innovation or the measurement residual on time step k .
- S_k is the measurement prediction covariance on the time step k .
- z_k is the mean of the measurement on time step k .

Fig 1. The Kalman filter process: time update equations and measurement equations.

Data description: There are cases when CPI isn't as good indicator as it might be for developing the right monetary policy. For example, the CPI indicators from 1996 to 2006 follows positive skewed log normal distribution as it can be seen in the Fig 2.

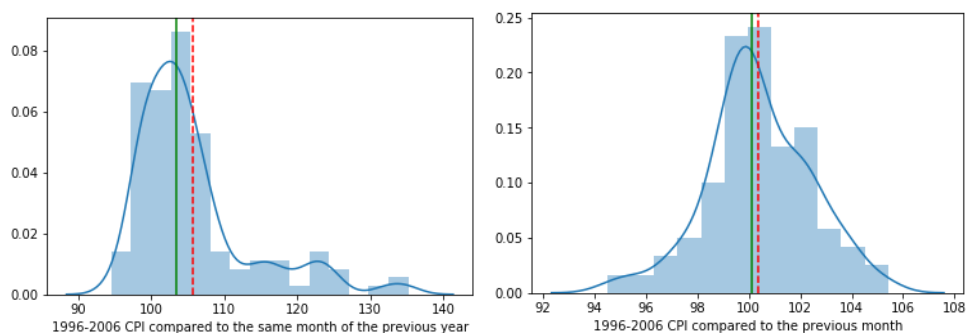

Fig 2. CPI from 1996 to 2006: the skewed log normality of the CPI distribution.

Since 2006 the CBA has switched to a inflation targeting strategy and since then the “abnormality” of the CPI distribution almost vanished (Fig 3).

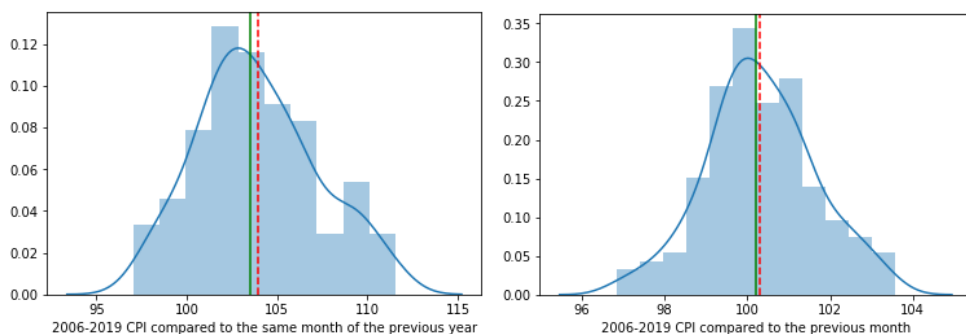

Fig 3. CPI from 2006 to 2019: barely positive skewness and high kurtosis.

Here we will draw our attention to 3 main indicators: CPI and Core inflation indicators calculated by the “Seasonal Exclude & external shocks adjustment”(SEESA) and “Simple Seasonal Exclude”(SSE) methods. The dataset consists of 167 observations and 7 parameters.

Date 01/2006- 10/2019	SEESA compared to the same month of the previous year	SEESA compared to the previous month	SE compared to the same month of the previous year	SE compared to the previous month	CPI compared to the same month of the previous year	CPI compared to the previous month
2006/1	98.594810	100.291715	98.743545	100.288545	97.026080	102.479797
2006/2	99.083378	100.057609	99.101892	99.904263	97.918800	100.248507
2006/3	99.604120	100.366690	99.447619	100.198904	98.939609	100.090708
2006/4	101.191824	100.746102	100.872023	100.556315	100.122466	100.284364
2006/5	102.216325	100.337057	101.712238	100.210270	102.426835	102.403234

Table 1. Dataset sample: the source of dataset https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/stat_data_arm/Inflation.xls.

The last two parameters were used to estimate the core inflation with Kalman filter, while the first four (except “Date 01/2006-10/2019”) helped us to conclude about the efficiency of our methodology. Our results were compared to the ones CBA monthly calculated and officially published. Also, as an optional data monetary aggregates and interest rates are considered to ensure that estimated core inflation is correlated with the abovementioned monetary aggregates and interest rates.

Here a stationarity test also has been conducted to get some intuition about our time series. The augmented Dickey-Fuller test is chosen as a stationarity test that determines whether a time series is stationary or not. Formally, it tests the null hypothesis H_0 that your autoregressive model has a unit root. Therefore, if we seek stationarity (which is usually the case), we want to reject H_0 . Conducted ADF test on both “CPI compared to the same month of the previous year” and “CPI compared to the previous month” time series shows us that if we reject the H_0 hypothesis then the probability that we are mistaken correspondingly would be 55.9% and 8.3%. That is we could not definitely say “CPI compared to the same month of the previous year” time series is stationary process as opposed to “CPI compared to the previous month” time series. In other words, “CPI compared to the same month of the previous year” time series is AR(1) process⁵⁵⁸.

Core inflation estimation: A Kalman filter is used to solve the problem set previously that is to estimate core inflation. The general assumption that has been made here is that w_{k-1} and v_k – random variables that represent the process and measurement noise, are independent of each other, white and with normal probability distribution: $p(w) \sim N(0, Q)$, $p(v) \sim N(0, R)$, where Q and R are

⁵⁵⁸ Աֆյան Դ., ««Բնականոն գնաճի հաշվարկման առանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում», Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում, Издательство «Энциклопедия-Армения», Ереван 2007, С. 170-179.

process and measurement noise covariances. Talking about the performance of the proposed Kalman Filter model for core inflation estimation $RMSE$ is used as an appropriate metric:

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (y_j - \hat{y}_j)^2},$$

where y_j and $\hat{y}_j$ stand for actual⁵⁵⁹ and estimated core inflation. n represents the number of observations (here: routes) in dataset. $RMSE$ is the square root of the average of squared differences between prediction and actual observation. Here $RMSE$ of core inflation estimated by Kalman filter and the one calculated by CBA with “Seasonal Exclude & external shocks adjustment”(SEESA) method is on average 0.6, while $RMSE$ of core inflation estimated by Kalman filter and by the simple “Seasonal Exclude” method is on average 0.4.

In Fig 4 and Fig 5 are represented “CPI compared to the same month of the previous year” (shortly: “CPI Year”) and “CPI compared to the previous month” (shortly: “CPI Month”) time series that was filtered with Kalman filter (red dotted line in Fig 4 and Fig 5). According to above-mentioned efficiency criteria core inflation trend estimated with Kalman filter is at most matched to the actual inflation trend. For CPI Year process and measurement noise covariances are respectively $Q = 0.0081$ and $R = 0.3969$, while for CPI Month are respectively $Q = 0.0177$ and $R = 0.6304$.

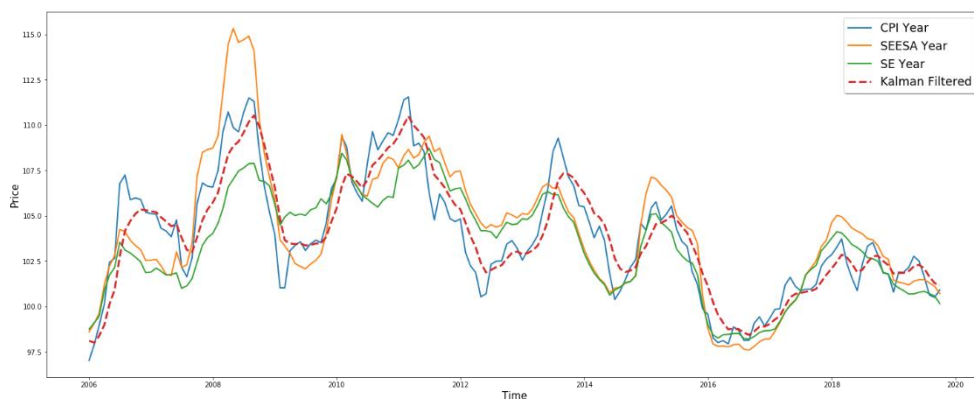

Fig 4. CPI compared to the same month of the previous year (CPI Year) and Core inflation trends: Core inflation is estimated with different methods – Seasonal Exclude & external shocks adjustment (SEESA Year), Simple Seasonal Exclude (SE Year), Kalman filter.

⁵⁵⁹ Here actual core inflation is considered the one that CBA officially published. In other words, core inflation that is calculated by “Seasonal exclude and external shocks adjustment” and simple “Seasonal exclude” methods are our actual data.

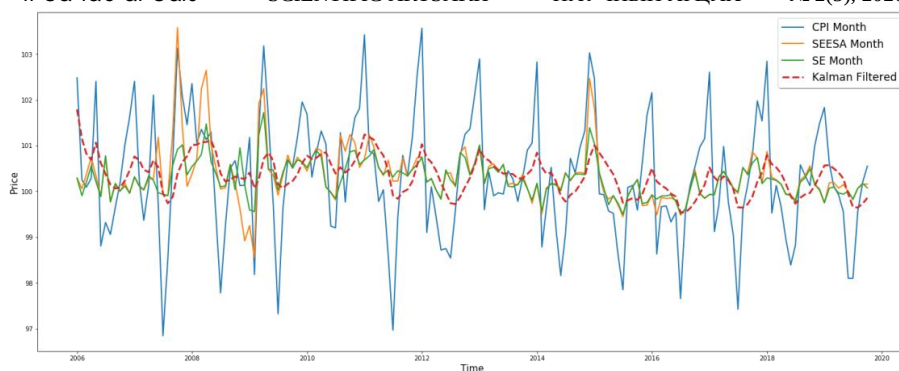

Fig 5. CPI compared to the previous month (CPI Month) and Core inflation trends: Core inflation is estimated with different methods – Seasonal Exclude & external shocks adjustment (SEESA Year), Simple Seasonal Exclude (SE Year), Kalman filter.

Also, the calculated indicator of core inflation should be closely correlated with monetary aggregates and interest rates. The correlations between core inflation estimated by Kalman filter and monetary aggregates are shown in Fig 6.

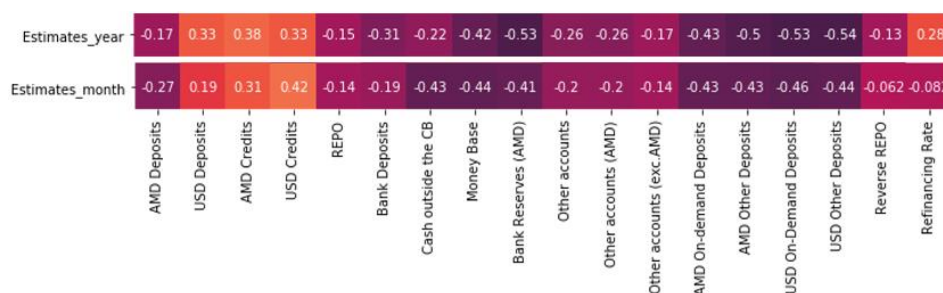

Fig 6. Correlation between monetary aggregates and Kalman filtered core inflation compared to the same month of the previous year (Estimates_year) and the previous month (Estimates_month).

As monetary aggregates here we used the most popular ones in RA. From the Fig 6 represented above we can see that the correlation between Kalman filtered core inflation (either compared to the same month of the previous year or compared to the previous month) is pretty correlated with the “Cash outside the CB”, “Money Base”, “Bank reserves (AMD)” and Deposits. If we compare the results of our Kalman filter model to the ones that CBA monthly calculated and officially published, we can see that our results are correlated with more monetary aggregates. In Fig 7 a correlation between the abovementioned monetary aggregates and CBA core inflation indicators is shown.

Conclusion: Here we represented Kalman filter technique to estimate the core inflation with the appropriate efficiency criteria and compare the results with the officially published core inflation which is calculated by “Seasonal exclude and external shocks adjustment” and simple “Seasonal exclude” methods. The chosen process and measurement noises helped us to construct models that are pretty close to the intuition of core inflation estimation. The average root mean square error of our models and the one that CBA monthly calculates and published is in range [0.4, 0.6]. Talking about the efficiency of the calculated core inflation indicator, it should be said that the Kalman filtered indicator of core inflation is closely correlated with monetary aggregates and interest rates and it's at most matched to the actual inflation trend. Comparison between Kalman filter and Simple Seasonal Exclude (SE Year) and Seasonal Exclude & external shocks adjustment

(SEESA Year) showed that Kalman filter is correlated with more monetary aggregates. The calculated indicator is understandable and, in our opinion, would be acceptable to the people. One of the main disadvantages of the model is that it hasn't some certain economic insight, although, when choosing the process and measurement noises, it should be done taking into account the economic aftereffects.

Fig 7. Correlation between monetary aggregates and core inflation estimated with Simple Seasonal Exclude (SE Year) and Seasonal Exclude & external shocks adjustment (SEESA Year).

ԲՆԱԿԱՆՈՆ ԳՆԱԾ ԵՎ ԿԱՄԱՆԻ ՖԻԼՏՐ

ՏԻԳՐԱՆ ԶԱՐԱՄՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի մագիստրոս,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

ԴԱԿԻԹ ԶԱՐԱՄՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կրթական և հետազոտական կենտրոնի մագիստրոս,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Տնտեսագիտության ժամանակակից տեսության հիմնարար դրույթներից մեկն այն է, որ տնտեսությունում գների կայունությունը երկարատև ժամանակահատվածում կայուն տնտեսական աճի ապահովման կարևոր նախադրյալ է: ՀՀ-ում, ինչպես նաև մի շարք այլ երկրներում Կենտրոնական բանկերի հիմնական խնդիրը գների կայունության ապահովումն է, և արդյունավետ դրամավարկային քաղաքականություն մշակելու և իրականացնելու նպատակով Կենտրոնական բանկերն իրենց վերլուծությունների ու մոդելների մեջ փաստացի գնաճի փոխարեն հաճախ կիրառում են բնականոն գնաճի ցուցանիշը:

Հոդվածում ներկայացնում ենք ՀՀ-ում բնականոն գնաճի գնահատումը 2006թ.-ից մինչև 2019թ.-ը՝ «Կալման»-ի ֆիլտրով:

Հոդվածի հիմնական նպատակն է ներկայացնել բնականոն գնաճի գնահատումը «Կալման»-ի ֆիլտրի միջոցով՝ համապատասխան արդյունավետության չափանիշները հաշվի առնելով, և արդյունքները համեմատել պաշտոնապես հրապարակված բնականոն գնաճի հետ, որը հաշվարկվում է «Seasonal exclude and external shocks adjustment» (SEESA) և «Seasonal exclude» (SE) մեթոդների միջոցով: Առաջարկվող մեթոդը գնահատվել է համապատասխան արդյունավետության չափանիշներով, իսկ ստացված արդյունքները համեմատվել են պաշտոնապես հրապարակված բնականոն գնաճի ցուցանիշների հետ: Գնահատված ցուցանիշը սերտորեն կապված է դրամական

Հոդվածը նպատակ ունի ցույց տալու, որ Կալմանի ֆիլտրացիան կարող է լավ
այլընտրանք լինել ՀՀ ԿԲ կողմից մշակված SE և SEESA մեթոդներին:

Հիմնաբառեր՝ ԿԲ, գների կայունություն, բնականոն գևաճ, State – Space
մոդելներ, Կալման ֆիլտր, SE, SEESA:

БАЗОВАЯ ИНФЛЯЦИЯ И МЕТОД СГЛАЖИВАНИЯ КАЛМАНА

ТИГРАН КАРАМЯН

*магистр факультета экономики и менеджмента
Ереванского государственного университета,
г.Ереван, Республика Армения*

ДАВИД КАРАМЯН

*магистр информационно-технологического и
образовательно-исследовательского центра
Ереванского государственного университета,
г.Ереван, Республика Армения*

Одним из фундаментальных принципов современной экономической теории считается то, что ценовая стабильность в экономике является важной предпосылкой устойчивого экономического роста в долгосрочной перспективе. В РА, а так же во многих других странах, главная задача центральных банков заключается в обеспечении стабильности цен, и в своих анализах и моделях для разработки и реализации эффективной денежно-кредитной политики центральные банки часто используют уровень базовой инфляции вместо реальной инфляции.

В данном исследовании мы представляем оценку базовой инфляции в РА с 2006 по 2019 годы с использованием фильтра Калмана. Основная цель этой статьи – представить оценку базовой инфляции с помощью фильтра Калмана с соответствующими критериями эффективности и сравнить результаты с официально опубликованными данными базовой инфляции, которая рассчитывается с помощью методов «Seasonal exclude and external shocks adjustment» (SEESA) и «Seasonal exclude» (SE). Предложенный метод был оценен посредством использования соответствующих критериев эффективности, а полученные результаты сопоставлены с официально опубликованными показателями базовой инфляции. Фильтрованный по Калману показатель базовой инфляции тесно связан с денежными агрегатами и процентными ставками и максимально соответствует фактическим тенденциям инфляции.

Цель статьи – показать, что фильтрация Калмана может быть хорошей альтернативой методам SE и SEESA, разработанным СБА.

Ключевые слова: ЦБА, стабильность цен, базовая инфляция, state – space- модели, фильтр Калмана, SE, SEESA.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի հոդվածների ձևավորման պահանջները

«Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորում» (ԱԵԳՄՄ) հասարակական կազմակերպության «Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է ՀՀ ԲՈԿ-ի կողմից հաստատված «Ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների» ցանկում: Պարբերականը, որի հիմնադիրը Երևանի պետական համալսարանն է, լույս է տեսնում տարեկան առնվազն 2 անգամ (2020 թվականից՝ տարեկան 4 անգամ):

«Գիտական Արցախ» պարբերականը գտնվում է www.elibrary.ru կայքում:

Պարբերականում տպագրության են ընդունվում նախկինում տպագիր կամ էլեկտրոնային պարբերականներում չհրապարակված բարձրորակ աշխատանքներ (գիտական հոդվածներ, գրախոսություններ), որոնք համապատասխանում են պարբերականի ուղղվածությանը (հասարակական գիտություններ), ունեն գիտական նորոյթ և արդիականություն:

Բոլոր նյութերը գրախոսվում են: Գիտական աստիճան չունեցող հեղինակները պետք է հոդվածին կից ներկայացնեն գիտական դեկլարարի կարծիքը՝ ստորագրված կամ ամբիոնի երաշխավորությունը՝ ստորագրված և կնքված:

Նախքան հոդված ուղարկելը հեղինակները պարտավոր են www.aegmm.org կայքի «Գիտական Արցախ» պարբերականի բաժնում ծանոթանալ գիտական հրապարակումների էթիկային և խստորեն հետևել դրան:

1-ին համարը լույս է տեսնում ապրիլին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև փետրվարի 15-ը), 2-րդ համարը՝ հուլիսին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև մայիսի 15-ը), 3-րդը՝ հոկտեմբերին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև հոկտեմբերի 15-ը), իսկ 4-րդ համարը՝ դեկտեմբերին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև հոկտեմբերի 1-ը):

«Գիտական Արցախ» պարբերականում տպագրված հոդվածները տեղադրվում են ԱԵԳՄՄ-ի նախագիծ հանդիսացող Արցախի էլեկտրոնային գրադարանի կայքում (www.artsakhlilib.am), որից հետո հղումներն ուղարկվում են հեղինակներին:

Հոդվածները պետք է ուղարկել scientific.artsakh@gmail.com էլեկտրոնային փոստին, որին պետք է կցել նաև հեղինակի բջջային հեռախոսահամարը և բնակության հասցեն՝ ինդեքսի նշումով:

Աշխատանքներին ներկայացվող տեխնիկական պահանջներն են.

Համակարգչային շարվածքը՝ MS Word 2003-2010 ծրագիր:

Էջի ֆորմատը՝ 170*240 մմ, լուսանցքները բոլոր կողմերից՝ 20 մմ:

Ծավալը՝ 7-20 էջ՝ ներառյալ ավիոփագրերը:

Տեքստի տառատեսակը՝ հայերեն՝ Arian AMU, ռուսերեն և անգլերեն՝ Times New Roman:

Հոդվածի ներկայացման լեզուն՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն:

Առաջին էջի վերին տողում (մեջտեղում) 13 pt տառաչափով, գլխատառերով, թավ (Bold) գրվում է հոդվածի վերնագիրը: Մեկ տող բաց թողնելով տողի ձախ կողմում նշվում է հոդվածի **ՀՏԴ**-ն: Մեկ տող բաց թողնելով տողի մեջտեղում 12 pt տառաչափով, գլխատառերով, թավ (Bold) տրվում են հեղինակ(ներ)ի Անուն Ազգանուն(ներ): Մեկ տող ներքև տողի մեջտեղում 12 pt տառաչափով, շեղատառ

(Italic) տրվում է աշխատավայրը, բուհը կամ գիտահետազոտական կենտրոնը, ֆակուլտետը, գիտական աստիճանը, կոչումը, քաղաքը և երկիրը: Մեկ տող ներքև տողի մեջտեղում 12 pt տառաչափով տրվում է հեղինակի էլեկտրոնային փոստի հասցեն:

Մեկ տող բաց թողնելով 12 pt տառաչափով, շեղատառ (Italic), թավ (Bold) ներկայացվում է հոդվածի ամփոփագիրը (аннотация, abstract), որտեղ 120-170 բառի սահմաններում պետք է արտացոլվեն հետազոտության նպատակները, խնդիրները, մեթոդները, ինչպես նաև հեղինակի հիմնական ելույթները: Ամփոփագիրը պետք է իրենից ներկայացնի ինքնուրույն տեքստ, որը կնկարագրի հետազոտության հիմնական արդյունքներն առանց հոդվածն ընթերցելու: Ամփոփագրում պետք է բառացիորեն կրկնել հոդվածի նախադասությունները:

Մեկ տող բաց թողնելով անհրաժեշտ է գրել «Հիմնաբանը» և նշել 7-10 հիմնաբան:

Մեկ տող բաց թողնելով անհրաժեշտ է ներկայացնել աշխատանքի հիմնական տեքստը, որի տառաչափը 12 pt է, տողերի հեռավորությունը՝ 1: Տեքստը պետք է հավասարեցված լինի երկու կողմերից (Alignment: Justify): Պարբերությունները սկսել 1 սմ խորքից՝ TAB-ի կիրառմամբ:

Աղյուսակները պետք է համարակալվեն և ունենան վերնագրեր:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը և լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Հոդվածի լեզվից տարբերվող մյուս 2 լեզուներով ամփոփագրերը պարտադիր են, որոնք պետք է լինեն հոդվածի սկզբնական մասի (վերնագրից մինչև բանալի բառերը ներառյալ) թարգմանությունը և տրվում են հիմնական տեքստից հետո:

Հղումները պարտադիր են. տրվում են տողատակում, ածման կարգով՝ 10 pt տառաչափով, տողերի հեռավորությունը՝ 1: Հղման տեքստը պետք է հավասարեցված լինի երկու կողմից (Alignment: Justify): Պարբերություններն սկսել 1 սմ խորքից՝ TAB-ի կիրառմամբ: Հղման մեջ պետք է ներկայացված լինեն օգտագործված աշխատանքի հեղինակի ազգանունը և անվան առաջին տառը (Bold), այնուհետև աշխատանքի վերնագիրը, հատորը, հրատարակության վայրը, տարեթիվը և էջը:

Լրացուցիչ տեղեկությունների համար կարող եք կապվել «Գիտական Արցախ» պարբերականի գլխավոր խմբագիր, ի.գ.թ., դոցենտ Ավետիք Հարությունյանի հետ՝ գրելով avetiq.hh@gmail.com էլեկտրոնային փոստին կամ զանգահարելով +37497277770 հեռախոսահամարին:

The requirements for «Scientific Artsakh» journal

The «Scientific Artsakh» journal of the «Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA)» NGO is included in the list of «Scientific publications acceptable for the publication of the main results and provisions of theses» approved by the RA HAC. The journal, founded by Yerevan State University, is published at least twice a year (since 2020 4 times a year).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

High-quality works that are not previously published in printed or electronic journals (scientific articles, reviews), which correspond to the orientation of the journal (Social Sciences) and have scientific novelty and relevance, are accepted for publication in the journal.

All materials are reviewed. The authors, without academic degrees, along with the article represent the opinion of the supervisor, certified by the signature, or the recommendation of the Department, certified by signature and seal.

Before submitting the article, the authors are required to become familiar with the ethics of scientific publications set on the website www.aegmm.org in the «Scientific Artsakh» journal section and strictly follow it.

The 1st issue is published in April (**articles are accepted until February 15**), the 2nd issue – in July (**articles are accepted until may 15**), the 3rd issue – in October (**articles are accepted until July 15**), and the 4th issue – in December (**articles are accepted until October 1**).

The articles published in the «Scientific Artsakh» journal are placed on Artsakh E-Library website (www.artsakhlib.am), which is the UYSSA project, after which the links are sent to the authors.

Articles should be sent to the scientific.artsakh@gmail.com e-mail, with the obligatory indication of the mobile number of the author and the actual address (postal code is required).

Technical requirements for works:

Computer typing: program MS Word 2003-2010.

Page format: 170*240 mm, margins (left, right, top, bottom) ` 18 mm.

Volume: 7-20 pages (summary inclusive).

Text font: Armenian-Arian AMU, Russian and English – Times New Roman.

Language of articles: Armenian, Russian, English.

On the top line of the first page (center alignment) in capital letters, bold, font size – 13 pt the title of the article is written. The **UDC** of the article is indicated in the left-aligned line a line down. Over the line, in the center of the line, font size – 12 pt, capital letters, bold the name(s) of the author(s) is indicated. In the center of the line below, font size 12 pt, italicized the place of work, University or research center, faculty, scientific degree, title, city and country are indicated. On the line below in the center, font size 12pt the author's email is provided.

Over a line, font size 12, bold, italic an abstract (*ախմիտմամբ, аннотация*), in the 120-170 words amount including forth goals, objectives, research methods, and main conclusions of the author must be set. The abstract should be a separate text describing the main results of the study without reading the article.

Over a line the word «Keywords» must be written and 7-10 words must be specified.

Over a line, the main text of the work with the font size of 12 pt, line spacing of 1 pt must be submitted. The text should be aligned on both sides (Alignment: Justify). The paragraph should be started with an indentation of 1 cm, using the TAB:

Tables should be numbered and have titles.

Diagrams, diagrams, drawings and drawings must be clear and printable.

Abstracts in two languages other than the language of writing are required, which are the translation of the initial part of the article (from the title to the keywords inclusive) and are indicated after the main text.

References required are listed in the bottom of the page, on the rise, font size 10 pt with line spacing 1pt. The link text must be aligned on both sides (Alignment: Justify). Paragraphs begin with a space of 1 cm, using the TAB: The link indicates the name and the first letter of

the author's name of the source used (Bold), then the title of the work, volume, place of publishing, year and page.

For more information, please contact the editor-in-chief of «Scientific Artsakh» journal, Ph.D in Law, Associate Professor Avetik Harutyunyan, e-mail at avetiq.hh@gmail.com or by phone +37497277770.

Требования к оформлению статей журнала «Научный Арцах»

Журнал «Научный Арцах» общественной организации «Объединение молодых учёных и специалистов Арцаха» (ОМУСА) включен в список «Научных изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений диссертаций», утвержденных ВАК Республики Армения. Журнал, учредителем которого является Ереванский государственный университет, издается не менее двух раз в год (с 2020 года 4 раза в год).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

К публикации в журнале принимаются высококачественные работы, не публиковавшиеся ранее в печатных или электронных журналах (научные статьи, рецензии), которые соответствуют направленности журнала (общественные науки) и имеют научную новизну и актуальность.

Все материалы рецензируются. Авторы, не имеющие ученой степени, должны представить вместе со статьей отзыв научного руководителя, заверенный подписью, или рекомендацию кафедры, заверенную подписью и печатью.

До представления статьи авторы обязаны ознакомиться с этикой научных публикаций на сайте www.aegmm.org в разделе журнала «Научный Арцах» и неукоснительно следовать ей.

1-ый номер публикуется в апреле (статьи принимаются до 15-го февраля), 2-ой номер – в июле (статьи принимаются до 15-го мая), 3-ий номер – в октябре (статьи принимаются до 15-го июля), а 4-ый номер – в декабре (статьи принимаются до 1-го октября).

Статьи, опубликованные в журнале «Научный Арцах», размещаются на сайте Электронной библиотеки Арцаха (www.artsakhlib.am), являющемся проектом ОМУСА, после чего ссылки отправляются авторам.

Статьи должны быть присланы на электронный адрес scientific.artsakh@gmail.com, с обязательным указанием номера мобильного телефона автора и фактического адреса (почтовый индекс обязателен).

Технические требования к оформлению работ:

Компьютерный набор: программа MS Word 2003-2010.

Формат страницы: 170*240 мм, поля (левое, правое, верхнее, нижнее) – 18 мм.

Объем: 7-20 страниц (резюме включительно).

Шрифт текста: армянский – Arian AMU, русский и английский – Times New Roman.

Язык представления статей: армянский, русский, английский.

На верхней строке первой страницы (выравнивание по центру) прописными буквами, полужирным (Bold) шрифтом, размер – 13 кегль пишется заголовок статьи. Через строку с выравниванием по левому краю указывается УДК статьи. Через строку, по центру строки кеглем 12, прописными буквами, полужирным шрифтом

указывается имя и фамилия (фамилии) автора (авторов). На строке ниже по центру кеглем 12, курсивом (Italic) указывается место работы, вуз или научно-исследовательский центр, факультет, ученая степень, звание, город и страна. На строке ниже по центру кеглем 12 предоставляется электронный адрес автора.

Через строку кеглем 12, полужирным шрифтом (Bold) и курсивом (Italic) предоставляется аннотация (*summary*, abstract), в которой в объеме 120-170 слов должны быть изложены цели, задачи, методы исследования, а также основные выводы автора. Аннотация должна представлять собой самостоятельный текст, описывающий основные результаты исследования без прочтения статьи.

Через строку необходимо написать «Ключевые слова» и указать 7-10 слов.

Пропустив одну строку, необходимо представить основной текст работы кеглем 12 с межстрочным интервалом – 1 пт. Текст должен быть выровнен с двух сторон (Alignment: Justify). Абзац необходимо начинать с отступом в 1 см, используя TAB:

Таблицы должны быть пронумерованы и иметь заголовки.

Диаграммы, схемы, чертежи и рисунки должны быть четкими, подлежащими печати.

Резюме на двух языках, отличных от языка написания статьи, обязательны, представляют собой перевод начальной части статьи (от заголовка до ключевых слов включительно) и указываются после основного текста.

Ссылки обязательны, указываются в конце страницы по нарастающей кеглем 10 с межстрочным интервалом 1 пт. Текст ссылки должен быть выровнен с двух сторон (Alignment: Justify). Абзацы начинаются с отступом в 1 см, используя TAB. В ссылке указываются фамилия и первая буква имени автора использованного источника (Bold), затем название работы, том, место издательства, год и страница.

За дополнительной информацией можно обратиться к главному редактору журнала «Научный Арцах», к.ю.н., доценту Аветику Арутюняну, написав по электронному адресу avetiq.hh@gmail.com или позвонив по телефону +37497277770.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(5), 2020

*«Գիտական Արցախ» պարբերականը լույս է տեսնում տարեկան 4 անգամ:
Հրատարակվում է 2018 թվականից:*

The «Scientific Artsakh» journal is published four times a year. It has been published since 2018.

Журнал «Научный Арцах» выходит четыре раза в год. Издается с 2018 года.

Գլխավոր խմբագիր՝
Editor-in-Chief:
Главный редактор:

Ավետիգ Զարույրյան
Avetik Harutyunyan
Аветик Арутюнян

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ,
հայերեն լեզվի պատասխանատու
Deputy Editor-in-Chief,
Responsible for Armenian
Заместитель главного редактора,
Ответственный за армянский язык

Թեհմինա Մարության
Tehmina Marutyan
Теймина Марутян

Անգլերեն լեզվի պատասխանատու՝
Responsible for English
Ответственный за английский язык

Ալվինա Ներսեսյան
Alvina Nersesyan
Альвина Нерсесян

Ռուսերեն լեզվի պատասխանատու՝
Responsible for Russian
Ответственный за русский язык

Ռուզաննա Սարգսյան
Ruzanna Sargsyan
Рузанна Саркисян

Համակարգչային շարվածքը, ոճը,
տառածները և էջադրումը՝
Computer set, style, font and layout
Компьютерный набор, стиль, шрифт
и верстка

«Արցախ» հրատարակչություն
«Artsakh» Publishing House
Издательство «Арцах»

Շապիկի ձևավորումը՝
Cover design
Дизайн обложки

Արմինե Զոչարյան
Armine Kocharyan
Армине Кочарян

Website: www.aegmm.org.

E-mail: scientific.artsakh@gmail.com, avetiq.hh@gmail.com.

Tel. (+374) 97277770.

Ստորագրված է տպագրության՝ 10.07.2020թ.:

Չափսը՝ 70*100/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:

Ծավալը՝ 17 տպ. մամուլ:

Տպաքանակը՝ 150 օրինակ:

Տպագրված է «ՄՅՍ ԳՐԱՏՈՒՆ» ՍՊԸ տպագրատանը: